

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra pomocných věd historických a archivního studia

Historické vědy

Pomocné vědy historické

Adam Šrejber

Šlechta na Ústecku

ve světle raně novověkých heraldických a epigrafických památek

The Nobility in the Usti Region

in the Context of Early Modern Heraldic and Epigraphic Relicts

Disertační práce

Vedoucí práce: prof. PhDr. Hana Pátková, Ph.D.

2015

Prohlášení autora o původnosti práce

„Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.“

Adam Šrejber

Na tomto místě je mou milou povinností poděkovat všem, kteří mi poskytli pomoc při psaní disertační práce. Zejména děkuji vedoucí práce prof. PhDr. Haně Pátkové, Ph.D., za trpělivost a poskytnuté metodické rady a konzultace. Mé díky rovněž patří Německé akademické výměnné službě (DAAD), prostřednictvím jejíhož stipendijního programu jsem měl možnost shromažďovat podklady pro disertační práci v SRN. Konečné poděkování náleží panu Karlu Edererovi, manželům Karáskovým, paní Jitce Míškové a manželce Jitce.

Práci věnuji své mamince.

Na tuto práci se vztahuje autorskoprávní ochrana podle zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském a právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon). V souladu s tímto zákonem je dílo duševním vlastnictvím autora a jeho užití, kopírování nebo vydání (včetně fotodokumentace) je možné jen s autorovým svolením. Při citování je povinné uvedení autora a názvu.

Obsah práce

1. Úvod	05
1.1 Úvod do problematiky	05
1.2 Teoretická východiska	09
1.3 Cíle výzkumu	14
1.4 Členění práce	16
2. Ústecko v době od 2. poloviny 15. století do 1. poloviny 17. století	18
2.1 Město Ústí nad Labem a jeho okolí	18
2.2 Národnostní a náboženské poměry	26
2.2.1 Národnostní a jazyková otázka	26
2.2.2 Náboženská otázka před nástupem reformace	31
2.2.3 Reformace a její pronikání do regionu	34
3. Šlechta na Ústecku ve světle památkového fondu	41
3.1 Šlechta raného novověku v severozápadních Čechách	41
3.1.1 Šlechtické rody na Ústecku	46
3.2 Saská renesance a umělecký transfer v regionálním kontextu	56
3.3 Kostel jako místo pohřbu a rodové reprezentace	76
3.3.1 Památkový fond v sakrálním prostoru	79
3.3.2 Sepulkrální památky	98
3.3.2.1 Náhrobníky	101
3.3.2.2 Epitafy	105
4. Heraldická a epigrafická studie	114
4.1 Heraldická reprezentace šlechty v sakrálním prostoru	114
4.2 Nápis jako nástroj publicity	123
4.2.1 Rozbor nápisů	124
4.2.2 Morfologický popis písma	127
4.3 Souhrn	132

Závěr	133
Resumé v českém jazyce	135
Resumé v anglickém jazyce	136
Literatura	137
Nepublikované zdroje	154
Archivní prameny	156
Zdroje s elektronickým dálkovým přístupem (web)	157
Katalog	158

1. Úvod

1.1 Úvod do problematiky

Reprezentace šlechty v raném novověku byla tak jako v předchozím období podmíněna dvěma základními faktory, a to samotným prostředím a výrazovými prostředky, jimiž se reprezentace realizovala. Obě složky tvořily jeden významový celek a měly za úkol publiku srozumitelně zprostředkovat informace o původci sdělení. Spektrum výrazových prostředků osobní a rodové reprezentace bylo různorodé a zdaleka se neomezovalo pouze na dobovou etiku a gesta. Hmotné svědectví vlastní urozenosti, moci a bohatství se nejmarkantněji projevovalo ve stavebních podnicích. O zahájení či dokončení stavby, jejím vysvěcení nebo rekonstrukci měl být pořízen veřejný důkaz. Nejčastěji to bylo formou memoriálního nápisu nebo symbolem urozenosti, tedy znakem, který tak v sobě nesl i legitimizační úlohu¹. Hmotné památky jsou jednou z kategorií nositelů historické paměti a oproti písemným pramenům mnohem bezprostředněji poskytují pozorovateli svědectví o dobové realitě. Jejich vypovídací hodnota je determinována uchováním historického kontextu. Ten, pokud je torzovitý nebo zcela ztracený, staví hmotný artefakt jako historický pramen do pozice němého solitéru. Vypovídací hodnotu každé památky je potřeba posoudit. Míru její intenzity je třeba konfrontovat a na základě toho se pokusit o věrohodnou rekonstrukci dobové reality. Nikdy to však nebude způsobem, který by nepřipouštěl další otázky, případně pochybnosti.

Šlechtická reprezentace byla ve své komplexnosti chápána jako jediný celek logicky provázaných komponentů, jimiž se jednotlivci i celé rody prezentovali vůči svému okolí. Prostřednictvím hmotných artefaktů tak šlechta činila nejen pro své současníky, ale zejména pro budoucí generace. Reprezentace a její výrazové prostředky se prolínaly v rovině profánní i sakrální. Výstavba kostela s rodovou nekropolí byla pouze jedním z takových komponentů, kterým šlechta vytvářela obraz rodové urozenosti a kontinuity. Volila pro to stavovsky adekvátní výrazové prostředky, chtěla-li média, jež byla součástí uměleckého mecenátu. Sakrální prostředí, v našem případě zastoupené kostelem, bylo z hlediska šlechtické reprezentace zcela zásadní. Zatímco spektrum výrazových prostředků procházelo určitými slohovými proměnami, v případě prostředí zůstávaly základní významové rámce už od středověku neměnné².

Kostel s nekropolí se stal jedním z nejdůležitějších prvků šlechtické identity a spojoval v sobě funkci liturgicko-memoriální a současně funerální. Sakrální prostředí tvořilo prostorový rámec, jenž samotný nesl prvky šlechtické reprezentace, včetně jednotlivých

¹ Fajt, J. – Trepš, U., Legitimiert durch Repräsentation? Kulturelle Integrationsstrategien von Außenseitern und Aufsteigern in Mitteleuropa vom 14. bis 18. Jahrhundert.

² Šimůnek, R., Reprezentace české středověké šlechty.

médií, která měla působit na své okolí³. Oltáře, kazatelny, křtitelnice a sepulkrální památky v roli médií byly zároveň nositeli výrazových prostředků v podobě erbů a nápisů.

Erb především deklaroval příbuzenské a sociální vazby a byl zástupným symbolem svého nositele, popř. celého rodu. Nápis zprostředkovával informace zejména o původci sdělení nebo o vlastním nositeli.

Památky umístěné v sakrálních stavbách Ústecka představují pozoruhodný soubor objektů, které umožňují víceúrovňové vnímání jejich pramenné hodnoty. Vedle zásadního umělecko-historického pohledu je to často opomíjený aspekt jednotlivých disciplín pomocných věd historických, zejména pak heraldiky a epigrafiky. V této souvislosti je znaková a nápisová složka památek významným zdrojem informací nejen pro konkrétní příslušníky šlechtických rodin, ale v kontextu celkového vnímání dobové reprezentace i pro šlechtu jako rozhodující společenskou skupinu. Samotné umístění památek v chrámovém prostoru dává příležitost vnímat jejich podstatu nejen v rovině vlastní šlechtické reprezentace, ale v závislosti na konfesní příslušnosti jejich objednatelů i ve výrazu duchovní orientace.

Ústecko patří mezi oblasti, které byly po 2. světové válce postiženy ztrátou historické paměti, k čemuž nemalou měrou přispěla i likvidace značné části kulturního dědictví. Přírozeným a tradičním centrem bylo v době raného novověku královské město Ústí nad Labem, které v mnoha ohledech ovlivňovalo vývoj v celé oblasti. Absence rozsáhlejšího šlechtického dominia s výrazným správním centrem dávala prostor menším šlechtickým statkům a výstavbě hmotově skromnějších sakrálních objektů. Právě tyto kostely a jejich mobiliář jsou často jedinými pozůstatky kdysi okázalé šlechtické reprezentace v regionu, neboť profánní stavby v podobě hradů, tvrzí, hospodářských dvorů, venkovských sídel či měšťanských domů vzaly v průběhu doby za své.

Časový horizont raného novověku v sobě nese z hlediska epigrafické a heraldické problematiky hned několik vývojových fází, které se ve stylovém procesu promítaly do podoby znaků a nápisového písma. V širším střeoevropském kontextu, s akcentem na Čechy a Moravu a ve svém důsledku i pro oblast severozápadních Čech a přilehlého Saska, až do pokročilého 15. století dominovalo s výjimkou přechodových období v nápisové oblasti vždy jedno písmo, a to gotická minuskula. Ostatně, ta se zde ve své relativně konzervativní podobě udržela do konce 16. století, v jehož 1. polovině ještě převládala. Naopak v pokročilém novověku koexistovala ve střední Evropě tři běžně užívaná písma. Zvláštní postavení mělo s přesahy oběma směry 16. století, kdy dožívala starší pozdně středověká písma a objevovala se nová písma novověká vycházející z humanistického kontextu. Paralelně s gotickou minuskulou se v průběhu 16. století vyvíjela a prosazovala novověká kapitála, která pak převládala v různých modifikacích až do novověku. Souběžně s první fází novověké kapitály se rozšiřovala raně humanistická kapitála, která v sobě nesla manýristické a retrospektivní prvky. Toto písmo, jež odeznívalo kolem poloviny století, je možné zařadit

³ Behrmann, C. - Karsten, A. – Zitzlsperger, P., Grab – Kult – Memoria. Studie zur gesellschaftlichen Funktion von Erinnerung.

do přechodové fáze od pozdního středověku k novověku. S obdobím raného novověku lze spojit ještě jedno písmo, frakturu. Ta sice vycházela z tradice gotické minuskuly, ale její užívání se drželo v intencích regionálních a dílenských zvyklostí. Na Ústecko pronikla fraktura v rámci uměleckého transferu a v souvislosti s šířením tzv. saské renesance. Nároky kladené na řemeslné zpracování podmiňovaly její uplatnění na památkách vyšší umělecké kvality, a to zejména v době doznívajících renesance a manýrismu konce 16. a počátku 17. století⁴.

Nápisová složka byla jen jedním segmentem vizuální prezentace šlechty ve veřejném prostoru sakrálních staveb. Sama o sobě byla koncipována v různém významovém pojetí, od prostého memoriálního sdělení přes biografické údaje až po manifestaci konfesní sounáležitosti. Ve všech případech však kladla nároky na pozorovatele ve smyslu jejich gramotnosti. Oproti tomu složka heraldická identifikovala osobu či rod spojené s nositelem znaku zcela jasně.

Období pozdního středověku a raného novověku, resp. renesance, je na jedné straně spojeno s úpadkem heraldiky, avšak na straně druhé poskytovalo značnou tvarovou, figurální i barevnou variabilitu v podobě a užívání znaků. Práce sleduje památky z období raného novověku, avšak tento termín je pouze rámcový, neboť zahrnuje dobu od 2. poloviny 15. do 1. poloviny 17. století. Vývoj znakového tvarosloví nebyl zcela indiferentní a lze jej interní periodizací rozčlenit do dvou základních etap. První z nich postihuje dobu jagellonskou a prvních Habsburků v našich zemích a je ve znamení pozdně gotických tvarů štítů, zejména modifikací kolčího a nástupem tzv. renesančního s různě prolamovanými hranami. V rámci veřejného prostoru bývaly erby často prezentovány jako pouhé štíty. V této, avšak retrográdní podobě je lze nalézt i na některých památkách po polovině 16. století. Druhá etapa již zahrnuje čistě renesanční podobu erbů, včetně detailů figur, manýristických fines, v ploše plně rozvinutých příkrývadel a turnajové přilbice s klenotem. Znaky bývaly doplňovány dalšími figurami, jako štítonoši, nebo byly vkládány do ozdobných rámců a kartuší. Účel reprezentační a dekorativní byl markantní a byl uplatňován i směrem k umělecké objednávce spojené s donacemi a mecenátem. Pokud podoba znaku nebyla dána některým právním nástrojem, např. erbovním privilegiem či intabulačním vkladem do Desek zemských, bylo výtvarné zpodobnění erbu závislé na zvykové formě s notnou dávkou umělcovy invence.

Erb však nadále zůstával výrazem rodové identity. Šlechtic svým erbovním znamením vizuálně vyjadřoval nejen osobní čest a urozenost, ale i prestiž svých předků a rodiny. Teritoriální původ šlechtických rodin, které po sobě zanechaly na Ústecku pozoruhodný fond památek, je třeba hledat v nedalekém Sasku. Především odtud pocházely inspirační zdroje, na jejichž základě probíhal umělecký transfer přes zemskou hranici. Jednalo se o kulturní hranici poměrně pružnou a v čase značně proměnnou. Vlastní centra saské renesance neležela pouze na území Saska, ale i Slezska. Tato střediska vstřebávala podněty ze vzdálenějšího Nizozemí, ale i přímé podněty z Itálie. Nemalý podíl na těchto interaktivních

⁴ Roháček, J., Epigrafika v památkové péči.

vztazích měly, mimo jiné, i přímé klientské vazby umělců s objednateli a formát osobních doporučení mezi spřízněnými členy šlechtické obce.

Původem cizí šlechta nebyla na území severních a severozápadních Čech v jagellonském a předbělohorském období cizím elementem. Již před husitskými válkami se zde usazovaly cizí rody povětšinou v roli exponentů panovníka. Časem převládly hlavně ekonomické a hospodářské zájmy, které jim však nebránily splynout s domácí nobilitou a zároveň udržovat čilé kontakty s původní vlastí. Tam se také některé rody po několika generacích v důsledku pobělohorských restrikcí vrátily.

1.2 Teoretická východiska

Velká část památkové ochrany heraldických a nápisových památek je dána principy ochrany jejich nositelů, jimž byly věnovány separátní svazky řady obecně přijímané literatury. Jedná se zvláště o soupisy uměleckých a historických památek, které začaly být koncem 18. a v 19. století vydávány pro jednotlivé politické okresy. Svůj díl dokumentační práce pro památky severozápadních Čech odvedli ve svých topografických pracích již Jaroslav Schaller a Johann Gottfried Sommer⁵. Ty přinášejí sice sekundární, avšak cenné informace zvláště o umístění a stavu erbovní a nápisové složky památkového fondu. Řada okresů se svého soupisu nedočkala a to platí jak pro celé území bývalého ústeckého okresu, tak i pro Děčínsko, Českolipsko nebo Litoměřicko. Teprve v 80. letech byl zdejší památkový fond zachycen týmem Emanuela Pocheho v Uměleckých památkách Čech⁶. Popisy a historii šlechtických sídel uvádějí hodnotná kompendia Augusta Sedláčka, Rudolfa Anděla a pro Ústecko zvláště Jiřího Úlovce⁷, který rekapituluje dosavadní bádání v této problematice.

Pro mapování historie města Ústí nad Labem a jeho okolí odvedli před 2. světovou válkou podstatný kus práce vlastivědci a historikové z řad místního německého obyvatelstva. Jejich záběr lze považovat za komplexní pohled na dějiny regionu, vzešlý z terénního sběru informací i heuristicky zhodnocených archivních pramenů. Za mnohé lze zmínit Rudolfa Müllera, Emila Richtera, Gustava Simona, Karla Jahnela, Johanna Hrdyho, Hermanna Hallwicha, Adalberta Horčíčku či Franze Josefa Umlaufa, kteří svými poznatky plnili stránky německých regionálních periodik⁸. Tyto osobnosti si plně uvědomovaly historickou vypovídací hodnotu památkového fondu, avšak přístupem se držely obecně popisné vlastivědné práce. Například pro evidenci nápisového materiálu jsou jejich díla velice hodnotná, neboť často postihují dnes již poničené nebo zcela zmizelé texty. Z těchto historiků si nejen památek, ale i původem cizích šlechtických rodů na českém území, včetně jejich heraldiky, všímal Friedrich Bernau⁹. Se stěžejním dílem českomoravské heraldiky, které vzniklo syntézou prací Augusta Sedláčka a Martina Koláře¹⁰, si na sledovaném území nevystačíme. Oblast severních a severozápadních Čech byla už od středověku pod silným německým vlivem, a proto je třeba hledat pro rozbor znakového materiálu prameny

⁵ Schaller, J., Topographie des Königreiches Böhmen, alle Städte, Flecken, Herrschaften, Landgüter, Edelsitze, Klöster, Dörfer, wie auch Verfallene Schlösser und Städte unter den ehemaligen und jetzigen Benennungen samt ihren Merkwürdigkeiten beschrieben werden, Teil V., Leitmeritzer Kreis; Sommer, J. G., Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt, in 16 Bänden, Erster Band, Leitmeritzer Kreis; Soupis památek historických a uměleckých v království českém (v Čechách) od pravěku do počátku XIX. století.

⁶ Poche, E., Umělecké památky Čech I.–IV.

⁷ Anděl, R., Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III.; Sedláček, A., Hrady, zámky a tvrze království českého XIV.; Úlovec, J., Hrady, zámky a tvrze na Ústecku, Město Ústí nad Labem.

⁸ Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes; Mittheilungen des Nordböhmisches Exkursions-Club; Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen.

⁹ Bernau, F., Deutschböhmens Adelshalle.

¹⁰ Kolář, M. – Sedláček, A., Českomoravská heraldika I. – část všeobecná; Sedláček, A., Českomoravská heraldika II. – část zvláštní; Sedláček, A., – Růžek, V., Atlasy erbů a pečetí české a moravské středověké šlechty, svazek 1–3.

odkazující zejména k heraldice saských a slezských rodů¹¹. Totéž pak platí pro komplexní sledování umělecké produkce, jejíž součástí často byly znakové či nápisové prvky. Nejen pro Ústecko je tak významná práce Josefa Opitze a Waltra Hentschla¹², jejichž katalog renesančního umění a další práce pro oblast severozápadních Čech jsou nepostradatelným zdrojem poznání umělecké tvorby pro toto území. Práci a výstupy předválečných uměleckých historiků v posledních dvaceti letech rehabilituje a rozvíjí několik akademických a paměťových institucí. Jedná se zvláště o problematiku tzv. saské renesance a uměleckého transferu, jež společnými aktivitami řeší Filosofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Ústav pro dějiny umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Národní památkový ústav a některé sbírkotvorné instituce v Ústeckém kraji¹³. Na tomto místě je také nutné upozornit na práce Lenky Bobkové spojené s problematikou cizí šlechty v severozápadních Čechách, včetně jejího pobělohorského exilu¹⁴. Tato autorka,

¹¹ Blažek, K., J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen, IV. Bandes, 11. Abtheilung, Der Adel von Oesterr. Schlesien; Boetticher, W. von, Geschichte des Oberlausitzischen Adels und seine Güter 1635 – 1815, Band I, A – K, Band II, L – T; Hefner, O. T. von, Der Adel des Königreichs Sachsen, J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in Verbindung mit Mehreren neu herausgegeben und mit historischen, genealogischen Notizen begleitet, 2. Bandes, 3. Abtheilung; Kadich, H. von – Blazek, K., J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen, IV. Bandes, 10. Abtheilung, Der Mährische Adel; Kneschke, H., Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexikon; Meraviglia-Crivelli, R. J., J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen, IV. Bandes, 9. Abtheilung, Der Böhmisches Adel; Posse, O., Die Siegel des Adels der Wettiner Lande zum Jahre 1500.

¹² Hentschel, W., Alabasterrbildwerke von Schönpreisen; Týž, Dresdner Bildhauer des 16. und 17. Jahrhunderts; Týž, Sächsische Plastik um 1500; Týž, Sächsische Renaissancebildhauer in Nordwestböhmen; Opitz, J. – Hentschel, W., Nordwestböhmen in der Kunst von 1530–1680. Ausstellung in Brüx vom 28. August bis 14. September 1932.

¹³ Homolka, J. – Hrubá, M. – Hrubý, P. – Ottová, M., Ústecký sborník historický 2001. Gotické umění a jeho historické souvislosti I.; Týž, Ústecký sborník historický 2003/1. Gotické umění a jeho souvislosti II; Hrubá, M., Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku; Hrubá, M. – Hrubý, P., Renesanční sochařství a malířství v severozápadních Čechách; Hrubá, M. – Ottová, M., Kulturní transfer v česko-saském pohraničí v pozdním středověku a raném novověku. Aktuální výzkum tzv. saské renesance v Čechách; Ottová, M., Gotické umění na Děčínsku; Týž, Sochařství 15. století v severních a severozápadních Čechách; Pátek, J. – Hrubý, P. – Honys, V., Restauované severozápadní Čechy; Řezníček, M., Grenzraum und Transfer. Perspektiven der Geschichtswissenschaft in Sachsen und Tschechien; Royt, J., Gotická desková malba v severozápadních a severních Čechách; Turčan, L., Gotické umění na Ústecku. K popularizaci témat přispívá zejména vydávání odborných sborníků a periodik, jako jsou např. COMOTAVIA, MONUMENTORUM CUSTOS, PORTA BOHEMICA.

¹⁴ Bobková, L., Cizí šlechta usazená v severních Čechách do poloviny 17. století, s. 99–113; Týž, Česká exulantská šlechta v Pirně v roce 1629, s. 83–116; Týž, Die Beziehungen zwischen Böhmen und Sachsen im Mittelalter und in der frühen Neuzeit, s. 9–17; Týž, Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621–1639; Týž, Pobělohorský exil v Sasku a možnosti jeho dalšího výzkumu, s. 72–106; Týž, Rezidence pánů ze Salhausenu v Benešově nad Ploučnicí, Příspěvek k podílu saské šlechty na kulturním obraze severozápadních Čech doby předbělohorské, s. 428–446; Týž, Rezidenční představy rytířů ze Salhausenu v severozápadních Čechách, s. 251–273.

společně s manžely Kristinou a Vladimírem Kaiserovými, přinesla také řadu novodobých poznatků k dějinám samotného města Ústí nad Labem a jeho okolí¹⁵.

Významný posun v oblasti novodobého heraldického bádání nastal v 70. letech 20. století, kdy začaly vycházet specializované heraldické časopisy a studie¹⁶. Mnohé články o heraldických památkách se postupně objevovaly i na stránkách regionálních paměťových institucí, zejména muzeí. Pro Ústecko to byly především statě Jana Smetany v Ústeckém sborníku historickém¹⁷, pro Děčínsko pak články Stanislava Kasíka v Děčínských vlastivědných zprávách. Tento heraldik je rovněž autorem drobné, ale z hlediska dokumentace znakových a nápisových památek v regionu severozápadních Čech průkopnické práce o heraldických památkách na Děčínsku a Šluknovsku¹⁸. V jeho stopách šel Ferdinand Maděra, který zdokumentoval heraldické památky regionu Teplice a heraldické a nápisové památky Chomutovska¹⁹. Přidanou hodnotou těchto publikací je bezesporu provázání heraldické a epigrafické složky památek a snaha o jejich dokumentaci. Přesto zvláště nápisová data postrádají hodnotu takového záznamu, na základě kterého by bylo možné provést primární vyhodnocení všech podstatných vnějších i vnitřních znaků každého nápisu i zachyceného nápisového souboru jako celku. K tomu jistě přispívají i práce z příbuzných oborů, zvláště paleografie. K morfologickému popisu písma jsou proto velice přínosné práce Hany Pátkové²⁰.

Výrazným vodícím prvkem pro podobu předkládané disertace jsou práce Jiřího Roháčka²¹, z nichž vychází metodika pro tvorbu národního epigrafického katalogu Corpus inscriptionum Bohemiae. Ten je svým konceptuálním řešením podobný metodice německo-

¹⁵ Bobková, L., Středověk – obnova města a nový rozkvět v době poděbradské a jagellonské; TÁŽ, Raný novověk – Doba předbělohorská (1526–1620); TÁŽ, Města na hranici, Na okraj styků měst Ústí nad Labem a Pirny v 1. polovině 17. stol., s. 97–106; TÁŽ, Ústí nad Labem ve stavovském odboji 1547, s. 5–27.; TÁŽ, Pozdněhumanistická společnost v Ústí nad Labem na počátku 17. století, s. 253–262; TÁŽ, Ústecký kostel Panny Marie ve světle dobových zpráv, s. 165–177; Bobková, L. – Bobková, K., Středověké Ústí nad Labem ve světle královských listin; Kaiserová, K., Dějiny města Ústí nad Labem; TÁŽ, Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Ústí nad Labem; TÁŽ, Zur Frage des Widerhalls der lutherischen Reformation in Nordwestböhmen, s. 451–462; Kaiserová, K. – Kaiser, V., Dějiny města Chabařovic; Kaiserová, K. – Schmitz, W., Česko-saské vztahy v proměnách času – Sächsisch-Böhmische Beziehungen im Wandel der Zeit.

¹⁶ Documenta Heraldica (1978–1980); Erbovní sešit (1968–1971); Genealogické a heraldické informace (1978–dodnes); Genealogické a heraldické listy (1969–dodnes); Heraldická ročenka (1974–dodnes); Listy / Zpravodaj Genealogické a heraldické společnosti v Praze (1969–dodnes); Jihočeský herald–Časopis o historii a pomocných vědách historických (2001–2012); Orlice – časopis pro genealogii, heraldiku a další pomocné vědy historické (1990–1993); Sborník příspěvků ze Setkání genealogů a heraldiků v Ostravě (1980–1989); periodika lze dohledat na <http://www.historie.hranet.cz/heraldika/>.

¹⁷ Ústecký sborník historický vydává od roku 1966 Muzeum města Ústí nad Labem, k tématu práce Smetana, J., Heraldické památky 14. století na Ústecku, s. 15–20.

¹⁸ Děčínské vlastivědné zprávy vydává Oblastní muzeum v Děčíně v obnovené formě od roku 1991; Kasík, S., Rodové heraldické památky na Děčínsku a Šluknovsku.

¹⁹ Maděra, F., Heraldické památky regionu Teplice; Týž, Heraldické a nápisové památky Chomutovska.

²⁰ Pátková, H., Česká středověká paleografie; Pátková, H. – Šedivý, J., Vocabularium parvum scripturae latinae.

²¹ Chlábek, J. – Roháček, J., Sepulkrální skulptura jagellonského období v Čechách. Figura a písmo; Roháček, J., Epigrafická autoprezentace pražských měst a jejich elit, s. 39–54; Týž, Epigrafika v památkové péči; Týž, K epigrafické ediční činnosti, s. 525–535; Týž, Nápis města Kutné Hory: Kutná Hora, Kaňk, Malín a Sedlec včetně bývalého cisterciáckého kláštera; Týž, Několik poznámek k publikování středověkých a novověkých nápisů, s. 85–86.

rakouského projektu *Die Deutschen Inschriften*²². Projekt materiálovým záběrem, interdisciplinárním pojetím a exaktním přístupem nejlépe odpovídá potřebám českého bádání. Hodnota prací Jiřího Roháčka spočívá i v citované cizojazyčnou literatuře, týkající se celkové koncepce a metodiky epigrafického výzkumu. Podstatnou část aktivit spojených s tvorbou českého národního epigrafického korpusu zajišťuje odborné pracoviště pro epigrafická a sepulkrální studia při Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky, v. v. i.²³ V této souvislosti je třeba uvést i tu skutečnost, že podstatné množství nositelů znakového a nápisového materiálu na vybraném území tvoří právě sepulkrálie. K sledování této problematiky byly velmi užitečné práce Jana Chlábce, a zvláště pak kompendium *Epigraphica & Sepulcralia* vzešlé z každoročních interdisciplinárních setkání. Za metodicky velmi užitečné lze považovat i regionálně zaměřené katalogy Petra Hrubého a Víta Honyse, které dokumentují fond šlechtických sepulkrálií na Litoměřicku a Lounsku²⁴. Z bohaté, zvláště německé literatury zaměřené na pohřební reprezentaci šlechty bych zmínil Olivera Meyse a Ingu Brinkmannovou²⁵. Tito autoři se ve svých publikovaných disertačních pracích zaměřují na funerální problematiku protestantské šlechty, a to nejen v rovině suverénně vládnoucích rodů, ale i nižšího panstva, což je pro zprostředkování problematiky a její recepci v českém prostředí velice přínosné.

V teoretickém kontextu je potřeba upozornit ještě na jeden aspekt, který však není primárním tématem práce, a to na situaci šlechtického stavu v Čechách v jagellonské a předbělohorské době. Toto téma má řadu rovin a bylo již nesčetněkrát rozpracováno různými autory od Vladimíra Klecandy přes Josefa Janáčka, Josefa Macka až po Václava

²² K projektu *Die Deutschen Inschriften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit* na <http://www.inschriften.net/>.

²³ <http://www.udu.cas.cz/cs/epigrafika/>.

²⁴ Honys, V. – Hrubý, P., *Šlechtické sepulkrální památky Lounsko*; Hrubý, P., *Šlechtické sepulkrální památky Litoměřicka do počátku 18. století jako historický pramen*; Týž, K formě sepulkrálních památek v oblasti severozápadních Čech v době jagellonské, s. 185–204; Chlábec, J., *Náhrobek Jana Hasištejnského z Lobkovic a místo pozdně gotické sepulkrální plastiky ve františkánských klášterních kostelích*, s. 235–244; Chlábec, J. – Roháček, J., *Sepulkrální skulptura jagellonského období v Čechách. Figura a písmo*; Týž, *Figure & lettering: sepulchral sculpture of the Jagiellonian Period in Bohemia*; Roháček, J., *Epigraphica & Sepulcralia I.* (2005) – V. (2014).

²⁵ Brinkmann, I., *Grabdenkmäler, Grablegen und Begräbniswesen des lutherischen Adels: adelige Funeralrepräsentation im Spannungsfeld von Kontinuität und Wandel im 16. und beginnenden 17. Jahrhundert*; Meys, O., *Memoria und Bekenntnis: Die Grabdenkmäler evangelischer Landesherren im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation im Zeitalter der Konfessionalisierung*; k tématu rovněž Baresel-Brand, A., *Grabdenkmäler nordeuropäischer Fürstenhäuser im Zeitalter der Renaissance 1550-1650*; Dormagen, H. G., *Die Grablege der albertinischen Wettiner im Dom zu Freiberg*, s. 23–108; Heck, K., *Grabmonumente als soziale Raumbildung. Das Grabmal für Dietrich von Fürstenberg und die Grabdenkmale des Domkapitels im Paderborner Dom*; Hengerer, M., *Macht und Memoria. Begräbniskultur europäischer Oberschichten in der Frühen Neuzeit*; Junius, W., *Grabdenkmäler der sächsischen Fürsten des Reformationszeitalters*, s. 97–110; Týž, *Die ältere Grabplastik im Königreich Sachsen*; Meine-Schawe, M., *Die Grablege der Wettiner im Dom zu Freiberg. Die Umgestaltung des Domchores durch Giovanni Maria Nosseni 1585-1594*; Tebbe, K., *Epithaphien in der Grafschaft Schaumburg. Die Visualisierung der politischen Ordnung im Kirchenraum*; Zajíc, A., *„Zu ewiger gedächtnis aufgerichtet“. Grabdenkmäler als Quelle für Memoria und Repräsentation von Adel und Bürgertum im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit*.

Bůžka²⁶. Disertační práce tyto zdroje plně nevyužívá, ale z hlediska problematiky pozemkové držby a statků čerpá z regionálně směřovaných prací studentů katedry historie Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, pro jejichž zpracování byly klíčové²⁷.

²⁶ Za rozsáhlou tematickou literaturu ilustrativní příklady - Bůžek, V., Domácnosti nižší šlechty v předbělohorských Čechách, s. 42–64; Týž, Společnost českých zemí v raném novověku; Týž, Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech; Týž, Nižší šlechta v předbělohorských Čechách (Prameny, metody, stav a perspektiva bádání), s. 37–54; Týž, Rytíři renesančních Čech; Týž, Společnost českých zemí v raném novověku: struktury, identity, konflikty; Janáček, J., České dějiny – Doba předbělohorská 1526–1547, kniha I., díl 1., díl 2; Klecanda, V., Přijímání cizozemců na sněmu do Čech za obyvatele (Příspěvek k dějinám inkolátu před Obnoveným zřízením zemským), s. 456–467. Týž, Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku, s. 1–125; Týž, Zakupování cizozemců v Čechách bez práva obyvatelského v Praze, s. 64–119; Macek, J., Jagellonský věk v českých zemích 1–2; Týž, Víra a zbožnost Jagellonského věku; Polišenský, J. – Snider, F., Změny ve složení české šlechty v 16. a 17. století, s. 515–526.

²⁷ Brychová, L. – Husníková, B., Majetek saské šlechty v severozápadních Čechách v předbělohorském období; Čalounová, D., Salhausenové a jejich rezidence Benešov a Svádov v době předbělohorské; Kofroň, P., Salhausenská rezidence Benešov nad Ploučnicí ve světle popisu z roku 1584; Veselá, P., Drobná šlechta a její pozemková držba na Ústecku v letech 1526–1628; Zeman, V., Drobná šlechta a její pozemková držba na Ústecku v pozdním středověku a na prahu raného novověku.

1.3 Cíle výzkumu

Ve své disertační práci jsem zaměřil pozornost na dokumentaci a výklad heraldických a epigrafických památek, jejichž prostřednictvím se prezentovaly osoby z okruhu pěti šlechtických rodů v sedmi sakrálních stavbách nacházejících se v regionu Ústí nad Labem. Mapování znakových a nápisových prvků není možné bez přihlédnutí k jejich nositelům, které je nutno zařadit do širšího, zvláště uměleckohistorického, kontextu. Ten by však neměl přesáhnout rovinu základního historického, materiálového, ikonografického, dílenského, popř. konfesního určení. Typová diverzita památek ústeckého fondu není nijak rozsáhlá, avšak období raného novověku skýtalo řadu slohových proměn, které se odrazily v jejich podobě, včetně tvarosloví a formy heraldické a nápisové složky. Vymezený kontext se pohybuje v hranicích severozápadních Čech, avšak s ohledem na provenienci památek a původ jejich objednatelů nelze pominout ani pohled do sousedního Saska.

Práce rozšiřuje znalosti o užívání znakových a nápisových prvků na památkách v sakrálním prostoru, které vznikly z iniciativy šlechty v době raného novověku. Termín raný novověk je v tomto ohledu pouze rámcový, neboť nejstarší podchycený materiál spadá ještě do doby pozdního středověku. Dominantní složku tvoří památky předbělohorské, resp. renesanční, s kulminací v době manýrismu. Sledovaný fond neunikl pozornosti badatelů již v minulosti, avšak jeho zhodnocení a prezentace neodpovídá současným podmínkám kritické interpretace.

Hlavním cílem práce bylo provést detailní dokumentaci a rozbor heraldické a epigrafické složky vybraných památek v terénu a na základě získaných informací sestavit jejich katalog. Problematická dostupnost a zvláště pak špatný stav dochování některých nositelů erbů a nápisů omezovaly možnost v dostatečném rozsahu zařadit všechny památky do historických souvislostí. V případech, kdy to okolnosti dovoľovaly, proto byla z celého sledovaného fondu pro identifikaci erbů, deskripci nápisů, jejich čtení a primární vyhodnocení využita komparace s památkami stejného nebo obdobného typu.

Znakové i nápisové prvky přinášejí exaktní informace pro každou památku, často určují jejího objednatele i tvůrce, vymezují konfesní prostředí nebo umělecký okruh. Determinace těchto dat je sekundárním úkolem disertační práce, neboť mají mimořádný význam pro správné poznání hodnoty památek a pomáhají nám zařadit je do mnohem širšího uměleckohistorického vývoje regionu.

V třetím plánu bylo důležité představit prostředí a podmínky, pro které vybraný fond vznikl, kde byl prezentován. Politické, sociální, hospodářské a zvláště pak náboženské poměry pozdního středověku a raného novověku se velmi často odrážely prostřednictvím různých médií ve veřejném prostoru, což kostely jako středobody společenského a duchovního života byly. Jelikož fond nevznikal zcela svébytně na území Ústecka, je třeba hledat i jeho inspirační zdroje a prostředí mimo hranice regionu.

Disertace zároveň přináší poznatky o používání různých typů a forem nápisového písma v regionu a jeho provázání s místním památkovým fondem. Z hlediska heraldické

problematiky je jistě zajímavé sledovat dobové tvarosloví erbů, zvláště pak pokud pomáhá k určení autorského nebo dílenského prostředí památek, popř. jejich dataci.

Zpracování disertační práce s sebou přineslo celou řadu otázek. K těm zásadním patří určení rozsahu a podoby heraldické a epigrafické složky na dochovaném památkovém fondu, kterým se prezentovala šlechta na Ústecku v době raného novověku. Tvoří památky typologické či dílenské skupiny a lze je podle nápisového a heraldického doprovodu stanovit? Jsou nositelé znakové a nápisové složky něčím výjimeční a liší se zásadním způsobem od standardní dobové produkce? Kdo byl objednatelům sledovaných památek a promítalo se jeho konfesní hledisko do ikonografických motivů a obsahu nápisů? Tvoří tyto památky uzavřenou skupinu regionálního charakteru, nebo jsou součástí širšího uměleckého stylu?

K zodpovězení vytyčených otázek a ke zpracování daného tématu jsem se snažil využít především terénního výzkumu vymezeného na základě starší dokumentace i v současnosti oživeného zájmu o hmotné prameny Ústecka. Zatímco zprávy z konce 19. století a zejména pak z období první republiky postihují fond spíše vlastivědným způsobem, novější poznatky z oblasti umělecko-historické jsou mnohem komplexnější. Bohužel, téma jednotlivých disciplín pomocných věd historických i zde zůstávalo na okraji zájmu a v lepším případě hrálo sekundární roli.

Cílem práce bylo zkombinovat výpověď dochovaných hmotných pramenů hned v několika rovinách s tím, aby ta heraldická a epigrafická byla prioritní. Zásadním zdrojem se tak stali nositelé erbovní a nápisové výzdoby, jejich typologie, provenience a souvztažnost se sakrálním prostorem. V tomto ohledu bylo nutné zabývat se i náboženskou stránkou věci, zejména konfesí objednatelů a jejím projevem na sledovaných památkách. Tematické vymezení šlechtické reprezentace prostřednictvím těchto artefaktů, s výrazným přesahem do funerální problematiky, pak nebylo možné alespoň bez obecného historického exkurzu k jednotlivým lokalitám, včetně místně směřovaných medailonů příslušných rodů.

Práce se podstatnou měrou opírá o systematický terénní výzkum, pro jehož závěry byly využity i nepublikované zdroje, zejména z oblasti památkové péče a z akademického prostředí. Citované archivní prameny sloužily pouze k dokreslení některých informací z oblasti heraldiky a genealogie.

1.4 Členění práce

Disertační práci jsem rozdělil do čtyř základních kapitol, z toho kapitoly 3. a 4. jsou provázány s epigrafickým katalogem, který tvoří podstatnou část disertace.

Úvodní kapitola postihuje problematiku šlechtické reprezentace v teoretické rovině.

Vymezuje funkci a účel prostředí, ve kterém se odehrávala, včetně výrazových prostředků. Definuje znaky a nápisy jako média, jimiž se šlechta ve veřejném prostoru, konkrétně v sakrálním, prezentovala. Kapitola rovněž určuje a strukturuje časové období vzniku sledovaného památkového fondu, včetně stylového vývoje znaků a forem písma. V rámci teoretických východisek je pozornost věnována obecnému rozboru dosavadní odborné literatury a stavu bádání na poli heraldiky a epigrafiky, na obecné i regionální úrovni. Opomenut není komentář k cílům výzkumu.

Druhá kapitola je věnována popisu a historii regionu Ústecka, kde se nacházejí lokality s výskytem sledovaných památek. Akcentována je zde role královského města Ústí nad Labem jakožto hlavního politického a hospodářského centra oblasti, ale i vztah města s okolní šlechtou. S ohledem na geografickou polohu regionu a jeho neustálou historickou interakci se Saskem byly v širší rovině nastíněny národnostní a jazykové poměry na Ústecku včetně náboženských poměrů v období pozdního středověku a raného novověku. Zvláště podstatným způsobem se tématu práce dotýká otázka pronikání luteránství do severozápadních Čech, neboť právě šlechta byla zásadní šířitelkou nové konfese, která se odrazila i v podobě stavební a umělecké produkce.

Usazování šlechty cizího původu, zvláště té saské, není pro region Ústecka ani celých severozápadních Čech v předbělohorské době ničím novým, na což poukazuje třetí kapitola práce. Zde je také velmi obecně představeno pět šlechtických rodů, které po sobě zanechaly nejvýraznější stopu v dochovaných památkách raného novověku na Ústecku. Šlechtická reprezentace v sakrálním prostoru byla hlavně od 2. poloviny 16. století pevně svázána s pronikáním tzv. saské renesance, podmíněna uměleckou objednávkou a přeshraničním transferem. Kapitola se snaží interpretovat jednotlivé památky a zasadit je do rozsáhlejšího kontextu památkového fondu severozápadních Čech, s přihlédnutím k heraldice a epigrafice. V případě ikonografických motivů i nápisů pak nelze opomenout konfesní aspekt některých památek. K nejčastějším nositelům znaků a nápisů patří bezesporu sepulkrální artefakty, zde zcela jednoznačně zastoupené náhrobníky a epitafy. Zvýšená pozornost je tak věnována jejich typologii, včetně pokusu o identifikaci autora či dílenského prostředí.

Heraldická a epigrafická studie, která tvoří čtvrtou kapitolu práce, má za úkol zhodnotit význam a podobu znakové a nápisové výzdoby v sakrálním prostoru. Tvarosloví a vývoj heraldické složky je zde představeno v širším kontextu památkového fondu severozápadních Čech. Statě k epigrafické problematice se snaží jednotlivé formy použitého písma zasadit do obecného vývoje na našem území a poukázat na některá jeho specifika. Obě části zásadním způsobem doplňují dokumentační složku práce, katalog. Ten vychází z informací získaných terénním sběrem a fotografickou dokumentací jednotlivých památek a je sestaven podle současných epigrafických metodik.

Katalogová hesla jsou v základu řazena abecedně podle lokalit a dále pak strukturována chronologicky, tedy od nejstarší po nejmladší památku v dané lokalitě. V záhlaví je uvedeno pořadové číslo památky celého sledovaného fondu, resp. číslo katalogu (dále jen „č. kat.“), které slouží jako odkaz pro snadnější orientaci v textu práce. Dále je specifikován objekt s lokalitou a datací, která se odvíjí od data uvedeného na nositeli, popř. získaného z jiného zdroje. Forma záznamu je redukována na základní popis a údaje o nositeli znaku či nápisu a jeho současném umístění. Bylo-li možno určit původní lokalizaci nositele, je tato skutečnost v záznamu rovněž uvedena. Další informace se týkají jazyka, ve kterém je nápis proveden, s tím, že v případě vícejazyčné formy je na prvním místě uveden jazyk s dominantním rozsahem. Velikost nositele nápisu, popř. u strukturovanější památky velikost nápisového pole, předchází údajům o velikosti a typu písma. Následuje přepis nápisu, tedy jeho transliterace, tedy fonetický přepis zachovávající veškeré ortografické zvláštnosti originálu. Transkripci nápisu v případě nutnosti doplňují kritické i věcné poznámky, které jsou řazeny vždy na konci katalogového záznamu. Součástí věcných poznámek je i identifikace biblických citátů v jazyce užitém na památce nebo komentář k určení heraldické výzdoby. Biblické citáty byly upřesněny pomocí elektronického nástroje Internet, a to na adrese www.biblegateway.com, kam bylo nahlíženo v průběhu roku 2014. Prameny a literatura jsou uváděny formou zkrácené citace, v chronologickém pořadí a pouze tehdy, mají-li bezprostřední souvislost se znakem nebo nápisem, popř. s jeho nositelem či biografickými údaji příslušné osoby. Nejčastěji se jedná o již publikovaný přepis nápisu nebo konkrétní popis erbu. Určení znakového doprovodu následuje po transkripci nápisu s tím, že pokud nelze části erbu v důsledku poškození blíže identifikovat, je erb klasifikován jako „nedochovaný“. V případě alespoň zčásti rozpoznatelných prvků znaku je jeho ztotožnění komentováno v poznámkách. Názvy rodů, které jsou v hesle uvedeny, respektují horizontální a vertikální rozmístění erbů na památce ve vizuálním pohledu pozorovatele. Bohužel, autorovi práce se nepodařilo z dostupných heraldických registrů určit všechny znaky výzdoby. Tato problematika tak zůstává závazkem do budoucnosti. Neidentifikovaný erb je v katalogu označený jako „neurčený“.

Uvedený rozsah katalogového hesla je z hlediska dokumentačního postačující, neboť ostatní relevantní informace přináší jak samotný text práce, tak rozsáhlá obrazová příloha každého záznamu. Použité fotografie jsou dílem autora, pořízené v letech 2005 - 2015; v případě, že jsou v práci využity obrazové přílohy z jiných zdrojů, jsou respektována citační a autorská pravidla.

V katalogu ani v samotném textu práce nejsou podchyceny zprávy o zaniklých památkách s nápisovým či znakovým doprovodem. Jejich interpretace klade mnohem vyšší nároky na archivní a heuristický výzkum a rovněž nelze popřít nevyváženost výpovědní hodnoty těchto sekundárních informací.

2. Ústecko v době od 2. poloviny 15. století do 1. poloviny 17. století

2.1 Město Ústí nad Labem a jeho okolí

Teritoriální rozsah disertační práce je dán rozlohou a velikostí šlechtických statků, na kterých se nacházejí sakrální objekty, v nichž se dochovaly heraldické a epigrafické památky z období pozdního středověku a raného novověku.

Jedná se o oblast v poněkud širším měřítku, daném zhruba rozlohou bývalého ústeckého okresu. Není to příliš rozsáhlé území a zaujímá plochu přibližně 409 km². Rozlohu sledovaného území lze vymezit na jihu u toku řeky Labe k obcím Dubice a Církvice, na východě k obci Zubrnice, na západní straně k obcím Unčín, Strádov a Přestanov a na severu oblast uzavírají hraniční obce Tisá, Petrovice a Krásný Les. Severní a severozápadní část je uzavřena státní hranicí se Svobodným státem Sasko.

Geomorfologicky je region převážně hornatý. Hory tvoří přirozenou hranici Ústecka. Na severozápadě je to nejvýchodnější část Krušných hor, která na severu přechází v Děčínskou vrchovinu. Na jihu a východě se rozkládají hory Českého středohoří.

Nejdůležitější vodní tepnou je řeka Labe, která sehrála velkou roli již při osidlování tohoto území v pravěku. Labe přitéká Českým středohořím od jihu a u Ústí nad Labem se prudce stáčí na severovýchod. Labe však není jediným vodním tokem hrajícím roli při osidlování oblasti. U města se do Labe vlévá řeka Bílina a Klíšský potok. Ten protéká Božtěšicemi, Klíší, Předlicemi a v prostoru města je v současnosti zcela ukryt pod zástavbou a tvoří součást městského kanalizačního systému. Zmíněné vodní toky mají dále řadu velmi drobných přítoků, například Ždířský a Újezdecký potok, které ústí do Bíliny, nebo také Bílý potok, který protéká Skoroticemi, Bukovem a ústí do Klíšského potoka.

V místě soutoku Labe a Bíliny se úzké labské údolí otevírá na levé straně do ústecké kotliny, která na severozápadě přechází do rozlehlé kotliny chabařovické. Ta se táhne na sever až k úpatí Krušných hor a již v prehistorické době skýtala vhodnou základnu pro osídlení. Za Mariánskou skálou a ohybem řeky Labe se levobřežní část labského údolí otvírá do březensko-neštěmické kotliny a podobně je tomu pak na břehu pravém v okolí Svádova a Velkého Března.

Ústecký region leží v mírném pásu s převažujícím západním prouděním. I přes jeho nevelkou rozlohu jsou zde menší klimatické rozdíly v porovnání s klimatem labského údolí a na hřebenech Krušných hor. Rozdíly se týkají hlavně průměrných teplot a množství srážek, které dosahují kolem 500–600 mm ročně, na krušnohorských hřebenech až 1 000 mm ročně.

Uvedené přírodní podmínky vytvořily vhodné předpoklady pro osídlení Ústecka již v pravěku, ale k jeho trvalejšímu rázu položil základ až příchod slovanských kmenů.

S osídlením regionu souvisela i dopravní síť, která jej spojovala s vnitrozemím a zároveň otevírala cestu do sousedního Saska. Jako nejstarší a nejdůležitější je uváděna Srbská cesta, známá též jako Chlumecká, vedoucí od Prahy přes Doksany, Lovosice, Velemín, Chabařovice, Chlumeč a Habartice na Nakléřovský průsmyk k Lauensteinu a do Míšně. Od této cesty se v Lovosicích oddělovala cesta Solná, někdy též Ústecká, která vedla přes

Prackovice, Dubice, Stebno a Hostovice do Ústí a dále přes Strážky a Knínice do Lužice²⁸. Západním směrem vedla cesta z Ústí přes Předlice a Tuchomyšl do Teplic a do župního hradu Bílina. Další cesta vedla do podkrušnohorského Chlumce a na hrad Kyšperk. Vedle pozemních cest však nejdůležitější dopravní tepnou byla samotná řeka Labe, po jejímž pravém břehu vedla cesta přes obec Svádov²⁹. Tato poměrně hustá komunikační síť sehrála velkou úlohu i při vzniku četných šlechtických sídel, hradů a tvrzí. Ústecko náleželo do historického kraje Litoměřického.

Dobou největších zakladatelských aktivit sídel šlechty bylo 13. a 14. století. V této době vzniklo v severozápadních Čechách asi 80 % hradů a 71 % tvrzí³⁰. Na Ústecku se jednalo především o místa, která byla součástí severočeské sítě pohraničních hradů. Nejstarším byl hrad Chlumec, který však přestal sloužit svému účelu někdy ve 13. století³¹. Novějším levobřežním hradem byl hrad Blansko z přelomu 14. a 15. století³². Oba hrady měly krýt přístupové cesty ze Saska. Na pravém labském břehu zajišťovaly ochranu nevelké hrady Svádov, Varta a Střekov³³. Síť tvrzí a opevněných dvorů byla mnohem hustší a nacházely se na každém drobném panství³⁴. Velmi zřídka je však nalézáme na majetcích církevních institucí, což se na Ústecku týkalo rozsáhlých pozemků johanitského řádu. Ten byl také nejvíce postižen sekularizací majetku v důsledku husitských válek a o své zboží na Ústecku postupem doby přišel. Koncem 1. poloviny 16. století už jeho zbytky nalézáme definitivně ve světských rukou³⁵.

Pro trhovou osadu a celní stanici Ústí mělo velký význam její povýšení na královské město za vlády Přemysla Otakara II.³⁶ Rozsah aglomerace byl dán jeho opevněním. Hradby zde existovaly pravděpodobně již koncem 13. století a postupně byly dostavěny ve století následujícím. Vstup do města zajišťovaly čtyři brány: od jihu brána Bílinská, Hrnčířská na východ k Labi, Drážďanská nebo také Horní směrem k Bukovu a Teplická na západ³⁷. Mimo opevněné jádro a těsně přiléhající předměstí se v okolí města nacházela pozemková držba jak ústeckých měšťanů, tak i samotného města. Nezanedbatelnou hospodářskou funkci pak vykonávaly četné mlýny na řece Bílině a Klíšském potoce. Pozemky měšťanů se nacházely nejen v těsné blízkosti města, ale i na svazích Mariánské skály a v prostoru

²⁸ Lipfer, H., *Der Sorbenweg*, s. 60–65; Vávra, I., *Srbská cesta*, s. 369–432.

²⁹ Pinc, F., *Ústí nad Labem – Od pravěkého sídliště k metropoli českého severu*, s. 13.

³⁰ Anděl, R., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III., Severní Čechy*, s. 9.

³¹ Anděl, R., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III., Severní Čechy*, s. 169; Sedláček, A., *Hrady, zámky a tvrze království českého XIV.*, s. 339; Úlovec, J., *Hrady, zámky a tvrze na Ústecku*, s. 51–62.

³² Tamtéž, s. 46; 323–326; 9–20.

³³ Tamtéž, s. 451, 495, 444–447; 373–374, 410–412, 34–45; 159–175, 206–209, 137–158.

³⁴ Anděl, R., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III., Severní Čechy*, s. 10; Sedláček, A., *Hrady, zámky a tvrze království českého XIV.*, s. 46–48, 338–339; Umlauft, F. J., *Alte Herrensitze im Aussiger Bezirke. Rittersetzen, Burgen und Schlösser*, 11. Jahrg., Heft 4., 1931, s. 150–155; 12. Jahrg., Heft 1., 1932, s. 4–8; 13. Jahrg., Heft 2., 1933, s. 55–61.

³⁵ Simon, G., *Geschichte der Stadt Karbitz und ihrer Umgebung*, s. 12; Velímský, T., *K problematice rané kolonizace 12. století v Českém středohoří a vzniku feudální pozemkové držby*, s. 81.

³⁶ Bobková, L., *Středověk – počátky města Ústí nad Labem*, in: *Dějiny města Ústí nad Labem*, s. 18.

³⁷ Bobková, L., *Středověk – město za vlády Lucemburků*, in: *Dějiny města Ústí nad Labem*, s. 25; Pinc, F., *Ústí nad Labem – Od pravěkého sídliště k metropoli českého severu*, s. 17.

pod ní a v okolí řeky Bíliny³⁸. Vlastní pozemková základna města byla od jeho zrodu velmi skromná. Její počátky sahají do poloviny 14. století, kdy město získalo nedalekou ves Vaňov, vesnice Stříbrníky, Ostrov a poddanskou osadu Kabát³⁹.

Po bouřlivém období husitských válek prošlo město Ústí zásadním přerodem. Pustošivé následky bojů byly na tolik velké, že byla provedena nová parcelace, podpořená přílivem nového, nepůvodního obyvatelstva. Tehdy také byly rozšířeny poničené hradby a relativně brzy byly obnoveny funkce samosprávy i náboženského života. V lednu 1437 král Zikmund městu potvrdil všechna předchozí privilegia a práva⁴⁰. Tak také učinil v listopadu 1454 mladičský král Ladislav, včetně práva konat druhý výroční trh. Během vlády Jiřího z Poděbrad se městská společnost sice zkonsolidovala a město začalo opět prosperovat, avšak z hlediska širší regionální politiky a hospodářského významu hrálo oproti Litoměřicím, Lounům a Žatci nepatrnou úlohu. Na rozdíl od celé řady královských měst nezískalo Ústí nad Labem během husitských válek žádný pozemkový majetek⁴¹. Záměr Jakoubka z Vřesovic vytvořit velké dominium se bezprostředně okolí Ústí nedotkl a město nadále zůstalo obklopeno drobnými šlechtickými statky⁴².

Od 2. poloviny 15. století docházelo k významným posunům v pozemkové držbě. Na jedné straně se projevovala koncentrace šlechtického majetku a na straně druhé stálo postupné zanikání drobných statků. Drobným statkem byly zpravidla tvrz nebo dvůr, které tvořily samostatnou správní jednotku se sídlem šlechty. Obvykle k ní patřila jedna nebo více vesnic, mnohdy jen díl vesnice. Ústecko náleželo k oblastem, kde sice byla zaznamenána tendence seskupování drobných držav do větších celků, ale kde se velký počet drobných statků udržoval až do Bílé hory. Jejich výrazným rysem bylo vymanění se ze závislosti na hradních lénech. Vzhledem k hornatému terénu nepřinášela půda velké výnosy, proto se zde neprojevovaly žádné silnější tendence k vytváření šlechtických velkostatků⁴³. Za poměrně velká panství lze ve sledované oblasti považovat Blansko a Krupku, jejichž správními centry byly stejnojmenné hrady. Panství Krupka leželo mimo ústeckou oblast, avšak svými manskými statky Horní a Dolní Trmice, a do roku 1429 i Všebořice, zasahovalo do těsné blízkosti Ústí. Panství Blansko zformovali především Vartemberkové v průběhu 1. poloviny 15. století a svým rozsahem převyšovalo více než deset vesnic⁴⁴.

Rozkvět města nastal za panování rodu Jagellonců, od nichž se Ústí rovněž dočkalo konfirmace a udělení nových městských práv. Vladislav II. městu udělil právo pečeti červeným voskem a potvrdil užívání městského znaku. Bližší představu o velikosti města

³⁸ Pinc, F., Ústí nad Labem – Od pravěkého sídliště k metropoli českého severu, s. 17.

³⁹ Hieke, W. – Horčíčka, A., Urkundenbuch der Stadt Aussig bis zum Jahre 1526, s. 36, č. 51.

⁴⁰ Bobková, L., Středověk – osudy města v době husitské, s. 26.

⁴¹ Bobková, L., Středověk – obnova města a nový rozkvět v době poděbradské a jagellonské, s. 27.

⁴² Lůžek, B., Po stopách husitství v ústeckém kraji, s. 44.

⁴³ K pozemkové držbě tohoto období více Zeman, V., Drobná šlechta a její pozemková držba na Ústecku v pozdním středověku a na prahu raného novověku.

⁴⁴ Martinovský, I., Spory o Trmice, Chabařovice a Krupku na přelomu 15. a 16. století, s. 91–117; Umlauft, F. J., Geschichte der Burg Blankenstein, 10. Jahrg., Heft 2., 1930, s. 111–120, 171–175; Heft 3., 1930, s. 110–120; Heft 4., 170–176; 11. Jahrg., Heft 1., 1931, s. 22–28; Heft 2., 73–77; Heft 3., s. 120–125.

a počtu jeho obyvatel v 70. letech 15. století nám podává ocenění nemovitého majetku měšťanů, vepsané do městských knih pod názvem *Taxatio domorum*. Podle soupisu šosu byly v roce 1471 v Ústí n. L. 203 domy. Na předměstí se v roce 1479 nalézalo 39 domů. Z těchto údajů lze dovodit, že ve městě žilo v tomto období okolo 1 200–1 300 obyvatel⁴⁵.

S ohledem na geografickou polohu města, s trasami několika zemských obchodních cest, včetně využití toku řeky Labe, byla značná část obchodních aktivit už od středověku zaměřena na Sasko. Ústí bylo po několikrát ve sporu se sousedními Litoměřicemi v otázkách labského obchodu, ke kterému si však Litoměřice udržely monopolní postavení po celé sledované období.

Na přelomu 15. a 16. století byl ekonomický i sociální potenciál Ústí nadále poměrně slabý. Městu chybělo dostatečné pozemkové zázemí, představující jak surovinovou, tak odbytovou základnu pro městské podnikání. Ústí n. L. tak zůstalo středně velkým, slušně prosperujícím řemeslnicko-zemědělským střediskem bez šancí na větší hospodářské a politické ambice.

Role Ústí mezi královskými městy v této době nebyla sice dominantní, ale mírové podmínky měly na život v hradbách i za hradbami pozitivní dopad. Jistá ekonomická prosperita patriciátu a drobné šlechty z okolí se odrážela v nákladech na společenskou reprezentaci, která byla mnohdy podbarvena spirituálním aspektem. Projevovalo se to péčí o církevní stavby, zvláště pak o kostel sv. Vojtěcha a kostel Nanebevzetí Panny Marie, často označovaný jako městský nebo velký. Během 3. čtvrtiny 15. a v 1. polovině 16. století město přistoupilo k znovuvýstavbě kostelů, jak o tom svědčí donace v testamentech městských knih. K úspěchu rekonstrukčních prací přispívaly i četné dary měšťanů, kteří vesměs pamatovali na kostely oba. Náklady byly vydávány nejen na vlastní stavby, ale i na vybavení Božích stánků. Díky darům byly obnoveny především oltáře, ale i pořízeno mešní nádobí, svícny, ornáty či zásoby mešního vína. Nemalou výdajovou položkou muselo být i opatření zvonu do hlavního ústeckého chrámu, jako tomu bylo v roce 1519 a později pak v roce 1544. Nové varhany jsou doloženy k roku 1549⁴⁶. Z dochovaných zpráv a pramenů lze dovodit, že úsilí obyvatel města směřovalo především k rekonstrukci vlastních ústeckých chrámů, což odpovídalo i jejich ekonomickým možnostem. Proto se celkem výjimečně setkáme s dary kostelům mimo město, a pokud, tak motivaci těchto donací je třeba hledat v osobním vztahu donátora ke konkrétnímu místu⁴⁷.

Ruku v ruce s hospodářskou konsolidací města šel i vzestup společenského života. Významným sociálním prvkem a součástí duchovního života bylo působení literátských bratrstev, která zajišťovala hudební stránku náboženských obřadů a různých slavností. Nejstarší bylo bratrstvo Mariánské, poprvé doloženo k roku 1470, jehož existenci lze

⁴⁵ Bobková, L., *Středověk – obnova města a nový rozkvět v době poděbradské a jagellonské*, s. 27–30.

⁴⁶ Bobková, L., *Středověk – obnova města a nový rozkvět v době poděbradské a jagellonské*, s. 31–33; TÁŽ, *Ústecký kostel Panny Marie ve světle dobových zpráv*, s. 167–174; Hrdy, J., *Die Aussiger Marienkirche vom Jahre 1426 bis zum Jahre 1538*, s. 180–208; Kaiserová, K., *Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Ústí nad Labem*, s. 3–4.

⁴⁷ Bobková, L., *Středověk – obnova města a nový rozkvět v době poděbradské a jagellonské*, s. 33.

předpokládat již v době starší. Toto bratrstvo se v roce 1490 sjednotilo s bratrstvem sv. Václava, bratrstvem Božího Těla a společností literátů a lukostřelců do jednoho bratrstva Božího Těla. Jednalo se však o svazek velmi volný, protože bratrstva nadále vystupovala také samostatně. Dále tu působilo bratrstvo Růžencové, jehož statuta jsou známa k roku 1483. Všechna bratrstva byla svou činností vázána na hlavní městský kostel Nanebevzetí Panny Marie a v jejich řadách často nalezneme přední měšťany a zástupce nejvýznamnějších cechů⁴⁸.

Nástup Habsburků na český trůn neznamenal pro Ústí žádný zlom. Nevelký majetek města, postrádající širší pozemkové zázemí i rozhodující důležitost obchodního centra, stál zřejmě v pozadí jeho malé politické angažovanosti v prvních dvaceti letech panování Ferdinanda I.

Obyvatelé města se v této době museli vypořádávat s mnohem bezprostřednějšími událostmi, které postihly z velké části ještě dřevěné městské aglomerace, a to se dvěma po sobě následujícími ničivými požáry.

První požár pravděpodobně vznikl v roce 1536 nebo z jara 1537, neboť král již v květnu tohoto roku na základě žádosti obce odpustil městu na tři roky polovinu komorního platu. Mnohem fatálnější následky však měl požár, který se rozhořel v noci z 8. na 9. května 1538 a po němž ve městě zbylo pouhých šest domů. O zkáze města se král přesvědčil osobně několik dní po požáru, když Ústím projížděl cestou do Drážďan. Následkem toho prominul Ústeckým na deset let odvod komorního platu a potvrdil všechna privilegia a svobody udělené městu předchozími panovníky. V průběhu 40. let 16. století procházelo město postupnou obnovou, avšak již poplatnou velkorysejší městské zástavbě renesančních sídel, o čemž svědčí i stavba nové radnice. Ve velikosti odhadovaného majetku se Ústí k roku 1543 řadilo až na pětadvacáté místo mezi královskými městy⁴⁹.

S ohledem na neustále omezenou hospodářskou základnu muselo město po celé sledované období kooperovat se svým okolím, zvláště pak se šlechtou usazenou v jeho bezprostřední blízkosti. Jelikož však po celou dobu pozdního středověku a raného novověku na Ústecku nevznikl rozsáhlejší komplex šlechtických velkostatků s politicky nebo hospodářsky významným panstvím, zachovávalo si město na Labi přirozený status ústředního ekonomického a společenského činitele. Město bylo na jedné straně hlavním příjemcem zemědělské produkce a odbytištěm řemeslných výrobků, na straně druhé pak samotným distributorem a obchodním zprostředkovatelem vlastní hospodářské výroby.

Vazby na okolní sídelní jednotky a statky byly natolik silné, že řada příslušníků šlechty vlastnila ve městě své domy, obdarovávala kostely nebo zde našla „místo svého posledního spočinutí“. Vztahy města s okolím nebyly sice vždy idylické, avšak nikdy se nevyhrotily do té míry, jako tomu bylo např. v Lounech v 2. desetiletí 16. století. Tehdy měšťané vyhnali

⁴⁸ Bobková, L., Středověk – obnova města a nový rozkvět v době poděbradské a jagellonské, s. 33; Hrubá, M., Donátoři bratrstev v prostředí královských měst severozápadních Čech v raném novověku, s. 144.

⁴⁹ Bobková, L., Raný novověk – Doba předbělohorská (1526–1620), s. 36.

rytíře z města a zabrali jejich statky⁵⁰. V průběhu 16. století šlechta měnila svůj vztah k ekonomickému potenciálu vlastního majetku. Se zvýšenými náklady na reprezentaci hledala nové příjmy a nalézala je v režijním hospodářství, které se již neomezovalo pouze na zemědělskou produkci. Tento typ hospodaření pronikal mezi šlechtu v průběhu doby postupně, od velkých pozemkových magnátů po držitele drobných statků. Zřizování rybníků, výrobních dílen, velkochovů dobytka nebo podpora pivovarnictví se stávaly progresivním ekonomickým činitelem v příjmech panstva. Mnohdy se tak dělo prostřednictvím zakládání nebo podpory poddanských městeček, která se stávala hospodářskými konkurenty královských měst.

Jedním z takových příkladů je i spor Ústí s nedalekými Chabařovicemi, který se rozhořel počátkem 40. let 16. století v souvislosti s výrobou sladu, vařením a šenkováním piva a obchodem se solí. Chabařovice náležely ke krupeckému panství a jeho majitel Václav z Varthemberka podporoval hospodářský rozvoj tohoto místa. Tím však došlo k porušení mílového práva Ústí, které ale díky panovníkovu rozhodnutí své nároky obhájilo. Obě obce pak spolu vedly podobné spory až do počátku 17. století⁵¹.

Před polovinou 16. století město Ústí nad Labem přece jenom vstoupilo svým způsobem na scénu velkých politických hráčů. Ostatně, nacházelo se v regionu, kde mělo dojít ke klíčovému událostem, které měly osudový dopad na celý městský stav. Vyhrčená situace mezi stavy a panovníkem kulminovala v tzv. první stavovský odboj. Město hostilo Ferdinanda I. a jeho spojence v únoru 1547 po osm dní, kdy byla odtud vedena čilá korespondence. Král zde rovněž řešil logistické těžkosti plánovaného tažení do Saska, kdy žádal zapůjčení koní a povozů pro válečný materiál. Obracel se jak na samotné měšťany, tak na okolní šlechtu, např. na již výše jmenovaného Václava z Varthemberka nebo pána chlumeckého panství Petra Kölbla z Geisingu. Ať už zcela dobrovolně, z historické vděčnosti, nebo pod tíhou událostí se Ústí nad Labem přidalo na stranu svého panovníka, poskytlo mu vojenskou hotovost a postavilo se tak vedle silných královských měst Plzně, Českých Budějovic a komorního města Rokycan na stranu vítěznou. Tyto obce se vyhnuly tvrdým sankcím a mohly se nepřerušeně rozvíjet na úkor ostatních královských měst bez dozoru královského rychtáře. V případě Ústí však nebylo co obhajovat, neboť obecní majetek byl velice skromný. Přesto měšťané využili přízně panovníka a v roce 1549 docílili odpuštění odvodu komorního platu po dobu pěti let, k čemuž zajisté přispělo i několik vln morové epidemie, které se ve 40. letech městem přehnal⁵². V roce 1562 postihl město další požár, a přestože téhož roku nechal král upravit tarify labského cla ve prospěch Ústeckých, zdráhali se měšťané o čtyři roky později poskytnout půjčku Maxmiliánovi II., což zdůvodnili

⁵⁰ Na některé spory odkazuje v poznámce 37) Bobková, L., Ústí nad Labem ve stavovském odboji 1547, s. 10, 22. K Lounům Kaiserová, K., Sociální konflikty v českých a moravských královských městech v první třetině 16. století, s. 122. Ke vztahu šlechty a měst v pozdním středověku Hoffmann, F., Středověké město v Čechách a na Moravě, s. 453–462.

⁵¹ Bobková, L., Raný novověk – Doba předbělohorská (1526–1620), s. 36, 39; Kaiserová, K. – Kaiser, V. a kol., Dějiny města Chabařovic, s. 24.

⁵² Bobková, L., Raný novověk – Doba předbělohorská (1526–1620), s. 36–39; TÁŽ, Ústí nad Labem ve stavovském odboji 1547, s. 5–27.

nemajetností obce. Údaje berních rejstříků k roku 1567 přiznávají Ústí 266 domů, což svědčí o dobré vybavenosti města tak, aby mohlo o osm let později poskytnout nocleh panovníckému dvoru při cestě do Drážďan. K rozšíření pozemkového majetku města došlo až za vlády Rudolfa II. v roce 1580, kdy Ústečtí koupili od císaře část z krupeckého panství, ves Podlešín a část vsi Zálezly⁵³. Týž panovník pak roku 1593 potvrdil Ústeckým celní pravidla a udělil právo třetího výročního trhu. Město se ke konci 16. století rozrostlo na 368 domů, a to zvláště o domy na předměstích, kterých bylo 106⁵⁴. Příjmy městské pokladny však stále limitovala absence vlastního pozemkového majetku, včetně omezených možností prodeje piva, jemuž konkurovala produkce z okolních šlechtických statků. Městský fisk tak drželo labské clo a pěstování vína, včetně jeho vývozu. Ostatně, to pravděpodobně sehrálo roli i při získání pozdně gotického oltáře saské provenience z roku 1498 pro hlavní městský kostel, k čemuž však došlo až v roce 1659⁵⁵.

Ústředním místem aglomerace bylo protáhlé nepravidelné náměstí, do něhož ústily čtyři hlavní ulice. Kolem náměstí stály výstavné domy nejváženějších měšťanů a některých příslušníků v okolí usazené šlechty, jako Salhausenů, Kölblů z Geisingu, Trmických z Miliny, pánů z Bílé či z Büнау⁵⁶. Patriciát tvořila uzavřená skupina několika nejbohatších rodin, jejichž někteří členové, poplatní své době, získali nobilitaci s predikátem a zastávali nejvlivnější místa v městské radě, včetně funkce purkmistra⁵⁷. Ti byli rovněž členy pozdněhumanistické společnosti, jejíž obdoba byla součástí společenského a kulturního života i v jiných městech té doby⁵⁸. K roku 1610 je v Ústí odhadováno 1 900 obyvatel⁵⁹.

Ve 20. letech 17. století žilo město událostmi spojenými se jménem ctižádostivého primase Jana Arnošta Schossera. Tato osobnost se v mnohém směru zasloužila o zvelebení Ústí, avšak kvůli svým přemrštěným ambicím značnou měrou přispěla k rozprodeji skromného pozemkového majetku města. K Schösserovu tragickému konci pak mimo jiné přispěly jeho okázalé projevy katolictví, včetně úsilí založit v hradbách města dominikánský klášter. V nábožensky zjitřené době a v oblasti silného vlivu luteránství to nebylo příliš prozíravé. Nespokojenost Ústeckých vygradovala do té míry, že byl purkmistr, pravděpodobně v listopadu 1617 na náměstí zlynčován a ubit⁶⁰.

Po bitvě na Bílé hoře byl i do věrného královského města Ústí dosazen královský rychtář a město tak ztratilo poslední politická práva. Většina měšťanů přestoupila

⁵³ Rezek, A., Statky konfiskované r. 1547 a jejich rozprodávání, s. 480.

⁵⁴ Bobková, L., Raný novověk – Doba předbělohorská (1526–1620), s. 39–40; Wunsch, F. J., Ein Aussiger Häuserverzeichnis aus dem Jahre 1598, s. 49–53.

⁵⁵ Bobková, L., Města na hranici, Na okraj styků měst Ústí nad Labem a Pirny v 1. polovině 17. stol., s. 100–102.

⁵⁶ Ke šlechtě usazené v okolí Ústí v polovině 16. století Bobková, L., Ústí nad Labem ve stavovském odboji 1547, s. 10; a zvláště pak Veselá, P., Drobná šlechta a její pozemková držba na Ústecku v letech 1526–1628.

⁵⁷ Bobková, L., Raný novověk – Doba předbělohorská (1526–1620), s. 42. Ke kulturní úrovni města TÁŽ, Pozdněhumanistická společnost v Ústí nad Labem na počátku 17. století, s. 253–262. Schosserové byli obdařeni i palatinátem, více Smetana, J., Palatinové Jan Ernst a Christian Theodor Schosserové z Emblebenu a Friedhelmu, s. 37–52.

⁵⁸ Bobková, L., Pozdněhumanistická společnost v Ústí nad Labem na počátku 17. století, s. 253–262.

⁵⁹ Kaiserová, K. – Jančárek, P., Ústí n. L. od druhé poloviny 17. století do počátku 19. století, s. 51.

⁶⁰ Bobková, L., Raný novověk – Doba předbělohorská (1526–1620), s. 46–48; TÁŽ, Města na hranici, Na okraj styků měst Ústí nad Labem a Pirny v 1. polovině 17. stol., s. 100–101.

ke katolictví, mnozí však město i Čechy opustili. Zcela pochopitelně odešli především do nejbližších saských měst Königsteinu a Pirny, kde měli obchodní partnery i přátele. Represivní nařízení zasáhla také okolní šlechtu, které byl nejen konfiskován majetek, ale v mnoha případech předurčen i náboženský exil mimo území Českého království⁶¹.

Třicetiletá válka se Ústí dotkla až v roce 1631, kdy vpadli na Ústecko Sasové. V dalších letech a v podstatě až do konce války se zde střídala vojska císařská, saská a švédská, která město zanechala zcela zbídačené. Předpokládá se, že v důsledku válečných událostí se k roku 1650 počet obyvatel snížil asi na 1 250 a jeho stav měl nadále sestupnou tendenci⁶². Z hlediska velikosti se město Ústí nad Labem po celé sledované období řadilo mezi menší aglomerace, a to i v regionálním měřítku.

⁶¹ Ke konfiskovanému majetku šlechty na Ústecku Umlauft, F. J., *Die Zeit des Dreissigjährigen Kreiges (1618–1646)*, s. 133–135. K exilu nověji Bobková, L., *Města na hranici, Na okraj styků měst Ústí nad Labem a Pirny v 1. polovině 17. stol.*, s. 102–105; TÁŽ, *Česká exulantská šlechta v Pirně v roce 1629*, s. 83–116; TÁŽ, *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621–1639*; TÁŽ, *Pobělohorský exil v Sasku a možnosti jeho dalšího výzkumu*, s. 72–106. Příkladové studie k exilu Hrubá, M., *Prominentní emigrant Vilém Vchynský (Kinský) a jeho majetek v severozápadních Čechách*, s. 210–211; Hubková, J., *Litoměřický měšťan a pírský exulant Václav Nosidlo z Geblic (1592–1649)*, s. 82–101; Ryantová, M., *Těžké časy urozeného a statečného rytíře Bořka Mateřovského z Mateřova, exulanta v městě Pirně*, s. 249–257.

⁶² Kaiserová, K. – Jančárek, P., *Ústí n. L. od druhé poloviny 17. století do počátku 19. století*, s. 49, 51; ze starších Umlauft, F. J., *Die Zeit des Dreissigjährigen Kreiges (1618–1646)*, s. 129–151, 239–248.

2.2 Národnostní a náboženské poměry

2.2.1 Národnostní a jazyková otázka

Význam jazyka ve vztahu k národnosti a společnosti je možno chápat v několika rovinách. Na nejnižším stupni šlo o užívání jazyka v běžném styku a povolání, na dalším o rodný jazyk s určitým jazykovým uvědoměním, dále o národní vědomí představující uvědomělé příslušenství ke společenské skupině, jejímž základem byl jazyk, a konečně o raný nacionalismus, který národní vědomí povýšil na jednu z významných hodnot a zpravidla vedl až k antagonistickým konfrontacím s jinou národnostní skupinou⁶³. Všechny tyto aspekty je možno v oblasti severozápadních Čech ve sledovaném období zaznamenat. Následující text má za úkol představit situaci na Ústecku v celkovém regionálním kontextu, s důrazem na užití jazyka v běžné komunikaci, popř. národnostní určení, jakožto hlediska původu obyvatelstva.

Na přelomu 14. a 15. století žilo v Čechách kolem 3 milionů obyvatel, z toho asi 250 tisíc Němců v městech a dalších asi 200 tisíc na venkově. V českých zemích bylo tehdy kromě židovského obyvatelstva asi 85 % Čechů a 15 % Němců⁶⁴.

V důsledku husitských válek poklesl počet obyvatel Čech ve vnitrozemí zhruba o třetinu, zatímco v horských oblastech podstatně lidí přibývalo. Z českého vnitrozemí i z druhé strany hranice postupovala od konce 15. století kolonizace do řídce osídlených hraničních hor, což bylo předznamenáno přílivem německého etnika již ve 13. století⁶⁵. Německé obyvatelstvo se zde usazovalo převážně v lesních vesnicích lánového typu. Setkáváme se s ním především na Kadaňsku, Loketsku, Šluknovsku a ve vyšších partiích pohraničních hor. Teritoriálně si český charakter podrželo převážně Českolipsko, Litoměřicko, Bílinsko, Žatecko či Podbořansko⁶⁶. Díky svérázným ideovým a politickým podmínkám obě národnosti žily na konci 15. století v obecné snášenlivosti⁶⁷.

Spolužití Čechů a Němců v českém království, vzájemné prolínání českého a německého osídlení, rozsáhlé styky kulturní, ekonomické i politické, příbuzenské svazky jazykově smíšených rodin vedly k tomu, že mnoho obyvatel Čech a Moravy ovládalo už od 14. století oba jazyky. Tento bilingvismus byl u vzdělců, u mnoha šlechticů, kněží a měšťanů doprovázen v 15. století i znalostí latiny. Znalost dvou a tří jazyků byla pravděpodobně značně rozšířeným jevem⁶⁸.

⁶³ Hoffmann, F., Středověké město v Čechách a na Moravě, s. 365.

⁶⁴ Boháč, Z., Národnostní poměry v zemích české koruny v době předhusitské a do třicetileté války, s. 126. Přehled královských a některých poddanských měst dle národnostní situace před husitskou revolucí Hoffman, F., Středověké město v Čechách a na Moravě, s. 370–371.

⁶⁵ Boháč, Z., Národnostní poměry v zemích české koruny v době předhusitské a do třicetileté války, s. 127, 131.

⁶⁶ Tamtéž, s. 125.

⁶⁷ Hoffman, F., Středověké město v Čechách a na Moravě, s. 363; Macek, J., Víra a zbožnost Jagellonského věku, s. 385.

⁶⁸ Macek, J., Jagellonský věk v českých zemích 3–4, s. 553, 554.

V Čechách od doby Václava IV. byla čeština úředním jazykem královské české kanceláře a od roku 1495 se tak stalo i při deskách zemských. O dva roky později pak museli i cizozemci vést svou při na zemském soudu v českém jazyce⁶⁹.

O velikosti příslušné národnostní komunity v jednotlivých městech si můžeme udělat obrázek dle jazyka dochovaných písemností, které města vedla či vydávala, zpráv o německých či českých kazatelích v městských kostelích, z místních a pomístních názvů nebo z nápisového fondu dochovaných památek. I když jsou to údaje velmi cenné, nelze podle nich jednoznačně rozklíčovat národnostní skladbu ani jazykové preference v jednotlivých městech či oblastech⁷⁰.

V úředních knihách českých měst se dlouho držela vedle češtiny latina. Jinak ovšem úřední korespondence českých královských měst byla česká, v některých městech severozápadních Čech, jako v Mostě nebo v Chebu, i německá⁷¹.

Německá agenda se vedla rovněž v Ústí nad Labem, kde však po roce 1426 zesílil příliv českého obyvatelstva. Národnostní složení obyvatel města a jeho vývoj je možné sledovat prostřednictvím dochovaných městských knih, z nichž nejstarší městská kniha soudní a pamětní z let 1438–1514 je do roku 1440 vedena výhradně latinsky, ale od 40. let se zde objevují i německé záznamy a od roku 1474 i zápisy české, které od 90. let převažují⁷². Na silné zastoupení českého živlu ke konci 15. století v Ústí nad Labem ukazuje i národnostní skladba patriciátu. V této době například zastával funkci purkmistra muž s ryze českým jménem Ondřej Podskalský⁷³.

Snad vůbec nejstarším svatostánkem v Ústí byl kostel sv. Vojtěcha, spojený svým vznikem s někdejší knížecím hradištěm. I tento kostel byl po roce 1426 brzy obnoven a nazýván „český“. Toto označení jej však odlišovalo od hlavního kostela městského, tj. mariánského, a s největší pravděpodobností se týkalo jeho utrakvistického rázu, přímé důkazy však o tom nemáme⁷⁴. Pro kostel Nanebevzetí Panny Marie se z doby jeho obnovy zachovala pozoruhodná registra tzv. záduší. V těchto registrech se vyskytují bohemismy, včetně česky znějících jmen. Odkazy činěné kostelům hovoří českým i německým jazykem; v některých případech dokonce oběma najednou, včetně zastoupení latiny. Testamenty byly vyhotovovány pravděpodobně v jazyce bližším pořizovateli⁷⁵. Stejně tak se mnohojazyčnost objevuje v některých pořízeních mezi okolní šlechtou. Čeština v nich zaznívá zvláště, pokud

⁶⁹ Tamtéž, s. 542, 543.

⁷⁰ Mezník, J. – Sulitková, L., Hlavní tendence národnostního vývoje českých a moravských měst ve středověku, s. 43–44. Přínosné po stránce metodických úvah, včetně odkazů na moderní literaturu k raně novověkým městům Hlaváček, I., Jazyk v česko-moravských městských kancelářích v době předhusitské: (vybrané příklady), s. 235–302.

⁷¹ Macek, J., Jagellonský věk v českých zemích 3–4, s. 543.

⁷² Zápisy přerušeny v letech 1451–1469 – Bobková, L., Středověk – obnova města a nový rozkvět v době poděbradské a jagellonské, s. 27–28; Bobková, L., Ústí nad Labem ve stavovském odboji 1547, s. 10; Smetanová, V., Ústečtí měšťané v Liber testamentorum z let 1509–1585, s. 124.

⁷³ Macek, J., Jagellonský věk v českých zemích 3–4, s. 549.

⁷⁴ Bobková, L., Ústí nad Labem ve stavovském odboji 1547, s. 11.

⁷⁵ Původní elaborát register dokončili 15. července 1438 dva zvolení správci kostelního hospodářství – Bobková, L., Středověk – obnova města a nový rozkvět v době poděbradské a jagellonské, s. 28.

se jednalo o zápis, který měl být intabulován do desek zemských či dvorských a byla zde snaha, aby byl srozumitelný všem zúčastněným stranám⁷⁶.

Kolem roku 1500 se jazyková hranice v Čechách sice posunula ve prospěch Čechů a češtiny, ale zároveň se udržovaly oblasti tradičně bilingvní. Jednalo se zejména o území ležící za jazykovou hranicí směrem k Sasku, Falci a Bavorsku. V severozápadních Čechách hrála němčina dominantní roli v Kadani, v Chomutově a v Mostě, kde však žily i české menšiny. Svě mateřštiny se rovněž držely nově příchozí německé rody, jako byli např. Šlikové⁷⁷. Obdobně tomu bylo i na venkově, kde se mnozí poddaní uměli vyjadřovat oběma jazyky⁷⁸.

Ačkoli máme dochované zprávy o projevech národnostního nepřátelství z některých českých měst a naopak z měst s německou většinou, nezdá se pravděpodobné, že by národnostní otázka ve smyslu poměru mezi českou a německou národností vyvolávala ve druhé čtvrtině 16. století ostré třecí plochy. Nutnost hospodářských vztahů v širším prostoru oslabovala hroty nacionálních rozporů a usnadňovala dorozumění. Znalost obou jazyků, zvláště pro obchodníky, se stávala nutností⁷⁹. V Ústí, stejně jako na většině míst v Čechách, přetrvávala hluboko přes polovinu 16. stol. značná národnostní a jazyková tolerance. O tom svědčí i řada památek, jejichž součástí byl doprovodný nápis. Tyto památky jsou známy ze zpráv nebo se dochovaly do současnosti. Nanejvýš symbolickým důkazem vzájemné tolerance jsou kostelní zvony. V roce 1544 byl ulit pro kostel Panny Marie zvon s českým nápisem a poprsím Mistra Jana Husa. Český nápis měl i malý zvon z roku 1541, zatímco německý text dodnes nese zvon Willebort z roku 1519. Pro kostel sv. Vojtěcha byl ulit v roce 1551 nový zvon s nápisem v českém znění⁸⁰.

V kostele sv. Vojtěcha byly mše slouženy pravděpodobně česky. Nepřímo víme, že česky se kázalo i u Panny Marie. Zde byl předpoklad, že farář ovládal oba jazyky. S tímto hlavním ústeckým chrámem byla spojena i činnost literátských bratrstev, resp. jednoho sdruženého bratrstva Božího Těla a bratrstva Růžencového. Jejich produkce měla být vedena latinsky, avšak ve 4. čtvrtině 16. století se s oblibou chrámového zpěvu vyskytovaly i písně v češtině a němčině⁸¹. Poblíž kostela stála škola společná pro chlapce a dívky, která byla s největší pravděpodobností katolická a kde se vyučoval latinský i německý jazyk⁸².

⁷⁶ Podobně jako v Taxatiu se mohou objevit zcela záměrně česky psané pasáže, např. Mikuláš z Hermsdorfu na Blansku přiznává dluh 300 kop grošů českých "*Wenceslao dicto Zeleny*" a za to mu postupuje ročně 50 kop ze cla ve Svádově, tak aby "*při svrchu psaném Václavovi, Petru synu jeho, při manželce Lidmile jeho a Jakubu synovci jeho dědičně zůstalo*" a pokračuje dále opět latinsky – Bobková, L., Středověk – obnova města a nový rozkvět v době poděbradské a jagellonské, s. 32.

⁷⁷ Hrubá, M., Donátoři bratrstev v prostředí královských měst severozápadních Čech v raném novověku, s. 143, 144; Macek, J., Jagellonský věk v českých zemích 3–4, s. 550.

⁷⁸ Macek, J., Jagellonský věk v českých zemích 3–4, s. 551, 556.

⁷⁹ Janáček, J., České dějiny – Doba předbělohorská 1526–1547, kniha I., díl 1., s. 176.

⁸⁰ Bobková, L., Středověk – obnova města a nový rozkvět v době poděbradské a jagellonské, s. 33; TÁŽ, Raný novověk – Doba předbělohorská (1526–1620), s. 40.

⁸¹ Bobková, L., Raný novověk – Doba předbělohorská (1526–1620), s. 43.

⁸² Bobková, L., Středověk – obnova města a nový rozkvět v době poděbradské a jagellonské, s. 28, 33; TÁŽ, Raný novověk – Doba předbělohorská (1526–1620), s. 43.

Ústecko bezesporu patřilo do ryze dvojjazyčné oblasti, kde se obecný trend prosazování němčiny na úkor češtiny objevuje od poloviny 16. století, což nám potvrzuje i První kniha testamentů z let 1509–1585. Od roku 1550 se zvyšuje počet německy psaných testamentů v poměru k českým záznamům a druhá ústecká kniha testamentů *Kšaftové živej lidí ještě na světě* je od roku 1574 psána výhradně německy⁸³. V písemnostech městské samosprávy tak začíná od 70. let převažovat němčina, zpočátku ještě vedle češtiny a latiny, aby v 90. letech městské úřadování zcela opanovala a dokonce pronikla i do oficiálních dokumentů určených české komoře. Svým způsobem předělem je v tomto smyslu německy psaná zpráva Josefa Hermanna o stavu města k roku 1597. Ústí se od této chvíle již víceméně prezentovalo jako německy mluvící město, s převahou katolicky smýšlejícího obyvatelstva⁸⁴. Sílicí pozice německého obyvatelstva lze v této době sledovat i v rámci složení městské rady.

Pokud jde o vnější podmínky populačního vývoje společnosti, je z nich v předbělohorské době nejdůležitější přistěhovalectví. Za jednu z fází masového přistěhovalectví lze považovat silnou imigraci z německých zemí do krušnohorské báňské oblasti, začínající už na konci 15. století a vrcholící ve 30. letech 16. století. V souvislosti s rozmachem hornictví a příchodem báňských odborníků a zkušených havířů z okolních německých zemí došlo na území Krušnohoří k sociální a demografické explozi⁸⁵.

Severozápad Čech patřil k oblastem, kam německé osídlení zasahovalo nejloubežji, ale národnostní hranici posunulo do českého vnitrozemí jen nevýrazně. Podstatnější vliv na vymezení národnostní hranice měly druhotné důsledky rozmachu hornického podnikání zejména v prosperujících podkrušnohorských městech⁸⁶. Zde se také uplatňovala forma pozvolné infiltrace německého obyvatelstva, která ostatně v našich zemích v přistěhovalectví převažovala. Jednou z jejích hlavních příčin byly příhodné hospodářské podmínky a stala se vážným jevem až po polovině 16. století. V severozápadních Čechách takto vzrostly německé komunity v Kadani, Chomutově a Mostu. Převážně české zůstaly Teplice se sousední Bílinou. Tato města měla čilé obchodní styky se saskými hospodářskými centry nebo plnila dodavatelskou a zásobovací funkci pro krušnohorský báňský rajon, což usnadňoval společný jazyk, němčina, jíž značná část zde žijícího obyvatelstva mluvila. Ústí nad Labem nebylo zasaženo hlavním proudem prospektorské činnosti či následným hospodářským růstem. Na Ústecku se těžba rozvíjela v omezené míře v Liboňově, v Telnici nebo v Krásném Lese a příliv Němců závislých na montánním hospodářství do města byl sporadický. Někteří ústečtí měšťané však měli své těžbařské podíly v Jáchymově, Annaberku či Freibergu a k zajištění příslušné agendy dozajista využívali němčinu. Nejbližším místem

⁸³ Liber testamentorum ac condissillorum urbis Ausigh super Albea – Bobková, L., Ústí nad Labem ve stavovském odboji 1547, s. 10; TÁŽ, Středověk – obnova města a nový rozkvět v době poděbradské a jagellonské, s. 28; TÁŽ, Raný novověk – Doba předbělohorská (1526–1620), s. 42; Smetanová, V., Ústečtí měšťané v Liber testamentorum z let 1509–1585, s. 124.

⁸⁴ Bobková, L., Raný novověk – Doba předbělohorská (1526–1620), s. 41.

⁸⁵ Janáček, J., České dějiny – Doba předbělohorská 1526–1547, kniha I., díl 1., s. 170–171; Jančárek, P., Populační vývoj českých zemí v předbělohorském období a problematika jeho studia, s. 129, 130.

⁸⁶ Macek, J., Jagellonský věk v českých zemích 3–4, s. 551; Míka, A., Národnostní poměry v českých zemích před třicetiletou válkou, s. 208, 209.

pro investice související s těžbou bylo horní město Krupka, které představovalo již od středověku přirozené centrum dolování pro východní Krušnohoří. Krupecké panství se některými svými statky sice Ústí dotýkalo, ale slávu největší těžbařské prosperity už mělo pomalu za sebou⁸⁷.

Nemalý význam pro jazykovou vybavenost měšťanské komunity mělo vzdělání. Mnozí měšťanští synové z podkrušnohorských měst pobývali po určitou dobu na školách v saském Freibergu, Drážďanech i jinde v Německu a ze zápisů v městských knihách lze vyčíst, že se měli zdokonalit v počtech a při tom se naučit německému jazyku⁸⁸. Někteří potomci nejprřednějších patricijských rodin, často obdařených erbem, studovali podobně jako mladí šlechtici po latinské škole i na univerzitě, ať už pražské, nebo zahraniční, nejčastěji wittenberské a lipské⁸⁹. Přesto však až do Bílé hory zůstalo dominující postavení českého měšťanstva v severozápadních Čechách zachováno. Převážně německé zůstávalo jen Děčínsko a Šluknovsko⁹⁰.

Vedle venkovské a městské sociální vrstvy přicházeli do země také příslušníci šlechtického stavu. V předbělohorském stavovském státě zaujímala přední postavení šlechta české národnosti a první Habsburkové na českém trůně tuto skutečnost danou historickým vývojem plně respektovali. Vůdčí postavení české národnosti uznávali obyvatelé země jiných národností včetně politicky aktivní šlechty cizího původu⁹¹. Ta byla, vedle osobních svazků, motivována zejména příhodnými hospodářskými podmínkami, které přispívaly k výnosnému podnikání. Některé rody pevně zakotvily v zemi, rozrostly se a rozmnožily svůj majetek. Mnohdy se, postupem doby, zcela ztotožnily s ovládaným územím jako se svojí domovinou. K výraznému zhoršení národnostní skladby šlechtické obce došlo od 80. let 16. století, za vlády Rudolfa II. Řady rytířské šlechty rozmnožovali cizí přistěhovalci jen nevýrazně a usazovali se především v jazykově smíšených pohraničních oblastech, což byl i případ Ústecka. Ke starším rodům německého původu zde náležely např. rodiny Glatzů z Althofu (ze Starého dvora) nebo Kölblů z Geisingu, které byly spojeny s horním podnikáním v Krušnohoří. Za německou šlechtou přicházeli její kazatelé a učitelé, kteří se ve svém projevu striktně drželi němčiny. Poněmčila se i část české šlechty, jmenovitě některé větve Lobkoviců, Vartemberků, Kolovratů, Vřesovců, Berků z Dubé, Valdštejnů a Kaplířů, sídlících poblíž zemských hranic⁹².

Nepříznivý vývoj v českých zemích dovršila třicetiletá válka, kdy v důsledku přirozené asimilace došlo k postupnému poněmčení vylidněných oblastí, např. na Litoměřicku, Žatecku

⁸⁷ Janáček, J., *České dějiny – Doba předbělohorská 1526–1547*, kniha I., díl 1., s. 171–175; Jančárek, P., *Populační vývoj českých zemí v předbělohorském období a problematika jeho studia*, s. 130, 131; Míka, A., *Národnostní poměry v českých zemích před třicetiletou válkou*, s. 208, 209; Turčan, L., *Gotické umění na Ústecku*, s. 12.

⁸⁸ Palacký, F., *Obyvatelstvo českých měst a školní vzdělání v 16. a na počátku 17. století*, s. 364.

⁸⁹ Tamtéž, s. 365.

⁹⁰ Míka, A., *Národnostní poměry v českých zemích před třicetiletou válkou*, s. 209.

⁹¹ Míka, A., *K národnostním poměrům v Čechách po třicetileté válce*, s. 545.

⁹² Kadlec, J., *Přehled českých církevních dějin 2*, s. 31, 32; Míka, A., *Národnostní poměry v českých zemích před třicetiletou válkou*, s. 214, 215.

či Bílinsku⁹³. Severní část Žatecka byla převážně německá již před Bílou horou, takže v Kadani, Chomutově a Mostu se udržela jen česká menšina, ale i ta postupně slábla. Také okolní vesnice byly převážně německé a německý živel postupoval v poválečném období dále do vnitrozemí⁹⁴.

Na Teplicku německé osídlení získalo postupně výraznou převahu. V Bílině byly purkrechtní knihy vedeny do konce 70. let 17. století česky, a přestože se potom prosadila německá většina, udržela se ve městě silná skupina českého obyvatelstva. Také v Ústí nad Labem po válce převážilo německé obyvatelstvo a zůstala jen česká menšina⁹⁵.

Litoměřice, ležící poměrně hluboko ve vnitrozemí, pocítily silnější příliv Němců až na přelomu 17. a 18. století. České obyvatelstvo se udrželo zejména na předměstí a v okolních obcích⁹⁶.

Rovněž šlechtická obec prošla po třicetileté válce proměnou. Udělování inkolátu se stalo výlučným právem panovníka, takže zemské sněmy ztratily možnost regulovat příliv cizinců do země⁹⁷. Do roku 1656 bylo přijato mezi „českou“ šlechtu celkem 417 osob a převážná většina z nich byla cizího původu, z toho 211 Němců z rakouských a německých zemí nebo Slezska.

Bez ohledu na národnost se obyvatelstva týkala rekatolizační opatření. Ta byla příčinou rozsáhlé emigrace, jež oslabilo zvláště šlechtu, měšťanstvo a měšťanskou inteligenci. K emigraci byli donuceni nekatolíci české i německé národnosti, ale počtem uprchlíků a jejich významem utrpěla především česká národnost⁹⁸.

Pro měšťanstvo i šlechtu z Ústecka byl exil díky bilingvismu o něco jednodušší. V případě šlechtických rodů se mnozí vraceli do země svých předků, se zajištěnou hospodářskou i rodinnou základnou.

Od poloviny 17. století se již pohraniční oblasti tradičně považují za osídlené převážně německou národností. Německého či německy mluvícího obyvatelstva přibýlo nejen v Ústí nad Labem, ale i v Chebu, Kadani, v Mostu a na Šluknovsku⁹⁹.

2.2.2 Náboženská otázka před nástupem reformace

Přes devastující následky husitských válek a rozvrat stávajícího církevního řádu zůstala víra v Českém království základním znakem a zdrojem poznání kosmu, světa, přírody,

⁹³ Boháč, Z., Národnostní poměry v zemích české koruny v době předhusitské a do třicetileté války, s. 131.

⁹⁴ Míka, A., K národnostním poměrům v Čechách po třicetileté válce, s. 538.

⁹⁵ Tamtéž, s. 538.

⁹⁶ Tamtéž, s. 538.

⁹⁷ Tamtéž, s. 544.

⁹⁸ Tamtéž, s. 550–551.

⁹⁹ Tamtéž, s. 543.

země, člověka i lidské společnosti. Rozum, víra a zjevením dodané znalosti tvořily osнову lidského myšlení a cítění, a byly základem náboženství, náboženského vyznání, konfese¹⁰⁰.

Kompaktáta pokládali husité v českých zemích za minimum možného, katolíci za nepřípustnou výjimku, vynucenou okolnostmi. U šlechty převažovalo kališnictví, stejně tomu bylo u měst v Čechách, zatímco na Moravě a v dalších zemích Koruny převažovalo katolictví. Panovníci, až na Jiřího z Poděbrad, podporovali vesměs restauraci katolicismu. Ani jedna ze stran, však nemohla dosáhnout absolutní převahy, což vedlo k uzavření náboženského míru roku 1485 v Kutné Hoře a potom v roce 1512, kdy byl prohlášen za věčný¹⁰¹. Smířlivý postoj se projevoval i u Jednoty bratrské, která, zvláště ve městech pod ochranou šlechtických vrchností, začala zakládat své první sbory¹⁰². Kutnohorská smlouva však výslovně tolerovala jen dvě vyznání – katolické a utrakvistické. O Jednotě bratrské ani o drobných sektách se nezmiňovala, a zbavovala je tak zákonné ochrany. Avšak v zemi s uvolněnými politickými poměry a do základů narušeným náboženským režimem se vytvořily podmínky pro poměrně volný život těchto náboženských skupin¹⁰³. V bohoslužbě strany podjednou a podobojí nebyly téměř rozdíly. Výzdoba kostelů byla u katolíků i u podobojích stejná a stejný byl i mešní obřad. Ve srovnání s dobou potridentskou tu ovšem byly některé odchylky¹⁰⁴.

Dělitko víry se uplatňovalo v politických akcích a náboženská otázka stála vždy v popředí a ovládala mysl, srdce i životní postoje šlechty¹⁰⁵. Konfesní poměry v Čechách působily také na vývoj šlechtického stavu, avšak náboženský obraz té doby byl před vystoupením německé reformace natolik složitý, že nám brání v komplexním pohledu. Mnohé staré české rody zůstaly věrné katolictví, např. Rožmberkové či Pernštejnové, některé přestoupily k utrakvismu. Vartemberkové a Berkové z Dubé tak učinili za Jiřího z Poděbrad, ale byla to spíše jen politická deviza než akt vnitřního přesvědčení. Koncem 15. století, za změněné politické situace, hlavní představitelé obou těchto rodů pozice utrakvismu opět opustili. Mezi drobnou šlechtou byla situace jiná. Většinou šlo o přívržence české reformace, někteří šlechtici patřili k Jednotě. I v této době však mohlo náboženství sloužit jen jako prostředek k vnějším akcím a gestům¹⁰⁶.

Otázky víry se sice nejzřetelněji projevovaly v politické sféře, ale zároveň pronikaly do širších oblastí kultury, zvláště té městské¹⁰⁷. Po revoluci žili ve městech českých zemí lidé dvojí víry, ortodoxně katolické a husitské s doznávajícími rozdíly různých revolučních směrů.

¹⁰⁰ Macek, J., Víra a zbožnost Jagellonského věku, s. 13, 14. O poměrech po husitských válkách přehledně Just, J., Luteráni v našich zemích do Bílé hory, s. 24–30.

¹⁰¹ Just, J., Luteráni v našich zemích do Bílé hory, s. 30–32.

¹⁰² Hoffmann, F., Středověké město v Čechách a na Moravě, s. 107, 475. Ochranu šlechty požívaly sbory zvláště na Moravě, např. od Pernštejnů, Kostků z Postupic, Krajířů z Krajku – Just, J., Luteráni v našich zemích do Bílé hory, s. 29 (poz. 20).

¹⁰³ Míka, A., Z bojů o náboženskou toleranci v 16. století, s. 371.

¹⁰⁴ Kadlec, J., Přehled českých církevních dějin 1, s. 316.

¹⁰⁵ Macek, J., Víra a zbožnost Jagellonského věku, s. 29.

¹⁰⁶ Košťál, M., Počátky luterské reformace na lužickém pomezí, s. 27; Macek, J., Víra a zbožnost Jagellonského věku, s. 31.

¹⁰⁷ Hoffmann, F., Středověké město v Čechách a na Moravě, s. 100.

Katolictví zůstala věrna především města s německým obyvatelstvem, zatímco velká většina českých měst byla kališnická. Princip dvojí víry v českých zemích byl nepopiratelný, ale zásadu tolerance nebylo vždy snadné prosadit a respektovat¹⁰⁸. Ještě tíže postižitelná je náboženská situace mezi poddanými na venkově. O nich lze jen konstatovat, že určitě žili nejednou myšlenkou z odkazu husitství, často poznamenaného excesy lidové religiozity. Kutnohorská smlouva sice jistou svobodu vyznání pro poddané deklarovala, ale církevní správa se snažila v rámci svých možností posilovat oficiální zbožnost. Různé věroučné soužití v královských městech bylo možné, zatímco na panstvích a v poddanských městečkách rozhodovala zpravidla víra pána¹⁰⁹.

Zatímco se husitská města musela postupně vyrovnávat s negacemi některých kulturních projevů, v katolických městech nebyl vývoj přerušen vůbec, anebo nová tvorba snadněji navazovala na předchozí období. Ve všech oblastech městského dění bylo možno postihnout stopy vlivu husitské revoluce a úsilí společnosti vypořádat se s jejím odkazem. Jistým způsobem byla v kulturní platformě zakonzervována vláda pozdní gotiky a jen pomalu do ní pronikaly prvky renesance¹¹⁰.

Na prahu raného novověku se v severozápadních Čechách nalézalo pět důležitých měst – z hlediska jejich významu stály v čele Litoměřice se Žatcem, následovaly Kadaň, Most, Louny a Ústí nad Labem. Z pohledu náboženské orientace lze jako lokality s jednoznačně převažující utrakvistickou většinou po celé předbělohorské období jmenovat Litoměřice, Žatec a Louny, jako města nábožensky rozdělená pak Kadaň, Most a Ústí nad Labem, jež jsou sice tradičně označovány jako katolická, s existencí části obyvatel utrakvistické víry¹¹¹.

Po stránce náboženské patřilo Ústí mezi města katolická, s možným utrakvistickým živlem. Za katolický kostel byl všeobecně považován farní chrám Nanebevzetí Panny Marie¹¹². Ve městě stál ještě kostel sv. Vojtěcha, snad vůbec nejstarší svatyně, spojená svým vznikem s někdejší knížecím hradištěm. Náboženské poměry ve městě byly zřejmě značně nevyhraněné, což ostatně odpovídalo celkovému stavu religiozity v Čechách i v mnohém nevýrazným hranicím mezi katolictvím a utrakvismem¹¹³. Teprve německá reformační vlna ze sousedního Saska vytvořila nové podmínky a ovlivnila nejen města v příhraničí, ale i konfesní skladbu zdejší šlechty.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 474.

¹⁰⁹ Just, J., Luteráni v našich zemích do Bílé hory, s. 31, 34; Košťál, M., Počátky luterské reformace na lužickém pomezí, s. 27.

¹¹⁰ Hoffmann, F., Středověké město v Čechách a na Moravě, s. 110.

¹¹¹ Hrubá, M., Donátoři bratrstev v prostředí královských měst severozápadních Čech v raném novověku, s. 143, 144.

¹¹² Bobková, L., Ústí nad Labem ve stavovském odboji 1547, s. 10, 11.

¹¹³ Tamtéž, s. 11.

2.2.3 Reformace a její pronikání do regionu

Profesor biblické teologie na univerzitě ve Wittenberku vstoupil do povědomí širší veřejnosti v německých zemích v zimních měsících přelomu let 1517 a 1518, kdy dal veřejně vyvěsit svých 95 tezí, v nichž protestoval proti kupčení římské církve s odpustky¹¹⁴. Martin Luther jako reformátor nevyšel z vědomé kritiky církevní nauky a církevních institucí. Základním problémem života se mu stala otázka, zda a jak lze dosáhnout jistoty věčné spásy¹¹⁵.

V českém království, kde se úporná diskuse o odpustkové akci rozvíjela po celé 15. století, nebyl Lutherův čin zprvu ničím novým a překvapujícím. Německý učenec se ostatně v této době ještě o Čechy nezajímal a na českou reformaci pohlížel jako na kacírský vřed, který hyzdí tělo křesťanstva. Kacíři byli pro něj husité, kališníci i Jednota bratrská. Teprve po červencové disputaci roku 1519 v Lipsku, kde byl sám nazván „českým kacířem“ a kde se lépe obeznámil s názory Jana Husa, začal přehodnocovat svůj dosavadní názor na českou reformaci, zvláště na utrakvismus¹¹⁶.

České utrakvisty zpočátku nezajímal tolik Lutherova nauka o ospravedlnění pouhou vírou, jako spíše reformační protipapežské tendence. Živý zájem o husitské Čechy Luther projevoval od roku 1520, kdy se zasloužil o vytištění Husova spisu *De ecclesia* v Hagenau a rovněž navrhl, aby si Češi vytvořili po německém vzoru vlastní národní církev¹¹⁷.

Luther strhl za sebou větší polovinu obyvatelstva německých států. Nové učení lákalo, zvláště když nemohlo být jednoznačně kacírské, zastávali-li je i někteří představitelé saské vládnoucí třídy. Sympatie šlechty k nové konfesi jistě vyplývala i z Lutherovy důvěry ve světskou vrchnost, která byla dána jeho konzervativním postojem k uspořádání společnosti, při němž trval na staré představě o trojím lidu. V českých zemích řady Lutherových stoupenců houstly velmi pomalu. Česká reformace totiž po generace poskytovala tužbám po spasení a po nápravě církevních zlořádů rozsáhlou ideovou základnu. Jinak tomu bylo s německým obyvatelstvem Čech a Moravy. Pro ně měly působivější kouzlo a přitažlivost zejména německé tisky a hlas německých kazatelů, a proto velmi brzy proniklo nové učení i do severozápadních Čech, zejména do horních měst. Česko-saské Krušnohoří tvořilo již ve středověku jeden svébytný kulturní region, jehož společná identita se ještě více posílila s expanzí luterské reformace¹¹⁸. Agitace luterských kněží, kazatelů a reformovaných spisů byla v českém království usnadněna i proto, že se na královském dvoře zčásti koketovalo s idejemi reformace. Teprve pod nátlakem Říma dal král Ludvík v roce 1524

¹¹⁴ K Lutherovi a jeho době přehled základní literatury Just, J., *Luteráni v našich zemích do Bílé hory*, s. 36 (poz. 54).

¹¹⁵ Kadlec, J., *Přehled českých církevních dějin 2*, s. 9.

¹¹⁶ Just, J., *Luteráni v našich zemích do Bílé hory*, s. 38; Macek, J., *Víra a zbožnost Jagellonského věku*, s. 336, 337.

¹¹⁷ Just, J., *Luteráni v našich zemích do Bílé hory*, s. 44; o vztahu Luthera k Čechám tamtéž (poz. 74); Kadlec, J., *Přehled českých církevních dějin 2*, s. 12, 13;

¹¹⁸ Kadlec, J., *Přehled českých církevních dějin 2*, s. 10; Kaiserová, K., *Zur Frage des Widerhalls der lutherischen Reformation in Nordwestböhmen*, s. 451–462; Macek, J., *Víra a zbožnost Jagellonského věku*, s. 338.

vyhlásit, že Lutherovy spisy mají být spáleny. Do Čech a na Moravu se ovšem nadále šířilo učení německého reformátora hlavně ze Slezska¹¹⁹.

Česko-saský hraniční prostor byl pozoruhodným areálem setkávání různých reformačních proudů, který se táhl od Chebu přes Kadaň a Děčín až na Šluknovsko. Zhruba od roku 1520 postupně nacházela wittenberská reformace ohlasy v mnohých církevních obcích a usídlila se jak na panstvích, tak v královských a poddanských městech. Pozoruhodná síť osobních, rodinných, hospodářských a církevně-politických kontaktů, pro něž zemská hranice mezi Čechami a územím saských kurfiřtů a vévodů v podstatě neexistovala, zde vedla k časnému prosazení se myšlenek německé reformace, po roce 1530 i s výraznou rezonancí Augšpurské konfese¹²⁰. Ovšem postihnout hranici mezi luterstvím a zejména novoutrakvismem v 1. polovině 16. století v Čechách je velmi složité, neboť řada utrakvistů přijala myšlenky reformace, aniž by deklarovala, že jsou luterány.

Reformaci nejprve přijala šlechta, která byla v severozápadních Čechách její hlavní nositelkou a šířitelkou. Mnohé šlechtické rody s vazbami na sasko-míšeňskou a durynskou oblast měly bezprostřední kontakty se samotným Martinem Lutherem či Filipem Melanctonem. Zcela mimořádnou aktivitu v tomto ohledu vyvíjela rodina Šliků, na jejichž panstvích se kazatelům nové nauky také nejlépe dařilo¹²¹. Dále víme, že v roce 1542 poslal Luther do Chomutova svůj německý překlad bible i s věnováním Leopoldu Kölblovi z Geisingu, chomutovskému hejtmanovi, jehož příbuzní vlastnili statky na Ústecku¹²². Ostatně Adam Kölbl z Geisingu na Předlicích povolal pro výchovu svých dětí a pro potřeby okolních obcí roku 1565 protestantského duchovního¹²³. K tradičním luterským rodům s majetky na Ústecku patřili také Štampachové ze Štampachu, kteří vlastnili knihovnu se značným množstvím teologických děl¹²⁴. Významným ochráncem vznikajících evangelických farností v okolí Kadaně byl Zikmund Hasištejnský z Lobkowicz, který přímo na univerzitě ve Wittenbergu studoval, zatímco jeho bratranec Jaroslav lavíroval mezi reformním katolicismem a reformací¹²⁵. Příznivcem luteránství byl i majitel mosteckého hradu Jan z Veitmile¹²⁶. O tom, že pronikání luterství na panství nemělo vždy jednoduchý průběh, svědčí historie svázaná s příchodem pánů z Büнау a ze Salhausenu na Děčínsko. Tyto dva vzájemně spřízněné rody se později usadily i v okolí Ústí nad Labem a podstatným způsobem ovlivnily podobu řady uměleckých památek, které se zde do současnosti

¹¹⁹ Macek, J., *Víra a zbožnost Jagellonského věku*, s. 344, 345. Královna Marie se zájmem četla Lutherovy spisy a její dvorní kaplan Jan Hoenckel byl luterán – Just, J., *Luteráni v našich zemích do Bílé hory*, s. 46 (poz. 85).

¹²⁰ Hlaváček, P., *Luteránství jako skrytý fenomén českých duchovních a kulturních dějin*, s. 11; Týž, *Tři osobnosti luterské reformace z česko-saského pomezí*, s. 158.

¹²¹ Macek, J., *Víra a zbožnost Jagellonského věku*, s. 338, 339. K mimořádné roli Šliků více Hlaváček, P., *Luteránství jako skrytý fenomén českých duchovních a kulturních dějin*, s. 18–21, 51–52; Just, J., *Luteráni v našich zemích do Bílé hory*, s. 69–70.

¹²² Hlaváček, P., *Tři osobnosti luterské reformace z česko-saského pomezí*, s. 160.

¹²³ K reformaci na kölblovských statcích Kamshoff, O., *Předlice kdysi a nyní*, s. 14; Simon, G., *Kulm*, s. 66–67; Týž, *Die Reformation und Gegenreformation in Karbitz*, s. 11–17; s. 69–73.

¹²⁴ Balášová, M., *Kultura luterské šlechty v severozápadních Čechách na příkladu Štampachů ze Štampachu*, s. 121–153.

¹²⁵ Hlaváček, P., *Tři osobnosti luterské reformace z česko-saského pomezí*, s. 159.

¹²⁶ Royt, J., *Biblické příběhy na reliéfech chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Mostě*, s. 5.

dochovaly. Zajímavá je rovněž skutečnost, že luterská reformace zde padala přímo na katolickou půdu, neboť tuto oblast doposud výrazněji nezasáhl vliv husitství.

Dříve než Salhausenové přišli na Ústecko, přistěhovali se roku 1516 do Benešova nad Ploučnicí. Tři bratři, Hans, Friedrich a Wolf, byli hluboce nábožensky vychováni na dvoře strýce Hanse, biskupa míšeňského († 1518). Odtud jejich živý zájem o dobové náboženské a církevní problémy. Proto také pozvali několik Lutherových přívrženců do Benešova. Zpočátku šlo jen o hosty zámeckého pánů. Teprve v roce 1520, poté, co tehdejší farář utekl, pozvali Salhausenové do Benešova Michaela Coelia, který zde pobyl téměř tři roky. Jeho působení bylo pravděpodobně předem domluveno přímo s Martinem Lutherem, s kterým si někteří členové rodu živě korespondovali. Po roce 1522 se reformační myšlenky začaly šířit i v salhausenském Děčíně, avšak na zásah pražské konzistoře a krále záhy nabylo katolictví na obou panstvích opět rozhodujícího vlivu. Již od roku 1526/27 měl Benešov nad Ploučnicí opět vlastního evangelického kazatele. V této druhé fázi se luteránství ve městě upevnilo a zdomácnělo a stalo se přitažlivé i pro další farnosti na panství. Fridrich ze Salhausenu roku 1546 luterským měšťanům Benešova zaručil svobodu vyznání¹²⁷.

Díky rodinným vazbám pronikla reformace i na sousední Českokamenické panství, jehož majitelem se stal roku 1529 Prokop z Vartemberka, zeť Friedricha ze Salhausenu¹²⁸. V Děčíně se luterská reformace dostala ke slovu znovu až koncem 50. let s pány z Büнау¹²⁹. Prvním příslušníkem weesensteinské větve tohoto rodu, který přestoupil k luterství, byl v roce 1541 Heinrich II., který se projevoval po konverzi jako velmi horlivý luterán a v roce 1545 se stal dokonce prvním prezidentem protestantské konzistoře v Míšni. V Čechách zřejmě jako první konvertoval k luterství Günter z Büнау na Děčíně, a to nejpozději roku 1559, když nahradil ve městě katolického faráře evangelickým pastorem. Roku 1562 odmítl Günter vyhovět císařskému příkazu, aby provedl opačnou výměnu duchovních správců, a soustavně na celém panství budoval luterskou církevní správu. Konverze k luterství představovala po polovině 16. století pragmatický, prospěšný a moderní krok a od katolické víry svých předků se postupně odvrátili všichni příslušníci rodiny a luterská konfese na bünauských panstvích zdomácněla¹³⁰.

Reformace se poměrně záhy dotkla i dalších šlechtických rodů ze severu Čech, jako byli frýdlantští Biberštejnové či Redernové. Po smrti administrátora katolické konzistoře Ernsta ze Schleintz v roce 1548 se postupně šířila i na farnosti tohoto rodu ve šluknovském výběžku¹³¹.

Zatímco zemská církev v Sasku byla v duchu Lutherovy koncepce podřízena panovníkovi, v českých zemích byl panovník zásadním odpůrcem národní nebo zemské

¹²⁷ Just, J., Luteráni v našich zemích do Bílé hory, s. 52–53, 71–72; literatura a prameny uvedeny v poz. 128–138, 233; Košťál, M., Počátky luterské reformace na lužickém pomezí, s. 27–31.

¹²⁸ S luterstvím sympatizoval Jan z Vartemberka, od roku 1523 nejvyšší purkrabí království – Just, J., Luteráni v našich zemích do Bílé hory, s. 46, 71.

¹²⁹ Košťál, M., Počátky luterské reformace na lužickém pomezí, s. 31.

¹³⁰ Just, J., Luteráni v našich zemích do Bílé hory, s. 71; Šuman, F., Rytíři z Büнау v Čechách a v Sasku, s. 14–16.

¹³¹ Just, J., Luteráni v našich zemích do Bílé hory, s. 71; Košťál, M., Počátky luterské reformace na lužickém pomezí, s. 31–32.

církve. Král se pokusil čelit vzrůstu luterského křídla strany podobojí i vyhraněných luteránů zvláště mezi německým obyvatelstvem v pohraničí. V Čechách rostl počet luteránských duchovních z německých univerzit, kteří často prostřednictvím svých patronů obsazovali fary, dosud spravované katolickými nebo utrakvistickými kněžími. Některé odhady počítají ve 40. letech 16. století až se dvěma stovkami far obsazených luteránskými duchovními¹³². Ferdinand nemínil tento stav trpět a na podzim roku 1554 vydal mandát k oficiálnímu vypovězení všech duchovních, kteří byli ženatí nebo bez řádného katolického svěcení. Vrchnostem tak bylo bráněno ve svévolném obsazování far bez vědomí konzistoře a tím v rozchvacování zádušních statků. Mnoho pánů a rytířů bylo předvoláno do Prahy i s luterskými predikanty ze svých panství před místodržitele Ferdinanda. Značný počet duchovních měl sice opustit zemi, ale když se roku 1555 v Německu uplatnila zásada „cuius regio, illius religio“, bylo těžké bránit šlechtě v obsazování far dle vlastního přesvědčení¹³³. Opakovaně byly vyzývány k vydání svých kazatelů osoby ze šlechtických rodů Šliků, Švamberků, Salhausenů, Biberštejnů, Fictumů, Kurzpachů, Schleinitzů, z Plavna či z Büna¹³⁴. Efektivnější protireformační kroky však v dočasně opuštěných farnostech, které se předtím ocitly pod správou luterských kněží, znemožňoval nedostatek katolického i utrakvistického kléru. Vrchnosti na fary svých panství často povolávaly duchovní správce ordinované v zahraničí a vydávaly vlastní řády, kterými regulovaly náboženské záležitosti. V době poklesu autority pražské konzistoře sice v Čechách nevznikla zemská evangelická církev augšpurského vyznání, ale působil zde od roku 1565 ze Saska vyslaný zvláštní superintendant nad luteránskými farnostmi, který nacházel silnou podporu a ochranu na panstvích protestantské šlechty¹³⁵.

V českých poměrech, kde již dávno převládal rozmělněný utrakvismus, budilo luteránství zájem, byť jen reminiscencí na husitství v jeho revoluční podobě. Luther a jeho spolupracovníci sice u nás získali velmi brzy po svém vystoupení některé příznivce, ani český utrakvismus, ani Jednota bratrská jako celek však nevyužily možnosti přimknout se k evropské reformaci¹³⁶. Antiklerikální a protikatolické nálady se v Čechách objevovaly již před rokem 1517 a německá reformace je pouze posílila¹³⁷. Významným faktorem v šíření luterství v česko-saském hraničním prostoru 16. století byla obrovská mobilita a migrace kulturních elit, ať už šlo o ordinované luteránské presbytery, kazatele, učitele, lékaře či peregrinaci utrakvistických a bratrských studentů z Čech na německých univerzitách. Tito

¹³² Just, J., *Luteráni v našich zemích do Bílé hory*, s. 69.

¹³³ Kadlec, J., *Přehled českých církevních dějin 2*, s. 21; Pánek, J., *Stavovská opozice a její zápas s Habsburky 1547 – 1577. K politické krizi feudální třídy v předbělohorském českém státě*, s. 52.

¹³⁴ Just, J., *Luteráni v našich zemích do Bílé hory*, s. 73.

¹³⁵ Hlaváček, P., *Luteránství jako skrytý fenomén českých duchovních a kulturních dějin*, s. 11; Just, J., *Luteráni v našich zemích do Bílé hory*, s. 75.

¹³⁶ Hrubý, F., *Luterství a novoutrakvismus v českých zemích v 16. a 17. století*, s. 31–44.

¹³⁷ Kaiserová, K., *Sociální konflikty v českých a moravských královských městech v první třetině 16. století*, s. 135; Maur, E., *K problematice lidových hnutí v Čechách a na Moravě roku 1525*, s. 222.

všichni pak myšlenky německé reformace přinášeli do Čech a zůstávali v čilé interakci se saským prostředím¹³⁸.

Centrem a neoficiální hlavou luterských obcí v severozápadních Čechách se stalo královské horní město Jáchymov, založené roku 1516 hraběcí rodem Šliků. Církevně-politický význam Jáchymova kulminoval kolem poloviny 16. století, kdy zde působil Johannes Mathesius, humanista, farář a někdejší přítel Lutherův¹³⁹. Šlikové a Plavenští jako zástavní páni města neváhali podporovat narůstající počet evangelíků také v Kadani. Zde se již v roce 1523 uchytil luterský kazatel, který však musel odejít, ale náboženské třenice mezi katolíky a nekatolíky nabyly podoby otevřeného zápasu o pozice ve městě. Přesto se v dalších letech stala Kadaň mateřskou obcí i pro nově vznikající reformně laděné církevní obce v sousedství, např. v Chomutově a v Mostě. Samotný Chomutov byl vedle Jáchymova, Kadaně, Mostu či Ústí nad Labem jedním z nejvýznamnějších mostů, přes něž přicházel dialog nové víry¹⁴⁰.

Náboženské poměry na Ústecku byly před vystoupením Martina Luthera značně nevyhraněné. Stoupenců nového učení přibývalo především mezi šlechtou. Protestantství pronikalo zřejmě i do města, když již v roce 1535 Ferdinand I. přikázal městské radě, aby v Ústí netrpěla jinověrce a nové sekty. Svoji výzvu pak král opakoval ještě v roce 1542¹⁴¹.

V Ústí nad Labem, stejně jako na většině míst v Čechách, přetrvávala hluboko přes polovinu 16. století značná tolerance. Ve městě se držel výrazný počet katolíků, který pečoval o farní kostel Panny Marie. Předpokládá se, že spolu s katolíky ve městě koexistovali utrakvisté, jejichž centrem zřejmě byl kostel sv. Vojtěcha. Vedle těchto svatostánků působil ve městě ještě špitál křižovníků s červenou hvězdou a značný význam zde měl také špitál sv. Materny, ležící za hradbami města, ke kterému patřil stejnojmenný kostel. Od 60. let 16. století se však množí stížnosti katolických děkanů na přibývání luteránů¹⁴².

V Ústí se reformace projevovala výrazněji až od 70. let 16. století. Ostatně v této době narůstala aktivita obou náboženských křídel v zápase o uznání tzv. České konfese. Roku 1577 nabádal císař Rudolf II. ústecké měšťany, aby se střežili nových sekt. Luteránství si však našlo své příznivce i mezi duchovními. Nové učení údajně vykládal katolický děkan Matyáš Petřík z Krumlova a farář Valentin Scherfer k luterství přímo přestoupil a stal se duchovním v nedalekých Trmicích. Rovněž tak předtím učinil kantor Jakub Kriesche, který od roku 1568 působil jako evangelický pastor v okolí Ústí a přímo ve městě si pořídil dům. Své domy získali v Ústí i další protestantští kazatelé, jako byl dlouholetý svádovský pastor a vychovatel

¹³⁸ Hlaváček, P., Luteránství jako skrytý fenomén českých duchovních a kulturních dějin, s. 15; Košťál, M., Počátky luterské reformace na lužickém pomezí, s. 33; Menčík, F., Studenti z Čech a Moravy ve Vitemberku od 1502–1602, s. 250–268; Šimák, J. V., Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách v 15.–18. století, s. 290–297, 419–424; 80, 1906, s. 118–123, 300–305, 510–539.

¹³⁹ Just, J., Luteráni v našich zemích do Bílé hory, s. 59–65.

¹⁴⁰ Hlaváček, P., Ďábel z Horní Blatné aneb k budování luterské konfesní identity v raně novověkých Čechách, s. 84; Týž, Tři osobnosti luterské reformace z česko-saského pomezí, s. 160; Kaiserová, K., Sociální konflikty v českých a moravských královských městech v první třetině 16. století, s. 124.

¹⁴¹ Bobková, L., Ústí nad Labem ve stavovském odboji 1547, s. 11–12; TÁŽ, Raný novověk – Doba předbělohorská (1526–1620), s. 40.

¹⁴² Bobková, L., Raný novověk – Doba předbělohorská (1526–1620), s. 40; Eis, G., Das geistige Leben in Aussig um 1600; Smetanová, V., Ústečtí měšťané v Liber testamentorum z let 1509–1585, s. 125.

Heinricha Abrahama ze Salhausenu Hans Fritsch nebo pastor z Chlumce Vilém Hirschfeld. Oba byli zřejmě velice aktivní a dařilo se jim do svých nepříliš vzdálených kostelíků přilákat i posluchače z města. Na počátku 17. století se do Ústí příženil pastor Hans Langenberger, někdejší správce trmického panství pánů z Büнау. V centru města vlastnili domy také příslušníci protestantské šlechty, jako Anna ze Salhausenu nebo Günter z Büнау¹⁴³.

V samotném městě i v jeho okolí tedy prokazatelně luteráni žili, jejich svatyně ani škola se však v hradbách královského města nenacházela, neboť nová víra byla vázána zejména na okolní panství. Proto také šlechta zakládala či přestavovala kostely farní i zámecké v duchu tzv. saské renesance, jako tomu bylo například v kölblovském Chlumci, salhausenském Svádově nebo büнауovské Březnici. Nejbližší významná luterská obec se školou a vlastním kostelem byla v Krupce, odkud se dochovala církevní a školní instrukce z roku 1605¹⁴⁴.

Evropské reformace 16. století představovaly mohutný a mnohvrstevný teologický, intelektuální a politický impuls, který dal do pohybu celou Evropu. V poslední čtvrtině století však tolerantní křesťanský humanismus uvolnil pozice bojovému a doktrinárně jasně vyhraněnému konfesionalismu. Evangelicko-katolické napětí směřovalo pozvolna k radikálnímu násilnému řešení, k jehož aplikaci došlo naplno po bitvě na Bílé hoře v roce 1620¹⁴⁵.

Převážná většina německé šlechty se hlásila k protestantské víře a někteří luteráni také sehráli přední roli ve stavovském povstání. Ti také povětšinou ze země uprchli v počáteční exilové vlně¹⁴⁶. V českých zemích, stejně jako předtím ve Štýrsku, došlo po porážce povstání k vypovězení nekatolického duchovenstva. Luterští kazatelé byli z Čech vypovězeni na základě ediktu v říjnu 1622, vzápětí opustili své sbory i ostatní duchovní. V následujících letech příliv exulantů stoupl v důsledku rekatolizačních opatření Ferdinanda II., zvláště po roce 1624, kdy se začala uplatňovat protireformace ve městech. V létě roku 1627 byla vyzvána ke zvážení situace šlechta, jíž byla dána šestiměsíční lhůta na rozmyšlení, zda konvertovat, nebo zem opustit. Termín byl posléze prodloužen do jarních měsíců roku 1628¹⁴⁷.

Pro svobodné obyvatelstvo Ústecka a celých severozápadních Čech, tedy šlechtu a měšťanstvo královských měst, bylo s ohledem na jazykovou i historickou skutečnost místo

¹⁴³ Bobková, L., Raný novověk – Doba předbělohorská (1526–1620), s. 40–41; Simon, G., Die Reformation und Gegenreformation in Karbitz, s. 11–17; 69–73; Umlauft, F. J., Geschichte der deutschen Stadt Aussig, s. 93–95.

¹⁴⁴ Hlaváček, P., Luteránství jako skrytý fenomén českých duchovních a kulturních dějin, s. 15; Just, J., Luteráni v našich zemích do Bílé hory, s. 87–89, 107–108.

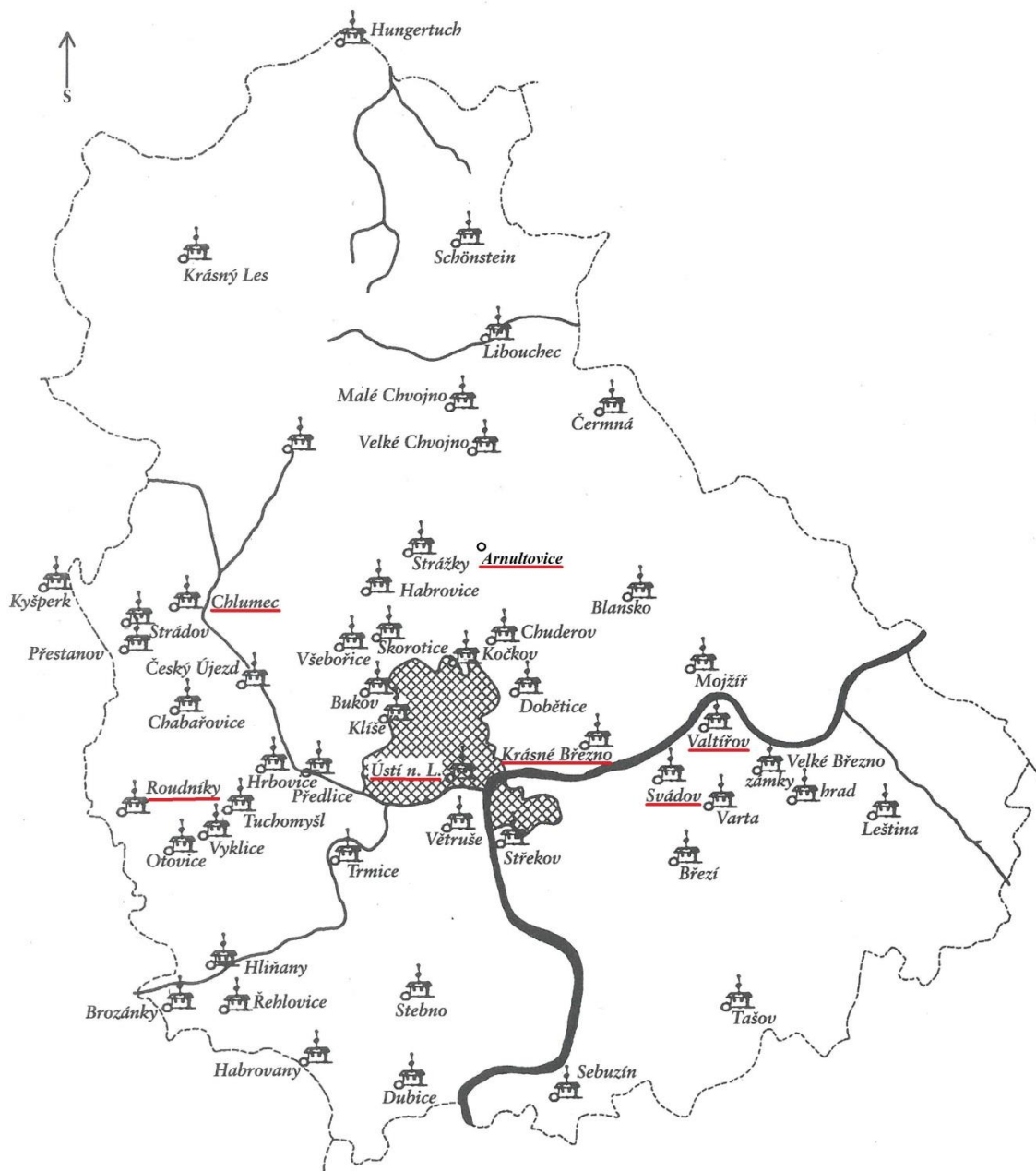
¹⁴⁵ Hlaváček, P., Dábel z Horní Blatné aneb k budování luterské konfesní identity v raně novověkých Čechách, s. 94–95.

¹⁴⁶ K saské politice za povstání Barteček, I., Saská politika a české stavovské povstání (květen 1618–srpen 1619), s. 5–47.

¹⁴⁷ Bobková, L., Pobělohorský exil v Sasku a možnosti jeho dalšího výzkumu, s. 76; Mikulec, J., 31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách. Čí je země, toho je i náboženství; Nešpor, Z. R., Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století, s. 24; Týž, Luteráni v českých zemích v období protireformace a náboženské tolerance (1620–1861), s. 133.

exilu předurčeno¹⁴⁸. Ti, kteří zachovali věrnost evangelické víře, rozhodli se k odprodeji majetku a vystěhování do luteránského Saska¹⁴⁹. U poddaných se předpokládalo, že se přizpůsobí víře svých vrchností, často nově instalovaných.

Nejen pro Ústecko, severozápadní Čechy, ale pro celé České království a jeho korunní země se období let 1520–1620 stalo zlatým stoletím luteránství, tzv. wittenberské reformace Martina Luthera, které záhy poté v podstatě zmizelo z veřejného prostoru.

Mapa Ústecka s vyznačením sledovaných lokalit,
(skica mapy převzata z Úlovec, J., Hradý, zámky a tvrze na Ústecku.).

¹⁴⁸ V červenci roku 1625 dospěl císařský rychtář ve své zprávě o počtu nekatolíků v Ústí nad Labem k číslu 115 – Bobková, L., Města na hranici, Na okraj styků měst Ústí nad Labem a Pirny v 1. polovině 17. stol., s. 102

¹⁴⁹ K náboženskému exilu Nešpor, Z. R., Luteráni v českých zemích v období protireformace a náboženské tolerance (1620–1861), s. 135–140.

3. Šlechta na Ústecku ve světle památkového fondu

3.1 Šlechta raného novověku v severozápadních Čechách

Studium dějin šlechty v raně novověkém českém státě prošlo od poloviny 19. století až do současnosti několika badatelskými etapami. Od původního genealogického zájmu se postupně soustředila pozornost historiků k postižení hospodářských a sociálních aspektů šlechtického podnikání na velkostatku. První pokusy o celistvější výklad politických a některých kulturních souvislostí dějin pozdně středověké a raně novověké šlechty byly zaznamenány ve 2. polovině 60. let 20. století. S prohloubeným poznáním vývojových fází českého stavovství od přelomu 70. a 80. let bylo možné pozorovat výraznější zájem českého dějepiscectví o hodnocení politické úlohy šlechty v českém státě během 16. a 17. století. Současné české výzkumy dějin raně novověké šlechty jsou z větší části orientované na postižení šlechtické kultury v jejích nejrozmanitějších každodenních projevech¹⁵⁰.

V souvislosti s rehabilitací zájmu o přeshraniční kulturní transfer v oblasti severozápadních Čech v období raného novověku vyvstávají mnohé otázky o roli šlechty v procesu umělecké objednávky. Tato problematika je svázána již s památkami pozdně gotického umění a odhaluje sociální, ale i hospodářské pozadí šlechtického mecenátu. Tématem se zabývali němečtí regionální historici od konce 19. do 30. let 20. století, zvláště pokud se jednalo o pronikání tzv. saské renesance na naše území. Jejich práce se často omezila pouze na tematický popis památkového fondu a základní historické a vlastivědné údaje. Tyto poznatky jsou v současném procesu znovuobjevování velice cenné, avšak je třeba k nim přistupovat kriticky, s využitím nových vědeckých metod. Archivní a uměleckohistorický výzkum společně s využitím moderních postupů v památkové péči nabízejí mnohé alternativy. O podstatném vlivu šlechty na kulturně-společenské prostředí severozápadních Čech není pochyb. Její postoj byl patrný v okázalém smyslu pro reprezentaci, který byl jedním ze slabých bodů majetkové stability. Mnoho renesančních podnětů našlo právě ve společenském vědomí šlechty úrodnou půdu, kdy byla zdůrazňována individualistická exkluzivita i smysl pro estetické hodnoty vnějšího světa, odpor ke středověké askezi i mecenášský poměr ke kulturní činnosti. Šlechta „domácí“ nové kulturní impulzy převážně přijímala, „nově usazená“ šlechta je pak přímo importovala ze své původní domoviny a nadále je na svých panstvích šířila. Šlechtická obec, již z principu svého internacionálního statusu, v česko-saském příhraničí zůstávala po celý raný novověk ve vzájemné společenské interakci. Toto reciproční působení se nejmarkantněji projevovalo neustálou proměnou hospodářské základny a sňatkovou politikou.

S ohledem na poměrně značný časový záběr práce je třeba představit šlechtickou obec na sledovaném území Ústecka i v širších historických souvislostech, s akcentem na vývoj v regionu severozápadních Čech. Tato oblast zahrnovala historické kraje Litoměřický

¹⁵⁰ Včetně odkazů na další literaturu Bůžek, V., Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech, s. 8–9.

a Žatecký, kde lze ve 2. polovině 15. století sledovat úsilí o vytvoření držav nové aristokracie, provázené často otevřeným bojem. K značnému pohybu pozemkového majetku došlo zejména v důsledku zápasu o německá léna v těchto krajích, do kterého vstupovali jak český a saský panovník, tak i feudálové z obou stran hranice. Počátkem 16. století se podařilo několika progresivním rodům vytvořit v severozápadních Čechách větší pozemkové državy. Lobkowicové, Fictumové, Weitmilové, Šlikové, Kaplířové ze Sulevic, Vřesovcové nebo Kölbllové z Geisingu začali konkurovat svými majetky tradičním rodům, např. Koldicům a Vartemberkům, kteří byli pomalu na ústupu jak z politické, tak z ekonomické scény¹⁵¹.

Na přelomu 15. a 16. století byla také dokončena transformace majetkových a sociálních vztahů pohusitské společnosti a prostřednictvím Vladislavského zřízení zemského došlo i k politickoprávní konsolidaci šlechtického stavu. V průběhu 1. čtvrtiny 16. století se v zásadě ustálila i doposud rozkolísaná titulatura příslušníků rytířského stavu a nižší šlechtický stav se rovněž vyprofiloval v sousedních rakouských zemích a knížectvích Říšskoněmecké říše. V Čechách vlastnila šlechta ve 20. a 30. letech 16. století necelé tři čtvrtiny stavovského majetku země, avšak po polovině století to již bylo více jak 90 %. Změny v pozemkovém vlastnictví se v této době odehrávaly spíše přesuny majetku uvnitř panského a rytířského stavu¹⁵².

V průběhu předbělohorského období se podstatným způsobem změnil vztah šlechty k pozemkovému vlastnictví a jeho využití. Proces budování režijního hospodářství a panského velkostatku byl pozvolný a byl přijímán postupně nejprve na velkých dominiích aristokratů, posléze i na panstvích nižší šlechty. Zatímco v politickém systému byla role šlechtického stavu dominantní, v hospodářské oblasti se šlechta musela vyrovnávat s tradičním soupeřem, a to královskými městy.

V prostoru severozápadních Čech hrála v historickém vývoji města zcela zásadní roli. Koncentrace lokalit městského charakteru zde byla od středověku výjimečná a míra urbanizace této povahy tradičně převyšovala zemský průměr. Blízkost zemské hranice předurčovala dynamický vývoj této oblasti a dala vzniknout husté síti významných královských měst, jejichž mílové okruhy se přímo dotýkaly. Tato skutečnost pak výrazně komplikovala pozice šlechty, která neměla dostatek prostoru pro scelování majetku a budování rozsáhlejších dominií. Proto také příslušníci panského i rytířského stavu využívali každé příležitosti pro rozšíření svého politického a hospodářského vlivu na úkor královských měst. Tomu přály změněné podmínky po husitských válkách, kdy na šlechtickém majetku vzniklo dalších 15 nových městských lokalit. Šlechta se tak v pozemkové držbě, včetně držby poddanských měst, dostala na špici, v jejích rukách skončila významná městská centra na církevním majetku, jako byl Chomutov, Postoloprty a Teplice. Majetkové ambice šlechty neušetřily ani královské statky a některá města, jako např. Kadaň, přešla do rukou šlechty

¹⁵¹ Petráň, J., *Skladba pohusitské aristokracie Čechách*, s. 29, 41, 48.

¹⁵² K majetkové situaci šlechty Bůžek, V., *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*, s. 7–8, 10–11; Janáček, J., *České dějiny – Doba předbělohorská 1526–1547*, kniha I., díl 1., s. 132–134.

formou zástav¹⁵³. V závěru jagellonské doby vznikly v souvislosti s rozvojem těžby drahých a obecných kovů v Krušnohoří další lokality se statutem města nebo městečka, z nichž 9 bylo v rukách šlechty¹⁵⁴.

V porovnání s početním zastoupením ostatních stavů a vrstev společnosti představovala šlechta velmi malou skupinu. Okolo roku 1600 tvořila v Čechách asi 1 % obyvatelstva země, které však disponovalo rozhodující politickou mocí. Velmi různorodý stav nižší šlechty tvořilo v předbělohorských Čechách asi 11 500 až 13 800 příslušníků rytířských rodin. Dominantní roli v pozemkové držbě a politickém systému si však zachoval uzavřený okruh panských rodů. Velká část rytířstva byla nucena si hledat obživu mimo rodinný statek, zejména ve vojenské nebo dvorské službě či v církevních funkcích. Mnozí nacházeli uplatnění především ve službách bohatého panstva, ke kterému ve sledované oblasti náleželi např. Vartemberkové. Některé rytířské rodiny usilovaly o získání úřadů v krajské samosprávě a zajišťovaly tak svým rodům alespoň krátkodobý podíl na politickém životě monarchie. Nejčastěji je proto nalézáme ve funkcích krajských hejtmanů a berníků. Na Žatecku to byli především rytíři z Fictumu, na Litoměřicku Štampachové ze Štampachu nebo Kaplířové ze Sulevic¹⁵⁵.

Mnohé z rodů, které měly své statky v pohraničních oblastech, byly cizího původu, avšak v průběhu doby zde zdomácněly a založily své vlastní počestné rodové linie. Pronikání cizozemců do řad české šlechty nelze v předbělohorské době pokládat za něco nezvyklého nebo dokonce nového. Příliv cizozemců ovlivňovala řada faktorů. Bezesporu to bylo samotné geografické položení Čech, ze tří stran obklopených německým prostředím, a zejména pak dobré hospodářské podmínky a častá přítomnost panovnického dvora, popř. dvora příslušníků vládnoucí dynastie. S nástupem Habsburků byla česká šlechtická obec vystavena zvýšené infiltraci urozených cizinců také v souvislosti s vlastní sňatkovou politikou¹⁵⁶.

Celé předbělohorské období můžeme spojit se snahou příslušníků šlechty z okolních zemí proniknout mezi řady české domácí nobility, získat inkolát, vlastnit deskové statky a zastávat úřady ve státní správě. Odhaduje se, že mezi lety 1526–1615 bylo do země přijato kolem 350 urozených osob, s tím, že jejich počet kulminoval za Rudolfa II. (1576–1611). Zvýšená koncentrace cizí šlechty byla spojena především s osobou panovníka, s jehož protekcí často vykonávala dvorské či královské úřady, včetně postů tzv. hospodářských úředníků. Ve sledované oblasti se s takovými osobami obdařenými právem obyvatelným můžeme setkat na Krupce, kde byl hejtmanem Daniel starší Pilgram z Pilgramu, nebo s Günterem z Büнау jako úředníkem na Blansku¹⁵⁷.

¹⁵³ K vývoji městské sítě Bobková, L. – Svobodová, I., *Struktura městské sítě v druhé polovině 15. a na počátku 16. století*, s. 5–25; Smetana, J., *Proměny struktury městské sítě na severu Čech do 15. století*, s. 55–63.

¹⁵⁴ Janáček, P., *Vznik měst a městeček v české části Krušnohoří v době předbělohorské*, s. 35–50.; TÝŽ, *Města českého Krušnohoří v předbělohorské době*.

¹⁵⁵ Bůžek, V., *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*, s. 7, 11, 73; Janáček, J., *České dějiny – Doba předbělohorská 1526–1547*, kniha I., díl 1., s. 136–137.

¹⁵⁶ K tématu více Kovařík, J. A., *Proměny feudální třídy v Čechách v předbělohorském období*, s. 137–164.

¹⁵⁷ Kovařík, J. A., *Proměny feudální třídy v Čechách v předbělohorském období*, s. 145–146; Šimák, J. V., *Příspěvek k výkladu zákona o zachování jazyka českého z r. 1615*, s. 177, 178, 182.

Vzájemný politický i kulturní vliv českého a saského prostředí byl s ohledem na historický rozsah středověkého Českého království předurčen dávno před polovinou 15. století. Severní a severozápadní Čechy byly již za vlády posledních Přemyslovců a Lucemburků obsazovány rody ze sousedních oblastí, často v pozici leníků a manů. Na severu se tak objevují purkrabí z Donína, Biberštejnové nebo na Klášterecku páni ze Šumburku. Rovněž některé majetky dotýkající se Ústecka drželi v tomto období cizí páni. Ota z Bergova získal od Jana Lucemburského zboží hradu Kyšperk nedaleko Krupky. Krupeckého panství jako ušlechtilého královského léna se v roce 1330 ujali pánové z Koldic a drželi jej přes 170 let. Many Koldiců byli Milinští z Miliny, kteří zdárně hospodařili na statku Dolní Trmice poblíž města Ústí nad Labem až do 16. století. Tento rod dosáhl mezi lety 1521–1545 propuštění z manství jak hradu Krupky, tak krále¹⁵⁸. Dlouhodobou držbu majetků v těsném sousedství královského Ústí měli i Lungvicové, rod z Míšně nebo z Lužice, spojený se statky Dobětice, Všebořice a Chuderov¹⁵⁹.

Druhá fáze pronikání cizí šlechty do severozápadních Čech je spojena zejména s událostmi spojenými s narovnáním zemské hranice po husitských válkách a vyvázáním bývalých královských zástav z německých rukou. K situaci rovněž přispěly vnitropolitické rozpory v samotném Sasku a krize wettinského dvora, ve které se mnozí šlechtici angažovali. V souvislosti s tím do Čech přišli rytíři z Fictumu, kteří za Jiřího z Poděbrad dosáhli panského stavu a vybudovali v Podkrušnohoří a Poohří rozsáhlou pozemkovou doménu, rozvíjenou po celé 16. století. S dříve usazenými Šumburky vedli spory míšeňští pánové z Ilburka, kteří vlastnili majetky nejen pod Krušnými horami, ale i na Českolipsku. Na Šluknovsku získal roku 1478 saský vrchní maršálek Hugolt ze Schleinitz rumburské a posléze i tolštejnské panství a položil tak základy rozsáhlému hospodářskému komplexu, přesahujícímu až do Lužice. Šlejnicové se po získání labského panství Lovosice stali jedním z nejbohatších rodů v zemi. Na Ústecku je doložena saská rodina Mansdorfů, která díky Hanušovi z Mansdorfu, purkrabímu na Krupce, získala před rokem 1437 manský statek Horní Trmice. Jeho potomci na statku hospodařili až do vymření roku 1497¹⁶⁰. V souvislosti s rozvojem důlního podnikání v Krušnohoří se v této oblasti objevují významné těžbařské rodiny, jejichž ekonomický potenciál převyšoval běžné poměry. K takovým patřili Glatzové z Althofu (ze Starého Dvora) a Kölblové z Geisingu, rody, které byly bezprostředně svázány s předbělohorským Ústeckem a o nichž bude dále pojednáno více.

V průběhu 16. století počet rodin nečeského původu v severních a severozápadních Čechách nadále stoupal. Tyto rody přiváděla jak vidina politické kariéry ve dvorských a zemských úřadech, tak dobré hospodářské zázemí a pozemkový majetek. Ti, co přicházeli především ze saských oblastí, šířili myšlenky německé reformace a luteránská víra jim přilíh

¹⁵⁸ Bobková, L., Cizí šlechta usazená v severních Čechách do poloviny 17. století, s. 60.

¹⁵⁹ Hrdy, J., Die Herren von Lungwitz in Nordböhmen, s. 35–38, 61–64; Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, díl XVI., s. 464.

¹⁶⁰ Bobková, L., Cizí šlechta usazená v severních Čechách do poloviny 17. století, s. 101–103; Zeman, V., Drobná šlechta a její pozemková držba na Ústecku v pozdním středověku a na prahu raného novověku, s. 56–59. K trmickému zboží Martinovský I., Spory o Trmice, Chabařovice a Krupku na přelomu 15. a 16. století, s. 91–117.

neumožňovala stát se exponenty habsburských panovníků. Zakoupení se v Čechách, natož splynutí s českou stavovskou společností, mohlo být značně problematické¹⁶¹. Významným faktorem rodin přistěhovaných na české území byly nepřerušené ekonomické, kulturní, rodinné, ale i politické vazby s původní domovinou. V mnoha ohledech tak na panských sídlech vládlo společenské ovzduší bližší wettinskému než habsburskému dvoru. Živý kontakt s původní vlastí upevňovaly i sňatky se saskými šlechticemi či dům v Drážďanech, které je přitahovaly jako rezidenční město saských kurfiřtů více než hlavní město Českého království. Většinou teprve ve třetí generaci se setkáváme i s navázáním příbuzenství s českými rodinami a případně s opatřením si domu v Praze. V severozápadních Čechách se díky získanému inkolátu na kratší dobu usadili na Chomutovsku rytíři z Carlowitz, kteří měli v držení panství Červený Hrádek a majetky v Lužici i Míšeňsku. Díky příbuzenským vazbám se panství po necelých dvaceti letech dostalo Gersdorfům, pocházejícím z Horní Lužice a vlastnícím i jiné statky v Litoměřickém kraji¹⁶². Mehlové ze Ströhlitz, původně slezská vladycká rodina, získali roku 1587 od Šlejniců zadlužené tolštejnsko-rumburské panství, které již začátkem 17. století ztratili. Z Míšeňska pocházeli rytíři ze Starschedlu, kterým se v 90. letech 15. století dostala na krátkou dobu do držení Krupka. Pevněji však v Čechách zakotvili až o století později. Prostřednictvím výhodného sňatku získali panství Ostrý a část panství Benešov nad Ploučnicí. Při rozprodeji šlejnické domény byl Starschedly zakoupen roku 1618 Šluknov. Statek Řehlovice nedaleko Ústí nad Labem roku 1528 získali od míšeňské rodiny Leisneků rytíři z Bílé. Fridrich z Bílé byl za krále Fridricha Falckého hejtmanem německých lén a purkrabím hradeckého kraje. Za svou aktivní účast ve stavovském odboji byl sťat na Staroměstském náměstí v Praze. Obě jeho manželky pocházely z široce rozvětveného rodu Salhausenů, který se především na Děčínsku a Ústecku usadil na více jak sto let. Podobně tomu bylo i u pánů z Büнау, rodiny několikanásobně spřízněné se Salhauseny, jež záhy po svém příchodu do Čech získala inkolát a zakoupila statky¹⁶³. O těchto a dalších rodech bude více pojednáno v následující kapitole práce, neboť byly strůjci řady stavebních podniků a významnou měrou se podílely na vzhledu mnoha památek na Ústecku.

Na tomto místě je nutné podotknout, že panství a statky v severozápadních Čechách nebyly pouze v rukou šlechty saského, lužického nebo slezského původu. Zde nově zakoupené rody byly součástí širší zemské šlechtické obce a nedistancovaly se od české společnosti. I přes silné vazby k jejich původní domovině docházelo k sňatkům a majetkovým transakcím s domácí nobilitou.

Královské město Ústí nad Labem neoplývalo v celé své historii rozsáhlým pozemkovým majetkem a zůstávalo tak obklopeno šlechtickými statky. Jelikož těžiště práce spočívá převážně v období 16. století, lze ve stručném retrospektivním pohledu

¹⁶¹ Klecanda, V., Zakupování cizozemců v Čechách bez práva obyvatelského v Praze, s. 64–119, TÝŽ, Přijímání cizozemců na sněmu do Čech za obyvatele (Příspěvek k dějinám inkolátu před Obnoveným zřízením zemským), s. 456–467.

¹⁶² Hlaváček, P., Christoph von Carlowitz († 1578), humanista a diplomat reformačních časů, s. 100–101; TÝŽ, Tři osobnosti luterské reformace z česko-saského pomezí, s. 166–167.

¹⁶³ Bobková, L., Cizí šlechta usazená v severních Čechách do poloviny 17. století, s. 103–105.

rekonstruovat přítomnost šlechtických rodin kolem města k polovině století v uvedeném rozsahu a skladbě. K nejbližším sousedům Ústí patřil k roku 1546 z větších feudálů Volf z Vřesovic, v jehož rukou bylo panství Kyšperk. Panství Krupku vlastnil od roku 1537 Václav z Vartemberka. Chlumecké panství drželi rytíři Kölblové z Geisingu, jimž patřil také Český Újezd, Střížovice a od roku 1547 Předlice, Bernardu Kölblovi z Geisingu do roku 1546 i Bukov. Krásné Březno (Březnici) koupili roku 1526 páni z Büna. Panství Střekov patřilo od roku 1536 Kašparu Strojeticému ze Strojetic. Na Řehlovicích seděli rytíři z Bílé. Další vsi v těsné blízkosti města, dnes vesměs městské čtvrti, vlastnili drobní feudálové – Bukov od roku 1546 Jan Trmický z Miliny, Klíše do roku 1549 společně Glacové z Althofu a Jan Kölbel z Geisingu, potom sami Glacové. Trmice byly rozděleny na Dolní, patřící od roku 1369 Trmickým z Miliny, a Horní, které od roku 1519 vlastnil Kašpar Kouč z Kouče. Na Všebořicích byli usazeni Lungvicové z Jílového, později Štampachové ze Štampachu¹⁶⁴.

3.1.1 Šlechtické rody na Ústecku

Z Bocku

Rod pocházející ze Slezska. Abraham starší z Bocku, syn Jiřího z Bocku a Polachu a jeho manželky Barbary z Glaubitz, se usadil v Míšeňsku a získal zde statek Klipphausen a Saalhausen, v Čechách pak dojednal nákup Velkého Března. Zastával funkci kurfiřtského saského tajného rady a vrchního dvorského sudího pro Lipsko, kde se těšil velké vážnosti. Zemřel 6. října 1603 ve věku 72 let. Byl dvakrát ženatý, poprvé s Alžbětou z Pflugku, podruhé s Kateřinou z Werthern. Abraham z Bocku po sobě zanechal vedle několika dcer čtyři syny, Jana Adolfa, Kristiána, Abrahama mladšího a Fridricha Wilhelma. Dva posledně jmenovaní získali v roce 1610 v Čechách inkolát. Jan Adolf, pán na Klipphausenu, byl saským kurfiřtem 8. srpna 1611 jmenován dvorním radou. Zemřel v dubnu roku 1612 a byl pochován tak jako jeho otec v kostele sv. Sofie v Drážďanech¹⁶⁵. Pozůstalí zde nechali umístit náhrobní kámen s ústředním nápisovým polem v roloverkovém rámu, které provázelo šestnáct erbů a další nápis po obvodu kamene¹⁶⁶. Třetí bratr, Kristián, držel otcovský statek Saalhausen do roku 1630 a po něm jeho syn Abraham Kristian do roku 1642¹⁶⁷. Rodina byla silně spřízněna s rodem Salhausenů, neboť tři dcery Abrahama staršího z Bocku se provdaly do Čech, a to Marie za Wolfa staršího, Alžběta za Fridricha a Barbora za Antonína staršího ze Salhausenu. Posledně jmenovaný definitivně prodal roku 1606 svému švagrovi Abrahamovi mladšímu z Bocku statek Velké Březno. Ten nechal v kostele sv. Václava ve Valtířově zbudovat pirenským sochařem Davidem Schwenckem monumentální rodinný epitaf, jehož dokončení

¹⁶⁴ Bobková, L., Ústí nad Labem ve stavovském odboji 1547, s. 10.

¹⁶⁵ Oettrich, G., Richtiges Verzeichniß derer Verstorbenen, nebst Ihren Monumenten, und Epitaphien, Welche in hiesiger Kirchen Zu St. Sophien ihre Ruhe gefunden, Wobey zugleich die Inscriptiones, so auch ausserhalb in denen Schwieb-Bögen zu lesen, mit angehängt worden, s. 2, 5, 40.

¹⁶⁶ Bruck, R., Die Sophienkirche in Dresden, Ihre Geschichte und Ihre Kunstschatze, s. 72.

¹⁶⁷ Boetticher, W. von, Geschichte des Oberlausitzischen Adels und seine Güter 1635–1815, Band I, A–K, s. 164–166.

v roce 1615 se však nedočkal, neboť zemřel již o pět let dříve. Jeho syn Jan Abraham z Bocku, který v průběhu pobělohorského nástupu násilné rekatolizace odmítl opustit luteránskou víru, byl nucen v roce 1628 velkobřezenské panství prodat Karlovi Glichovi z Miltitz a odejít do Saska¹⁶⁸.

Erb: ve stříbrném štítu červený jelen s parohy ve skoku, přikryvadla červeno-stříbrná, v klenotu jelen vyrůstající ze štítu¹⁶⁹.

Erb rodu „von Bock“ na epitaфу Abrahama a Marty z Bocku v kostele sv. Václava ve Valtířově (č. kat 52).

Erb rodu „von Bock“ v Siebmacherově erbovní knize.

Z Büna

Nejstarší známí příslušníci rodu patřili původně k ministeriální šlechtě ve službách naumburských biskupů a v písemných pramenech se objevují už od 12. století. Rod se v průběhu doby značně rozrostl do několika linií a rozšířil se nejen v Sasku, ale i v Čechách, Francích, Hessensku a Horní Lužici. Rodina vynikala značnou soudržností, která byla upevňována ustálenými rodovými zvyklostmi a pravidly, včetně pořádání pravidelných sněmů všech mužských příslušníků rodu. Především k zajištění majetkové stability napomáhal již od roku 1517 rodový pořádek, inovovaný pak v letech 1650 a 1708¹⁷⁰.

¹⁶⁸ Anděl, R., Hrad, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III., s. 499; Sedláček, A., Hrad, zámky a tvrze království českého XIV., s. 412; Tscherny, A., Schwaden an der Elbe, s. 241; Úlovec, J., Hrad, zámky a tvrze na Ústecku, s. 214–215.

¹⁶⁹ Blažek, K. J., Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen, IV. Bandes, 11. Abtheilung, Der Adel von Oesterr. Schlesien, s. 9, Taf. 5; Kadich, H. von – Blažek, K. J., Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen, IV. Bandes, 10. Abtheilung, Der Mährische Adel, s. 109; Sedláček, A., Českomoravská heraldika, 2, s. 373–374.

¹⁷⁰ Rodový pořádek z roku 1708 Národní archiv, fond 98, Sběrka genealogicko-heraldická Wunschwitzova, inv. č. 25/140, fascikl 14, karton 40.

Jeho součástí byla i ustanovení k užívání pouze tří křestních jmen pro mužské potomky, a to Rudolf, Heinrich a Günter¹⁷¹.

Nejužší kontakty s českým prostředím navázala weesensteinská linie rodu, která je spojována od roku 1534 s panstvím Děčín¹⁷². Na Ústecko pronikli Bünauští již o něco dříve, prostřednictvím osoby Heinricha z Bünau. Ten získal v roce 1493 rytířský titul od saského kurfiřta Friedricha III. a roku 1526 i od českého zemského sněmu inkolát s právem zakupovat se v zemi. Již roku 1527 tak získal větší panství Blansko a Jílové. Tím položil základy rodového majetku v bezprostřední blízkosti královského města Ústí nad Labem. Panství Blansko pak roku 1568 rozšířil stejnojmenný příbuzný o statek Dobětice. Jeho syn Rudolf (III.) přenesl roku 1571 centrum hospodářské správy panství z hradu Blansko do Březnice (Krásné Březno), kde vystavěl na místě hospodářského dvora zámek a v letech 1600–1606 zámeckou kapli, dnešní kostel sv. Floriána. Nejen zde, ale i na dalších farnostech panství vyžadoval protestantské vyznání a dosazoval luteránské duchovní. Rudolf, ač dvakrát ženat, nezanechal po sobě žádné potomky a dědictví tak přešlo roku 1622 na děčínského příbuzného Güntera z Bünau. Ten byl synem Anny Marie, roz. Trmické z Miliny, a Jindřicha z Bünau na Děčíně, který dal roku 1607 na počest svého tchána postavit oltář v trmickém kostele. Anna Marie byla poslední příslušnicí trmické linie rodu a po její smrti roku 1618 se panství Dolní Trmice, včetně Stebna, dostalo v držení synovi Rudolfovi z Bünau.

Rytíři z Bünau pobělohorským konfiskacím unikli a statky jim byly ponechány v pravomoci. Avšak protireformační opatření jim neumožňovala jakožto protestantské šlechtě nadále zůstat v zemi. Proto roku 1628 prodali svá panství Březnici, Děčín a Jílové císařskému generálovi, svobodnému pánovi Kryštofovi Šimonovi z Thunu a roku 1629 panství Dolní Trmice Vavřinci Majdrlovi z Mansberga¹⁷³. Po té se vystěhovali do své původní domoviny, do Saska, kde měli širokou společenskou i majetkovou základnu, podporovanou mnohočetným příbuzenstvem.

Erb: čtvrcený štít, v 1. a 4. červeném poli zlatá lví hlava držící v tlamě zlatou lilii, 2. a 3. pole červeno-stříbrně polcené. Na štítu dvě přilbice. Vpravo korunovaná s červeno-stříbrnými přikryvadly a červeným a stříbrným křídlem v klenotu. Levá přilbice s červeno-

¹⁷¹ K rytířům z Bünau Boetticher, W. von, *Geschichte des Oberlausitzischen Adels und seine Güter 1635–1815*, Band I, A–K, s. 219–228; Hrdy, J., *Die Bünauer in Böhmen*, s. 346–377; Národní archiv, fond 98, Sběrka genealogicko-heraldická Wunschwitzova, inv. č. 140, karton 5; Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, díl. IV., s. 78; Slavíčková, H. – Sršeň, L., *Renesanční portrétní galerie rytířů z Bünau na hradě v Děčíně*; Státní oblastní archiv v Litoměřicích, pobočka Děčín, fond Rodinný archiv Thun-Hohensteinů, Děčín – Genealogická sbírka, sign. I/145 (Bünau); Šuman, F., *Rytíři z Bünau v Čechách a v Sasku*; Umlauft, F. J., *Geschichte der Burg Blankenstein*, s. 170–176.

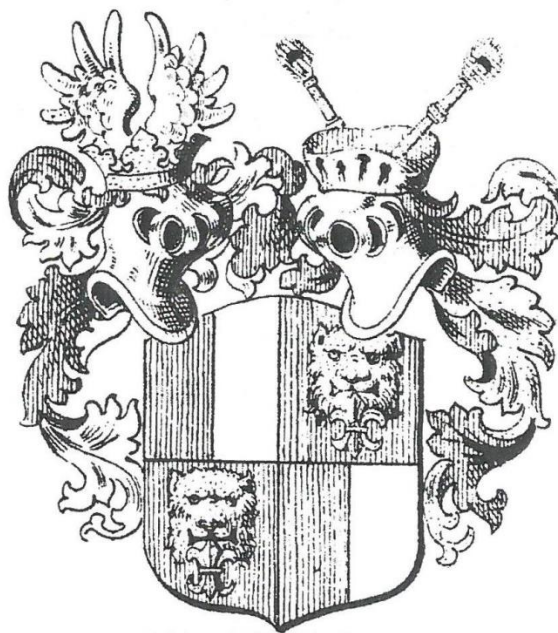
¹⁷² Wittig, M., *Die Heren von Bünau auf Wesenstein*, s. 7–20.

¹⁷³ K majetku a jednotlivým panstvím Anděl, R., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III.*, s. 46 (Blansko), 234 (Březnice), 475 (Trmice); Schattkowsky, M., *Die Familie von Bünau. Adels Herrschaften in Sachsen und Böhmen von Mittelalters bis zur Neuzeit*; Sedláček, A., *Hrady, zámky a tvrze království českého XIV.*, s. 326 (Blansko), 327 (Březnice), 47 (Trmice); Úlovec, J., *Hrady, zámky a tvrze na Ústecku*, s. 16–18 (Blansko), 69–70 (Březnice), 195–196 (Trmice); Umlauft, F. J., *Geschichte der Burg Blankenstein*, s. 170–176; Veselá, P., *Drobná šlechta a její pozemková držba na Ústecku v letech 1526–1628*, s. 34–37 (Blansko-Březnice), s. 49 (Dolní Trmice).

zlatými přikryvadly, v klenotu s červeným, hermelínem lemovaným vévodským kloboukem, do něhož jsou vetknuta dvě zlatá žezla ukončená paví kytou¹⁷⁴.

Erb rodu „von Büнау“ na epitaфу Anny ze Salhausenu v kostele sv. Václava ve Valtířově (č. kat. 45).

Erb rodu „von Büнау“ v Siebmacherově erbovní knize.

Glatzové z Althofu

Z Althofu, z Althausu nebo také ze Starého dvora byl predikát Glatzů, původně měšťanského rodu z Krupky, který se v písemných pramenech objevuje už od 40. let 15. století¹⁷⁵. Patricijská rodina vybudovala svoji prestiž především na podnikatelských aktivitách v místním těžbařství až do té míry, že vedle domu v centru města získala v polovině století tvrz Starý dvůr v jižní části Krupky¹⁷⁶. Přijetí predikátu bylo spojeno s udělením erbovního privilegia císařem Fridrichem III. roku 1471 na jména bratří Hanse (II.), Georga a Lorence. Ti byli strůjci majetkového vzestupu rodu, neboť začali finanční prostředky vkládat do nákupu venkovských statků. K nejvýznamnějším akvizicím patřil hrad a panství Červený

¹⁷⁴ Hefner, O. T. von, Der Adel des Königreichs Sachsen, J. Siebmacher's, grosses und allgemeines Wappenbuch in Verbindung mit Mehreren neu herausgegeben und mit historischen, genealogischen Notizen begleitet, 2. Bandes, 3. Abtheilung, s. 1, 8, 23, Taf. 1, 7, 24; Meraviglia-Crivelli, R. J., J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen, IV. Bandes, 9. Abtheilung, Der Böhmisches Adel, s. 129; Sedláček, A., Českomoravská heraldika, 2, s. 382–383.

¹⁷⁵ Ke Glatzům z Althofu Bernau, F., Deutschböhmen's Adelshalle, s. 592; Hallwich, H., Die Glatz von Althof und ihr Stammhaus, s. 250–273; Jahnel, K., Noch einige Nachrichten über die Glatz von Althof und ihr Gut Kleische, s. 53–62; Mašek, P., Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti. Díl I, A–M, s. 281; Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, s. 164; Šimůnek, R., Jirkov – „Rezidenční“ město Glaců ze Starého dvora, s. 49–72; Umlauf, F. J., Geschichte der Burg Blankenstein, 170–176.

¹⁷⁶ Anděl, R., Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III., s. 436; Brož, T., Tvrz Starý dvůr; Sedláček, A., Hrady, zámky a tvrze království českého XIV., s. 38–39; Úlovec, J., Starý Dvůr (Teplíce), s. 747–749.

Hrádek na Chomutovsku a Střekov na Ústecku. Společné hospodaření prošlo pravděpodobně začátkem 80. let 15. století krizí, která bratry přiměla k rozdělení majetku. Střekovský podíl připadl Hansovi, který rezidenci na labské skále začal přestavovat v duchu pozdní gotiky. Své sídlo i s panstvím však kolem roku 1506 prodal a zbytek života strávil v nedalekém městě Ústí nad Labem, kde pravděpodobně také v roce 1512 zemřel. Zde Glatzové vlastnili od roku 1499 dům na rynku. Dědictví po Hansovi bylo rozděleno mezi jeho syny Bernarda a Albrechta. K Bernardovu podílu náleželo od roku 1522 panství Kyšperk a s ním i část Klíše. Vedle tohoto statku bylo od počátku 16. století na Ústecku v držení rodiny panství Všebořice, které však bylo roku 1526 prodáno. To již činili Bernardovi synové, neboť ten roku 1524 zemřel a byl pohřben v ústeckém děkanském kostele. V roce 1531 byl prodán Kyšperk, osm let na to i původní rodový majetek Starý dvůr. Jediným majetkem tak zůstal statek Klíše a dům ve městě. Po smrti Hanse (III.) roku 1565 zdědil nemovitosti syn Adam. Jako poslední mužský člen této rodové linie odkázal majetek své manželce Marii, roz. Valkounové z Adlaru, ten však již dva roky poté přešel díky předchozím ujednáním skrze Adamovu sestru Mariannu na Kölbly z Geisingu¹⁷⁷.

Erb: Na stříbrném štítu mezi červenými křídly hlava mládence s červenými vlajícími vlasy. Přikryvadla červeno-stříbrná, v klenotu figura ze štítu¹⁷⁸.

Erb Glatzů z Althofu na epitaфу Adama Glatze v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Ústí n.L. (č. kat. 36).

Erb Glatzů z Althofu/Althausu ve Wunschwitzově genealogicko-heraldické sbírce.

¹⁷⁷ K majetku a jednotlivým panstvím Anděl, R., Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III., s. 201–202 (Klíše), 256 (Kyšperk), 445–446 (Střekov); Sedláček, A., Hrady, zámky a tvrze království českého XIV., s. 339 (Klíše), 337 (Kyšperk), 42 (Střekov), 327 (Všebořice); Úlovec, J., Hrady, zámky a tvrze na Ústecku, s. 65–66 (Klíše), 145–149 (Střekov), 228 (Všebořice).

¹⁷⁸ Meraviglia-Crivelli, Rudolf Johann, J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen, IV. Bandes, 9. Abtheilung, Der Böhmisches Adel, s. 307; Národní archiv, fond 98, Sběrka genealogicko-heraldická Wunschwitzova, inv. č. 300, karton 10.

Kölblové z Geisingu

Kölblové pocházeli ze saského města Geising nedaleko českých hranic, kde se stali díky prospekci a těžbě cínu bohatou měšťanskou rodinou. Již v průběhu 14. století expandovali do důležitých hornických míst Míšeňska. Své těžbařské podíly měli nejen v saském Krušnohoří, ale i na sousedních hornických rajonech v Čechách, zvláště pak v okolí horního města Krupky, kde se v 80. letech 15. století také usadili.

Roku 1484 získal Matyáš Kölbl z Geisingu zboží Bukov a o dva roky později jeho bratr Petr panství Chlumeck. Tím byly položeny základy majetkové domény, která se sice v průběhu asi 150 let proměňovala, ale její jádro se stále nacházelo v hranicích ústeckého regionu a v rukou Kölblů z Geisingu. Rod vytvořil dvě základní linie, chlumeckou a stružnickou. Ta je někdy nazývána bukovská či přestanovská a její členové spravovali Horní Stružnici¹⁷⁹, Habrovice, Přestanov a Bukov¹⁸⁰. Zaslouhou Petrových synů Chlumečtí obhospodařovali nejen stejnojmenné panství, ale i statky Hrbovice, Předlice a část Klíše¹⁸¹. Silný rozrod, sňatková politika i protestantská konfese umožňovaly Kölblům četné příbuzenské vazby nejen se saskými rody, ale téměř se všemi ostatními šlechtickými rodinami v okolí, jako byli například Glaztové z Althofu, rytíři z Büнау, z Miliny nebo Kaplířové ze Sulevic¹⁸². Výjimkou však nebyli ani pro Ústecko méně exponovaní Horové z Ocelovic¹⁸³ či Valečtí z Doupova¹⁸⁴,

¹⁷⁹ Stružnice na Českolipsku – Anděl, R., Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III., s. 444 (Stružnice); Sedláček, A., Hrady, zámky a tvrze království českého XIV., s. 429.

¹⁸⁰ Sedláček, A., Hrady, zámky a tvrze království českého XIV., s. 327; Úlovec, J., Hrady, zámky a tvrze na Ústecku, s. 23–24 (Bukov); Veselá, P., Drobná šlechta a její pozemková držba na Ústecku v letech 1526–1628, s. 56–57, 64, 76.

¹⁸¹ Anděl, R., Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III., s. 169 (Chlumeck), 393 (Předlice), 156 (Hrbovice); Sedláček, A., Hrady, zámky a tvrze království českého XIV., s. 339 (Chlumeck), 47–48 (Předlice), 339 (Hrbovice); Simon, G., Kulm, s. 60–69; Týž, Schloss Herbitz, s. 111–114. Úlovec, J., Hrady, zámky a tvrze na Ústecku, s. 53–55 (Chlumeck), 113–116 (Předlice), 43–46 (Hrbovice), 65–66 (Klíše); Veselá, P., Drobná šlechta a její pozemková držba na Ústecku v letech 1526–1628, s. 56–59, 80 (Chlumeck), 50–54, 83–84 (Předlice), 55–56, 82 (Klíše).

¹⁸² Ke Kölblům z Geisingu Bernau, F., Deutschböhmen's Adelshalle, s. 605–606; Boetticher, W. von, Geschichte des Oberlausitzischen Adels und seine Güter 1635–1815, Band I, A–K, s. 905, 906; Mašek, P., Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti. Díl I, A–M, s. 472; Národní archiv, fond 98, Sbírka genealogicko-heraldická Wunschwitzova, inv. č. 522, karton 16; Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, díl. XIV., s. 144–145; Státní oblastní archiv v Litoměřicích, pobočka Děčín, fond Rodinný archiv Thun-Hohensteinů, Děčín – Genealogická sbírka, sign. V/524 (Kölbel).

¹⁸³ Jan Hora mladší z Ocelovic koupil roku 1579 nedaleko Chlumce statek Otovice (Hotovice), z kterého vytvořil panství včetně vsí Lochočice, Tuchomyšl, Habří, Rabenov, později Vyklice a Habartice a oženil se s Magdalenou, dcerou Petra III. Kölbla z Geisingu a Magdaleny, roz. Valecké z Doupova. K Horům z Ocelovic Bernau, F., Deutschböhmen's Adelshalle, s. 614; Mašek, P., Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti. Díl I, A–M, s. 384; Meraviglia-Crivelli, R. J., J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen, IV. Bandes, 9. Abtheilung, Der Böhmisches Adel, s. 412; Národní archiv, fond 98, Sbírka genealogicko-heraldická Wunschwitzova, inv. č. 410, karton 13; Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, s. 565–566; Sedláček, A., Hrady, zámky a tvrze království českého XIV., s. 339 (Hotovice); Týž, Českomoravská heraldika, 2, s. 186; Úlovec, J., Hrady, zámky a tvrze na Ústecku, s. 110–111 (Otovice).

¹⁸⁴ Bohuslava Valecký z Doupova byl v 1. třetině 16. století pravděpodobně správcem na Chlumci, jeho sestra Magdalena se provdala za Petra III. Kölbla z Geisingu. K Doupovcům Bernau, F., Deutschböhmen's Adelshalle, s. 589–590; Mašek, P., Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti. Díl I, A–

kteří pojímali za své manželky příslušnice zvláště chlumecké linie Kölblů. Příbuzenské vazby byly pravděpodobně natolik silné, že i místo svého posledního odpočinku volili v rámci kölnovského rodového pohřebiště v Chlumci. V roce 1559 došlo k rozdělení dědičných držav mezi obě větve rodu a od té doby zvláště ta chlumecká dosahovala hospodářské prosperity, která vyvrcholila za Petra IV. z Geisingu zpětným odkupem Klíše, koupí městečka Chabařovice a dědictvím Přestanova se Strádovem¹⁸⁵. Aktivní podpora stavovského vojska pak měla neblahé důsledky pro Petrovy syny, kteří od roku 1623 čelili konfiskacím veškerého majetku. Ten kromě statku Klíše sice z valné části uhájili, ale z náboženských důvodů se téhož roku rozhodli odejít ze země. Nezabavený majetek byl v té době prakticky neprodejný, a proto jej převedli České komoře a obdrželi na něj roku 1630 císařské pojištění¹⁸⁶. Konfiskace se nevyhnuly ani přestanovské linii, a pokud ta nějaký majetek uhájila, jednotliví členové rodu jej postupně rozprodali a vystěhovali se do saského příhraničí¹⁸⁷.

Erb: ve zlatém štítě stopka červené lilie se dvěma poupaty a dvěma zelenými lístky po obou stranách a pod tím tři červené růže (2, 1). Přilba se zeleno-červenou točenicí a červeno-zlatými přikryvadly. V klenotu lilie ze štítu¹⁸⁸.

Erb Kölbl z Geisingu na náhrobníku ženy provdané Glatzové z Althofu, roz. Kölblové z Geisingu (č. kat. 08).

Erb Kölblů z Geisingu ve Wunschwitzově genealogicko-heraldické sbírce.

M, s. 192; Meraviglia-Crivelli, R. J., J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen, IV. Bandes, 9. Abtheilung, Der Böhmisches Adel, s. 235; Národní archiv, fond 98, Sbíрка genealogicko-heraldická Wunschwitzova, inv. č. 225, karton 8; Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, díl. VII., s. 889–890; Sedláček, A., Hrady, zámky a tvrže království českého XIV., s. 339; Týž, Českomoravská heraldika, 2, s. 115; Úlovec, J., Hrady, zámky a tvrže na Ústecku, s. 53 (Chlumec).

¹⁸⁵ Kaiserová, K. – Kaiser, V. a kol., Dějiny města Chabařovic, s. 40–43.

¹⁸⁶ Bílek, T. V., Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618, s. 262; Kaiserová, K. – Kaiser, V. a kol., Dějiny města Chabařovic, s. 44.

¹⁸⁷ Bílek, T. V., Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618, s. 259–260.

¹⁸⁸ Sedláček, A., Českomoravská heraldika, 2, s. 121.

Ze Salhausenu

Kořeny tohoto starobylého saského rytířského rodu sahají až do 12. století a jeho původní sídlo lze hledat někde na řece Saale mezi Naumburkem a Dessau. V 15. století se rod usadil v Míšeňsku a novou rezidencí se stal hrad Saalhausen. Starší historie rodu je poměrně rozporuplná, neboť byla kontroverzně zpracována Abrahamem Hossemanem na počátku 17. století a vydána až po autorově smrti v Drážďanech roku 1654¹⁸⁹. Asi nejcenějším písemným pramenným materiálem, který postihuje dějiny rodu v letech 1203–1571, je v opise dochovaná kronika pastora Johanna Schlegela, který působil od roku 1564 do roku 1579 v Benešově nad Ploučnicí¹⁹⁰. O povznesení rodu se značně zasloužil Johann VI. ze Salhausenu, biskup míšeňský, díky němuž mohli ostatní členové rodiny zakupovat statky v Sasku. Po vystoupení Martina Luthera však někteří přijali novou konfesi a začali hledat liberálnější prostředí v nedalekých severozápadních Čechách. Zakladatelem české větve byl biskupův synovec Hans ze Salhausenu, který roku 1515 složil příznání k zemi a zakoupil od Mikuláše Trčky z Lípy bývalé rozsáhlé panství Vartemberků¹⁹¹. Na koupi měli pravděpodobně podíl i jeho dva bratři Friedrich a Wolf. Při dělení majetku roku 1522 si Hans ponechal Děčín a Těchlovice, Friedrichovi připadl Benešov, Česká Kamenice a panství Ostrý, Wolf byl odškodněn penězi a odstěhoval se na Eilenburg. Když roku 1534 Hans odprodal svému tchánovi Rudolfovi z Büнау Děčín, za utržené peníze zakoupil na Ústecku menší panství Svádov a Velké Březno¹⁹². Tímto byly založeny dvě české rodové linie, které však byly v dalším období v neustálé interakci a kontaktu. Svádovská větev pokračovala syny Hanse ze Salhausenu, a to především Georgem Rudolfem, Heinrichem Abrahamem, Friedrichem, Joachimem a Christofem ze Salhausenu.

Georg Rudolf vládl na Svádově. Heinrich Abraham ovládal od roku 1555 Velké Březno, ke kterému roku 1574 přikoupil Řepín, po smrti svého bratra Georga se též ujal Svádova. Roku 1605 koupil statek Sukorady, ale pod tlakem dluhů byl nucen prodat Vísku a roku 1615 i Řepín. Panství Svádov prodal již roku 1591 benešovskému příbuznému Fridrichovi ze Salhausenu, který se společně se svojí manželkou Alžbětou, roz. z Bocku, významně

¹⁸⁹ Genealogia Oder Adeliche Stam- Chronica Dess Hochberuhmten Uhalten Adelichen Romischen Geschlechtes, Deren Von Salhaussen, Melchior Bergen, Dresden 1654–1655. K Hossemanovi Tscherney, A., Schwaden an der Elbe, s. 253–254.

¹⁹⁰ Paudler, A. A., Pastor Schlegel's Chronik von Bensen; Smetana, J., Benešovský letopis pastora Schlegela a jeho první pokračovatel, s. 99–119; dále k Salhausenům Bernau, F., Deutschböhmen's Adelhalle, s. 626; Čalounová, D., Salhausenové a jejich rezidence Benešov a Svádov v době předbělohorské, s. 19–26; Kofroň, P., Salhausenská rezidence Benešov nad Ploučnicí ve světle popisu z roku 1584, s. 13–18; Mašek, P., Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti. Díl II, N–Ž, s. 193; Národní archiv, fond 98, Sbírka genealogicko-heraldická Wunschwitzova, inv. č. 1009, karton 31; inv. č. 141/1009, fascikl 89, karton 7; Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, s. 495–466; Státní oblastní archiv v Litoměřicích, pobočka Děčín, fond Rodinný archiv Thun-Hohensteinů, Děčín – Genealogická sbírka, sign. VIII/920 (Salhausen); Tscherney, A., Schwaden an der Elbe, s. 193–196, 203–211, 217–221, 240–242, 246–249.

¹⁹¹ Paudler, A. A., Pastor Schlegel's Chronik von Bensen, s. 36; Státní ústřední archiv Praha, Desky zemské větší, inv. č. 1905, 1943; vklad připomenut v Deskách zemských větších inv. č. 84, C 22v–24v.

¹⁹² Anděl, R., Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III., s. 451 (Svádov), s. 499 (Velké Březno); Sedláček, A., Hrady, zámky a tvrze království českého XIV., s. 374 (Svádov), s. 412 (Velké Březno); Úlovec, J., Hrady, zámky a tvrze na Ústecku, s. 167–175 (Svádov), s. 210–214 (Velké Březno).

zasloužil o zvelebení svádovského zámku a výzdobu areálu kostela sv. Jakuba Většího. Tímto zakoupením Fridrich přešel do svádovské větve v druhé linii. Po smrti Heinricha Abrahama byla rodina nucena pro dluhy prodat nakonec i statek Sukorady.

Svádovská větev rodu v druhé linii pokračovala především potomky Fridricha a Alžběty, kteří v důsledku špatné finanční situace byli odsouzeni k manství. Poslednímu mužskému držiteli panství, Gottfriedovi Konstantinovi, se roku 1659 podařilo docílit propuštění z tohoto závazku. Gottfried byl pravděpodobně velmi schopný a pragmaticky reagoval na protireformační opatření a s celou rodinou konvertoval ke katolictví, což mu umožnilo zastávat úřad dvorského rady a hejtmana litoměřického kraje. Za své zásluhy byl císařským majestátem roku 1662 povýšen do panského stavu starožitných rodů Království českého¹⁹³. Jeho smrtí roku 1675 a rok poté odprodejem silně zadluženého svádovského statku se pak historie Salhausenů na Ústecku uzavřela¹⁹⁴.

Erb: ve zlatém štítu k levé hraně natočená červená hlava gryfa, někdy v podobě draka, jemuž ze zobáku (tlamy) šlehají ohnivé jazyky, na odvrácené straně hlavy černá maska mouřenína, přikryvadla červeno-zlatá, na turnajové přilbici jako klenot nalevo natočená červená hlava gryfa (draka), se zobákem (tlamou) prostřelenou zlatým šípem¹⁹⁵.

¹⁹³ Ve Vídni 18. 3. 1662 – Doerr, J. A. von, *Der Adel der Böhmischen Kronländer*, s. 145 (Band. Nro. 74., Pagina 22).

¹⁹⁴ K posledním Salhausenům a prodeji Svádova Dörre, R., *Der letzte Salhausen auf Schwaden 1612–1675*, s. 66–69, 104–110; Jellinek, H. V., *Verkauf der Herrschaft Schwaden im Jahre 1676*, s. 137–139. Po roce 1628 konvertovali ke katolictví i další členové rodu. Tscherney, A., *Schwaden an der Elbe*, s. 240–242.

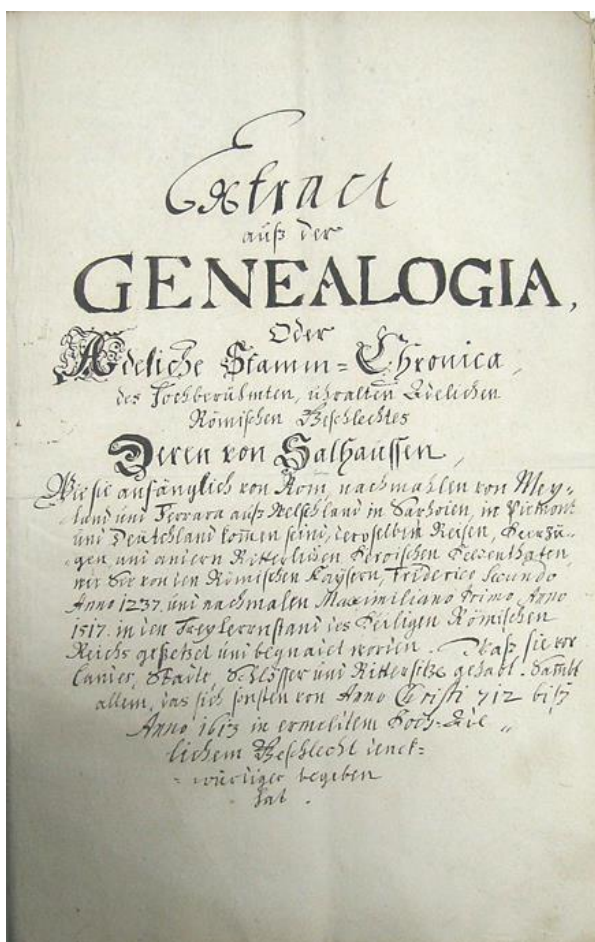
¹⁹⁵ V Genealogii rodu Salhausenů je otištěna listina císaře Maxmiliána I., který měl 25. 10. 1517 udělit bratřím Hansovi, Fridrichovi a Wolfovi ze Salhausenu, titul svobodných pánů, potvrdit a zároveň i polepšit erb, což se však stalo až majestátem z 18. 1. 1662, když byl Gottfried Konstantin povýšen do panského stavu starožitných rodů Království českého. Erb pak představoval čtvrcený štít, kdy 1. a 2. pole byla zlatá, se starší erbovní figurou k levé straně obrácenou. V 2. a 3. se pak příčně střídaly čtyři modré a čtyři stříbrné pruhy. Také byl přidán ještě jeden klenot. Znak měl tak dvě turnajové přilby s modro-stříbrnými a červeno-zlatými přikryvadly. Na pravé (bez koruny) byla k levé straně obrácená červená hlava gryfa, jehož krk a otevřená ústa jsou pošíkem zprava do leva prostřelena zlatou střelou. Nad levou s korunou byl modrý knížecí klobouk s nahoru ohnutou černo-bíle klopenou střechou se zlatým knoflíkem na vrchu a nad tím se střídaly čtyři modrá a čtyři stříbrná pštrosí pera. Takto upravený erb však na salhausenských památkách z 16. století nenajdeme, objevil se však již na titulní straně Genealogie z roku 1654. Meraviglia-Crivelli, R. J., *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen*, IV. Bandes, 9. Abtheilung, *Der Böhmisches Adel*, s. 1083; Sedláček, A., *Českomoravská heraldika*, 2, s. 610.

Erb rodu „von Salhausen“ na poprsnici řečniště kazatelny v kostele sv. Václava ve Valtířově (č. kat. 25).

Erb Salhausenů ve Wunschwitzově genealogicko-heraldické sbírce.

Úvodní list extraktu z Historie rodových linií Salhausenů v Benešově nad Ploučnicí mezi lety 1522 – 1722 z děčinského archivu.

Úvodní list k tištěnému diplomu pro Gottfrieda Konstantina ze Salhausenu z roku 1662 ve Wunschwitzově genealogicko-heraldické sbírce.

3.2 Saská renesance a umělecký transfer v regionálním kontextu

Samotný pojem *saská renesance* do české literatury uvedl Václav Mencl, jenž umělecký proud ovlivněný saským prostředím přímo vyčlenil a pojmenoval¹⁹⁶. V současné době lze tento termín považovat, zejména mezi historiky umění, za vžitý a s ohledem na prokázané kulturněhistorické vazby regionu severozápadních Čech se Saskem i zcela oprávněný. Této problematice se v posledních letech věnují zejména regionální akademické a paměťové instituce ve spojení s tématem tzv. kulturního transferu v česko-saském pohraničí v období pozdního středověku a raného novověku¹⁹⁷. Soudobé výzkumy staví na starších pracích a poznatcích německých regionálních historiků, zejména Josefa Opitze a Waltera Hentschela¹⁹⁸.

Tato práce sice nemá za úkol hodnotit architektonickou či uměleckou produkci z pohledu dějin umění, avšak nelze ji zcela opominout, neboť heraldický a epigrafický doprovod přímo dekorativní prvky řady památek utváří, zejména pokud se jedná o sepulkrální artefakty. Obě složky, umělecká a pomocněvědná, se vzájemně doplňují. Nápisový doprovod často napomáhá k určení datace vzniku památky, či identifikaci její dílenské a mnohdy i autorské provenience. Heraldika pak určuje objednatele uměleckého díla, jeho genealogii a sociální status.

Saskou renesanci v Čechách lze považovat za svébytný umělecký styl vázaný především na oblast severozápadních Čech, který se majoritně uplatňoval mezi lety 1520 až 1620. Neomezoval se pouze na kulturní prostředí šlechty, ale pronikal i do městského prostoru a zejména pak do sakrálních objektů. Právě památky tohoto druhu dnes na Ústecku reprezentují sloh propojující gotiku s renesancí. Pozdně gotická tradice v regionu přetrvávala hluboko do 16. století a jistá retrográdnost přejímání a užívání starších forem v architektuře a jejich spojení s renesančními konstrukčními prvky však byla projevem autonomního a kvalitního stylu, jenž se významně promítl do památkového fondu celých severozápadních Čech¹⁹⁹.

Saskou renesanci lze v jistém směru považovat za důsledek celospolečenských změn v Evropě. V našem prostředí tyto změny souvisely především s náboženskou reformací a s humanismem, avšak vliv saského uměleckého prostředí na stylový charakter českých památek nelze omezit pouze na umění doby reformace. Silné vazby na saskou kulturní sféru jsou velmi zřetelné již v pozdním 15. a prvních desetiletích 16. století. Nová výstavba sídelních rezidencí Wettinů v Míšni a v Torgau a rozvoj městských aglomerací

¹⁹⁶ Mencl, V., Tisíc a sto let české stavební tvorby, s. 16.

¹⁹⁷ Hrubá, M. – Ottová, M., Kulturní transfer v česko-saském pohraničí v pozdním středověku a raném novověku. Aktuální výzkum tzv. Saské renesance v Čechách, s. 5–10.

¹⁹⁸ Opitz, J., Nordwestböhmen in der Kunst von 1530–1680. Ausstellung in Brüx vom 28. August bis 14. September 1932.

¹⁹⁹ Hlaváček, P., „Prope Sudetos Montes“. Hraniční oblasti Čech, Saska, Horní Lužice a Dolního Slezska jako jeden kulturní region (1520–1620), s. 423–434; Kropáček, J., K renesančnímu umění v severozápadních Čechách, s. 13–32; Macek, P., Několik poznámek k renesanční tvorbě na severu Čech, s. 33–42; Ramešová, M., Otázky saské renesance; Šamánková, E., Architektura české renesance, s. 23–25.

v krušnohorském báňském revíru, reprezentovaných vynikající sakrální architekturou, byly faktory, které silně rezonovaly na staveništích jagellonské doby. Kulturní transfer, který se odrážel na obou stranách zemské hranice, podstatnou měrou zprostředkovávaly samotné stavební hutě a jejich mistři. Příkladem budiž Benedikt Ried nebo jeho žák Jakub Heilmann ze Schweinfurtu²⁰⁰.

V návaznosti na konjunkturu prospektorské činnosti a bohatství krušnohorských měst se vedle hospodářských vztahů rozvíjela také umělecká produkce. Převážná část malířských i sochařských děl z oblasti severozápadních Čech byla vytvořena v letech 1490–1550. Kvantita uměleckých děl z tohoto období implikuje předpoklad existence řezbářských dílen přímo v podkrušnohorských městech, zcela jistě v Kadani, v Mostu, v Lounech a s největší pravděpodobností i v Ústí nad Labem. Přesto, že tyto dílny pokrývaly poptávku domácího trhu, byly také velmi úzce vázány k saskému uměleckému prostředí. Vzorovým příkladem je Monogramista IW, jehož tvorba zasáhla prakticky celý region severozápadních Čech. Umělecká objednávka některých měst a zvláště pak šlechty však směřovala přímo do špičkových dílen na saském území. Díky tomu se na české straně Krušných hor objevila díla Heinricha a Hanse Münzerových, Hanse Hesseho nebo z dílen Cranachů²⁰¹.

S nástupem reformace se přístup k potřebě výtvarného umění změnil a osciloval mezi umírněnou proměnou ikonografických témat, přes přísný postoj k donátorským aktivitám až k ikonoklasmu. Martin Luther vahou své osobnosti musel k tomuto tématu zaujmout stanovisko, ve kterém nakonec vyjádřil pochopení pro tvorbu obrazů. Náboženské umění však ve svém důsledku považoval za druhotné. Za zvláště vhodný motiv, jako památku a svědectví doporučoval Ukřižovaného Krista. Kvantita christologických námětů v umělecké produkci kulminovala právě v umění reformace, neboť odpovídala aktuálnímu tématu spásy jednotlivce, milosrdenství a odpuštění hříchu. Výtvarné umění bylo v období reformace především instrumentem ke zprostředkování poselství evangelií. Upomínka Kristovy smrti na kříži tak byla prostředkem osobní spásy jedince, jehož hříchy mohly být smyty pouze touto krvavou obětí²⁰².

Nejčastěji zobrazovanou formou luteránského umění se stal *Ukřižovaný Kristus a Poslední večeře* jakožto ideální téma protestantského oltáře. Tyto dva základní motivy se však opíraly o starší ikonografické typy a vycházely z dlouhé středověké zobrazovací tradice²⁰³. Adaptace tradičních ikonografických témat v rámci nově se utvářející reformační

²⁰⁰ Kropáček, J., K renesančnímu umění v severozápadních Čechách, s. 27–30; Kuthan, J., Královský mecenát doby jagellonské v českých zemích – jeho charakter a středoevropský kontext, s. 105–106.

²⁰¹ K regionální umělecké produkci Homolka, J. – Hrubá, M. – Hrubý, P. – Ottová, M., Ústecký sborník historický 2003/1. Gotické umění a jeho souvislosti II; Navrátil, A., Česko-saské vztahy v umělecké tvorbě 16. století v severozápadních Čechách, s. 462–463; Ottová, M., Sochařství 15. století v severních a severozápadních Čechách; TÁŽ, Gotické umění na Děčínsku; Ottová, M. – Vlnas, V. – Barus, M., Ad Gloriam Dei. 130 let Diecézního muzea v Litoměřicích a 20 let jeho obnovené existence; Royt, J., Hans Hesse. Pašijový cyklus z kostela Narození Panny Marie v Roudnici nad Labem / Der Passionszyklus aus der Marienkirche in Raudnitz; Týž, Gotická desková malba v severozápadních a severních Čechách; Turčan, L., Gotické umění na Ústecku.

²⁰² Ottová, M., Pozdně gotické řezbářství v Kadani. K problematice výzdoby kláštera Čtrnácti svatých pomocníků, s. 175–176.

²⁰³ Tamtéž.

obrazové doktríny byly právě ve 20. letech 16. století charakteristické. Ke kodifikaci luteránské ikonografie došlo především skrze umění Lucase Cranacha staršího, jehož motivy a zobrazení, přímo ovlivněné Lutherem, byly jako předlohy rozvíjeny v dalších uměleckých proudech. Ostatně, tento umělec je autorem první protestantské programatické kompozice z roku 1529 pod názvem „Ospravedlnění hříšníka skrze víru“²⁰⁴.

Saská renesance nepřijímala podněty pouze saské, ale také z Čech, Slezska, Nizozemí a pochopitelně z Itálie. U kamenosochařských památek, jakými byly oltáře, kazatelny, křtitelnice, náhrobky, epitafy a portály, bylo typické využívání severoitalských, zejména lombardských renesančních prvků. Setkáváme se tak s kandelábrovými a baňatými sloupky, antickým perlovcem a zubovcem, stáčenými pentlovými volutami, pestrými rostlinnými motivy, okřídlenými hlavičkami andělů a dalšími ornamentálními formami. Nejintenzivněji se saská renesance projevila v poslední třetině 16. a zvláště na přelomu 16. a 17. století. Umělci ve své tvorbě užívali typické až manýristické dekorativní vzory, jakými byly rolverk, beschlagverk, diamantování, motiv kávových zrn, kanelované sloupky s antikizujícími hlavicemi nebo ornamentální pobíjení, maskarony, rozety či rohy hojnosti.

Inspirativní vliv wettinovských dvorů v Sasku na uměleckou reprezentaci v Čechách, a zejména pak na šlechtu v severozápadních příhraničních oblastech je nesporný. Vzájemné vlivy sasky laděné pozdní gotiky, dále rozvíjené a užívané na české straně Krušných hor, zasahovaly také architektonická řešení a detaily sakrálních staveb šlechtických rodin s výraznou orientací jak na český královský dvůr, tak na saské kurfiřtství, jako byli např. páni z Vartemberka nebo Šlikové. Právě Šlikové, vlastníci hradu Stollberg a manové saských vévodů s přímými kontakty na Luthera, byli v počátcích nejprogresivnějšími zastánci nové víry a uměleckých invencí na svém ostrovském panství²⁰⁵. Silné umělecké impulzy zažívalo rovněž Kadaňsko díky Hasištejnským z Lobkowicz a Fictumům, kteří měli také přímé vazby na wettinský dvůr²⁰⁶. K tradičním rodům přijímajícím renesanční tvorbu ze Saska patřili Weitmilové, budovatelé renesanční rezidence v Chomutově²⁰⁷.

Kurfiřtské Sasko jako středisko ortodoxního luteránství neposkytovalo českým zemím jenom náboženskou a později politickou podporu. Intenzita přeshraničních kulturních vazeb ještě více zesílila přílivem nových rodů v průběhu 16. století, zejména z oblastí Míšeňska, Durynska, Fojtska, Lužice i Slezska, které tak přímo determinovaly přítomnost německého umění na české půdě. Souběžně s příchodem saských šlechtických rodů byli na jejich sídla povoláváni i saští stavitelé, kameníci a umělečtí řemeslníci, kteří však zachovávali tradiční

²⁰⁴ Fajt, J., „Na paměť statečného a zbožného Štěpána Schlicka († 1526), zakladatele Jáchymova.“ Monogramista I. P. a dvorská reprezentace za Ludvíka Jagellonského, krále uherského a českého, s. 141 (pozn. 37 a 38).

²⁰⁵ Tamtéž, s. 138.

²⁰⁶ Hlaváček, P., Retrospektiva dějin františkánského kláštera Čtrnácti svatých pomocníků v Kadani v 15. a 16. století: Geneze, rozkvět a úpadek, s. 79–106; Týž, Nový Jeruzalém? Spirituální rozměr kadaňské rezidence Jana Hasištejnského z Lobkowicz († 1517), s. 237–272.

²⁰⁷ Gubíková, R., texty k výstavě „Páni z Veitmile 1450–1550“, konané v Oblastním muzeu v Chomutově, příspěvkové organizaci, ve dnech 13. 2. – 5. 4. 2014; Hrušková, I., Příspěvek k renesančním památkám města Chomutova; Kuthan, J., Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců, Díl první – Král a šlechta, s. 426–430; Štorek, V., Páni z Veitmile, s. 239–240.

gotický půdorys a prostor staveb. Pro sledovaný region jsou významné především dva rody, které na Ústecku zanechaly svébytnou kulturní, uměleckou a architektonickou atmosféru. Páni z Büнау a páni ze Salhausenu ve svých sice drobných, ale nanejvýš reprezentativních stavbách zachovali a udrželi špičkovou stavební a uměleckou produkci své původní vlasti. Saská renesance se transformovala jak do stavebních podniků, dnes dochovaných kostelů, tak zejména do kamenosochařské výzdoby jejich interiérů, která názorně dokumentuje slohovou proměnu od pozdní gotiky až do pozdní fáze manýrismu²⁰⁸.

Umělecké proudy saské renesance se neomezovaly pouze na jeden, doktrinálně se ubírající směr. V průběhu doby, pod vzájemným interaktivním vlivem, vzniklo na území Saska několik okruhů, jejichž sochařská produkce byla hojně exportována i za hranice. Okolo poloviny 16. století byla na severu střední Evropy dvě místa, Drážďany a Vratislav, která se stala uměleckými centry působícími na přilehlé oblasti. Do těchto středisek postupně pronikly italské vlivy, proměnily pojetí místní produkce a staly se základními východisky pro další vývoj sochařského umění. Drážďanské umělecké podněty pak byly v průběhu 2. poloviny 16. století vlastním způsobem rozpracovány dílnami v Míšni, Pirně a Freibergu.

Nejen saská umělecká centra se musela v průběhu poslední čtvrtiny 16. století vyrovnávat se dvěma tendencemi uměleckého vývoje. Nizozemský manýrismus a pozdní italský manýrismus se střetly v oblasti, ve které ještě nebyla dokončena recepce klasické italské renesance. Oba výtvarné proudy byly impulsy vnějšího uměleckého prostředí, a proto na ně jednotlivé dílny reagovaly dle svých podmínek a přijímaly pouze jisté principy. K sjednocování dekorativních a ornamentálních schémat značnou měrou přispívali migrující umělci a rychlé šíření grafických předloh a vzorníků²⁰⁹.

Souběžně s přijímáním nizozemského manýrismu probíhalo prostřednictvím italských umělců a především Giovanniho Maria Nosseniho i seznamování s principy pokročilého manýrismu italského²¹⁰. Syntéza obou vlivů a tvorba tohoto předního umělce silně ovlivnila nejen freiberské dílny, ale i drážďanské, míšeňské a pirenské sochaře²¹¹. Přítomnost umělecké produkce těchto dílen na českém území, zejména v bezprostředním příhraničí, nelze však spojit pouze se saskými rody zde usazenými. U každé větší městské aglomerace lze předpokládat existenci kamenické dílny, jejíž služby a produkce pokrývaly i požadavky okolní šlechty. Jistě tomu tak bylo v případě cechu kameníků v Litoměřicích nebo v Lounech,

²⁰⁸ Bobková, L., Cizí šlechta usazená v severních Čechách do poloviny 17. století, s. 103–105; Navrátil, A., Česko-saské vztahy v umělecké tvorbě 16. století v severozápadních Čechách, s. 459–462. K luteránským kostelům v Českém království Just, J., Luteráni v našich zemích do Bílé hory, s. 114–118; Hlaváček, P., Luteránství jako skrytý fenomén českých duchovních a kulturních dějin, s. 17.

²⁰⁹ Holub, K., Sochařský vývoj sepulkrální plastiky a oltářů v severozápadních Čechách v letech 1550–1600, s. 31–32.

²¹⁰ Mackowsky, W., Giovanni Marie Nosseni und die Renaissance in Sachsen; Meine-Schawe, M., Giovanni Maria Nosseni: ein Hofkünstler in Sachsen.

²¹¹ Holub, K., Sochařský vývoj sepulkrální plastiky a oltářů v severozápadních Čechách v letech 1550–1600, s. 33.

kde je doložena dílna Vincence Strašryby²¹². Zvláště na Kadaňsku se zase setkáváme s pracemi Jörga Meyera²¹³. Přestože jim saská díla byla jistým inspiračním zdrojem, většina domácích podkrušnohorských dílen nebyla schopna čelit novým uměleckým impulsům, ztratila svoji konkurenceschopnost a místní cechy se tím dostaly do hluboké krize. Absence špičkového uměleckého střediska v celých severozápadních Čechách umožňovala masivní import z nedalekého Saska nebo přítomnost saských hutí a mistrů povolanych za určitou zakázkou přímo na české území²¹⁴.

Na tomto místě je třeba uvést skutečnost, že sledované památky na Ústecku nejsou pouze odrazem těch v Sasku. Z hlediska výtvarného, konfesního a formálního výrazu náleží do mnohem širšího spektra umělecké tvorby saské renesance na našem území. Poměrná část fondu, zvláště ta ve Svádově a Valtířově spojená s rodem Salhausenů, patří do obsáhlejší skupiny památek, jejichž vznik a dílenská provenience byly založeny na příbuzenských vazbách, které však probíhaly na domácí půdě, v regionu severozápadních Čech. Svádovsko-valtířovská větev rodu při tom zastávala roli jak subjektu zprostředkovaného, tak zprostředkovatele. Výstavba obou kostelů s rodovými pohřebišti v duchu luteránské věrouky a umělecky aktuálního slohu je evidentní snahou přiblížit se podobným aktivitám realizovaným příbuznými v Benešově nad Ploučnicí. Těsné kontakty obou rodových linií tak umožňovaly vzájemné sdílení nejen konfesní problematiky, ale i uměleckých podnětů a kontaktů na kamenosochařská centra doma i v zahraničí. Obdobným způsobem pak jistě fungovala i pozice zprostředkovatele, kterou členové svádovských Salhausenů uplatnily vůči Brozanským z Vřesovic. Sňatkem Friedricha ze Salhausenu na Tašově s Alžbětou Brozanskou z Vřesovic byly stvrzeny dobré vztahy obou rodů do té míry, že Vřesovcové nechávali od 70. let 16. století na doporučení členů spřízněného rodu přestavovat a vybavovat kostel sv. Gottharda v Brozanech nad Ohří ve stylu saské renesance. Kostel sloužil jako nekropole a pomník rodové reprezentace a je ojediněle kompaktním příkladem pronikání saské renesance do českého vnitrozemí²¹⁵.

Saské umění dominovalo v severozápadních Čechách natolik silně, že se na ně orientovala i místní katolická šlechta, a rovněž rezonovalo ve výzdobě pražských luteránských kostelů. Radius působnosti mnohých umělců byl značný, a to hlavně mezi protestantskými oblastmi Saska a Slezska. Rodina slavných Waltherů pocházela z Vratislavi a nemalou měrou se podílela na šíření italských vlivů v drážďanské kamenické obci²¹⁶.

²¹² Hrubá, M., Pozůstalostní agenda jako pramen renesančního umění v královských městech severozápadních Čech (Pozůstalost Mistra Vincenta Strašryby), s. 53–87; Kořán, I., Sochařství (Umění renesance a manýrismu), s. 126; Svoboda, J., Materiál k životu a dílu kameníka Vincence Strašryby, s. 627–631.

²¹³ Hlaváček, P., Renesanční sochař Jörg Meyer z Kadaně, s. 235–247; Hrubý, P., Sepulkrální tvorba kadaňského sochaře Jörga Meyera, s. 49–63.

²¹⁴ Holub, K., Sochařský vývoj sepulkrální plastiky a oltářů v severozápadních Čechách v letech 1550–1600, s. 43, 107.

²¹⁵ Holub, K., Sochařský vývoj sepulkrální plastiky a oltářů v severozápadních Čechách v letech 1550–1600, s. 94–105; Matějka, B., Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Roudnickém, Díl 1, s. 5–18; Navrátil, A., Brozanští z Vřesovic a Salhausenové ve světle výtvarného umění, s. 60–62; Šamánková, Eva, Architektura české renesance, s. 83, 116.

²¹⁶ Hentschel, W., Dresdner Bildhauer des 16. und 17. Jahrhunderts.

Naopak řada saských umělců působila a tvořila ve Slezsku, jako tomu bylo například u Michaela Kramera, Friedricha Grosse nebo Franze Dittericha staršího²¹⁷.

Severozápadní Čechy, včetně Ústecka, se zcela jednoznačně řadí mezi klíčové oblasti, kde byla saská renesance přijímána bez výhrad a s ohledem na historický vývoj i zcela přirozeně²¹⁸. Region sice nebyl rodištěm proslulých sochařů ani progresivních výtvarných směrů, avšak významně přispíval k šíření uměleckého niveau a jeho recepci v domácích kamenických dílnách. Vznik fondu renesančních památek na Ústecku byl podmíněný zvláště šlechtickou poptávkou. Přestože jsou dnes některé památky anonymní nebo je jejich autorství sporné, komparační metoda podmíněná uměleckohistorickým zhodnocením, popř. odbornou analýzou, jistě interpretační možnosti dává. Na Ústecku lze tak identifikovat díla Hanse Köhlera staršího, zástupce míšeňského uměleckého okruhu. Freiberské vlivy zase reprezentují díla Lorentzů či Michaela Grünbergera. Od 80. let 16. století začal být velmi činný okruh sochařů v nedaleké Pirně, která svou polohou a tradičními obchodními vztahy s Ústím nad Labem vybízela ke snadnému exportu uměleckých děl proti proudu Labe. Jednalo se zejména o tvorbu rodiny Schwenků, ale identifikována jsou i díla Lorenze Hornunga²¹⁹.

Pojem „luterská kultura“ je užíván zejména pro kulturní projevy v reformačním prostředí saských zemí 16. století a časů pozdějších, které jsou úzce propojeny s humanismem pěstovaným zvláště na wittenberské univerzitě, obnoveným zájmem o bibli a starokřesťanské tradice. Saské kulturní prostředí tak díky osobnostem pocházejícím nebo vystudovaným v této atmosféře pronikalo společně s nimi i do Čech, zvláště pak do příhraničních oblastí. Šlechta usazená na tomto území poměrně brzy reflektovala na protestantskou konfesi, avšak nedá se konstatovat, že by saská renesance byla produktem luterství. Nový, či spíše přechodový umělecký proud vzešel ze starších výrazových tradic a prošel poměrně progresivním vývojem, včetně regionálně podmíněných vlivů. Luterství lze považovat za jednotící prvek kulturního okruhu saské renesance, spojovaný s uměleckými transfery a konfesionalizací. Luterská ikonografie je poměrně jasná, centrálním tématem byla dichotomie Zákona a Milosti, stejně jako důraz na christologické a christocentrické motivy²²⁰.

Saská renesance nebyla na české území přijata jako umělecky nebo architektonicky svébytný sloh ve své vrcholné – finální podobě, ale postupně pronikala do otevřeného prostoru pozdní gotiky severozápadních Čech od 30. a 40. let 16. století. V této době již získávala místní zabarvení, zpočátku však výhradně v jednotlivých prvcích výzdoby

²¹⁷ Rašplíková, Z., Renesanční odívání městských elit a nižší šlechty v Praze a Wroclawi ve světle sepulkrálních památek, s. 67–68.

²¹⁸ Hentschel, W., Sächsische Renaissancebildhauer in Nordwestböhmen, s. 53–69.

²¹⁹ Schwarm-Tomisch, Elizabeth, Pirnaer Skulptur um 1600. Eine Untersuchung zu Bildkunst und Theologie im Werk der Bildhauerfamilien Schwencke und Hörnig; TÁŽ, Steinmetze und Bildhauer in Pirna. Zur älteren Generation der städtischen Steinmetze und Bildhauer; TÁŽ, Die Pirnauer Bildhauerfamilien Schwencke und Hörnig. Ein Überblick über ihre Werke in Böhmen, s. 77–91; TÁŽ, Das Altarretabel der Stadtkirche St. Marien zu Pirna.

²²⁰ Hlaváček, P., Luteránství jako skrytý fenomén českých duchovních a kulturních dějin, s. 14, 21.

a figurace, na poli stavitelství v okenním ostění, okenních kružbách a zejména v profilaci portálů. Jistá retrográdnost a anachronismus se projevovaly zejména v hmotě architektury. Velikost a tvar kostelní lodi se výrazně blížil čtverci, což vyhovovalo potřebám luterského kazatelství a akcentovalo přední roli svatostánku jako shromaždiště církve. Základní prostorovou i tvarovou shodu lze nalézt v okruhu salhausenských a bünauských staveb v Benešově nad Ploučnicí, Svádově, Valtířově a Krásném Březně.

Výtvarnost slohu se na poměrně konzervativních fasádách staveb uplatnila zejména na portálech, kde přetvářela adaptované antické detaily v přímém spojení s gotickými prvky²²¹.

Portál, především pak specifický saský typ portálu se sedátky v ostění, patří k charakteristickým projevům saské architektury období renesance. Jeho prototyp lze datovat už do 90. let 15. století, kdy se objevuje ještě s pozdně gotickými formami. Ostatně, jeden z typických starších prvků saské architektury se u sedátkových portálů sporadicky objevoval ještě v polovině 16. století. Byla to sklípková klenba, která poměrně brzy po svém zrodu v Míšni pronikla i do českého Krušnohoří a Podkrušnohoří. Klenba se ve spojení s portálem používala k zaklenutí podhledu baldachýnků pod sedátkem²²². Půlkruhový záklenek portálu byl často bohatě profilován oblouky a ústupky různých tvarů, např. zubořezem, perlovcem, vejcovcem apod., ostění bylo opatřeno postranními nikami se sedátky, které byly místo baldachýnků zaklenuty stylizovanými mušlemi. Sedátka většinou tvořily kuželové konzoly, jejichž líc zdobily žlábků podobné tvarům mušlí v záklencích sedátek. V případě bohatších portálů se nad archivoltou nalézala ještě profilovaná římsa, na které stál zavíjený nástavec. Ten mohl být opatřen reliéfní, sochařskou, znakovou či nápisovou výzdobou. V podobném tvaru a formě byly zhotovovány i standardní portály bez nik a sedátek, jejichž konzoly ústily do patek nebo vyšších soklů.

Za první projev renesanční architektury v Sasku je považován portál staré sakristie kostela sv. Anny v Annabergu z roku 1518 z dílny Franze Maidburga. Toto dílo se obrací k benátským vzorům a svou podobou edikuly s kanelovanými sloupy a akantovými hlavicemi, které vynášejí překlad a segmentový štít, ohlašuje nástup architektonického prvku, který byl po celé období saské renesance typický nejen ve stavitelství²²³. Velký ohlas v saské architektuře vyvolal reprezentativní portál, který zdobil původní fasádu zámku v Drážďanech a který je znám jako *Georgentor*, z let 1530–1537. Na výzdobě tohoto díla se podílel vynikající sochař Christoph Walther I. Portál byl součástí celkové výzdoby fasády, jejíž nové pojetí vytvořilo vzor *Georgenbau*, předobraz dalších stavebních podniků²²⁴.

Portály se staly typickým znakem saské renesance i v severozápadních Čechách a své uplatnění našly v rámci interiéru i exteriéru sakrálních i profánních staveb. V městském prostředí byly používány jako jeden z nejvýznamnějších dekorativních a reprezentačních elementů na hlavních vstupech do měšťanských domů. Nejčastěji se zde uplatňoval

²²¹ Kropáček, J., K renesančnímu umění v severozápadních Čechách, s. 17–23.

²²² Ramešová, M., Otázky saské renesance, s. 86–89, 115.

²²³ Tamtéž, s. 115.

²²⁴ Tamtéž, s. 117–118.

sedátkový portál, avšak u patricijských nebo šlechtických domů nacházíme i typ edikulový. Rádus výskytu obou typů portálů saské renesance je poměrně rozsáhlý. Nebyly pouze doménou hraničního území, ale nalézáme je i mimo podkrušnohorské oblasti, od Šluknova a Benešova nad Ploučnicí přes Děčín, Litoměřice, Louny, Kadaň po Jáchymov, Horní Slavkov a Bečov nad Teplou. Mimořádně výpravnou formu portálů pak zachovávala panská sídla, kde portály zřetelně vypovídaly nejen o ambicích stavebníka, ale také o významu, jaký přikládal podobě své rodové rezidence. Zde se již práce neomezovala na dekorativní kameničinu, ale dala prostor i kvalitní sochařské výzdobě, včetně heraldického a epigrafického doprovodu. Mimořádným příkladem je raně renesanční portál z doby těsně po roce 1529 bývalého chomutovského zámku pánů z Weitmile, který se však dochoval pouze v několika fragmentech. Známe jeho podobu ze starých vyobrazení a víme tak, že jeho součástí byl alianční erb Šebestiána z Weitmile († 1549) a Anny Glacové ze Starého Dvora (†?). Zachované kamenné postavy dvou světců pak připomínají bohatou plastickou výzdobu portálu, při které byla použita i terakota²²⁵.

Na torzální stav památkového fondu poukazují také nově rehabilitované portály průčelí būnauovského zámku v Libouchci, který byl přestavován od konce 70. let 16. století v duchu saské renesance²²⁶. Zámek, spojený s poplužním dvorem, dal zbudovat Günter z Būnau († 1619), který se jako stavitel nechat zvěčnit společně se svojí první manželkou Markétou z Bredau († 1609) v nástavci sedátkového portálu do schodišťové věže zámku, a to formou aliančního erbu se dvěma anděly jako štítonoši stojícími na ozdobných volutách²²⁷. V areálu liboucheckého zámku je umístěn ještě jeden restaurovaný pískovcový portál sedátkového typu s mušlemi v nikách. Ten byl původně součástí renesanční zámecké budovy ve Všebořicích, kterou nechal kolem roku 1590 postavit Wolf Soldan ze Štampachu²²⁸. Günter z Būnau byl rovněž stavebníkem zámečku v nedalekém Bynově, kde jej připomíná stejná znaková aliance z roku 1605, včetně iniciál, v nástavci sedátkového portálu s mušlemi v nikách. Oproti liboucheckému znaku zde štítonoše představují levharti²²⁹. Do stejného okruhu drobných būnauovských sídel na Děčínsku patří zámek v Jílovém, kde se rovněž

²²⁵ Gubíková, R., Bývalý raně renesanční portál chomutovského zámku, s. 73–97; Kropáček, J., K renesančnímu umění v severozápadních Čechách, s. 19–24; Kuthan, J., Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců, Díl první – Král a šlechta, s. 428–429. K heraldické výzdobě portálu a pánů z Weitmile Maděra, F., Heraldické a nápisové památky Chomutovska, s. 18.

²²⁶ Hrubý, P., Obnova zámeckého areálu v Libouchci, s. 39–40; Macek, P. a kol., Stavebně historický průzkum zámku (dvora) Libouchec; Úlovec, J., Hrady, zámky a tvrze na Ústecku, s. 97–103.

²²⁷ Pískovcový portál je volnou kamenosochařskou kopií originálu, osazený v roce 2009, torzo originálního znaku je deponováno v interiéru zámku – Mudruňka, V., Restaurátorský záměr k obnově zaniklého portálu pod věží na zámku Libouchec. K heraldice Kasík, S., Rodové heraldické památky na Děčínsku a Šluknovsku, s. 64.

²²⁸ Po demolici zámku v roce 1983 byl portál dlouhodobě deponován na státním zámku v Benešově nad Ploučnicí a v Libouchci osazen roku 2006 – Ederer, K., Rozhodnutí k osazení portálu u zámku v Libouchci. K zámku Úlovec, J., Hrady, zámky a tvrze na Ústecku, s. 225–233.

²²⁹ Portál zrestaurován v roce 2008 – Mudruňka, V., Restaurátorská zpráva. Restaurování kamenických prvků a sochařské výzdoby portálu renesanční tvrze Būnau – Teplická č. p. 8, v Děčíně Bynově, 2009. K heraldice Kasík, S., Rodové heraldické památky na Děčínsku a Šluknovsku, s. 62–63.

dochoval sedátkový portál s mušlemi v nikách, avšak v supraportě již se zaniklou erbovní výzdobou²³⁰.

Nově osazený portál ve věži zámku v Libouchci.

Portál zámku v Jílovém.

Portál brány Horního zámku v Benešově nad Ploučnicí.

Portál brány Dolního zámku v Benešově nad Ploučnicí.

²³⁰ Kasík, S., Rodové heraldické památky na Děčínsku a Šluknovsku, s. 70–71.

Vynikajícími příklady renesančních portálů jsou pak ty, jež zdobí brány zámků v Benešově nad Ploučnicí z doby pánů ze Salhausenu. Brána Horního zámku, datovaná rokem 1571, nese inspiraci výtvarného stylu italských mistrů drážďanského dvora. V nástavci portálu jsou erby Bedřicha mladšího ze Salhausenu († 1575) a jeho ženy Magdaleny z Bünau († 1574). Nad portálem Dolního zámku se pak nalézá heraldická deska bratrů Wolfa († 1589) a Antonína († 1620) ze Salhausenu z roku 1578²³¹.

Ústecko nebylo vlivu saské renesance ušetřeno, ta se promítla do podoby množství drobných i velkorysejších panských sídel. Do dnešních dnů se o tom můžeme přesvědčit pouze u výše zmiňovaného zámku v Libouchci, avšak v renesančním slohu byly vystavěny zámky ve Svádově, Trmicích či v Chlumci. Dekorativní prvky okenních ostění a portálů se uplatňovaly i na okolních tvrzích a dvorech. Do samotného města pronikly saské vlivy v 2. polovině 16. století v souvislosti s hospodářskou prosperitou a novými stavebními podniky patriciátu. Novému stylu ve městě podléhaly i domy šlechty, která byla sama jeho progresivní nositelkou a šířitelkou. Naprostá většina tohoto památkového fondu v průběhu času vzala za své. Zůstala zde však stavebně i umělecky velmi výrazná skupina sakrálních objektů, která i v současnosti dokazuje bohatost a pestrost saské renesance ve sledovaném regionu.

Portály zde dochované byly vytvořeny již v pozdní slohové etapě. Nacházejí se v areálech kostelů ve Svádově, Valtířově a Velkém Březně. Vykazují shodný umělecký okruh, se značnou souvztažností k podobným památkám v Sasku.

Dolní brána areálu kostela sv. Jakuba Většího ve Svádově.

Horní brána areálu kostela sv. Jakuba Většího ve Svádově.

²³¹ Anděl, R., Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III., s. 31; Kofroň, P., Salhausenská rezidence Benešov nad Ploučnicí ve světle popisu z roku 1584, s. 24. K heraldice Kasík, S., Rodové heraldické památky na Děčínsku a Šluknovsku, s. 11–13.

V architektonickém, sochařském i dekorativním projevu saské renesance představuje portál jeden z charakteristických rysů tohoto svěbytného uměleckého slohu, jehož podoba se postupně rozvíjela od 20. a 30. let 16. století v Sasku. V severozápadních Čechách díky kulturnímu a uměleckému transferu rychle nalezl uplatnění v různých typizovaných podobách, od konzervativního vzhledu sedátkového portálu s reminiscencemi pozdní gotiky přes prostou profilaci k složitě rozvinutému tvarosloví reprezentativních kandelábrových a edikulových vstupů profánní i sakrální architektury.

Reliéfní výzdoba bran a portálů předznamenávala bohatou výbavu interiéru kostela v podobě křtitelnice, kazatelny, oltáře a dalších, zvláště memoriálních artefaktů. Sochařská výzdoba sakrálních prostorů nese výraznou luterskou tematiku v nejrůznějších variantách a svědčí o zavedené praxi užívání obrazových médií jako prostředků pro neustálé mimoděčné připomínání základních bodů věrouky. Edukační charakter motivů, reliéfů, ale i nápisů neustále tuto skutečnost akcentoval i bez nutné přítomnosti kněze. Blízké umístění oltáře, křtitelnice a kazatelny obracelo věřící k základním momentům křesťanského života. Křtem se člověk rodil a vstupoval do obce Kristovy, z kazatelny přijímal výklad Písma, jež jej provázelo životem řádného křesťana, a bylo tak klíčové pro jeho spasení. Oltář byl místem, kde se upomínal na oběť nejvyšší, Tělo a Krev Kristovu. Z hlediska teologicko-liturgického se v luteránském prostředí stává chrám domem Božím právě prostřednictvím svátosti oltářní a slova Božího, zaznívajícího z kazatelny²³².

Reformace rozhodujícím způsobem přehodnotila funkci umění ve společnosti. Sakrální umění, které bylo těžištěm úsilí středověkých umělců sochařství i malířství, bylo odmítnuto, stejně jako typy a ikonografie. Kult oltáře, tak preferovaný ve starší době, ustoupil protestantské ideologii, která religiózní funkci umění akcentovala pouze v mezích Lutherova učení²³³. Od kněžiště se tak pozornost obracela zvláště ke kazatelně, křtitelnici a náhrobku či epitafu. Rozhodujícím způsobem se změnily i ikonografické programy. Silný mariánský kult, včetně všech svatých, byl značně potlačen a přenechal místo pouze pro Boha otce, Ducha svatého, Krista, starozákonní proroky, apoštoly a evangelisty. Takto omezené chápání tradiční věrouky přijímalo podněty italské renesance a určovalo charakter umění v reformačních oblastech. K přímému kontaktu s italskými uměleckými podněty zde sice docházelo již od 30. a 40. let, avšak reformace a omezená ikonografie uchovala tradiční charakteristiky pozdně gotického umění až do 3. čtvrtiny 16. století. Socha v té době nebyla samostatnou formální a obsahovou jednotkou, byla vázána na architekturu, zejména pak oltářní²³⁴.

V průběhu poslední čtvrtiny 16. století se oltářní architektura pod vlivem nizozemského a italského manýrismu proměnila v umělecké dílo s několika etážemi, které byly často vertikálně členěny sloupy, polosloupy, pilastry, nikami a sokly. V rámci ikonografického programu byly v jednotlivých patrech osazeny sochařské reliéfy, které

²³² Wessel, K., *Symbolik des protestantischen Kirchengebäudes*, s. 85–98.

²³³ K Lutherově vztahu k obrazům Just, J., *Luteráni v našich zemích do Bílé hory*, s. 118–119.

²³⁴ Holub, K., *Sochařský vývoj sepulkrální plastiky a oltářů v severozápadních Čechách v letech 1550–1600*, s. 14–16.

akcentovaly výjevy ze života Krista a které byly hojně provázeny volnými sochami starozákonních a novozákonních proroků, v případě epitafní funkce oltáře i sochami a erby donátorů. Značnou měrou se v ploše uplatnil dekor s ornamentem na vlys, beschlag, rolverk a architektonické doplňky v podobě volut, karyatid, herm, divých mužů a postav z mytologického světa. V souvislosti s důrazem na funkci slova v luteránské věrouce nechyběly ani biblické citáty. Bohatou polychromii doplňovaly různé druhy materiálů, vedle pískovce to byl především alabastr a mramor²³⁵.

I když byla tradiční funkce oltářů luteránskou věroukou jistým způsobem potlačena, svým výtvarným charakterem a v některých případech i epitafním zaměřením zůstaly ústředním projevem konfesního paradigmatu v sakrálním prostoru. Na území severozápadních Čech se několik mimořádně umělecky hodnotných exemplářů dochovalo. Vždy byly součástí šlechtických objednávek a patří k mistrovským dílům saské renesance. Čtyři oltáře se v kompaktním stavu zachovaly do současnosti i na Ústecku.

Do pirenského okruhu sochařské tvorby náleží oltář v kostele sv. Václava ve Valtířově. Otázku atribuce tohoto oltáře k pirenskému centru je třeba spíše zakládat na vztahu k sochařské osobnosti Michaela Schwenckeho. S tímto umělcem je spojen rozvoj sochařské tvorby v Pirně od poloviny 80. let 16. století, kdy navazuje na dílenskou produkci drážďanských Waltherů a jejich žáků, zde např. Christoha Kramera a pravděpodobně i Melchiora Jobsta. Valtířovský oltář není na našem území osamoceným dílem pirenského uměleckého okruhu. Do stejné skupiny patří i oltář v kostele sv. Gottharda v Brozanech nad Ohří a oba pak vykazují paralelu k epitafu Martina Plenze v Pirně, který je prvním dílem Michaela Schwenckeho (* 1563, † 1610). Základní architektonickou jednotkou u všech tří prací je edikula s dvěma dvojicemi představených sloupů, které nesou zalomené kládí, mezi sloupy jsou umístěny niky. Vedle architektonické a dekorativní složky jsou další analogie především v kompozičním řešení reliéfních scén. Oba oltáře navzájem spojuje identický ústřední motiv Ukřižování a reliéf Poslední večeře v parapetu. Dále je v nástavci valtířovského oltáře uplatněn motiv *Kladení do hrobu*, který se také nachází ve středním poli Plenzova epitafu. Oba reliéfy jsou kompozičně i sochařsky nejpříbuznější scéně *Kladení do hrobu* na valtířovském epitafu Fridricha ze Salhausenu. Jelikož se námět *Kladení do hrobu* v saském sochařství objevuje teprve koncem 80. let, lze vznik oltáře zařadit na přelom 80. a 90. let 16. století. Rovněž se jedná o dílo, které bezpečně deklaruje principy pozdně manýristického sochařství²³⁶. Michael společně se svým mladším bratrem Davidem vytvořil na přelomu 16. a 17. století několik fenomenálních památek, nejen v samotné Pirně, ale i v blízkém příhraničí a v Budyšínku. Mezi nejznámější Michaelova díla náleží oltářní retábl v mariánském kostele v Pirně nebo retábl v Neschwitz, kde zhotovil i epitaf pro Jiřího Rudolfa

²³⁵ K vývoji protestantských oltářů nejen v Sasku, ale i v oblasti Děčínska a Ústecka Törmer-Balogh, W., Zur Entwicklung des protestantischen Altars in Sachsen während des 16. und beginnenden 17. Jahrhunderts, s. 411–436.

²³⁶ Holub, K., Sochařský vývoj sepulkrální plastiky a oltářů v severozápadních Čechách v letech 1550–1600, s. 83–88.

z Ponickau a jeho manželku Annu Marii z Nostitz; dále būnauovské epitafy v kostele v Liebstadtu nebo konzoly s maskou muže v bývalé zámecké kapli v Lauensteinu²³⁷.

Oltární retábl v mariánském kostele v Pirně.

Pro dílnu Michaela Schwenckeho ve svém počátečním pirenském období pracoval Lorenz Hornung (* okolo 1577, † 1624) z durynské Apoldy, kterému je připisován oltář ve Svádově. Autorství tohoto díla je sice rozporuplné, nicméně autor využívá tradiční motivy z Kristova života. Jeden z reliéfů znázorňuje *Pohřbívání Mojžíše anděly*, což bývá v luteránské ikonografii nepříliš využívaný motiv a v chrámové plastice Salhausenů je ojedinělý. Oltární architektura z doby okolo roku 1606 je ve Svádově zakončena kruhovou kartuší s reliéfem *Nejsvětější trojice*. Podobná kruhová kartuše tvoří také nástavec oltáře v Roudníkách, kde je však zpodobněno *Kladení do hrobu*. Zde již jistotu autorské provenience z dílny Lorenze

²³⁷ Přehled Michaelových děl v katalogu práce Schwarm-Tomisch, E., Pirnaer Skulptur um 1600. Eine Untersuchung zu Bildkunst und Theologie im Werk der Bildhauerfamilien Schwencke und Hörnig, s. 173–194.

Hornunga máme. Díky dedikačnímu nápisu je znám i rok vytvoření, resp. instalace oltáře v trmickém kostele v roce 1607 pod patronátem Heinricha z Büнау na Děčíně. Reliéfní scény na oltáři představují základní christologická témata a akcentují tak ústřední vzory luteránské víry. Hlavním motivem je *Poslední večeře Páně*, kterou v druhé etáži doplňuje *Ukřižování* a následně v nástavci završuje již zmiňované *Kladení do hrobu*. Mezi další mistrovská Hornungova díla jsou řazena především ta v kostele v Lauensteinu. Jedná se o epitafy a náhrobníky členů rodu Büнау, o portál do samotné pohřební kaple nebo o oltářní krucifix²³⁸.

Čtvrtým oltářem, který na Ústecku reprezentuje sochařskou tvorbu saské renesance, je ten v kostele sv. Floriána ve Velkém Březně. Pozoruhodná oltářní architektura s bohatou reliéfní a sochařskou výzdobou je pravděpodobně dílem Franze Dittericha staršího a jeho synů. Freiberský umělecký okruh, který dílna zastupovala, čerpal z tradic pozdní gotiky a zvláště pak od konce 15. let až do závěru 16. století z přímého vlivu italských sochařů. Ditterichova dílna také přerušila dlouhou nadvládu kamenných epitafů, což dokazují dva dřevěné epitafy obrazového typu v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Mostě²³⁹. Oltář je vedle tradičního ikonografického upomínání Kristova života také oslavou zámeckého pána Güntera z Büнау a jeho paní, z nichž každý je zde připomenut osmířbovním vývodem. V ústřední části oltáře, mezi znakovou výzdobou, je umístěna další genealogie. Jedná se o strom Jesse, tedy obrazně podaný Kristův rodokmen. Do jaké míry se světské téma výzdoby mělo prolínat s tím biblickým a zda to byl záměr objednatele či invence umělce, se dnes můžeme pouze dohadovat. V každém případě jde o velice zajímavé a kompozičně zdařilé schéma. Strom Jesse byl pravděpodobně u Franze Dittericha oblíbeným námětem, neboť jej užil i na oltáři pro kostel Archanděla Michaela v Krásném Studenci²⁴⁰. Dřevořezbářská práce opět vyniká značnou ornamentální a reliéfní výzdobou, již v nástavci dominuje ve volném sochařském ztvárnění strom Jesse. Oltář je datován do doby kolem roku 1605, podobně jako ten v Krásném Březně. Dílenský rukopis Ditterichů však pro oltář v kostele sv. Floriána není zcela přesvědčivý a dílo bylo pravděpodobně syntézou více uměleckých rukou. Součástí výzdoby architektury jsou alabastrové reliéfy, velice podobné těm, které vytvořil na kazatelnu rovněž freiberský mistr Tobias Lindner. Mezi saskými sochaři působícími na přelomu 16. a 17. století v severozápadních Čechách byl Lindner ojedinělý svým virtuózním, italsky orientovaným projevem, ovlivněným v Drážďanech působícím G. M. Nossenim. Lindnerův podíl na výzdobě oltáře se tak zdá velmi pravděpodobný.

Nikoli náhodou bývá wittenberská reformace označována termínem „kazatelské hnutí“. Kázání vedle posilování a upevňování křesťana ve víře hrálo i významnou roli informačního a publikačního nástroje. Od svého prvopočátku kladlo především důraz

²³⁸ Přehled Lorenzových děl tamtéž, s. 216–242.

²³⁹ Holub, K., Sochařský vývoj sepulkrální plastiky a oltářů v severozápadních Čechách v letech 1550–1600, s. 73, 77–82.

²⁴⁰ Hentschel, W., Sächsische Renaissancebildhauer in Nordwestböhmen, s. 63–64. V roce 1956 byl oltář přenesen do kostela sv. Františka Serafinského v Děčíně-Podmoklech, zchátralý kostel v Krásném Studenci byl v roce 1966 odstřelen – také k oltáři Šuman, F., Rytíři z Büнау v Čechách a v Sasku, s. 70–71.

na „slovo“, ať už psané, nebo mluvené, které bylo prostředkem obnoveného hlásání Evangelia.

*Oltář z kostela Archanděla Michaela v Krásném Studenci instalovaný
v kostele sv. Františka Serafínského v Děčíně-Podmoklech.*

Podle Martina Luthera bylo hlásání Božího slova při liturgii stejně důležité jako vysluhování Večeře Páně, případně udílení křtu. Proto byla v luteránských kostelech věnována velká pozornost kazatelnám. Bývaly zdobeny zejména postavami proroků a evangelistů nebo jejich symboly. Kristus jako ztělesnění „živoucího slova“ byl zastoupen buďto samostatnou sochou, či plastickým výjevem na nejexponovanějším místě kazatelen, na středu poprsnice korpusu řečniště, obrácené k věřícím. Korpus řečniště kazatelny býval zavěšen v městských kostelech

na středových sloupech, avšak ve venkovském prostředí byl posazen přímo na triumfální oblouk. Zde byl někdy protažen do jakéhosi tribunového ochozu, kterým se na kazatelnu přicházelo ze sakristie (Taubenheim, Svádov, Valtířov). Řečniště i ochoz nesly sloupy nebo konzoly, v saském prostředí často v podobě Mojžíše držícího Desatero (Lauenstein, Strehla, Taubenheim) nebo anděla (Geitheim, Zhořelec). Motiv anděla, redukováný do obrazu okřídlených hlav, byl uplatněn i na kazatelnách ve Svádově a Valtířově. V oblasti Krušnohoří mohl podpůrný prvek sloupu nést tematickou formu horníka (Freiberg). Kazatelny byly zpravidla zhotoveny z kamene a dřeva, ale umělci sahal i po méně obvyklém materiálu. Inovativním příkladem je kazatelna v kostele ve Strehle, kde Melchior Tatze roku 1565 použil barevnou glazovanou keramiku. Bohatá plastická výzdoba se nevyhnula ani zábradlí schodů, po kterých se stoupalo na kazatelnu. Zpravidla se jednalo o christologická témata, zvláště s výjevy utrpení Páně, provázená biblickými citáty (Strehla, Freiberg, Lauenstein)²⁴¹.

Kazatelna v kostele v Taubenheimu.

Biblický citát v roloverkovém rámu na kazatelně v kostele v Lauensteinu.

²⁴¹ Ke kazatelnám v Sasku Löffler, F. – Magirius, H., *Die Stadtkirchen in Sachsen*, s. 51; Rietschel, Ch. – Langhof, B., *Dorfkirchen in Sachsen*, s. 23.

Kazatelny ve freiberském dómu.

Kazatelna v kostele ve Strehle.

Na Ústecku zaujme dochované torzo rozsáhlého pašijového cyklu 17 výjevů, které byly umístěny na kazatelně zámeckého kostela v Krásném Březně. Výjevy evokovaly klíčové okamžiky Kristova života, tj. jeho utrpení a obět, s mnohem širším historicko-didaktickým přesahem. Diváku byl neustále připomínán základní princip luteránské zbožnosti, nutnost víry v Krista, která byla jediným prostředkem vedoucím člověka ke spáse. Kazatelnu nechal zřídit donátor kostela Günter z Büнау a její výzdobu zadal již zmiňovanému Tobiasi Lindnerovi. Reliéfní desky vznikly kolem roku 1604, při pracích na interiéru a zařízení kostela. Ten byl o toto dílo ochuzen instalováním nové kazatelny v roce 1887²⁴².

Kolem poloviny 16. století se stále častěji objevuje kazatelna v ose presbytáře nad oltářem nesoucím biblické náměty a křtitelnice v bezprostřední blízkosti oltáře, a to před nebo za chórovým stupněm. Ikonografie luteránských křtitelnic úzce souvisí s problematikou a důležitým postavením křtu v luteránské církvi. Člověk byl křtem navždy připoután ke Kristu a zároveň osvobozen od hříchu, smrti a ďábla. Křest a eucharistie se staly jedinými uznávanými svátostmi a samotným Lutherem bylo doporučováno křtít děti o neděli, za přítomnosti celé obce věřících²⁴³.

Renesanční křtitelnice měly obvykle tvar kalicha či ciboria a v luteránském prostředí byly zhotoveny převážně z pískovce, mramoru či alabastru, někdy byly gravírovány

²⁴² Většina reliéfů je deponována ve sbírkách Muzea města Ústí nad Labem, jeden je součástí sbírek Severočeské galerie výtvarného umění v Litoměřicích, příspěvkové organizace. K uměleckohistorickému zhodnocení reliéfů Hentschel, W., *Alabasterrbildwerke von Schönpreisen*, s. 180–193; Ottová, M. – Vlínas, V. – Barus, M., *Ad Gloriam Dei. 130 let Diecézního muzea v Litoměřicích a 20 let jeho obnovené existence*, s. 101–103.

²⁴³ Royt, J., *Voda omilostňující a voda trestající. Ikonografie luteránských křtitelnic v Čechách*, s. 163–167.

s použitím cínu a mosazi. Noha křtitelnice měla často podobu profilovaného dřívku tvaru válce či hranolu. Na soklu bývaly postavičky andílků nebo dětí (Taubenheim, Annaberg), v Krušnohoří a zvláště v Lužici se objevuje i vznášející se anděl²⁴⁴. Ve velkých městských chrámech byly křtitelnice opatřeny pyramidovými víky ze dřeva (Freiberg, Most), ale i z kamene nebo kovu, která se zvedala za pomoci kladky.

V ikonografickém programu křtitelnic se odrážejí zejména texty liturgického aktu křtu, s převažujícími motivy *Potopa světa*, *archa Noemova*, *Přechod Židů přes Rudé moře*, *Křest Kristův* a zejména s námětem *Nechte maličkých přijít ke mně*. Méně častý pak byl motiv *Obřezání*, *Obětování Izáka*, *Ukřižování* a *Dvanácti evangelistů*²⁴⁵. Tyto náměty byly často doplněny znaky donátorů, jako je tomu v Lauensteinu nebo ve Svádově.

Křtitelnice v kostele v Taubenheimu.

Křtitelnice ve freiberském dómu.

²⁴⁴ Ke křtitelnicím v Sasku Löffler, F. – Magirius, H., *Die Stadtkirchen in Sachsen*, s. 50–51; Rietschel, Ch. – Langhof, B., *Dorfkirchen in Sachsen*, s. 24–25. K typologii luteránských křtitelnic a jejich ikonografii ve Slezsku Harasimowicz, J., *Treści i funkcje ideowe sztuki śląskiej reformacji (1520–1650)*, s. 111–132.

²⁴⁵ Royt, J., *Voda omilostňující a voda trestající. Ikonografie luteránských křtitelnic v Čechách*, s. 168.

Zvláštní kapitolu luteránského umění tvoří epitafy, náležející do oblasti funerální plastiky. Tyto pamětní obrazy zemřelých byly svědky lidské smrtelnosti, ale zároveň vyjadřovaly křesťanskou víru v omezenost smrti a naději na spásu. Podle Martina Luthera epitafní obraz představoval „viděné slovo“, a tím vyjadřoval církevní učení. Součástí programu epitafů byl důraz na historicko-biblický a narativně moralistní obsah, vyjádřený obrazovou, ale i nápisovou složkou s výrazně edukativním a indoktrinačním posláním. Úkolem těchto komemorativních artefaktů byla vzpomínka na zemřelého ve významu morálního exempla a prezentace jeho vyznání, jež měly vyzývat k následování. Produkce epitafů prudce vzrostla v 2. polovině 16. století, kdy se staly jedním z charakteristických kulturních projevů luterského prostředí a významně se podílely na sakralitě chrámu. Právě specifická témata protestantských epitafů (Zákon a Milost, příbuzná Církev a Synagoga, Kristus žehná dětem, Alegorické Ukřižování) svou inovační ikonografií odrážejí ducha protestantismu a jeho eschatologické naděje. Jedním z podstatných smyslů konfesijního programu protestantských epitafů tedy bylo napomáhat propagaci Lutherova učení a jeho optimistické vizi ospravedlnění člověka samotnou vírou a milostí²⁴⁶.

*Epitaf Otty z Pflugku († 1591)
v kostle ve Strehle.*

*Epitaf Abrahama ze Schlenitz († 1594)
v kostele St. Afra v Míšni.*

²⁴⁶ Just, J., Luteráni v našich zemích do Bílé hory, s. 120. K poslání, typologii, ikonografii a konfesionalitě epitafů pro české prostředí v posledních letech zvláště Jakubec, O., Renesanční epitaf jako médium společenské a náboženské reprezentace, s. 23–24; TÝŽ, Renesanční epitaf jako médium „konfesní identity“ v prostředí předbělohorské Chrudimi. Památník Tomáše Lvíka Domažlického († 1616) a Salomeny Francové z Liblic († 1619) jako historicko-antropologický pramen, s. 65–84; TÝŽ, Smrt a vzkříšení jako epitaf. Renesanční malované epitafy a jejich výklad, s. 33–36; TÝŽ, Malované renesanční epitafy předbělohorské éry jako zrcadlo náboženského vyznání, s. 385–397; TÝŽ, Renesanční epitafy v českých zemích a jejich „konfesionalita“, s. 163–193; Jakubec, O., – Malý, Tomáš, Konfesijnost – (nad)konfesijnost – (bez)konfesijnost: diskuse o renesančním epitafu a umění jako zdroji konfesijní identifikace, s. 79–112; Jakubec, O. – Miltová, R., Elias Hauptner a Matouš Radouš – malíři umírajícího času. Manýristické epitafy v českých zemích kolem roku 1600, s. 148–171. Pro německé protestantské země Brinkmann, I., Grabdenkmäler, Grablegen und Begräbniswesen des lutherischen Adels: adelige Funeralrepräsentation im Spannungsfeld von Kontinuität und Wandel im 16. und beginnenden 17. Jahrhundert; Meys, O., Memoria und Bekenntnis: Die Grabdenkmäler evangelischer Landesherren im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation im Zeitalter der Konfessionalisierung. Pro Slezsko Harasimowicz, J., Mors janua vitae: Śląskie epitafia i nagrobki wieku reformacji.

Výzdoba interiérů protestantských kostelů nese bohatý obrazový a nápisový program a odkazuje na komplexně pojatý a hluboce promyšlený ikonografický repertoár luteránské šlechty a saského renesančního umění nejen v samotném Sasku, ale i v severozápadních Čechách (Benešov nad Ploučnicí, Brozany nad Ohří, Česká Kamenice, Most, Valtířov, Svádov).

Epitaf rodiny „von Bülow“ v kostelní rodové kapli v Lauensteinu.

3.3 Kostel jako místo pohřbu a rodové reprezentace

Práce sleduje období, ve kterém byla konfesní problematika zasažena dvěma výraznými předělami, a to nástupem německé reformace a v českých zemích pak následnou rekatolizací²⁴⁷. Právě reformace nejmarkantněji poznamenala dosavadní katolické chápání smrti, kdy se člověk na poslední soud a spásu vlastní duše připravoval až v posledních hodinách své existence. Lutherovo učení a pozdější evangelicko-augsburské vyznání však smrt a zmrtvýchvstání chápalo odlišně. Příprava na odchod z pozemského života a na spásu duše měla probíhat v průběhu celého života formou upřímné víry v Krista, pracovitostí a zbožností. Modlitby už duši zemřelého neměly pomáhat k životu věčnému, ale utvrzovat umírajícího v jeho víře.

Smrt měla pro šlechtickou komunitu vždy vedle spirituálního a transcendentálního rozměru také aspekt vysoce sociální. Právě téma *memento mori*, připomínající nevyhnutelnost pozemské smrti, v sobě zároveň obsahuje dobově aktuální otázku spásy a vykoupení, jedno ze základních paradigmat německé Lutherovy reformační ideologie. Luther spojil spásu s vírou, a nikoli s pozemskými skutky. Kristus – vítěz nad smrtí a zachránce věčného života – byl Lutherem často oslavován²⁴⁸.

Kostel byl prostředím s vizuálními médii, která dodávala intenzitu liturgické paměti. Těmito výrazovými prostředky se stávala samotná architektura, oltáře, kazatelna, křtitelnice, obrazy, sochy a zvláště náhrobky s funkcí memoriální. Funerální památky, mezi nimiž dominovaly náhrobky a epitafy s erbovním a nápisovým doprovodem, byly velmi těsně spjaty s pamětí osob v daném místě pohřbených²⁴⁹.

Velikost a okázalost pohřbu, průvodu a celého ceremoniálu závisela na sociálním postavení a finančních možnostech zemřelého. Každá pohřební aktivita měla společenská i zvyková pravidla a jednotlivé vrstvy obyvatel měly v jejich rámci své přesně určené místo. Od 60. let 16. století se ideovým jádrem smutečních ceremoniálů stala pohřební kázání, jejichž šíření tiskem mělo i obecný pedagogický aspekt²⁵⁰.

Sociální postavení a majetnost dané osoby charakterizovalo i místo, kde se nechala pohřbít. Lidé vyššího sociálního postavení si zřizovali hroby přímo v interiérech kostelů. V době reformace mohl mít v kostele pohřeb již každý, kdo na to měl dostatek financí. V kostele platila pro umístění hrobů hierarchie, ve které se opět odráželo společenské postavení a majetnost zemřelé osoby. Nejžádanějším místem pro poslední odpočinek bylo

²⁴⁷ Wenzel, K., Transformationen sakraler Räume im Zeitalter der Reformation. Programmatische Ausstattungsstücke in den Stadtkirchen der Oberlausitz, s. 332-354.

²⁴⁸ Fajt, J., „Na paměť statečného a zbožného Štěpána Schlicka († 1526), zakladatele Jáchymova.“ Monogramista I. P. a dvorská reprezentace za Ludvíka Jagellonského, krále uherského a českého, s. 140.

²⁴⁹ Zajíc, A., „Zu ewiger gedächtnis aufgericht“. Grabdenkmäler als Quelle für Memoria und Repräsentation von Adel und Bürgertum im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit.

²⁵⁰ Pavlíčková, R., Triumphus in mortem. Pohřební kázání nad biskupy v raném novověku.

vždy kněžiště, protože bylo nejbližší oltáři jako ohnisku spásy a místu, kde se sloužily mše²⁵¹. Mezi oblíbené části kostela patřila i hlavní loď, zvláště poblíž vítězného oblouku před presbytářem. Vedle prostoru kolem oltáře pak byly z hlediska nákladnosti a společenské prestiže významné rodové kaple, kde byla často zakládána hrobová místa nebo krypta určená pro spočinutí „širší“ rodiny²⁵². V kaplích tak vznikala rodová pohřebiště, která měla být trvalým místem osobní i rodové paměti, pomníkem slávy rodu, symbolem jeho kontinuity a starobylosti. Inspiračním zdrojem pro zakládání a podobu rodových pohřebišť byly pro saskou šlechtu zvláště nekropole panovníků na míšeňském Albrechtsburku a ve freiberském dómu. Odlesk panovnické moci a s tím spojené nákladné reprezentace i v záležitostech posmrtných postupně dopadal i do řad aristokracie a později i nižší šlechty a patriciátu. Knížecí kaple při míšeňském dómu sloužila v letech 1420–1539 k pohřbům saských vévodů a kurfiřtů²⁵³. Nedaleko katedrály se nachází gotický kostel sv. Afry, kde si již roku 1408 nechala zřídit pohřební kapli rodina Schleinitzů²⁵⁴. Na této rodové nekropoli se dochovala řada „prototypů“ náhrobků a epitafů, které v sobě nesly umělecké podněty pro další vývoj kamenosochařské tvorby a sepulkrální plastiky v Sasku. Ta se plně rozvinula v 2. polovině 16. století, zvláště pak v jeho konci, ve spojení s italskými vlivy a manýrismem. Hrobová kaple albertinských Wettinů ve Freibergu pak představuje jeden z velkolepých komplexů renesančních funerálních památek protestantských panovníků v Evropě²⁵⁵.

Šlechtická pohřební kaple byla prestižním typem sakrálního prostoru. Často byla zbudována v objektu, ke kterému však rod nedisponoval patronátními právy. Jednalo se zvláště o kláštery s fundací samotné církve nebo panovníka, v městských aglomeracích i s podílem obce. To s sebou neslo i řadu specifických aspektů, které určovaly rozsah pohřebiště, jeho údržbu, přístup k němu nebo podobu vzpomínkových obřadů.

Kostely, stejně jako kláštery, byly zřizovány jako místa s funkcí liturgicko-memoriální a často současně i funerální. Šlechta získáním panství většinou vybudovala nové nebo adaptovala starší rezidenční sídlo, včetně kostela, v němž zřídila nekropoli. Prostorová vazba rezidenčního sídla a sakrálního ohniska s nekropolí představuje model běžný

²⁵¹ K pohřbívání v presbytářích rezidenčních farních kostelů Brinkmann, I., *Grabdenkmäler, Grablegen und Begräbniswesen des lutherischen Adels: adelige Funeralrepräsentation im Spannungsfeld von Kontinuität und Wandel im 16. und beginnenden 17. Jahrhundert*, s. 264–272.

²⁵² Brinkmann, I., *Grabdenkmäler, Grablegen und Begräbniswesen des lutherischen Adels: adelige Funeralrepräsentation im Spannungsfeld von Kontinuität und Wandel im 16. und beginnenden 17. Jahrhundert*, s. 328–336; Knoz, T., *Grablegen und Grabkapellen des mährischen Adels von der Renaissance bis zum Barock*, s. 449–482.

²⁵³ Donath, M., *Die Grabmonumente im Dom zu Meißen*; Donath, G., *Der Meißner Dom als Grablege*, s. 55–74.

²⁵⁴ Schulz, M. – Vohland, P., *Das Schleinitz-Epitaph in der Meißener Kirche St. Afra*, s. 429–433.

²⁵⁵ Brinkmann, I., *Grabdenkmäler, Grablegen und Begräbniswesen des lutherischen Adels: adelige Funeralrepräsentation im Spannungsfeld von Kontinuität und Wandel im 16. und beginnenden 17. Jahrhundert*, s. 144–155; Dormagen, H. G., *Die Grablege der albertinischen Wettiner im Dom zu Freiberg*, s. 23–108; Meine-Schawe, M., *Die Grablege der Wettiner im Dom zu Freiberg. Die Umgestaltung des Domchores durch Giovanni Maria Nosseni 1585–1594*.

už ve středověku, kdy rod zakotvil v konkrétním prostoru a vytvořilo se tak sepětí mezi rezidencí a místním farním kostelem²⁵⁶.

V severozápadních Čechách tuto koncepci v období pozdního středověku a raného novověku zachovávali například Zajícové z Házmburka v kostele sv. Václava v Budyni nad Ohří, páni z Ilburka v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Charvatcích nebo nobilitovaná lounská měšťanská rodina Sokolové z Mor v kostele sv. Jakuba Většího ve Slavětíně. Ze saského prostředí lze jmenovat pohřebiště pánů z Nitzschwitz v Gröbě, Miltitzů v Miltitz, rodiny Grünrod v Seifersdorfu, Schönbergů v Saydě nebo rodiny Büнау v Lauensteinu, kde si Günter z Büнау nechal pořídit pohřební kapli propojenou s presbytářem kostela Panny Marie a sv. Vavřince. Rod Büнау byl v několika generacích spřízněn s rodem ze Salhausenu. Tito si po zakoupení se v Čechách počátkem 16. století založili nekropoli v kostele Narození Panny Marie v Benešově nad Ploučnicí a vystavěli zde i pohřební kapli²⁵⁷. Hypoteticky se lze domnívat, že podobná menší kaple byla zbudována i svádovskou větví téhož rodu při severní stěně presbytáře kostela sv. Jakuba Většího ve Svádově. Dnes je v ní umístěná sakristie, avšak její podlaha vyvýšená díky skryté kryptě a rovněž zaklenutí stropu odpovídá spíše reprezentativnímu účelu místa než jen prostoru pro ukládání liturgických předmětů.

Venkovský farní kostel byl současně náboženským ohniskem farnosti a prostorem pro reprezentaci vrchnosti. Privilegovaný sociální status jí zajišťoval prominentní postavení jak ve světské, tak v sakrální sféře života komunity. Založení pohřebiště v kostele ležícím v dosahu vlastních statků lze vysvětlit tím, že na Ústecku nebyla jiná alternativa, zvláště pak pokud vrchnost prakticovala luteránskou liturgii. Jistě zde hrály roli i lokální sociální vazby a snad i pouto k majetku a jeho centru, k panské rezidenci. Nekropole byla místem demonstrace rodové kontinuity a identity čerpané z minulosti a tradice. Pohřebiště nemusela vznikat doktrínálně zcela nově, ale byla kontinuálně využita starší, která dále sledovala umělecký styl, prostorovou koncepci a ikonografický program konfese aktuální²⁵⁸.

Kostelní prostor byl průnikem složky profánní i sakrální, které se v něm velmi těsně a často doslova nedělitelně propojovaly. Spása duše zemřelých předků na straně jedné a jejich věčná paměť jako legitimizace žijících tu představovala základní model, od něhož se odvíjelo jak vybavení sakrálního prostoru, tak veškeré dění v něm. Liturgická stránka se tu prolínala s momentem memoriálním, neboť kostel s přilehlým hřbitovem býval současně světem živých i mrtvých. Pohřby se nesoustředily pouze na předem vyhrazené místo, ale zejména celý presbytář a loď kostela byly otevřeným místem pro individuální i společnou rodovou reprezentaci. Ta se již neodehrávala pouze v separovaném a výlučně rodině určeném prostoru, ale pronikala i mezi ostatní věřící. Zde byli všichni přítomní prostřednictvím pohřebních monumentů konfrontováni se vzpomínkou na zemřelé. Mrtví

²⁵⁶ Šimůnek, R., *Reprezentace české středověké šlechty*, s. 79–80.

²⁵⁷ Müller, R., *Die Grustkapelle der Salhausen zu Bensen*, s. 155–169. K heraldickým památkám kaple Kasík, S., *Rodové heraldické památky na Děčínsku a Šluknovsku*, s. 16–27.

²⁵⁸ Brinkmann, I., *Grabdenkmäler, Grablegen und Begräbniswesen des lutherischen Adels: adelige Funeralrepräsentation im Spannungsfeld von Kontinuität und Wandel im 16. und beginnenden 17. Jahrhundert*, s. 347–350.

bývali zpřítomňováni nejen vizuálními médii, ale i mluveným slovem při zádušních bohoslužbách, kdy se připomínala jejich jména. Patronátní právo ke kostelu tak umožňovalo šlechtě plně ukázat a rozvinout vlastní rodovou kontinuitu a reprezentaci ve veřejném prostoru i v náboženském kontextu.

Ústecko bylo pokryto převážně menšími šlechtickými statky, které však měly své hospodářské a správní jednotky, zastoupené panským sídlem v podobě zámku, tvrze nebo dvorce. V případě stálého a dostatečně reprezentativního sídla se každý rod snažil náboženské potřeby rodiny a svých poddaných zabezpečit přítomností vlastního duchovního a fundací kostela. Nejednalo se vždy o novostavbu, ale z větší části o přestavby starších objektů a stavební úpravy poplatné dobovému slohu. V průběhu 16. století se držba některých statků na Ústecku ustálila v rukou šlechtických rodů natolik, že dlouhodobé patronátní právo k některým kostelům dalo vzniknout i rodovým pohřebištím. Jednalo se zvláště o široce rozvětvené rody původem ze Saska, které na Ústecku časem zdomácněly a z větší části reflektovaly na luteránskou konfesi. Salhausenové jsou tak spojeni s kostely ve Svádově a Valtířově, Kölblové z Geisingu s kostely v Chlumci, Hrbovicích, Arnultovicích, Tuchomyšli a s hlavním ústeckým chrámem, tak jako Glatzové z Althofu. Stavba kostela v bývalé Březnici (Krásné Březno) se zase odehrávala v režii pánů z Büнау.

Výstavba či přestavba kostela, včetně nákladného vybavení interiéru a zejména umístění rodového pohřebiště, představovala ucelenou koncepci rodového památníku. Vedle základních atributů sakrálního prostoru, oltáře, kazatelny a křtitelnice, byly ideovým těžištěm výzdoby i memoriální památky na patrona kostela a členy jeho rodiny. Přestože památkový fond doznal v oblasti celých severozápadních Čech značné devastace, jsou tato místa dodnes nejbohatší hmotnou pramennou základnou k poznání šlechtické obce regionu. Stavební a umělecká objednávka utvářela a ovlivňovala jejich podobu, promítala se do výzdoby a vzhledu mobiliáře. Značné množství nositelů heraldických a epigrafických památek, dochovaných zvláště v interiérech svatostánků, tvoří součást hlubšího poznání společenské, konfesní a umělecké prezentace šlechty. Tu je však nutno chápat také v celkovém kontextu historie vlastních staveb.

3.3.1 Památkový fond v sakrálním prostoru

Kostel Všech svatých v Arnultovicích

Původně se jednalo o pozdně gotickou stavbu ve středu obce, jejíž podstatná podoba byla setřena pozdějšími přestavbami, zvláště pak v roce 1798, kdy byl kostel zbarokizován a zvětšen. Ze starších částí se dochovalo trojboce uzavřené presbyterium z 16. století s nárožními opěráky a žebrovou síťovou klenbou s hvězdovitým závěrem. Portál vedoucí z kněžiště do sakristie má rovný překlad s diamantovým řezem ve zkosených stranách. Plochostropá loď je obdélná, členěná pilastry a se zděnou kruchtou na západní straně.

Do západního průčelí je pak vestavěná hranolová věž²⁵⁹. Stavba nevykazuje prvky saské renesance a jediným nositelem znakového a nápisového materiálu je náhrobník Alžběty Kölblové z Geisingu († 1584, č. kat. 01) ve výklenku bývalého jižního vstupu do kostelní lodi. Náhrobník byl původně uložen v podlaze, v místech pod kazatelnou²⁶⁰. Alžběta byla dcerou Leopolda Kölbla z Geisingu, který roku 1581 koupil ve městě Ústí nad Labem dům a o dva roky později i osadu Kočkov, která do té doby přináležela k Chudеровu na všebořickém panství. Osada s dvorcem neměla vlastní kostel, a proto Leopold svoji osmnáctiletou dceru nechal pochovat v kostele Věch svatých ve čtyři kilometry vzdálených Arnultovicích²⁶¹. Náhrobník náleží do stejné typové skupiny sepulkrálií jako ty, které nechal Leopold z Geisingu postupně zhotovit pro své další dva zesnulé potomky, Zachariáše (č. kat. 35) a Kateřinu (č. kat. 15).

Kostel Věch Svatých v Arnultovicích.

Kostel sv. Havla v Chlumci

Na místě dnešního kostela sv. Havla v Chlumci stál dříve gotický chrám sv. Gottharda, který byl roku 1590 Petrem Köblem z Geisingu přestavěn. Pravděpodobně se jednalo o rekonstrukci v duchu saské renesance se zachováním starší dispozice, včetně přistavění hranolové věže v západním průčelí, tak jako tomu bylo u kostela sv. Vavřince v Hrbovicích.

²⁵⁹ Poche, E., Umělecké památky Čech I., s. 29.

²⁶⁰ Richter, E., Ein Kölbl-Grabstein in Arnsdorf, s. 156–162.

²⁶¹ Müller, R., Kunstgeschichtliches aus dem Bezirke Aussig, s. 377–379; Úlovec, J., Hrady, zámky a tvrze na Ústecku, s. 67–68.

Po napoleonské bitvě roku 1813, kdy utrpěl značné škody, byl kostel ke konci 1. poloviny 19. století radikálně přestavěn v historizujícím slohu a získal tak dnešní novogotickou podobu s trojlodím, polokruhově uzavřeným kněžištěm a hranolovou, v posledním patře polygonální věží²⁶².

Členové původně krupské patricijské rodiny Kölblů z Geisingu se v Chlumci usadili již koncem 15. století. Jednalo se o široce rozvětvený rod, jehož členové vlastnili kromě Chlumce také řadu dalších menších statků na Ústecku²⁶³. Kölblové byli spřízněni nejen s příslušníky místní šlechty, ale udržovali spojení i se svojí původní domovinou za nedalekými hranicemi. Tyto kontakty jistě měly vliv i na přijetí luteránské konfese, kterou na svých statcích prosazovali. To, jak reflektovali na módní podněty stylu saské renesance, víme už jen ze souboru náhrobníků, druhotně instalovaných v kostele. V současnosti je zde umístěno dvanáct náhrobníků, které mají souvztažnost k rodu Kölblů, kromě jednoho, který pravděpodobně náleží Margaretě, matce chabařovického a chlumeckého faráře Michaela Ignáce Šmída, z 2. poloviny 17. století.

Umělecky nejhodnotnější náhrobníky připisované pirenské dílně Lorenze Hornunga jsou zazděné v protilehlých stěnách lodi kostela, nedaleko vítězného oblouku. Jedná se o Bernharda Kölbla z Geisingu († 1616, č. kat. 12)²⁶⁴, který studoval v Itálii a zemřel ve věku 26 let po těžké nemoci v Praze, kde vlastnila rodina dům. Druhý náhrobník náleží jeho otci chlumeckému pánovi Petru IV. Kölblovi z Geisingu († 1619, č. kat. 13)²⁶⁵, kterému byl pohřeb vystrojen více jak čtyři měsíce po jeho smrti, neboť se čekalo na návrat dědiců od stavovského vojska²⁶⁶. Mimořádně zajímavou sepulkrálí je i deska Magdaleny Horové z Ocelovic, roz. Kölblové z Geisingu († 1580, č. kat. 07) se synáčky († 1578, † 1580), která nese signaturu sochaře Jörga Mayera²⁶⁷. U ostatních náhrobníků je autorství neznámé a lze je rozdělit do dvou vlastních kategorií, v rámci každé z nichž si jsou typově i dílensky podobné. První skupinu tvoří znakové náhrobníky Magdaleniných rodičů Petra III. Kölbla z Geisingu († 1547, č. kat. 05) a Magdaleny Valecké z Doupova († 1536, č. kat. 02) a jejího manžela Jana Hory mladšího z Ocelovic († 1585, č. kat. 10). Do této skupiny náleží rovněž náhrobník Bohuslava Valeckého z Doupova († 1540, č. kat. 03), jehož sestrou Magdalena z Doupova byla. Od něho si ostatně Petr III. Chlumec v roce 1536 zpětně odkoupil²⁶⁸. K souboru znakových sepulkrálí patří ještě náhrobník osmiletého dítěte z rodu Kölblů († 1540, č. kat. 04). V druhé skupině se nacházejí figurální náhrobníky Zikmunda Kölbla z Geisingu († 1554, č. kat. 06), kapitána královského vojska ve Francii; ženy provdané Glatzové z Althofu, roz. Kölblové z Geisingu († 1585, č. kat. 08); Otty II. Kölbla z Geisingu († 1585, č. kat. 09) a jeho manželky Marianny, roz. Glatzové z Althofu († 1593, č. kat. 11). K určení dílenské provenience této skupiny, zvláště tří posledně jmenovaných náhrobníků,

²⁶² Poche, E., Umělecké památky Čech I., s. 504–505.

²⁶³ Na Chlumci je jako první připomínán roku 1486 Petr II. – Simon, G., Kulm, s. 64–69.

²⁶⁴ Náhrobník je zapsaný v Ústředním seznamu kulturních památek ČR pod č. 85896/35-805.

²⁶⁵ Náhrobník je zapsaný v Ústředním seznamu kulturních památek ČR pod č. 89085/35-806.

²⁶⁶ Kaiserová, K. – Kaiser, V., Dějiny města Chabařovic, s. 42, 43.

²⁶⁷ Deska je zapsaná v Ústředním seznamu kulturních památek ČR pod č. 89086/35-807.

²⁶⁸ Simon, G., Kulm, s. 64–65.

by zajisté přispěla identifikace kamenické značky, kterou nese kámen Otty II. Všechny desky náhrobníků bylo v rámci přestavby a regotizace kostela v polovině 19. století osazeno ve dvou řadách do venkovní zdi závěru presbytáře. S ohledem na to, že Chlumec byl sídlem několika generací rodu, se nelze ubránit předpokladu, že lokalita v minulosti oplývala mnohem bohatším fondem sepulkrálních památek, než je tomu dnes.

Náhrobníky zasazené do zdi v závěru presbytáře kostela sv. Havla v Chlumu.

Kostel sv. Floriána v Krásném Březně

Jedním z nejrepresentativnějších sakrálních objektů saské renesance na Ústecku je kostel sv. Floriána ve Velkém Březně, původně zasvěcený Panně Marii. Ten nechal v letech 1597–1606 vystavět Rudolf III. z Büna († 1622) jako kapli pro potřeby rodiny a zámeckého služebnictva. Orientovaný kostel tvoří součást zámeckého areálu, s nímž je propojen spojovacím krčkem. Jedná se o jednolodní orientovanou stavbu s odsazeným polygonálním presbytářem, k němuž na severu přiléhá sakristie a na západním průčelí věž. Dominantními prvky celého prostoru jsou klenba a emporie v lodi. Oba tyto segmenty byly pravděpodobně vsazeny do hotového korpusu lodi v poslední fázi výstavby a jsou spojovány s činností Hanse Bogeho z Pirny. Přestože stavba byla realizována v období pozdní renesance, vyniká interiér výrazně archaickým výrazem. Zvláště typ síťové klenby se vzdušnými kápiemi zde vystupuje jako výrazně anachronický. Hlavní vchod v severním průčelí kostela tvoří replika portálu s širokým plným obloukem a kosým ostěním, s diamantováním a zubořezem. Dva stejné, ale

hmotově subtilnější portály se pak nacházejí v presbytáři kostela²⁶⁹. Vnitřní prostory svatostánku byly velmi bohatě vyzdobeny a zařízení bylo na místě zachováno až do 19. století. Dnes je dochován v presbytáři stojící hlavní oltář, z něhož byly sochy sv. Petra a sv. Pavla, skříň varhan s vročením 1606²⁷⁰ a alabastrové reliéfy Pašijového cyklu z kazatelny z období kolem roku 1604, uložené ve sbírkách Muzea města Ústí nad Labem.

Areál zámku i kostel prošel v posledních letech zásadní obnovou, jejímž vyvrcholením bylo restaurování nejhodnotnější části kostelního vybavení v roce 2014, a to oltáře (č. kat. 14). Na rozdíl od oltáře ve Svádově zde bylo přikročeno k celkové zásadní rehabilitaci původních a doplnění chybějících kamenosochařských prvků, včetně obnovy barevné polychromie a zlacení²⁷¹.

Oltář je portálového charakteru ve struktuře třítážové architektury s nástavcem. Celý je bohatě zdobený reliéfy, volnými plastikami, sloupy, pilastry a nápisy. Podstavec predely tvoří dvě konzole s parapetem s biblickým citátem, na predele je ve středu umístěn reliéf Poslední večeře, po stranách nalevo Zvěstování Panně Marii a napravo Narození Krista. Centrální plocha oltáře je věnována Rodokmenu Krista, který je proveden ve formě stromu Jesse. Ten je po stranách a mezi sloupy lemován osmířbovním vývodem každého z donátorů oltáře. Po stranách ústřední části jsou v kartuších reliéfy zobrazující nalevo Klanění tří králů a napravo Křest Krista. Třetí patro tvoří scéna Zmrtvýchvstání Krista, které v nástavci doplňuje jeho Nanebevstoupení. Architekturu plasticky doplňují sochy evangelistů, Krista Vzkříšeného s Pannou Marií a sv. Janem Křtitelem. V nápisové složce dominují biblické citáty.

Dílo je připisováno Franzi Ditterichovi staršímu a jeho synům z freiberského uměleckého okruhu, z něhož vzešel i autor již zmiňovaných reliéfů Pašijového cyklu, méně známý Tobias Lindner z Freibergu, o němž víme, že se podílel na výzdobě kurfiřtské kaple tamního dómu²⁷².

Časově lze vznik oltáře zařadit do období kolem roku 1605. Jedná se o jediného dochovaného nositele heraldické i epigrafické výzdoby umístěného in situ v kostele sv. Floriána v Krásném Březně ve stylu tzv. saské renesance.

²⁶⁹ Poche, E., Umělecké památky Čech IV., s. 149–150. K historii a stavebnímu vývoji kostela nejúplněji Podroužek, K. - Nejezchlebová, T. – Leibl, J., Stavebně historický průzkum Krásné Březno – zámecký kostel sv. Floriána; Ramešová, M., Otázky saské renesance, s. 67–70.

²⁷⁰ Belis, J., Artefakt varhanní skříň uložené v Muzeu města Ústí nad Labem, s. 305–316.

²⁷¹ Restaurátorská zpráva bude zpracována v průběhu roku 2015.

²⁷² Hentschel, W., Alabasterrbildwerke von Schönpreisen, s. 180–193; Müller, R., Kunst- und Baudenkmale Nordböhmens, s. 68–69; Navrátil, A., Projevy luterství v chrámové plastice salhausenského a bünauského okruhu na Děčínsku a Ústecku, s. 27; Opitz, J. – Hentschel, W., Nordwestböhmen in der Kunst von 1530–1680. Ausstellung in Brüx vom 28. August bis 14. September 1932, 22–23; Stumpfe, F., Nordböhmische Gotik unter den Salhausen und Bünauern, s. 113; Törmer-Balogh, W., Zur Entwicklung des protestantischen Altars in Sachsen während des 16. und beginnenden 17. Jahrhunderts, s. 423–424.

Kostel sv. Floriána v Krásném Březně.

Kostel sv. Václava v Roudnících

Kostel v Roudnících je typická jednolodní obdélná stavba s polygonálně uzavřeným presbytářem a hranolovou věží, přistavěnou k západní štítové stěně. Plochostropá loď je pravděpodobně nejstarší částí stavby, asi z 1. poloviny 14. století. Presbytář společně s křížovou klenbou sbíhající se na konzoly s rostlinnými motivy byl zbudován v poslední čtvrtině 14. století. Klenba nese dva svorníky, na nichž jsou zobrazeny části reliéfně tesaného erbu. Na svorníku paprscitého závěru nad oltářem je umístěn gotický štít s dnes již neúplným erbovním znamením Koldiců. V dalším souběhu žebek klenby se pak nalézá svorník s kbelíkovou přilbou s naznačenou točenicí a ne zcela zřejmým klenotem. Jedná se pravděpodobně o parohy. V období, do něhož lze klenbu dle architektonických znaků datovat, však Koldicům Roudníky nenáležely. Patřily ke kolegiálnímu kostelu sv. Apolináře v Praze, fundovanému Karlem IV. S ohledem na významnou pozici členů rodu u dvora a držení řady statků v regionu, zvláště pak nedalekých lén Krupky a Trmice, mohlo dojít ze strany Koldiců k obdarování kanovníků formou několika vesnic, mezi nimiž byly i Roudníky²⁷³.

²⁷³ K detailnímu rozboru stavby Nový, M. – Nová, E. - Kroulíková, K., Roudníky (UL) kostel sv. Václava; dále Poche, E., Umělecké památky Čech III., s. 248–249. K heraldice Meraviglia-Crivelli, R. J., J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen, IV. Bandes, 9. Abtheilung, Der Böhmisches Adel, s. 520; Sedláček, A., Českomoravská heraldika, 2, s. 148; Smetana, J., Heraldické památky 14. století

Renesance do vnější podoby kostela příliš nezasáhla. V interiéru se z tohoto období dochoval malovaný cyklus na dřevěných deskách poprsnice kruchty, zobrazující výjevy z legendy o životě sv. Václava. Nejhodnotnějším prvkem prostoru se stal oltář, spadající do umělecké produkce saské renesance a původně umístěný v kostele v Trmicích²⁷⁴. Jedná se o třetířadovou architekturu s nástavcem, které dominuje ústřední menza, řešená jako edikula s dvěma dvojicemi představených toskánských sloupů. Ty spočívají na soklech, mezi nimiž je umístěn parapet. Na těchto spodních částech oltáře se nacházejí volné, dekorem rámované plochy. Jelikož scéna Poslední večeře Páně tvoří centrální reliéf menzy, lze předpokládat, že všechny tyto plochy sloužily v minulosti k umístění nápisového doprovodu, jako je tomu například u oltáře valtířovského. Ve spojení s reliéfem v menze se nejspíše jednalo o související biblické citáty. Mezi sloupy je nalevo umístěna socha Mojžíše, napravo sv. Jana Křtitele. Ve třetím patře oltáře je reliéf *Ukřižování*, s pelikánem krmícím své mladé u paty kříže a ve vrcholu reliéfu s Duchem svatým. Nad tím je osazena kruhová kartuše s reliéfem *Kladení do hrobu*. Z celkového ikonografického pojetí oltáře je patrné, že byl věnován v luteránské nauce velice populárním christologickým tématům. Bohužel byla celá architektura v průběhu doby ochuzena o značnou část sochařské výzdoby, z které se dochovaly kamenné polychromované sošky apoštolů, dnes deponované mimo kostel²⁷⁵. Vrchol oltáře byl pravděpodobně kdysi ukončen sochou Krista Vítězného, i když je zde zmiňován štítonoš a dnes jej tvoří dřevěná socha sv. Václava²⁷⁶. Na oltáři ze světlého jemnozrného pískovce jsou patrné zbytky původní polychromie, avšak podstatnou část tvoří novodobé nátěry mramorování z roku 1914²⁷⁷. I přes současnou absenci znakového i nápisového materiálu je oltář pro práci zajímavý nápisem umístěným na zadní straně retáblu. Nápis vytesaný na přizděné kamenné desce (č. kat. 17) nás informuje o donátorovi oltáře Heinrichovi z Büнау na Děčíně, Podmoklech, Trmicích a Stebně. Ten jej nechal zhotovit na památku svého tchána Mikuláše Otty Trmického z Miliny († 1605). Milinští vlastnili od 2. poloviny 14. století nedaleké Dolní Trmice. Mikuláš Otta měl za druhou manželku Markétu z Büнау, skrze níž pravděpodobně zprostředkoval i sňatek své dcery z prvního manželství Anny s děčínským pánem Heinrichem z Büнау. Jelikož byl Mikuláš Otta posledním mužským členem trmické větve rodu, dostalo se skrze Annu Marii tamní zboží do držení pánů z Büнау²⁷⁸.

na Ústecku, s. 15–17. Ke Koldicům v té době Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, díl XIV., s. 541; Zeman, V., Drobná šlechta a její pozemková držba na Ústecku v pozdním středověku a na prahu raného novověku, s. 39.

²⁷⁴ Oltář je zapsaný v Ústředním seznamu kulturních památek ČR pod č. 94618/35-835.

²⁷⁵ K oltáři Müller, R., Kunstgeschichtliches aus dem Bezirke Aussig, s. 384–385; Nový, M. – Nová, E. – Kroulíková, K., Roudníky (UL) kostel sv. Václava, s. 58–59; Šuman, F., Rytíři z Büнау v Čechách a v Sasku, s. 69–70.

²⁷⁶ K umělecko-historickým souvislostem oltáře Ottová, M., Několik poznámek ke studiu a restaurování renesančního oltáře v kostele sv. Jakuba Většího ve Svádově, s. 222–224.

²⁷⁷ Ťápalová, R., evidenční karta Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody čn. 18116.

²⁷⁸ Sedláček, A., Hrady, zámky a tvrze království českého XIV., s. 47; Úlovec, J., Hrady, zámky a tvrze na Ústecku, s. 194–195.

K instalaci oltáře došlo v termínu od 8. dubna do 21. dubna 1607. Německý dovětek jinak latinské dedikace nám pak přesně identifikuje autora díla, kterým byl Lorenz Hornung z Apoldy v Durynsku. Ten také pracoval pro saské příbuzné pánů z Büna v Lauensteinu, ale i svádovské Salhauseny, všebořické Štampachy nebo chlumecké Kölbly²⁷⁹.

Souvislost se zhotovitelem roudnickovského oltáře má pravděpodobně i figurální náhrobník ženy²⁸⁰, který byl společně s dalším instalován do interiéru k severní stěně podvěží. Oba náhrobníky pocházejí z kostela sv. Martina v Tuchomyšli, který společně s obcí ustoupil velkolomu Chabařovice a byl zbourán v roce 1977. Původně se jednalo o pozdně gotickou stavbu, s presbytářem s křížovou klenbou a hranolovou věží v západním průčelí. Náhrobníky byly již před transferem sekundárně zazděny ve stěně tuchomyšlského podvěží a opatřeny silným vápenným nátěrem²⁸¹. Kámen s postavou je připisován manželce Heřmana Köblu z Geisingu, rozené ze Štampachu († 1606, č. kat. 16)²⁸². Štampachové vlastnili mimo jiné panství Všebořice a byli s Köblly spřízněni i dalšími sňatky. Na základě textu druhého, znakového náhrobníku víme, že Tuchomyšl v roce 1575 vlastnil Leopold Kölbl z Geisingu, který zde nechal pochovat svou třicetitýdenní dceru Kateřinu († 1575, č. kat. 15). Náhrobník náleží do typově stejné skupiny sepulkrálií, které nechal Leopold postupně zhotovit pro své další dvě zesnulé děti, Zachariáše (č. kat. 35) a Alžbětu (č. kat. 01)²⁸³.

Kostel sv. Václava v Roudnickách.

²⁷⁹ Opitz, J. – Hentschel, W., Nordwestböhmen in der Kunst von 1530–1680. Ausstellung in Brügge vom 28. August bis 14. September 1932, s. 5, 26–28.

²⁸⁰ Hrubý, P., Sepulkrální tvorba Lorenze Hornunga na Ústecku, s. 12–13.

²⁸¹ Müller, R., Kunstgeschichtliches aus dem Bezirke Aussig, s. 382–383; Ťápalová, R., evidenční karta Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody čn. 18154.

²⁸² Náhrobník je zapsán v Ústředním seznamu kulturních památek ČR pod č. 73648/35-858.

²⁸³ Richter, E., Ein Kölbl-Grabstein in Arnsdorf, s. 161; Umlauf, F. J., Denkmalpflege. Die Grabdenkmäler an der südlichen Außenseite der Aussiger Stadtkirche, s. 132.

Kostel sv. Jakuba Většího ve Svádově

Stavba kostela sv. Jakuba Většího ve Svádově vznikla na místě staršího románského objektu, který byl v době gotiky postupně upravován. Výraznější přestavba, patrná i v současnosti, postihla kostel kolem roku 1477, což dokládá pamětní deska zasazená v jednom z opěrných pilířů presbytáře (č. kat. 18). K tomuto datu král Vladislav Jagellonský potvrdil držení Svádova Mikuláši z Kekeřic se synem Hanušem, avšak s uchováním majetkového práva Mikuláši z Hermsdorfu a jeho ženě Anně, roz. z Dubé. Ta pravděpodobně započala přestavbu presbytáře o něco dříve, a to ještě za doby, kdy vlastnila Svádov se svým prvním manželem a pánem na Blansku Janem z Vartemberka²⁸⁴. V té době byl zřejmě nově vystavěn polygonální presbytář, zaklenutý žebrovou klenbou s figurálními konzolami, které jsou interpretovány jako stylizované podobizny zakladatelů kostela, a heraldickými svorníky ve vrcholech polí klenby.

Zásadní stavební změny na kostele ve Svádově jsou spojeny až s působením saské šlechtické rodiny pánů ze Salhausenu. Přestože Svádov drželi od roku 1548, radikální stavební činnost na kostele zahájil až Friedrich ze Salhausenu († 1619) z benešovské větve rodu, který nechal rovněž vystavět svádovský zámek. Výstavba prostorného jednolodí s valenou klenbou a sítí žeber, věže a sakristie spolu s úpravou presbytáře a hřbitovního okrsku byla dokončena pravděpodobně roku 1606. Následně byla do roku 1610 přistavěna ze severní strany presbytáře kaple, dnes s funkcí sakristie, a upravena kulatá hřbitovní kaple s aliančním erbem ve svorníku klenby²⁸⁵. Celý kostelní areál se tak díky svým detailům a výzdobě hlásí ke stylu tzv. saské renesance.

Do svádovského kostela se vstupuje jižním portálem z předsíně a je na něm zaznamenáno špatně čitelné vročení 1606, které poukazuje na přestavbu celého kostelního areálu. Portál je tvořen půlkruhovým obloukem profilovaným ionským kyma a masivním zubořezem z konzolek, ve vrcholu archivoly se nachází v kruhové kartuši alianční znak Fridricha ze Salhausenu na Benešově († 1619) a jeho manželky Alžběty z Bocku († okolo 1629)²⁸⁶. Takovýto znak se pak nachází v nepatrně odlišných modifikacích i na portálech hřbitovních bran.

Na východě se jedná o půlkruhově zaklenutý portál s kosým ostěním. Profilovanou archivoltu zdobí z vnější strany ke středu ústupky, zubořez, ionské kyma a pás s diamantováním. Ve vrcholu archivoly se nalézají kartuše s aliančním znakem. Portál rámuje subtilní kanelované pilastry na postamentech s jednou bosou diamantového řezu. Pilastry vynášejí několikrát profilovanou římsu²⁸⁷.

²⁸⁴ Úlovec, J., Hrady, zámky a tvrze na Ústecku, s. 163–164; Umlauft, F. J., Geschichte der Burg Blankenstein, s. 114.

²⁸⁵ Ke kostelu a jeho výzdobě Müller, R., Die Salhausen im Elbetal. I., s. 258–266; Poche, E., Umělecké památky Čech III., s. 469–471; Tscherny, A., Schwaden an der Elbe, s. 163–165, 221–223.

²⁸⁶ Ramešová, M., Otázky saské renesance, s. 71.

²⁸⁷ Ramešová, M., Otázky saské renesance, s. 71; Šolc, R. – Čumpelík, M., Restaurátorská zpráva o rekonstrukci jižní brány a o uložení částí východní brány do hřbitova při kostele sv. Jakuba Většího ve Svádově u Ústí nad Labem.

K západnímu portálu se vstupuje po schodech s úseky kamenné parapetní zídky po stranách. Základní sestava portálu je totožná s oběma předchozími vstupy. Po stranách archivolt plného oblouku však nejsou pilastry, ale velké reliéfní růžice. Profilaci portálu tvoří vnitřní konzolovitý zubořez a vnější ionské kyma. Nad aliančním erbem ve vrcholu archivoly zůstala odstupňovaná římsa, nad níž se zdvíhá volutový štít s nástavcem, který je rámovaný kanelovanými pilastry, mezi nimiž se nachází reliéf se scénou Jákobova snu. Štít završuje trojúhelníkový fronton s okřídlenou hlavičkou anděla a křížem ve vrcholu²⁸⁸. Všechny portály jsou připisovány pirenské dílně Lorenze Hornunga²⁸⁹.

Totožná provenience se předpokládá i u oltáře (č. kat. 17), datovaného do období kolem roku 1606. Bezprostřední jistotu o tvůrci tohoto díla však nemáme a otázka autorství zůstává stále na poli umělecko-historického bádání²⁹⁰. Jedná se o barevně polychromovanou třípatrovou architekturu zdobenou bohužel dnes nekompletní sochařskou výzdobou. První patro – predela – je věnováno biblickým textům. Druhému patru dominovala ústřední scéna *Ukřižování*, nalevo je v reliéfu *Nanebevstoupení Eliáše* a napravo *Nanebevstoupení Krista*. Na horní římsě této etáže byly umístěny v rukách andělů štítonošů i znaky výše uvedených donátorů přestavby kostela, dnes je dochován pouze levý znak Salhausenů. Ve středu třetího patra bývala pravděpodobně usazena socha s christologickým námětem, nalevo od ní je reliéfní scéna *Pohřbívání Mojžíše anděly*, napravo *Proměnění Krista na hoře Tábor*. V nástavci se v kruhové kartuši nachází reliéf *Nejsvětější Trojice*.

Pravděpodobně od stejného sochaře pochází i křtitelnice (č. kat. 33)²⁹¹, která vykazuje manýristické dekorativní formy, známé v německých zemích jako boltcový styl (Knorpelwerk, Ohrmuschelstil). Autorství díla je opět rozporuplné, neboť jej lze přiřadit i do produkce saského kurfiřtského dvorního sochaře G. M. Nosseniho nebo k dílně Hanse Schwenckeho z Pirny²⁹². Křtitelnice kalichového tvaru z období před rokem 1620 je zdobena postavami andělů, maskarony a festony. Na šestiboké míse se nacházejí dvě nápisová pole s biblickými citáty, dvě pole s heraldickými motivy, opět s erbem Friedricha ze Salhausenu

²⁸⁸ Ramešová, M., Otázky saské renesance, s. 72; Šolc, R. – Čumpelík, M., Restaurátorská zpráva o rekonstrukci jižní brány a o uložení částí východní brány do hřbitova při kostele sv. Jakuba Většího ve Svádově u Ústí nad Labem. Jákobův sen v Bét-elu (Gn 28, 12), podobný starozákonní výjev lze spatřit například na nástavci bočního oltáře v Brozanech nad Ohří (oltář Panny Marie s drakem, okolo 1590) nebo na dětském būnauovském epitaфу v saském Lauensteinu (1601).

²⁸⁹ Schwarm-Tomisch, E., Pirnaer Skulptur um 1600. Eine Untersuchung zu Bildkunst und Theologie im Werk der Bildhauerfamilien Schwencke und Hörnig, s. 217–218.

²⁹⁰ Navrátil, A., Hlavní oltář v kostele sv. Jakuba Většího ve Svádově z pohledu luterské věrouky, s. 105–107; Opitz, J. – Hentschel, W., Northwestböhmen in der Kunst von 1530–1680. Ausstellung in Brůx vom 28. August bis 14. September 1932, s. 5, 28; Schwarm-Tomisch, E., Die Pirnauer Bildhauerfamilien Schwencke und Hörnig. Ein Überblick über ihre Werke in Böhmen, s. 84–85. K restaurování a historicko-uměleckým aspektům oltáře Forstová, H. – Míča, V., Restaurátorská zpráva o průběhu prací na rekonstrukci hlavního oltáře kostela sv. Jakuba ve Svádově (rej. č. 35-848); Ottová, M., Několik poznámek ke studiu a restaurování renesančního oltáře v kostele sv. Jakuba Většího ve Svádově, s. 217–234.

²⁹¹ Křtitelnice je zapsaná v Ústředním seznamu kulturních památek ČR pod č. 54715/35-850.

²⁹² Lorenze Hornunga uvádí např. Schwarm-Tomisch, E., Die Pirnauer Bildhauerfamilien Schwencke und Hörnig. Ein Überblick über ihre Werke in Böhmen, s. 86; G. M. Nosseniho a Hanse Schwenckeho Royt, J., Voda omilostňující a voda trestající. Ikonografie luterských křtelnic v Čechách, s. 169.

a Alžběty z Bocku. Další pole jsou vyplněna figurálními reliéfy s námětem *Potopa světa* a *Křest Páně*.

V protestantské věrouce mělo dominantnější postavení slovo nežli obraz, a proto se v luteránském prostředí setkáváme i s umělecky propracovanými kazatelny, které mnohdy sloužily jako didaktický prostředek. Na svádovskou kazatelnu (č. kat. 25) se vstupuje ze sakristie po protaženém tribunovém ochozu s dekorativně řešeným parapetem a vykazuje shodné architektonické řešení jako o něco málo starší kazatelna ve Valtířově. Samotné řečniště kazatelny nese na své poprsnici poničené sochy čtyř evangelistů, mezi nimiž je umístěna pátá socha Krista Spasitele. Na parapetu ochozu jsou vedle sebe umístěny úplné erby donátorů kazatelny, a to Friedricha ze Salhausenu na Tašově († 1581) a jeho manželky Alžběty Brozanské z Vřesovic († po 1603)²⁹³, každý nesený andělskými štítonoši. Kazatelna vznikla někdy mezi lety 1577 a 1581 a její autor není bezpečně znám, ale bývá připisována dílně pirenských mistrů Schwenků²⁹⁴.

Vedle oltáře, kazatelny, křtitelnice a kamenosochařských prvků kostelního areálu tvoří nejvýznamnější část výzdoby sepulkralie. Kostel byl Salhauseny koncipován jako hrobové místo – nekropole svádovské větve rodu, čemuž odpovídalo i umístění demonstračních a memoriálních instrumentů, jako jsou náhrobníky a epitafy. Náhrobníky byly původně zasazeny v kostelní podlaze, odkud byly posléze vyjmuty a v roce 1926 umístěny podél vnitřních i venkovních stěn kostela, zvláště v jeho předsíni. Zde došlo díky vzlínání vlhkosti k narušení a ztrátě nápisového doprovodu ve spodní části kamenů. Během přesunů docházelo k poškození a úbytku fondu a od roku 2001 jsou restaurované náhrobníky sestaveny do nové formace v interiéru svatostánku²⁹⁵.

Platformu rodového pohřebiště později rozvinul již zmiňovaný Friedrich ze Salhausenu, a to vybudováním krypty. Ta je zaklenuta stlačenou valenou klenbou se systémem štukových hřebínků a nachází se pod dnešní sakristií, která byla zřejmě zamýšlena jako pohřební kaple. Krypta byla v srpnu 1926 otevřena a po ohledání prostor bylo napočítáno 26 rakví, z toho čtyři dětské. Nechyběla ani ta, ve které spočinul poslední mužský příslušník rodu Salhausenu na Ústecku Gottfried Konstantin, nebo jediná cínová rakev se zlaceným nápisem patřící staviteli hrobky Friedrichovi. Dle publikované zprávy nesly i dubové rakve řadu nápisů a heraldických motivů, bohužel je však nelze pro nemožnost jejich dokumentace do této práce zahrnout²⁹⁶. Hypoteticky lze výše uváděnému Friedrichovi ze Salhausenu připsat figurální náhrobník (č. kat. 32), který byl v roce 2000 nalezen při obnově podlahy kostela. Přestože byl ve své hmotě dobře zachován, včetně postavy zemřelého i prvků doprovodné výzdoby, bylo jeho záměrné poškození v oblasti identifikačních znaků – nápisu, erbů – natolik rozsáhlé, že pro nás zůstává anonymním.

²⁹³ Alžběta byla dcerou Zikmunda Brozanského z Vřesovic († 1588) a Markéty ze Smiřic († 1575).

²⁹⁴ Opitz, J. - Hentschel, W., *Nordwestböhmen in der Kunst von 1530–1680. Ausstellung in Brüx vom 28. August bis 14. September 1932*, s. 9, 29.

²⁹⁵ Forstová, H. – Míča, V., *Zpráva o průběhu restaurátorských a konzervačních prací na rekonstrukci souboru renesančních epitafů z kostela sv. Jakuba Většího ve Svádově* (rej. č. 35-851–854); Hrubý, P., *Stanovisko k restaurování 6 náhrobníků v kostele sv. Jakuba Většího ve Svádově*.

²⁹⁶ *Denkmalpflege. Die Salhausengrurst in Schwaden*, s. 138–141.

Z hlediska výtvarné a umělecké komparace s podobnými památkami na Ústecku, ale i v Sasku jej lze připsat pirenskému sochaři Lorenzu Hornungovi, který náhrobník vytvořil počátkem 17. století, pokud ne pro Friedricha, tak pro jiného člena rodu Salhausenu²⁹⁷. Další náhrobníky zachované v kostele náleží Hansovi z Techwitz (†? 1534/35, č. kat. 19) – zhotovený z travertinu a připisovaný k pirenskému uměleckému okruhu²⁹⁸; Lukrécii ze Salhausenu († 1548, č. kat. 20); neznámé osobě, pravděpodobně z rodu Salhausenu († 40. léta 16. století, č. kat. 21) – velmi ošlapaný, vykazující stejné dílenské zpracování jako ten Lukrécii; dítěti, pravděpodobně potomkovi Friedricha ze Salhausenu a Alžběty z Bocku († kolem 1600, č. kat. 30). Mimo sledovaný okruh památek je to pak náhrobník některého člena rodu Vartemberků († 1378)²⁹⁹; z mladší doby znakové náhrobníky následných držitelů svádovského panství Hanse Christiana Ernsta Gliche z Miltitz († 1662) a mramová deska Karla Gliche z Miltitz († 1669), která je zasazena v severní stěně presbytáře.

Reprezentativní složku sepulkrálií tvoří soubor pěti edikulových epitafů, které jsou díly saských mistrů. Do okruhu tvorby míšeňského sochaře Hanse Köhlera lze zahrnout epitaf Georga Rudolfa ze Salhausenu († 1577, č. kat. 24)³⁰⁰, ke kterému se pravděpodobně váže dnes anonymní figurální náhrobník s datací smrti v témže roce, umístěný v lapidáriu kostelní lodi (č. kat. 23); epitaf Christofa ze Salhausenu († 1581, č. kat. 28)³⁰¹, který představuje jeho kenotaf, neboť byl pohřben v Drážďanech, a epitaf Wolfa Levína ze Salhausenu († 1586, č. kat. 29)³⁰². Nejstarší epitaf náleží Anně ze Salhausenu, roz. z Büнау († 1568, č. kat. 22)³⁰³, a je připisován pirenskému mistrovi Christopu Kramerovi. Anna byla druhou manželkou zakladatele svádovské větve rodu Hanse († 1550)³⁰⁴. Vedle epitafu Wolfa Levína je pak umístěn pátý edikulový epitaf, a to jeho manželky (†? 80.–90. léta 16. stol., č. kat. 27). Vedle této anonymní sepulkrálie je do zdi zasazená kamenná deska s nápisem, odkazující na matku Wolfa Levína a manželku Wolfa ze Salhausenu Annu, roz. ze Schellenbergu († 1578, č. kat. 26).

Sepulkrálie prošly rukama restaurátorů, avšak z původní barevné polychromie se podařilo zachránit pouze torzo. Epitafy byly pravděpodobně na konci 19. století a na počátku století 20. opatřeny několika vrstvami nátěrů bílé barvy, a to vápnem a olovnatou bělobou s šedým odstínem. K další destrukci památek v 2. polovině 20. století pak přispěly i nevhodné podmínky způsobené zvýšenou vlhkostí kostela, kdy epitafy nebyly dostatečně izolovány od stěn. Tato zvýšená vlhkost způsobila výraznou degradaci krycích nátěrů a lokální rozpad kamene, čímž docházelo ke ztrátám modelačních vrstev reliéfů a zejména pak

²⁹⁷ Hrubý, P., Sepulkrální tvorba Lorenze Hornunga na Ústecku, s. 11–12.

²⁹⁸ Opitz, J. – Hentschel, W., Nordwestböhmen in der Kunst von 1530–1680. Ausstellung in Brück vom 28. August bis 14. September 1932, s. 6; Tscherny, A., Schwaden an der Elbe, s. 192; Úlovec, J., Hradky, zámky a tvrze na Ústecku, s. 166.

²⁹⁹ Hrubý, P., Vartenberská náhrobní deska v kostele sv. Jakuba Většího ve Svádově, s. 335–350.

³⁰⁰ Epitaf je zapsán v Ústředním seznamu kulturních památek ČR pod č. 35-854.

³⁰¹ Epitaf je zapsán v Ústředním seznamu kulturních památek ČR pod č. 35-853.

³⁰² Epitaf je zapsán v Ústředním seznamu kulturních památek ČR pod č. 35-852.

³⁰³ Epitaf je zapsán v Ústředním seznamu kulturních památek ČR pod č. 35-851.

³⁰⁴ Kofroň, P., Salhausenská rezidence Benešov nad Ploučnicí ve světle popisu z roku 1584, s. 56, 59.

v nápisových polích na soklech epitafů³⁰⁵. Díky těmto činitelům došlo k výraznému estetickému posunu vnímání díla do roviny plošného obrazu bez hloubky a plánů perspektivy. Do výčtu svádovských sepulkrálií je nutno zahrnout rovněž menší nástěnný epitaf, zasazený v jižní venkovní stěně věže kostela. Tato edikula je dlouhodobě vystavena povětrnostním vlivům, které naprosto setřely reliéfní a nápisovou výzdobu v ústředním poli i na soklu. Pouze díky torzálním zbytkům sochařské výzdoby v nástavci, kterou tvoří dva pololežící putti ve formě erbovních štítonošů, lze epitaf připsat některé osobě z blízkosti Friedricha ze Salhausenu a Alžběty z Bocku³⁰⁶.

Interiér kostela sv. Jakuba Většího ve Svádově.

Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Ústí nad Labem

Královské město Ústí nad Labem bylo přirozeným hospodářským i politickým centrem celé oblasti. Charakteru městské aglomerace odpovídal také hlavní svatostánek Nanebevzetí Panny Marie, který byl náboženským i společenským centrem nejen samotného města. Stavba kostela prošla několika vývojovými etapami, které byly završeny radikální novogotickou přestavbou v 80. letech 19. století. Při přestavbě chrámu došlo ke zničení a setření řady starších architektonických i dekorativních prvků; přesto je patrné, že se jedná

³⁰⁵ Forstová, H. – Míča, V., Zpráva o průběhu restaurátorských a konzervačních prací na rekonstrukci souboru renesančních epitafů z kostela sv. Jakuba Většího ve Svádově (rej. č. 35-851–854); Hrubý, P., Restaurování vybraných sepulkrálních památek v severozápadních Čechách, povrchové úpravy těchto památek, s. 141.

³⁰⁶ Ze znaku na heraldicky pravé straně jsou patrné zbytky klenoty salhausenského erbu, z levého znaku jsou ve štítu zřejmé části kráčejiho jelena rodiny Bock.

o pozdně gotickou stavbu, pro jejíž podobu lze hledat inspirační zdroje v některých kostelech saských. Dlouhý presbytář je sklenut třemi poli křížové klenby, loď má podobu čtvercového halového trojlodí se čtyřmi klenebními poli a osmicípými hvězdovými klenbami. K západnímu průčelí v ose přiléhá věž, jejíž spodní část je kladena již do románské stavební fáze kostela.

Poměrně strohý interiéř obsahuje po regotizaci několik zajímavých detailů, které však stojí mimo téma práce. Jedná se například o erby a nápisy ve svornících klenby kostelní lodi. Zde se ve východních rozích nacházejí také dvě konzoly klenebních žeber opatřené kamenosochařskou výzdobou. Jedna konzola nese podobu kolčího štítu s velkou literou „W“ a druhá pak poprsí muže, který v rukách třímá stejný štít. Tyto prvky pocházejí asi z doby pozdněgotické přestavby lodi kostela, která probíhala na přelomu 15. a 16. století, a evokují tak podobiznu krále Vladislava Jagellonského. S největší pravděpodobností se však jedná o zpodobnění a zvěčnění dobového stavitele chrámu, snad parléře Walentina³⁰⁷.

Funkci kostela jako pohřebního místa pro ústecké duchovenstvo a okolní šlechtu dokazuje několik náhrobků osazených v presbytáři. Z původního fondu se zachovalo pouze několik kusů. Mimo sledovanou oblast je to například epitafní deska děkana Jindřicha Ignáce Kunce († 1708)³⁰⁸ nebo ve venkovní jižní stěně lodi zazděný náhrobník faráře Urbana Fügnera († 1539) s motivem kalicha³⁰⁹. Pro téma práce jsou však významné dvě sepulkrálie vážící se k rytířské rodině Glatzů z Althofu (ze Starého dvora), jejíž členové v severozápadních Čechách drželi majetky a jeden čas i hrad Střekov. První je malý náhrobník Bernarda Glatze († 1542, č. kat. 42) osazený v severní stěně presbytáře³¹⁰, který vykazuje pozdně gotický styl. Druhou památkou je pak edikulový epitaf Adama Glatze († 1588, č. kat. 36)³¹¹. Autorství je připisováno Hansi Köhlerovi z Míšně a epitaf se svým uměleckým výrazem řadí do fondu památek tzv. saské renesance. Bernard Glatz ve 20. letech 16. století získal statek Klíše poblíž města, kde rodina sídlila až do vymření³¹². Posledním mužským potomkem rodu byl Bernardův vnuk Adam, který si zvolil po vzoru předků jako místo svého posledního odpočinku hlavní ústecký chrám.

Poslední sepulkrální památkou této lokality je náhrobník Zachariáše Kölbla z Geisingu († 1582, č. kat. 35), který je také sekundárně zasazen vedle náhrobníku A. Fügnera v jižní stěně kostelní lodi. Zachariáš pravděpodobně zemřel přímo ve městě, kde jeho otec Leopold Kölbl z Geisingu koupil roku 1581 dům. Úmrtí ve stáří 25 týdnů přišlo nenadále začátkem roku, neboť musely být v únoru v kostele zrušeny Zachariášovy křtiny. Místo toho byl

³⁰⁷ K popisu a starším dějinám kostela Bobková, L., Ústecký kostel Panny Marie ve světle dobových zpráv, s. 165–177; Kaiserová, K., Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Ústí nad Labem; Poche, E., Umělecké památky Čech IV., s. 145–147; Umlauft, F. J., Geschichte der Deutschen Stadt Aussig, s. 28–32, 49–50, 60–63, 89–93, 107–109.

³⁰⁸ Umlauft, F. J., Geschichte der deutschen Stadt Aussig, s. 162.

³⁰⁹ Umlauft, F. J., Denkmalpflege. Die Grabdenkmäler an der südlichen Außenseite der Aussiger Stadtkirche, s. 130–131; Týž, Geschichte der deutschen Stadt Aussig, s. 89–90.

³¹⁰ Tamtéž.

³¹¹ Umlauft, F. J., Geschichte der deutschen Stadt Aussig, s. 109.

³¹² Kaiserová, K., Dějiny města Ústí nad Labem, s. 310; Sedláček, A., Hradby, zámky a tvrze království českého XIV., s. 339.

pohřben před oltářem sv. Anny³¹³. Náhrobník náleží do typově stejné skupiny sepulkrálií, jaké nechal Leopold z Geisingu postupně zhotovit pro své další dvě zesnulé děti, Alžbětu (č. kat. 01) a Kateřinu (č. kat. 15).

Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Ústí nad Labem.

Náhrobník Urbana Fügnera v jižní zdi kostela Nanebevzetí Panny Marie v Ústí nad Labem.

Kamenosochařská erbovní výzdoba konzol klenebních žebër kostela Nanebevzetí Panny Marie v Ústí nad Labem .

³¹³ Richter, E., Ein Kölbel-Grabstein in Arnisdorf, s. 131–132.

Kostel sv. Václava ve Valtířově

Kostel sv. Václava ve Valtířově se připomíná již po polovině 14. století; renesanční podobu získal v letech 1573–1574, kdy došlo ke stržení starší, pravděpodobně dřevěné stavby, která byla nahrazena novým zděným kostelem. Oba stavitelé, bratři Friedrich ze Salhausenu na Tašově († 1581) a Heinrich Abrahám ze Salhausenu na Velkém Březně († 1582), měli ke kostelu i patronátní právo. S ohledem na značný rozrod Salhausenů byl svatostánek pojat primárně jako pohřebiště příslušníků velkobřezenské části rodu, ale zároveň doplňoval i starší svádovskou nekropoli. Patronátní právo velkobřezenského pána a jeho manželky Anny, roz. z Büнау († 1587), připomíná pamětní znaková deska s nápisem (č. kat. 40) nad hlavním vchodem do kostela, který tvoří portál s plným obloukem v záklenku, profilovaný souborem prutů a výžlabků, které vyrůstají z hladkých soklů.

Kostelní stavba si dispozičně udržela jednoduchou tradiční podobu, sestávající z drobné, čtverci se blížící lodi s polygonálním presbytářem a štíhlou hranolovou věží v západním průčelí. Klenba presbytáře je konstruována jako plně valená s výsečemi nad jednotlivými boky závěru s estetickou funkcí hvězdice žeber. Loď je zaklenutá čtyřmi travé hvězdicové klenby, která spíše parafrázuje gotické formy, ve středu pak klenbu podpírá středový pilíř čistě renesančních tvarů³¹⁴.

Presbytáři dominuje menza s oltářní architekturou, která je řešena jako edikula s dvěma dvojicemi představených toskánských sloupů. Ty spočívají na soklech s nápisovým polem s biblickými citáty, mezi nimi je v parapetu reliéf *Poslední večeře*. Pod tímto reliéfem se mezi podsoklovými konzolami nachází v rolverkovém rámu ještě jeden tesaný biblický citát. Edikula je obohacena o dnes již nekompletní sochařskou výzdobu a značné množství dekorativních prvků. Ústřední motiv představuje ve vysokém reliéfu tesaná scéna *Ukřižování Krista*. Nástavec nese scénu Kladení do hrobu. Ve vrcholu bývala socha Krista Spasitele. Oltář se řadí mezi práce pirenského kamenosochařského uměleckého okruhu a je s největší pravděpodobností výtvozem dílny Michaela Schwenckeho. Námět Kladení do hrobu se v saském sochařství objevuje teprve koncem 80. let, a proto je oltář datován do doby kolem roku 1590³¹⁵.

Nedaleko oltáře je umístěna pískovcová křtitelnice ve tvaru kalicha. Na masivní válcové noze spočívá mísa, v dolní polovině s vysokým vegetativním reliéfem, v horní polovině v širokém pásu obíhá nápis s biblickými citáty (č. kat. 39)³¹⁶. Dílo bylo vytvořeno pro kostel pravděpodobně záhy po jeho dostavbě, tedy někdy po roce 1574. V této době byla zhotovena i kazatelna (č. kat. 38), která posloužila za vzor o něco málo mladší kazatelně ve Svádově. Válcové tělo řečniště je zdobeno dvěma mušlovými nikami, kde kdysi byly umístěny sochařské plastiky. Dominantním prvkem je pak kompletní rodový erb Salhausenů, provedený ve vysokém reliéfu, umístěný mezi nikami. Na spodní části řečniště, pod znakem, je proveden nápis připomínající výstavbu kostela oběma bratry a okřídlená hlava anděla

³¹⁴ Ke kostelu a jeho výzdobě Müller, R., Kunst- und Beaudenkmale der Salhausen im Elbethale. II., s. 401–412; Týž, Die Salhausen im Elbetal. II., s. 227–236; Poche, E., Umělecké památky Čech IV., s. 174–175.

³¹⁵ Holub, K., Sochařský vývoj sepulkrální plastiky a oltářů v severozápadních Čechách v letech 1550–1600, s. 86.

³¹⁶ Křtitelnice je zapsaná v Ústředním seznamu kulturních památek ČR pod č. 77965/35-860.

s vegetabilním motivem. Při kázání musel být demonstrační účinek salhausenského erbu do prostoru lodi směrem k divákům vizuálně ohromující, neboť byl proveden v jasných tinkturách se zlacením a při pohledu na kazatele neustále upomínal na zakladatele kostela a celý jejich rod. Na kazatelnu se vstupuje ze sakristie po protaženém tribunovém ochozu, jehož parapet je dělen dvěma poli, tak jako ve Svádově. Zde nebyl k výzdobě použit reliéf, pravděpodobně pouze malované motivy. Tuto skutečnost by však musel potvrdit restaurátorský průzkum.

Interiér lodi i presbytáře byl po dokončení stavby vybaven dalším mobiliářem. Postupně začaly být do prostoru osazovány jednotlivé sepulkrálie, které z uměleckého hlediska náleží k nejhodnotnějším renesančním dílům nejen na území Ústecka. Jedná se o práce, které jsou připisovány zvláště Hansi Köhlerovi z Míšně a mezi něž je možné zařadit epitafy Heinricha Abrahama ze Salhausenu († 1582, č. kat. 43), Joachima ze Salhausenu († 1583, č. kat. 44), Anny ze Salhausenu, roz. z Büнау († 1587, č. kat. 45) a Hanse Heinricha ze Salhausenu († 1588, č. kat. 46). Epitaf Friedricha ze Salhausenu na Tašově († 1581, č. kat. 42) je podle vytesaných monogramů dílem Michaela Grünbergera, který zde zastupuje freiberský umělecký okruh. Největší a rovněž z uměleckého hlediska nejvýraznější sepulkrálií z celého ústeckého fondu je monumentální epitaf se sochami Abrahama z Bocku († 1610, č. kat. 52), jeho manželky Marty, roz. z Weissbachu († 1613), a jejich dětí, syna Johanna Abrahama, dvou odrostlejších dcer a dcery Marthy v podobě nemluvněte. K epitafu se váže i figurální náhrobník Marty (č. kat. 53). Epitaf je signován pirenským sochařem Davidem Schwenckem a datován rokem 1615. Dílo je považováno za vrchol tradice tzv. Stifter epitafu a je jednou z posledních prací pirenských sochařů v severozápadních Čechách³¹⁷.

Všechny epitafy měly v době svého vzniku ohromující vizuální efekt, neboť byly opatřeny barevnou polychromií a zlacením, což potvrdil i restaurátorský průzkum provedený v 70. letech 20. století. Sondy odhalily ve velké míře dochovanou originální polychromii, což je dodnes patrné a čitelné³¹⁸.

Součástí fondu sepulkrálií ve valtířovském kostele je i soubor náhrobníků pocházejících z kostela sv. Vavřince nedaleko Hrbovic, které byly zlikvidovány v letech 1988–1989 z důvodu přípravy území na povrchovou těžbu uhlí. Stejný osud, avšak o něco dříve, potkal i kostel, který byl z důvodů zchátralosti odstřelen již v lednu 1967³¹⁹. V minulosti byl kostel ve špatném stavu i v roce 1613, kdy se Bernhard Kölbl z Geisingu na Hrbovicích se synem Vilémem a chlumeckým bratrancem Petrem dohodli o společném patronátu kostela, včetně jeho rekonstrukce. Ta započala po Velikonocích roku 1616 a trvala dva roky;

³¹⁷ Holub, K., Sochařský vývoj sepulkrální plastiky a oltářů v severozápadních Čechách v letech 1550–1600, s. 100–101; Tscherny, A., Schwaden an der Elbe, s. 242.

³¹⁸ Hrubý, P., Restaurování vybraných sepulkrálních památek v severozápadních Čechách, povrchové úpravy těchto památek, s. 141 (poz. 10).

³¹⁹ K Hrbovicím Simon, G., Schloss Herbitz, s. 111–114; nověji Úlovec, J., Hrady, zámky a tvrze na Ústecku, s. 42–48.

na velikonoční pondělí 1618 byl svatostánek slavnostně vysvěcen³²⁰. Kölblové vyznávali luteránskou konfesi, a proto úpravy objektu proběhly v duchu saské renesance. Kostel měl trojboce uzavřený presbytář s geometrizovanou subtilní hvězdicovou klenbou, obdélnou sakristii na severní straně, varhanní kůr a před západním štítem mohutnou hranolovou věž. V jižním i západním průčelí byly renesanční portály s půlkruhovými profily záklenků a pilastry s římsovými hlavicemi. Předlická a hrbovická větev rodu kostel využívala jako své pohřebiště a náhrobky pravděpodobně nechávala umísťovat v lodi, která nesla plochý dřevěný strop³²¹. Z archivní dokumentace víme, že náhrobníky byly již v minulosti vyjmuty z kostelní podlahy a vertikálně osazeny na severní venkovní stěnu presbytáře kostela. Pravděpodobně se tak stalo při výměně podlahy kolem roku 1864 a náhrobníky tak byly vystaveny nepřízní povětrnostních vlivů. Mnohé z nich však ještě před venkovním umístěním vykazovaly známky opotřebení, byly ošlapány, popř. poničeny v důsledku instalace kostelního mobiliáře³²². Po likvidaci kostela bylo sedm náhrobníků druhotně umístěno po obvodu vnějších zdí kostela sv. Václava ve Valtířově, kde jsou prezentovány dodnes. Jedná se o figurální náhrobníky Adama Kölbla z Geisingu na Předlicích († 1591, č. kat. 49) a jeho první manželky Evy Kölblové z Geisingu, roz. z Nitzschwitz († 1570, č. kat. 37) a jejich snachy Johanky Kölblové z Geisingu, roz. Kaplířové ze Sulevic († 1600, č. kat. 50); sester Juditky († 1578) a Evičky Kölblových z Geisingu († 1581, č. kat. 41); Heleny ze Schönfeldtu († 1590, č. kat. 47); neznámé, pravděpodobně Kristiny z Nitzschwitz, roz. Kölblové z Geisingu (†? kolem roku 1600, č. kat. 41); a jediný znakový náhrobník Adalberta Freudenbergera z Habelsbergu († 1687), který již nespádá do sledovaného okruhu památek. Součástí hrbovické skupiny náhrobníků byl i menší figurální kámen Kryštofa Kölbla z Geisingu, což je zřejmé ještě z fotografie z roku 1932³²³, ale ten předmětem přesunu do Valtířova již nebyl.

Tak jako kostel ve Svádově, i kostel ve Valtířově odděluje od okolí ohradní zeď. Do ní byly po roce 1966 vsazeny dva portály z kostela sv. Vavřince. V současnosti tvoří hlavní vavřínecký portál reprezentativní vstup do areálu valtířovského kostela z východu. Jde o portál s půlkruhovým obloukem členěným profilací v podobě několika ústupků a masivním zubořezem tvořeným konzolami. Další z portálů se nalézá v severovýchodní části ohradní zdi. Je půlkruhový s okoseným, bohatě lineárně profilovaným ostěním a nese podobnosti s portálem v jižní stěně lodi kostela³²⁴.

³²⁰ Kaiserová, K. – Kaiser, V., Dějiny města Chabařovic, s. 41, 42; Müller, R., Kunstgeschichtliches aus dem Bezirke Aussig, s. 380–382; Simon, G., Die St. Laurenziuskirche bei Karbitz, s. 17.

³²¹ Sommer, J. G., Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt, in 16 Bänden, Erster Band, Leitmeritzer Kreis, s. 212.

³²² Kamshoff, O., Předlice kdysi a nyní, s. 29–30; Müller, R., Kunstgeschichtliches aus dem Bezirke Aussig, s. 381; Simon, G., Die St. Laurenziuskirche bei Karbitz, s. 15–16, 69; Umlauft, F. J., Alte Grabsteine an der Laurenziskirche, s. 102.

³²³ Kaiserová, K. – Kaiser, V., Dějiny města Chabařovic, s. 30; Simon, G., Die St. Laurenziuskirche bei Karbitz, s. 186.

³²⁴ Ramešová, M., Otázky saské renesance, s. 66.

Pohled do presbytáře kostela sv. Václava ve Valtířově.

Náhrobníky z kostela sv. Vavřince v Hrbovicích druhotně instalované při severní zdi kostela sv. Václava ve Valtířově.

Náhrobník Adalberta Freudenbergera z Habelsbergu z kostela sv. Vavřince v Hrbovicích při západní zdi kostela sv. Václava ve Valtířově, inverzní instalace.

3.3.2 Sepulkrální památky

Prameny, které nám umožňují studovat problematiku sepulkrálních památek, lze rozdělit do tradičních skupin pramenů hmotných, písemných a obrazových. Nejlepší a nejkvalitnější výpověď o funerálních památkách poskytují prameny hmotné, tzn. samotné dochované náhrobky. O těch náhrobcích, které se do současnosti nedochovaly nebo jsou již značně poškozené, se dozvídáme především díky pramenům obrazovým, tedy dříve vyfotografovaným či překresleným sepulkráliím. Mezi písemné prameny patří např. kroniky s reakcemi na okázalé monumenty a diskusemi o sepulkrálních fundacích nebo pohřební kázání prozrazující způsob a pravidla pohřbu³²⁵.

Privilegované postavení ve vztahu ke kostelu příslušelo patronátnímu pánu; to se odráželo nejen ve zpřítomnění erbů a nápisů na stavbě či vybavení kostela, ale i v rovině funerální. Do souboru studovaných nositelů heraldických a epigrafických památek na Ústecku patří hrobové a memoriální artefakty, které je možné rozdělit do dvou skupin. Do první skupiny lze pojmout zcela prosté nápisové a znakové sepulkrálie a náhrobníky s postavou zemřelého, avšak bez jakéhokoli zařazení do náboženské, historické či alegorické scény. Druhou skupinu tvoří zpravidla vysoce umělecky propracovaná kamenická díla, zejména epitafy, vyznačující se značnou ornamentální bohatostí a typovou, formální i ideologickou variabilitou. Zemřelá osoba či osoby jsou zobrazeny v reliéfu nebo jako volné plastiky, vždy však v souvislosti s náboženským, historickým nebo alegorickým výjevem. V mnoha případech náboženský kontext zprostředkovávají vedle obrazů i biblické citáty, které tvoří nápisový doprovod památky a poukazují tak na konfesní prostředí zemřelého.

I přes jistou typologickou různorodost a uměleckou kvalitu sepulkrálních památek na sledovaných místech regionu lze oběma skupinám připsat společný aspekt. Zásadní vliv na podobu náhrobníků a epitafů měli jejich objednatelé, jejichž představy byly determinovány společenským statutem a finančními možnostmi. Vzhledem k absenci kvalitní kamenosochařské dílny na Ústecku a silným vazbám na saské prostředí šlechta přejímala umělecké impulzy a vzory především z kurfiřtského Saska. Bez obav tak můžeme sledovaný soubor sepulkrálií zahrnout do okruhu umělecké produkce tzv. saské renesance, k jejímž mistrovským dílům dochovaným na českém území zvláště ty v kostele sv. Václava ve Valtířově patří. Prostřednictvím uměleckého transferu byly na Ústecko dováženy jak náhrobníky, tak epitafy, které se před instalací na určené hrobové místo ještě po importu dokončovaly. Autorství některých z nich je zcela prokazatelné a je tak možné zařadit je do některého z dílenských okruhů saské kamenosochařské tvorby, zejména 2. poloviny 16. a počátku 17. století. Sepulkrální památky na Ústecku sice nedosahují velkoleposti a ikonografické pestrosti významných saských vzorů, jako je např. pohřební monument pánů z Büнау v Lauensteinu, epitafy pánů ze Schönberku v Saydě nebo Pflugků ve Strehle, ale z pozice svého vzpomínkového a reprezentativního charakteru naplňují stejnou platformu bezezbytku. Umělecké kvality saských dílen pak dosahují zvláště epitafy rodiny Salhausenů

³²⁵ Malý, T., Komemorativní kultura v českých zemích raného novověku.

a některé náhrobníky dochované v kostele chlumeckém. Nejvýraznějším zástupcem sepulkrálií na Ústecku je však epitař rodiny Bock ve valtířovském kostele (č. kat. 52). K této památce se jako k jediné ve sledované oblasti váže i iluzivní malba, která doplňuje celkovou kompozici epitařu a vytváří z něj manýristický komemorativní monument prvotřídní hodnoty.

Ve 20. a 30. letech 16. století se kromě náhrobníků – náhrobních kamenů a epitařů – vyvinulo i několik dalších typů náhrobků, které však měly odlišné praktické i ideové funkce, dané jejich materiálem, způsobem provedení i významem. V oblasti severozápadních Čech se objevuje několik artefaktů, které odkazují na pohřby s využitím staršího funerálního prostředku, a to tumby. Demonstrační účinek tohoto náhrobku byl dán jeho velikostí i složitější dekorativní výzdobou, včetně dominance ležící postavy zemřelého. Jedná se o památky spadající do sféry saské produkce a reprezentující pozdně středověkou (jagellonskou) sepulkrální plastiku v kontextu rodových pohřebišť. Zbytky nekropole původem míšeňského rodu Ilburků jsou dochovány v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Charvatcích, kde se nachází náhrobní deska Viléma staršího z Ilburka († 1490). Deska, zhotovená někdy v 80. letech 15. století, původně tvořila, dle umístění erbovní výzdoby, zkosení hran a pozice obíhajícího nápisu víko tumby³²⁶. Pravděpodobně nejznámější a umělecky také nejhodnotnější je tumba s transi Jana Hasištejnského z Lobkovic († 1517) z doby kolem roku 1516 od Ulricha Creutze, umístěná v kostele Zvěstování Panny Marie a Čtrnácti svatých pomocníků v Kadani³²⁷. Přestože tato památka vykazuje sekundární polohu, jako jediná tohoto typu se v severozápadních Čechách dochovala kompletní, neboť z původních tumb jsou dnes většinou zachovalé pouze jejich zdobené krycí desky. Tak je tomu i u náhrobní desky Sabiny z Vřesovic, rozené z Drahovic († 1518), z doby kolem roku 1520. Deska původně tvořila víko tumby, instalované v klášterním kostele Věch svatých v Krupce. Dnes je uložena v ambitu kostela Bolestné Matky Boží v Bohosudově³²⁸. Renesance však tumbový typ pohřbu neopustila, čehož může být důkazem i náhrobek Viléma Doupovce z Doupova († 1568), dnes rozebraný a druhotně uložený v již uvedeném klášterním kostele v Kadani. Původně tumba s mramorovou krycí deskou, kterou dal zhotovit pro Viléma jeho syn Fridrich, stála v mauzoleu na hřbitově u farního kostela sv. Mikuláše ve Vilémově. Autorem díla byl dle autorské značky Jörg Meyer z Kadaně. Doupovcové byli na Ústecku propojeni příbuzenskými vazbami s Kölbly z Geisingu, držiteli panství Chlumec. Pravděpodobně na základě těchto kontaktů byla u Meyera objednána tumba pro pohřeb Magdaleny Horové z Ocelovic, roz. Kölblové z Geisingu (č. kat. 07)³²⁹. Tato vysoce výtvarně propracovaná sepulkrálie, spadající svým vznikem do roku 1580, označovala místo pohřbu jak samotné Magdaleny, tak jejích dvou synáčků v bývalém chlumeckém kostele sv. Gottharda. Bohužel, opět se dochovala pouze krycí deska, ke které tělo tumby postrádáme. Nelze ani určit konkrétní místo její původní konstrukce, ze kterého by se mohly

³²⁶ Chlíbec, J. – Roháček, J., Sepulkrální skulptura jagellonského období v Čechách. *Figura a písmo*, s. 93–101.

³²⁷ Tamtéž, s. 152–161.

³²⁸ Tamtéž, s. 185–189.

³²⁹ Hlaváček, P., Renesanční sochař Jörg Meyer z Kadaně, s. 239; Hrubý, P., Sepulkrální tvorba kadaňského sochaře Jörga Meyera, s. 53, 54–55.

dovodit souvislosti spojené s takovým pohřbem. Přitom se nemuselo jednat přímo o tumbu, ale o náročnější architektonickou podobu sepulkrální památky, vyzdvíženou nad úroveň kostelní podlahy. Pro původní využití desky jako víka mluví situování nápisu, který je po obvodu desky orientován patou písma ven, aby bylo umožněno čtení ve vyvýšené poloze. Tato orientace je ještě doplněna zkosením okrajů nesoucích nápis a znakový doprovod, který je omezen pouze na štíty se základními erbovními figurami. O významu této památky nejen pro jejího objednatele, ale i pro samotného autora svědčí i to, že je jako jedna z mála na Ústecku opatřena monogramem.

V době renesance přestaly být sepulkrálie výlučnou záležitostí vysoké světské i duchovní aristokracie a v průběhu 16. století se staly vážným projevem konfesní totožnosti, víry, ctižádosti a reprezentace. Zřízení náhrobníku nebo epitafu bylo soukromou fundací, v režii zemřelého nebo jeho rodiny. Podoba sepulkrálie, včetně použitého materiálu a uměleckého zpracování, odrážela majetnost, vkus a společenské postavení jejího pořizovatele, který však nemusel být vždy identický se zemřelým. V některých případech si mohl objednavatel nechat zhotovit náhrobek ještě za svého života a mohl tak ovlivnit jeho konečný vzhled. Většinou ale sepulkrálie vznikala na objednávku pozůstalých s větším či menším časovým odstupem po smrti dané osoby. Příslušníci šlechty se zpravidla nechávali zpodobňovat ať už na složitých architektonických, nebo jednoduchých figurálních sepulkráliích v celé své postavě. Vedle často používaného polovysokého reliéfu to mohly být i polosochy či celé sochy v ležící, stojící a v protestantském prostředí oblíbené klečící poloze. Obdobně jako byl v 50. letech 16. století v oblasti Drážďan vytvořen typ architektonického epitafu, vzniklo ve stejném období i základní schéma náhrobního kamene. U epitafů se v průběhu doby pod vlivem nizozemského a italského manýrismu proměňovaly vztahy jednotlivých složek, avšak sochařské schéma náhrobního kamene zůstalo v podstatě stejné až do prvních desetiletí 17. století³³⁰. Figury zobrazené na náhrobnících mají stálou typizaci, která se však u mužské části zvolna proměňuje. Figura rytíře na náhrobním kameni prochází jistým „oživením“, kdy se postava z frontálního pohledu a s rukama sepjatýma v modlitbě na hrudi (č. kat. 23) mění v jedince s tváří v polovičním profilu, sebevědomým postojem nakročené nohy, pravou rukou založenou v bok a levou držící jílec meče. Po roce 1600 je často kyrys převázán šerpou svázanou v uzel, jejíž konce dekorativně dotvářejí okolí postavy (č. kat. 12, 13, 32). Ženský typ náhrobníku zůstává v konzervativní podobě zachován s frontálním pohledem tváře a rukama sepjatýma na prsou, občas třímajícíma křížek či bibli (č. kat. 47, 50, 53). Charakteristikami kompozice jsou uzavřená silueta reliéfu a státnost podporovaná vertikálitou jednotlivých částí draperie ženského šatu.

Hlavní a primární funkcí náhrobků byla funkce pamětní; měly dokumentovat hodnost, ctnosti a slávu zemřelého a odkázat ji potomkům a vybízet příbuzné a kolemjdoucí, aby na dotyčného vzpomínali. Sepulkrálie svým výkladem o životě a skutcích zemřelých propagovaly i křesťanské ctnosti, čímž získaly funkci výchovnou a moralistickou.

³³⁰ Holub, K., Sochařský vývoj sepulkrální plastiky a oltářů v severozápadních Čechách v letech 1550–1600, s. 30.

Období 16. a 17. století bylo dobou největšího rozmachu sepulkrálií, které se vyvinuly do různých podob a typů. Od původního zakrytí hrobu se jejich charakter změnil v primárně memoriální a symbolickou funkci, kterou plnily v blízkosti nebo zcela mimo místo pohřbu. Prošly rovněž značnou výtvarnou proměnou, vrcholící v umělecky náročné etážové architektuře s bohatým dekorativním a sochařským doprovodem. Náhrobky a epitafy se staly jedním z projevů renesančního umění a silně ovlivňovaly podobu interiérů sakrálních staveb. Základním materiálem byl pro náhrobníky i epitafy pískovec, který se v hojné míře vyskytoval v celých severozápadních Čechách i v Sasku. Konkrétní druh kamene, včetně lokalizace ložiska, však nelze bez petrografického průzkumu vymezit. Se zvyšujícími se nároky na reprezentaci byla díla výtvarně i umělecky propracovanější, se zapojením dalších materiálů, jako byly alabastr, mramor nebo bronz. Sochy byly dokonce opatřovány kovovými součástmi, například v rámci zbroje to byla čepel či pochva meče nebo ostruhy (č. kat. 43).

3.3.2.1 Náhrobníky

Přestože byly celé severozápadní Čechy v průběhu raného novověku vystaveny masivnímu importu špičkové saské umělecké produkce, nelze zde pominout ani tvorbu místních dílen. Ta se odrážela především ve standardní kamenosochařské práci, jejíž běžnou součástí byly náhrobníky, které lze považovat za stěžejní funerální médium. Nejstarší šlechtické náhrobníky zaznamenáváme v českém prostředí zhruba od poloviny 13. století, i když je předpoklad, že u osob privilegovaného postavení náležel náhrobní kámen k deklaraci sociálního statutu podstatně dříve. Od doby kolem roku 1300 se objevují doklady figurálních náhrobníků, jejichž podíl narůstá zvláště v 16. století³³¹. Jedná se o nejčastěji se vyskytující sepulkrálii, která doznala různých podob. Její primární funkce spočívala ve fyzickém zakrytí hrobového místa spolu s funkcí individualizace daného prostoru a zachování memoria zemřelého. Na sledovaném území se nacházejí dva základní ikonografické typy náhrobníku, a to znakový a figurální. Velikost náhrobníku se řídila půdorysem hrobu, standardní byly rozměry v životní velikosti zemřelého, bez ohledu na jeho věk. Můžeme se tak setkat jak s náhrobníkem určeným pro dítě, tak s kamenem s mírně naddimenzovanými rozměry dospělého jedince. Náhrobník může být nositelem všech podstatných složek vypovídajících o osobě zesnulého. V rámci nápisového doprovodu jsou to hlavně biografické údaje, chronologická data, sociální statut a související epiteta. Znaková složka reprezentuje rodovou kontinuitu a v hojnějším zastoupení i genealogické vazby a starobylost rodu. Je-li na náhrobníku personifikována osoba zemřelého, je jeho podoba závislá na invenci zhotovitele sepulkrálie. Právě zde se nejvíce projevuje kvalita práce, jež se může pohybovat mezi průměrnou kameničinou a hodnotnou sochařskou produkcí, kterou lze teritoriálně, dílensky i autorsky zařadit do některého uměleckého okruhu.

³³¹ Šimůnek, R., Reprezentace české středověké šlechty, s. 73–74.

Ústecký soubor náhrobníků vykazuje standardní znaky sepulkrálií tohoto typu a nenastává u něj problém s interpretací kompozice figury, kdy se ještě v době raného novověku objevuje středověká antinomie ležení versus stání. Svým způsobem je tato kamenosochařská tvorba stále poznamenána jistým schematismem, avšak s tendencemi zachytit již reálnou postavu a podobiznu zesnulého.

Muž je nejčastěji zobrazován jako rytíř, kdy zbroj reprezentuje a podtrhuje jeho šlechtický stav. Celou plochu kamene zaujímá polovysoký reliéf frontálně stojící postavy v brnění. Typický je postoj rozkročených nohou, u nichž je umístěna přilbice. Pokud vedle pravé nohy není položen rodový erb zemřelého, bývá přilbice právě tam. Někdy je ztvárněna i mezi rozkročenýma nohama nebo při noze levé. Nikdy ji však zesnulý nedrží v ruce po svém boku. Dospělé ženy jsou zpodobněny převážně s rukama sepjatýma na prsou v modlitbě, oděny ve vdovském smutečním šatu, který se skládal z čepce, roušky přes ústa nebo šlojíře, dlouhé šuby a sukně, popř. kratšího pláštíku (č. kat. 16, 37, 47, 50, 53). Mladé dívky a chlapci jsou zobrazeni v dobových oděvech, které jsou zdrobnělými kopiemi šatů dospělých, jako je tomu například na menším náhrobním kameni sester Johanky a Evičky Kölblových z Geisingu (č. kat. 41). Malé děti a kojenci mají oblečeny dlouhé šuby nebo košilové šaty, včetně dětských čepců, obojí často s vyšitými – reliéfními křížky (č. kat. 07, 30, 37). Pokud oděv nevyjadřoval smutek ze smrti, odpovídal zpravidla tomu nejlepšímu, co měla zesnulá osoba k dispozici. Tak tomu je u Hanse z Techwitz, který je společně se svým synkem zpodobněn v civilním, bohatě prostřihávaném šatu, v šubě a v dnes již neznatelném baretu (č. kat. 19). Honosné šaty s květinovým vzorem, nabíranými rukávci, okružím a dvojitým řetězem s křížkem má na sobě Magdalena Horová z Ocelovic (č. kat. 07)³³². Její náhrobník, spíše však víko tumby, je jediný z dochovaného fondu, který se typologicky vymyká, neboť zcela zřetelně zobrazuje ležící ženu, jejíž hlava spočívá na polštáři se střapci. Ostatní náhrobníky představují osoby stojící. Gesto, kdy se rodič rukou dotýká hlavy dítěte, vyjadřuje na několika náhrobcích láskyplný vztah mezi oběma postavami i v momentu smrti (č. kat. 07, 19, 37). V některých případech nejsou figury zesnulých v centrálním poli náhrobníku vloženy zcela volně, ale vystupují z architektonického rámce, jakési mělké niky, arkády či portálu (č. kat. 08, 09, 11, 12, 13, 32).

U figurálních náhrobníků nápisový doprovod sleduje hranu sepulkrálie a odvíjí se kolem ústřední scény, častěji je rámovaný lištou. Obíhající text někdy přechází z jedné řádky do druhé nebo pokračuje v horní části ústředního pole, po stranách hlavy zesnulého. Erbovní složka je umístěna do rohů ve schématu čtyřkoutního vývodu, nebo je zastoupena jedním větším rodovým erbem, vždy na heraldicky pravé straně. Vývod do osmi erbů se objevuje u několika náhrobníků vyšší výtvarné kvality (č. kat. 12, 13, 49).

Vedle náhrobníků s postavou zemřelého se ve sledovaném souboru památek vyskytují i tradiční náhrobníky znakové, často doplňované obsáhlejším textem. U těchto skromnějších a z hlediska výtvarného řešení konzervativně pojatých artefaktů tvoří ústřední

³³² K odívání Rašplíčková, Z., Renesanční móda saské šlechty ve světle sepulkrálních památek; Sadržalová, Z., Oděv, schránka lidského těla i duše. Renesanční odívání měšťanských elit v metropolích zemí Koruny české.

motiv rodový znak zesnulého. Ten bývá větších rozměrů, provedený v polovysokém reliéfu, se zachováním všech částí – štítu, přilbice, přikryvadla a klenotu. Znak je obvykle umístěn ve středu náhrobníku, kdy je nápis veden po obvodu sepulkrálie (č. kat. 20) a někdy pokračuje i do ústředního pole. Je-li znak kombinován s obsáhlejší nápisovou složkou, pak se nalézá ve spodní polovině náhrobníku. Písmo většinou obíhá v jednom nebo více řádcích obvod kamene a následně zaplňuje horní polovinu sepulkrálie (s. 01, 02, 03, 04, 05, 15, 35). Přestože byl znak hlavním a často i dominantním prvkem náhrobníku, byla jeho podoba determinována i obsahem nápisového doprovodu. Obě složky se tak objevují v různých modifikacích, kdy velikost erbu ustupuje textu a naopak text je potlačen pomocí zkratk.

Ač je na Ústecku dochován pestrý fond náhrobníků, lze mezi některými z nich vysledovat téměř identické typy, pravděpodobně vycházející ze stejných kamenických rukou nebo shodného dílenského prostředí. Jedná se zvláště o náhrobníky pořizované široce rozvětveným rodem rytířů Kölblů z Geisingu, kteří vedle chlumeckého panství střídavě vlastnili i řadu drobnějších statků na Ústecku, včetně nemovitostí v samotném městě Ústí nad Labem.

V prvním případě se jedná o znakové náhrobníky, které nechal zhotovit Leopold Kölbl z Geisingu s manželkou Kateřinou, rozenou z Liebsdorfu, pro své zemřelé děti Kateřinu, Zachariáše a Alžbětu. Tři kameny se dnes nacházejí v různých obcích a pravděpodobně tomu tak bylo i v minulosti, podle toho, jaký statek měl v době úmrtí toho kterého dítěte Leopold v držení nebo kde se momentálně rodina nacházela. Evidentně však nereflktují stav svého původního uložení a jejich umístění je minimálně sekundární. Nejstarší, z roku 1575, pochází z dnes již zbořeného kostela sv. Martina v Tuchomyšli a je umístěn v podvěží kostela sv. Václava v Roudnících (č. kat. 15). Druhý, z roku 1582, je zazděn v jižní stěně lodi hlavního ústeckého chrámu (č. kat. 35) a třetí, z roku 1584, se nalézá v kostele Všechny svatých v Arnultovicích (č. kat. 01). Všechny památníky vykazují shodnou podobu i umístění rodového erbu, včetně pojetí nápisového formuláře.

Druhým příkladem jsou dva téměř shodné a umělecky velmi propracované figurální náhrobníky, které nechali zhotovit pozůstalí chlumecké větve rodu roku 1616 pro Bernharda (č. kat. 12) a v roce 1619 pro jeho otce Petra IV. (č. kat. 13), a to pravděpodobně přímo u pirenského mistra Lorenze Hornunga³³³. Do tohoto okruhu pravděpodobně náleží i náhrobník Friedricha ze Salhausenu na Benešově ve svádovském kostele z doby po roce 1619 (č. kat. 32). Bernhardův kámen může evokovat náhrobek nástěnný, který mohl být už od počátku umístěn ve vertikální poloze. Tomu nasvědčuje i ztvárnění postavy, jež nabývá přirozené tíže, vystupuje z portálu a více se tím odpoutává od pozadí. Tvář zemřelého má realistickou podobu a celkové nahlížení figury ve frontálním postoji je velice přirozené. Důležitým prvkem je pak nápisový doprovod, který je sice součástí jednoho náhrobního kamene, ale začíná pěti řádky v odděleném poli nad hlavou zesnulého a standardně

³³³ Hrubý, P., Sepulkrální tvorba Lorenze Hornunga na Ústecku, s. 10–11.

pak pokračuje v řádku obíhajícím obvod náhrobníku. Tak jako všechny náhrobníky ze sledovaného fondu, i tento vykazuje minimálně sekundární polohu a s jistotou nelze určit jeho původní situaci. Předpokládané primární osazení kamene do zdi však vyvrací horizontální poloha podobného náhrobníku Güntera z Büнау († 1619) v pohřební kapli lauensteinského kostela. Ten rovněž pochází z dílny Lorenze Hornunga a pravděpodobně lokalizuje původní místo pohřbu. Rozklíčovat a interpretovat v dnešní době prvotní umístění sepulkrálií, zvláště pak náhrobníků, je téměř nemožné. Oba chlumecké kameny evidentně nebyly ve své době ani později vystaveny destruktivním účinkům následné manipulace, popř. recyklace pro jiné účely. Tyto náhrobníky představují vynikající ukázky sepulkrální plastiky tohoto typu nejen na Ústecku, ale i v celých severozápadních Čechách počátku 17. století vůbec.

Náhrobníky z produkce Lorenze Hornunga v kostelní kapli lauensteinského kostela.

Chlumecké panství začátkem 16. století drželi Valecčtí z Doupova, kteří jej roku 1536 zpětně odprodali Kölblům z Geisingu. Stalo se tak pravděpodobně na základě vzájemných příbuzenských vazeb. Náhrobníky členů obou rodů jsou součástí zdejšího souboru sepulkrálií. Na třech z nich je patrný stejný kamenický rukopis, který se projevuje jak v celkovém kompozičním pojetí obrazu na kameni, tak stylem písma a podobou erbu (č. kat. 02, 03, 04, 05). Pro shodné kamenické ruce, popř. dílnu, mluví i krátký časový úsek jejich vzniku v letech 1536 –1540. Velkou podobnost v písmu i erbovní výzdobě pak vykazuje náhrobník Lukrecie ze Salhausenu s datem 1548 ze svádovského kostela (č. kat. 20), což by jen potvrzovalo

teorie o objednávkách činěných širším okruhem zákazníků směrem k jedné kamenické dílně. Se Salhauseny je pravděpodobně spojen i značně ošlapaný náhrobník, který se typologicky podobá tomu Lukreciinu.

Původní vzhled a barevnost pískovcových náhrobníků již v dnešní době nelze dost dobře určit, neboť ta, jako u celé řady podobných památek, vzala časem za své. Povětrnostní vlivy, hrubé mechanické zásahy člověka a stavební aktivity v objektech, včetně rušení hrobových míst a památek na zesnulé spojeného se změnou patronátních práv ke kostelu, přispěly k zániku řady náhrobníků. Na Ústecku byly toho příčinou hlavně puristické přestavby některých sakrálních objektů v 2. polovině 19. století (Chlumec, Ústí nad Labem) a zvláště pak úplná likvidace řady kostelů od 60. let 20. století (Tuchomyšl, Hrbovice). Dnešní torzální stav jen dává tušit bohatost tohoto památkového fondu. Určit jeho původní rozsah a podobu, včetně barevnosti jednotlivých památek, je bez odborných průzkumů a analýz na pomezí dohadů a spekulací. S ohledem na některé další dochované sepulkrálie lze předpokládat, že i náhrobní kameny měly barevné řešení, popř. byly opatřeny alespoň základní monochromní povrchovou úpravou. U náročnějších, zvláště figurálních náhrobníků pravděpodobně byla plasticita reliéfu docílena širším barevným spektrem, popř. zlacením jednotlivých prvků. U znakových nebo nápisových náhrobníků mohl být použit jednoduchý vápenný nátěr a modelační tahy erbovní výzdoby a nápisu zvýrazněny tmavší barvou, jako je tomu například u náhrobníku Alžběty Kölblové z Geisingu v arnultovickém kostele. Avšak i zde se může jednat o pozdější úpravu povrchu. Znak, jehož základním rozlišovacím prvkem jsou právě tinktury, k barevnému zpracování značně vybízel.

Výše uvedené příklady jen dokazují praxi, kdy se příslušníci jedné rodiny obraceli v případě potřeby po několik let na již osvědčenou kamenickou dílnu ve svém okolí, popř. činili objednávky u zavedených sochařů v nedalekém Sasku. Tvorba těchto dodavatelů pak mohla pokrývat rozsáhlejší oblast, neboť doporučení činěná zvláště prostřednictvím vzájemných příbuzenských vazeb zde usazené šlechty vytvářela širší klientelu pro odbyt kamenosochařské produkce. Tato práce nemá za úkol dokázat bezprostřední vazbu určitých objednatelů ke konkrétním dodavatelům, avšak i z torzální podoby současného fondu sepulkrálií na Ústecku lze vytušit, že tyto vazby zde existovaly v průběhu doby minimálně v měřítku jednotlivých šlechtických rodů.

3.3.2.2 Epitafy

Ve chvíli, kdy se náhrobní deska nebo její modifikovaná podoba oddělila od hrobu a začala se umísťovat ke zdi, popř. na ni zavěšovat, vyvinul se nový typ náhrobku – epitaf. Ojediněle se sochařské epitafy objevovaly v Evropě již od poloviny 14. století, avšak k jejich šíření docházelo od konce 15. století. V průběhu 16. století náhrobníky a epitafy existovaly vedle sebe paralelně s tím, že k největšímu rozvoji epitafů došlo od poloviny 16. do poloviny 17. století.

Zatímco středověké epitafy kladly důraz na osobní devoci, kdy se klečící donátor modlil u náboženského nebo alegorického výjevu a vzýval modlitbou spásu své duše, vlivem luteránské doktríny se ideová funkce epitafů změnila. Modlitbami se měl člověk obracet především k sobě samému, a ne k zobrazeným svatým. Náboženská témata používaná na protestantských sepulkráliích v první řadě ilustrovala biblické události a dosahovala tak funkce morálního poučení. Stále větší uvědomování si vlastní víry v Boha stavělo podobu fundátora před náboženskou scénou do té míry, že se postupně stala dominantním prvkem epitafu. Figura zemřelého získala natolik významné místo, že byla ve vysokém reliéfu nebo v podobě sochy umísťována v prvním plánu díla, v typickém zobrazení klečícího oranta před krucifixem. Pokud měl epitaf ještě funkci rodového monumentu, mohla zemřelého obklopovat celá rodina, která tímto vstupovala do nadpozemského světa společně s ním. Zde platilo pravidlo, že muži byli zobrazováni vždy vlevo, ženy vpravo, děti byly před nimi často seřazeny sestupně podle věku. Vlivem renesančního proudu se skupina osob z prostoru hlavního výjevu mohla natolik vydělovat, že byla zpodobněna samostatně na předsazené desce. Na Ústecku se v tomto ohledu jedná pouze o epitaf Abrahama a Marty z Bocku ve valtířovském kostele sv. Václava (č. kat. 52). Reliéfní a plastická výzdoba epitafů byla zpravidla hojně doplňována drobnějšími sochami např. starozákonních proroků, alegoriemi Naděje a Víry nebo andílky či putti, které byly umísťovány na římsách, ve vrcholech a na vedlejších konzolách. Tato výzdoba výrazně dotvářela nejen ikonografický, umělecký, ale i konfesní program sepulkrálií. Bohužel, zvláště snáze přístupné epitafy usazené přímo na kostelní podlahy byly v průběhu doby o tuto výzdobu ochuzeny, což je i případ Ústecka.

Od počátku 16. století prošly epitafy komplexní proměnou od jednoduchého konzervativního typu kamenné desky přes edikulové formy k složitým závěsným monumentům s řadou architektonických prvků. Epitafy se stojící postavou byly v době renesance základním typem náhrobků příslušníků šlechtického stavu. Pozice zemřelého na náhrobku však nebyla fixována pouze do této formy, ale vyskytovala se i v modifikaci s formou ležící postavy. Od poloviny 16. století se paralelně objevuje pozice klečícího oranta, která u epitafů záhy převládla. Zemřelý byl zobrazován při modlitbě před svatými, někdy s příslušníky své rodiny, s tím, že osoby byly současně obráceny k sobě navzájem i k pozorovateli. Ostatně, zobrazení klečícího oranta je příznačné i pro epitafy na Ústecku.

Typickým znakem epitafu bylo jeho umístění na chrámové stěně v sochařské nebo malířské podobě, nezávisle na hrobu. Sepulkrálie představovala ideál zemřelého a svým výtvarným pojetím upomínala na jeho sociální, ale i konfesní příslušnost. Erbovní výzdoba dokazovala starobylost, urozenost a rodovou kontinuitu. Nápisová složka pak nejčastěji uváděla biografické údaje a datum úmrtí zesnulého, ale mohla rozvíjet i další epiteta a biblické citáty.

Zdobení památníků zesnulých, které mělo předat budoucím pokolením jejich podobu a zachovat tak jejich nesmrtelnost, mohlo nabývat formu realistického portrétu již v 15. a 16. století. Zobrazení zesnulého reflektovalo jeho společenské postavení ve šlechtické obci. Vládnoucí suveréni byli stylizováni se znaky a insigniemi své moci, aristokrata či nižšího šlechtice determinoval oděv dvořana, vojáka či duchovního. V období renesance však

v mužském prostředí stále přežíval ideál rytíře, ochránce a bojovníka, proto byli i nadále muži zobrazováni hlavně ve zbroji. Posledně jmenované zpodobnění převládá rovněž na sepulkrálních památkách sledovaného regionu (č. kat. 24, 28, 29, 36, 42, 43, 44, 52). Zatímco se muži prezentují v honosné plátové zbroji, jejíž součástí je často přilba s péřovým chocholem a rukavice, ženy vystupují v dobovém šatu, úměrném svému stáří a stavu. U žen převažuje tradiční vdovský šat se zahalenou hlavou a ústy (č. kat. 22, 27, 45). Nechybí ani vyobrazení potomků. Ti odrostlejší jsou oděni ve slavnostním civilním šatu, poplatném dobové módě dospělých (č. kat. 43, 44, 45, 52), dívky provází jako symbol nevinnosti věneček na hlavě (č. kat. 45). Charakteristická je i přítomnost dětí, oděných v košilových šatech s čepci (č. kat. 45, 52).

Do 3. třetiny 16. století sepulkrální tvorba vykazovala spíše řemeslnou práci v kameni, která se odrážela v opakování schematických vzorů. Postavy zemřelých byly zobrazovány v předem daných, strnulých pózách, s minimálními znaky reálné podoby. Realismus se v portrétních náhrobcích začal projevovat později, pod vlivem italské renesance a humanistického individualismu. Zruční kameníci se stávali umělci, kolem nichž vznikaly dílny s rozsáhlým vlivem na uměleckou kamenosochařskou produkci regionu. Postava i obličej zesnulého již odpovídaly jeho věku a „portrét“ tak umožňoval jistou psychologickou charakteristiku osobnosti.

V oblasti tvorby epitafů se kolem poloviny 16. století objevil fenomén epitafního oltáře³³⁴. Ten do své ikonografie integroval vedle ústředního náboženského tématu i komemorativní prvek svého donátora. Zpravidla byla tato vzpomínková a paměťová funkce vztažena na celou jeho rodinu. Tyto oltáře se postupně šířily z Německa a Nizozemí a od 70. a 80. let měly často podobu dvou- až tříosové architektury s velmi bohatou ornamentální a figurální výzdobou, již dotvářely alegorické a náboženské výjevy. Od 90. let dekorativnost epitafů i epitafních oltářů pod vlivem manýrismu narůstala a po roce 1600 lze u nich pozorovat první barokní formy, včetně oválných kompozic edikulových struktur. V souvislosti s rodovou reprezentací s sebou epitafní oltáře vždy nesly bohatou znakovou výzdobu doprovázenou dedikačními nápisy a v luteránském prostředí i biblickými citáty.

Ve vybraných objektech na Ústecku jsou sice dochovány umělecky velice hodnotné oltáře, avšak žádný z nich nevykazuje epitafní charakter, jako je tomu například v saském Zabeltitz, Burkhardswalde, Seifersdorfu nebo u velkolepých konstrukcí v Strehle či Lauensteinu. Podoba těchto architektur byla i zde určena bonitou objednatele, ale i velikostí sakrálního prostoru, který byl téměř vždy využit i jako rodové pohřebiště. Oltář tak přebíral funkci ústředního spirituálního i memoriálního středobodu, jehož prostřednictvím se zemřelý, jeho rodina i v kostele pochovaní předci a příbuzní přibližovali Bohu a ohnisku své spásy. Oltářní architektura na Ústecku vykazuje pouze erby, odkazující na její donátory. Je tomu tak v případě oltáře zhotoveného pod patronátem Fridricha ze Salhausenu a Alžběty z Bocku pro svádovský kostel sv. Jakuba Většího z doby kolem roku 1606 (č. kat. 31) nebo

³³⁴ Thauer, D. A., Der Epitaphienaltar; Törmer-Balogh, W., Zur Entwicklung des protestantischen Altars in Sachsen während des 16. und beginnenden 17. Jahrhunderts, s. 411-436.

v krásnobřezenském kostele sv. Floriána, kde nechal Rudolf III. z Bünau na oltář z roku 1605 vedle svých iniciál vytvořit svůj i manželčin osmířbovní vývod (č. kat. 14).

Epitafní oltáře byly často budovány ve složité etážové konstrukci, jejíž součástí byly i postranní vstupy do záoltářů. Římsy nad brankami skýtaly prostor pro umístění sochařské výzdoby, jak je tomu i u dvou posledně uvedených saských příkladů. Jediným oltářem na Ústecku, jehož součástí jsou i tyto architektonické prvky, je ten v kostele sv. Václava v Roudníkách (č. kat. 17). Oltář díky dochovanému nápisu vykazuje memoriální funkci s poukazem na Mikuláše Ottu Trmického z Miliny, na jehož památku jej Heinrich z Bünau na Děčíně nechal roku 1607 instalovat v kostele v Trmicích. Otázka epitafní funkce památky je tedy zcela na místě. Architektura oltáře byla během doby, ať už v důsledku změny patronátního práva, konfese, vandalstvím či zcizením, zbavena části sochařské výzdoby. Dnes lze proto pouze předpokládat, že erby donátorů byly, tak jako ve Svádově, situovány do rukou štítonošů na římsě druhého stupně oltáře. Zda tento úkol zastávali dva dochovaní putti, jejichž paže funkci nositelů evokují, nebo jiné sochy, nevíme. Více by nám jistě potvrdil až restaurátorský průzkum. Téma epitafního charakteru oltáře v Roudníkách lze v současnosti brát jen jako hypotézu, a nelze jej tedy z důvodu absence memoriálních prvků, soch a plastik do této kategorie památek s určitostí zařadit.

Epitafní oltář rodiny Ende v Burkhardswalde.

Epitafní oltář rodiny Pflugk s dalšími komemorativními prvky v kostele v Zabeltitz.

Epitafní oltář rodiny Grünrode v Seifersdorfu.

Ideologický program epitafů vždy vycházel z konfesních zásad dané doby³³⁵. Reformace společně s luteránstvím přinesla nové vnímání náboženství v otázkách věčné spásy, které se odráželo v celoživotní víře v Krista. Právě Kristus je ústředním tématem biblických scén epitafů a společně s dalšími prvky tak posouvá význam sepulkralie do roviny náboženského a pedagogického nástroje plného symbolů. Zde je kladen akcent na křesťanskou morálku, jsou demonstrovány etické vzory a antivzory, včetně boje dobra se zlem.

Hlavním tématem epitafů bylo Ukřižování, často doprovázené dalšími symbolickými výjevy, včetně vyobrazení staro- a novozákonních proroků a králů nebo personifikacemi Víry a Naděje. Krucifix symbolizoval vyznání víry a oddání se Bohu a představoval kulminační bod vykoupení lidstva, které věří v Krista i Boha a má naději na věčný život a zmrtvýchvstání. Právě před ukřižovaným Kristem v ústředním výjevu každého epitafu pokorně klečí zesnulý, někdy provázený členy své rodiny, a v gestu oranta se modlí a prosí o věčnou spásu.

Dalším oblíbeným tématem epitafů raného novověku se stalo Zmrtvýchvstání, nejzávažnější bod křesťanské nauky. Víra ve zmrtvýchvstání do věčného života, kterou na epitafech vyjadřují četné citáty, představovala naději na překonání moci smrti a hříchů. Doprovodné texty zmírňovaly rovněž další skon vyjadřující výjevy, které byly společně se Zmrtvýchvstáním uplatňovány zvláště v nástavcích či vedlejších plánech epitafů. Zde se objevují scény Snímání z kříže, Oplakávání Krista nebo Ukládání Krista do hrobu. Téma Posledního soudu, které bývalo umístěno buď samostatně, nebo uprostřed mezi ostatními dodatkovými scénami, mělo v době reformace především didaktický význam a odpovídalo nauce o moci víry, že všichni věřící budou odměněni věčným životem. Mezi populární témata v protestantské sepulkrální plastice patřilo také Vzkříšení Krista, Uzdravení Lazara, Křest Krista a Kristus na hoře Olivetské. V případě epitafů i oltářů nad vším dominovala vrcholová socha Krista Vítězného nebo Spasitele.

České luteránské prostředí směřovalo své umělecké objednávky především do protestantských území Německa a Slezska. Na výtvarnou podobu renesančních náhrobků na Ústecku měla vliv především saská kamenosochařská centra, která sama byla vystavována uměleckým impulzům předních evropských středisek Itálie, Nizozemí, Norimberka, Augsburgu, Vratislavy a Prahy.

Problematika určení autorství jednotlivých sepulkrálních památek není jednoduchá, neboť samotný transfer umělců, výtvarné erudice i materiálu byl značný. Předpokladem umělecké objednávky byly nároky na reprezentaci podmíněné finančními možnostmi šlechty. Podobu a výzdobu hrobového místa jistě určoval i společenský status zemřelého. Skromnější vzhled měly památky určené dětem, popř. ženám, které mohli zhotovit místní kameníci z levnějších a dostupnějších materiálů. U těchto převážně jednoduchých, ať už znakových, či figurálních náhrobků, je autor téměř vždy anonymní. Jednalo-li se však o hlavu rodiny,

³³⁵ Jakubec, O., *Renesanční epitaf jako médium společenské a náboženské reprezentace*, s. 23-24; Týž, *Renesanční epitafy v českých zemích a jejich „konfesionalita“*, s. 163-193; Jakubec, O. - Malý, T., *Konfesijnost – (nad)konfesijnost – (bez)konfesijnost: diskuse o renesančním epitafu a umění jako zdroji konfesijní identifikace*, s. 79-112.

popř. seniora celého rodu, nebo významnou osobu ve dvorských či vojenských službách, byla společenská prestiž silným katalyzátorem pro objednávku odpovídajícího memoriálního artefaktu. V tomto případě objednatel mohl učinit přímo pozvání vedoucímu kameníkovi či umělci na dlouhodobější pobyt ve své rezidenci. Zde se většinou nejednalo pouze o solitérní zhotovení náhrobku, ale o zřízení stavební či sochařské hutě, sloužící k stavebním a uměleckým potřebám panstva. Ústecko pravděpodobně takto poznamenala tvorba Hanse Köhlera z Míšně, který je však archivně doložen na panství Salhausenů v Benešově nad Ploučnicí. S ohledem na uměleckohistorickou a stylovou podobnost několika epitafů ve Svádově a Valtířově s těmi v Benešově lze předpokládat, že zde fungovaly klientské vazby napříč celým rodem a umělec uspokojoval mnohem širší regionální poptávku³³⁶. Většina objednávek však směřovala přímo do saských uměleckých center, kde byly činěny zakázky u dílen, v jejichž čele stáli sochaři zvučných jmen. Jejich práce často vykazovala v detailech specifické znaky, podle kterých je bylo možno identifikovat, nebo přímo označovali své výtvary značkou, monogramem nebo jménem. Přesvědčuje nás o tom Michael Grünberger z Freibergu na epitafu Fridricha ze Salhausenu (č. kat. 42) nebo Michael Schwencke z Pirny na epitafu Abrahama a Marty z Bocku (č. kat. 52). Určit autorství nebo specifický umělecký okruh u epitafů je přece jenom pravděpodobnější než u náhrobníků. Epitafy vykazují více výrazových prvků a na základě komparace stylové podoby s autorsky určeným dílem je připsání „anonymní“ práce možné. Na Ústecku lze takto vymezit sepulkralie vzešlé z dílny Lorenze Hornunga, jehož epitafní tvorbu zahrnuje společný náhrobek Volfa ze Štampachu († před 1610) a Markéty, roz. z Lungvic, a epitaf jejich syna Jana Albrechta ze Štampachu († 1616). Oba epitafy, resp. jejich torza, jsou sekundárně umístěny v jednoduchých záklencích ve venkovní stěně kostela sv. Mikuláše ve Všebořicích, které rodina držela od roku 1580 do roku 1628. Hornungovým autorským identifikačním prvkem býval maskaron, který charakteristicky umísťoval na jednotlivé části mužské zbroje³³⁷. Zbytky obou sepulkralií nenesou nápisový doprovod ani heraldickou složku, i když tomu tak v minulosti jistě bylo, a proto nejsou zařazeny do katalogu této práce.

Pro saské území, stejně tak jako pro další ve střední Evropě, byl na počátku raného novověku zásadní průnik italských uměleckých vlivů, které začaly v 2. polovině 16. století ustupovat do pozadí ve prospěch vlivů nizozemských. Ty postupně získaly dominantní vliv a přetrvaly až do období po roce 1610.

Pro náhrobky ovlivněné nizozemským uměním bylo typické oddělení postav fundátorů od náboženských scén, prosadila se větší plasticita reliéfu a užívání různých druhů

³³⁶ K epitafní tvorbě H. Köhlera více Holub, K., Sochařský vývoj sepulkralní plastiky a oltářů v severozápadních Čechách v letech 1550–1600, s. 44–72; Hrubý, P., Restaurování vybraných sepulkralních památek v severozápadních Čechách, povrchové úpravy těchto památek, s. 140.

³³⁷ Srovnej č. kat. 12, 13; Bílek, M., Restaurátorská zpráva k opravě dvou renesančních epitafů z jižní strany fasády kostela sv. Mikuláše ve Všebořicích; Hentschel, W., Sächsische Renaissancebildhauer in Nordwestböhmen, s. 66–67; Hrubý, P., Sepulkralní tvorba Lorenze Hornunga na Ústecku, s. 7–9; Richter, E., Alte Grabdenkmäler des Aussig-Karbitzer Bezirkes, s. 41–42. Ke Štampachům Balášová, M., Kultura luterské šlechty v severozápadních Čechách na příkladu Štampachů ze Štampachu, s. 121–153; Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, díl XXIV., s. 759–762.

materiálů, vedle pískovce to byl především mramor nebo alabastr. Ve výzdobě se uplatnily bohaté štukové reliéfy, různé formy medailonů, kartuší a erbů, v detailech pak hermy, karyatidy, girlandy, zoomorfní i lidské masky, svitkové motivy.

Saské dílny, reprezentované především těmi v Drážďanech, Míšni, Freibergu a Pirně, vytvářely umělecká centra a okruhy se vzájemným interaktivním vlivem a přesahem do protestantského prostředí Slezska a Čech. Na rozdíl od jiných částí Evropy, kde byl zesnulý nejčastěji zobrazován na epitafu ve stoje, saské prostředí vytvořilo prototyp epitafu s klečící postavou a ten se pak od 3. čtvrtiny 16. století šířil i do sousedních oblastí, včetně severozápadních Čech. Plasticitu a hloubku každé sepulkrálie vytvářely reliéfy vrstvené v několika plánech, které se vyznačovaly odpoutáním postav od pozadí, oblostí forem, malou členitostí povrchu a pestrou polychromií.

Barevnost byla pro epitafy v minulosti velice důležitá, neboť polychromní úprava povrchu hrála zásadní estetickou roli, zvláště pak v prostoru česko-saského pohraničí, kde byl nejdostupnějším materiálem pískovec. Ten se sice velice dobře opracovával a modeloval, ale nevykazoval dostatečné vizuální parametry a ušlechtilost, jako třeba mramor, alabastr nebo bronz. Na Ústecku se typické edikulové epitafy dochovaly ve třech lokalitách, a to ve Svádově, Valtířově a v Ústí nad Labem. Vznik tohoto fondu lze vymezit lety 1568 až 1615. V minulosti byly poměrně bohatě barevně polychromované, čímž bylo dosaženo výrazné plasticity reliéfů i sochařské výzdoby. Barva rozlišovala pozadí, architekturu, rostliny, inkarnáty postav a jejich oblečení. Vizuální efekt honosnosti byl docílen zlacením některých částí. V současnosti lze barevnost polychromie částečně identifikovat pouze u valtířovských epitafů.

Epitafy jsou svědky lidské smrtelnosti, vyjadřují nejen křesťanskou víru v pomíjivost smrti, ale souvisejí i se světskou koncepcí věčnosti. Vedle eschatologické role, kterou reprezentují především reliéfy a nápisový doprovod, jsou to erbovní atributy akcentující šlechtickou ideu rodové příslušnosti a kontinuity. Jejich osobní, výtvarný i konfesní charakter dokazuje těsné sepětí Ústecka s nedalekým Saskem, a to nejen v rovině umělecké. Zároveň jsou významnou součástí zdejšího památkového fondu s výrazným uměleckohistorickým přesahem.

Miniaturní sošky orantů na jednom z epitafů rodiny Schönberg v kostele v Saydě.

4. Heraldická a epigrafická studie

4.1 Heraldická reprezentace šlechty v sakrálním prostoru

Osobní či rodová reprezentace šlechty úzce souvisela s legitimizací jejího sociálního statutu ve společnosti. Urozenost byla svázána se šlechtickou ctí a navenek deklarována výrazovými prostředky. Jedním z takových prostředků bylo právo šlechtice nosit erb, který byl i výrazem rodové identity. Šlechtic svým erbovním znamením vizuálně vyjadřoval nejen osobní čest a urozenost, ale i prestiž svých předků a rodiny. Právě příslušnost k určitému rodu, vyjadřovaná jeho erbem, zdůrazňovala starobylost rodu na straně jedné a jeho nepřetržité trvání na straně druhé. Znak byl považován za zástupný symbol svého nositele nebo ztělesňoval rodovou tradici. Oba tyto aspekty byly hojně využívány v různém kontextu i raně novověkou šlechtou.

Heraldické znamení jako statutární a zástupný symbol představovalo významový stereotyp a bylo prezentováno prostřednictvím rozličných médií. Pohled na spektrum heraldických médií nám současně naznačuje široký sociální záběr, v němž měl šlechtický erb své uplatnění. Zpravidla se jím identifikoval sám držitel v roli fundátora, stavebníka, vlastníka či donátora. Stejně tak bylo možné erbem deklarovat příbuzenské vazby a další typy kolektivních identit, například ve formě vývodů, rodokmenů nebo erbovních galerií. Sebereprezentační aspekt se pak často prolínal i s legitimizací vlastních mocenských nebo majetkových nároků.

Sakrální prostor, ať už zastoupený kaplí, klášterem či kostelem, byl ve vnímání šlechty považován nejen za místo pro liturgii, ale i paměti. Tato paměť, memorium, byla jak individuálního charakteru, tak kolektivní, vztahující se na širší okruh osob navzájem spjatých společenskými nebo rodinnými vazbami. Zvláště sakrální interiéry jsou typem reprezentativních prostor, kde bylo možné představit symboly vlastní urozenosti, cti a slávy a na totéž zároveň poukázat směrem ke svým předkům a rodině. Prostor spojený s liturgií byl považován za místo spásy a celé šlechtické reprezentaci tak dodával spirituální rozměr.

Během poslední čtvrtiny 14. století došlo k významné změně tvaru hlavního nositele heraldických znamení, štítu. Klasické zahrocení paty štítu se začalo zaoblovat. Tento trend, který předznamenal celý další vývoj, však probíhal pozvolně a spíše byl závislý na manýře každého tvůrce. V 1. polovině 15. století se zcela souběžně vyskytovalo několik typů štítů a jejich užívání se časově překrývalo. Vedle klasických hrotitých štítů, které mnohdy napodobovaly vzory z přelomu 14. a 15. století, to byly štíty s půlkruhovým ukončením³³⁸.

Okolo poloviny 15. století došlo v české provenienci ke změně a vedle zaoblené spodní hrany štítu se začal zcela souběžně vyskytovat štít kolčí neboli terč a štít s ukončením ve tvaru převráceného oslího hřbetu, známý také jako štít *francouzský*³³⁹. Takový lze nalézt např. na náhrobku Mikuláše II. Hasištejnského z Lobkowicz z doby kolem roku 1462

³³⁸ Chromý, M., Tvarový vývoj štítu v průběhu 13.–15. století, s. 59.

³³⁹ Tamtéž, s. 59, 61–62.

a sekundárně umístěného v předšní kostela Zvěstování Panny Marie a Čtrnácti svatých pomocníků v Kadani³⁴⁰. Tato ojedinělá památka rovněž přináší inovaci ve čtvrcení štítu, které se sice již v průběhu 2. poloviny 14. století ve šlechtické heraldice vyskytuje, nikoli však ve spojení s kamenosochařskou produkcí sepulkrální plastiky.

V 2. polovině 15. století sice pomalu, ale jistě ztratila funkce štítu svou původní obrannou roli. S rozvojem palných zbraní se rytířský způsob boje stal přežitkem, a tak i celá zbroj prošla proměnou. Zachovala si sice svoji tradiční formu, ale adaptovala se především na funkci reprezentační. K bojovým kláním se využívala hlavně při rytířských hrách a turnajích. Vznik kolčího štítu je spojen s tímto vývojem zbroje, neboť jeho nesouměrný tvar, zvláště pak výřez na předním okraji, umožňoval bojovníkovi prostrčit dřevec. Rytíř měl tak zbraň připravenou k boji a zároveň si těsně chránil trup těla. Kolčí štíty byly poměrně malé a vykazovaly značnou tvarovou variabilitu. Vedle různého vykrajování hran mohly být štíty rozličně prohnuté. Často užívanou modifikací bylo v polovině spodní hrany štítu špičaté vykrojení do dvou laloků³⁴¹. Z množství dochovaných heraldických památek v severozápadních Čechách uvedme znaky s kolčím štítem např. na tumbě Jana Hasištejnského z Lobkowicz z roku 1517 v kadaňském klášteře nebo erb Šebestiána z Weitmile z roku 1520 na bývalém chomutovském zámku, kde je v expozici tamějšího muzea umístěn i Želinský oltář Mistra I. W. z roku 1526 se dvěma malovanými kolčími štíty donátorů Apla z Fictumu a jeho manželky Doroty, roz. Trčkové z Lípy³⁴². Reprezentativní seskupení kolčích štítů zemské nobility provází např. Klaudyánovu mapu Čech z roku 1518 uloženou v Oblastním archivu v Litoměřicích³⁴³.

Predela oltáře ze Želiny.

³⁴⁰ Maděra, F., Heraldické a nápisové památky Chomutovska, s. 77.

³⁴¹ Chromý, M., Tvarový vývoj štítu v průběhu 13.–15. století, s. 59–61; Kolář, M. – Sedláček, A., Českomoravská heraldika I. – část všeobecná, s. 148.

³⁴² K uvedeným památkám v heraldickém kontextu více Maděra, F., Heraldické a nápisové památky Chomutovska, s. 17–20, 78–80.

³⁴³ Pokorný, P. R., K heraldické výzdobě tzv. Klaudyánovy mapy Čech, s. 5–9.

Všechny tři typy štítů byly hojně užívány po celé období pozdní gotiky a jejich uplatnění přetrvávalo hluboko do 16. století jak na kamenosochařských prvcích architektury, tak v knižní malbě. Zejména půlkruhový štít, často označovaný jako *španělský*, vykazoval větší plochu pro znakovou kresbu a stal se s nárůstem počtu figur a dělení ve štítu velice oblíbeným až do novověku. Hranice mezi tupě zahroceným a půlkruhově ukončeným štítem byla poměrně neostrá a v řadě případů slabé zahrocení zcela splynulo v zaoblení. Tvar tohoto typu štítu se stal v průběhu renesance základem pro další modely štítů s rozličně členěnými okraji³⁴⁴.

Pozdní gotika přinesla nové typy štítů, kdy zvolna přetvářela původní gotické formy v jejich proporcích a tvaru. S nástupem renesance a postupným dozríváním rytířského životního stylu, se obranná a turnajová funkce štítu změnila na dekorativní prvek. Heraldická tvorba se stala výlučně výtvarnou činností, která dala štítu zcela jinou podobu, od štítu kolčího přes štíty různě zaoblené, se zkosenými hranami, až po kartuše. Hlavním tvarujícím prvkem byl oblouk, respektována byla svislá osa štítu, podle které se uplatňovala symetrická podoba stran³⁴⁵.

V souvislosti s pronikáním vlivů italské renesance na naše území se i u nás ojediněle objevuje první prototyp renesančního štítu ve tvaru čelního obrysu koňské hlavy³⁴⁶. V severozápadních Čechách, kde dlouhodobě převládala gotická slohová tradice, se však s *italským* štítem nesetkáme. O jisté podobnosti s tímto typem štítu lze mluvit v případě náhrobníku Václava z Weitmile z doby kolem roku 1532 z kostela sv. Jiljí v Jirkově³⁴⁷. Erbovní znamení mlýnského kola je zde umístěno na výrazně podlouhlém štítu, který je vytvořen v klasické hrotité osnově, avšak spodní špice je seseknutá do horizontální hrany. Ostatní hrany jsou nesymetricky různě prolamované. O nevyhraněné manýře kameníka, pravděpodobně spojené s přechodovými styly gotiky a renesance, svědčí použití raně humanistické kapitály v nápisové složce náhrobníku. Podobu štítu lze rovněž spojit se ztvárněním postavy šlechtice, který není vyobrazen tradičně v brnění jako rytíř, ale nezvykle v civilním módním šatě, spíše jako dvořan.

Zvýšené nároky na reprezentaci v době renesance se projeví i na celkovém výtvarném zobrazení znaku. Erbovní figury ve štítu i v klenotu byly často vytvořeny do nejmenšího detailu a rovněž přikryvadla opustila funkci pouhé roušky a stala se výrazným ornamentálním prvkem obklopujícím štít. Vedle tradiční přilby kolčí se uplatnila i přilba turnajová a točenice se střídala s věncem nebo helmovní korunou³⁴⁸.

V průběhu 16. století se v Čechách objevily nejrůznější tvary obloukovitě vykrajovaných štítů, u některých s krajovými partiemi svíjenými do závitů a vytvářejícími voluty. Heraldická tvorba byla v tomto období a ohledu značně různorodá a nelze proto

³⁴⁴ Chromý, M., Tvarový vývoj štítu v průběhu 13.–15. století, s. 59, 62.

³⁴⁵ Kučera, F., Tvarový vývoj štítu v renesanci a baroku, s. 64.

³⁴⁶ Kučera, F., Tvarový vývoj štítu v renesanci a baroku, s. 64–65.

³⁴⁷ Maděra, F., Heraldické a nápisové památky Chomutovska, s. 65.

³⁴⁸ Kolář, M. – Sedláček, A., Českomoravská heraldika I. – část všeobecná, s. 224–225; Kučera, F., Tvarový vývoj štítu v renesanci a baroku, s. 65.

definovat jednotný vzor či šablonu štítu. Na přelomu 16. a 17. století v heraldickém tvarosloví značně přibýlo dekorativních prvků, zčásti spojených s nástupem manýrismu. Znaky začaly být více obklopovány dalšími pseudoheraldickými elementy. Často to byli štítonoši, ať už v podobě lidské či zoomorfní, kteří ale nebyli oficiální součástí uděleného znaku. Erby byly také orámovány různými motivy, často v podobě vavřínového věnce. Ze štítu s okraji nasekanými na dílce se vyvinula kartuš, která se v dalším období progresivně uplatnila v modifikované formě rolverkového rámu. Nejběžnějším způsobem užití kartuše v heraldice bylo vytvoření ozdobného rámce, do něhož byl vsazen oválný štít. Na tuto kartuš pak byla umístěna přilba s klenotem a přikryvadly. Kuriózní duplicitní využití kartuše, kdy je kompletní znak s rolverkovým orámováním štítu ještě vložen do velké kartuše, lze ve sledovaném regionu spatřit na epitafu Kristiny Zahrádkové z Divic z roku 1580 na kostele sv. Petra a Pavla v Bílině. Kartušová pole se rovněž hojně užívala jako podklad pro alianční erby, což je v tomto kostele zachyceno na epitafu Kristininých příbuzných Jana a Sabiny z Divic³⁴⁹.

Náhrobník Václava z Weitmile v kostele sv. Jiljí v Jirkově.

Epitaf Kristiny Zahrádkové z Divic ve zdi kostela sv. Petra a Pavla v Bílině.

³⁴⁹ Kučera, F., Tvarový vývoj štítu v renesanci a baroku, s. 67. K heraldickým památkám Maděra, F., Heraldické památky regionu Teplice, s. 15, 17.

Předkládána práce mapuje heraldické a epigrafické památky šlechty na Ústecku, jejichž vznik spadá do rámcově vymezeného období 2. poloviny 15. století až do 1. poloviny 17. století. Sledovaný heraldický fond tedy postihuje jak počátky renesančního tvarosloví znaků, tak jejich dekorativní pojetí v době manýrismu. Jak už bylo uvedeno v předchozích kapitolách, tento fond se nalézá in situ v areálech sakrálních objektů, kde je součástí vlastních staveb, vybavení interiéru nebo sepulkrálií rozmístěných uvnitř kostelů či v jejich okolí.

Jednoznačné primární zastoupení co do množství znaků mají památky memoriálního či hrobového významu. Nejčastěji se erby vyskytují na náhrobnících a epitafech. Zpravidla jeden znak nesou znakové náhrobníky, kde tvoří dominantní prvek, mnohdy vytvořený ve vysokém či polovysokém reliéfu. V případě figurálních náhrobků se erb zemřelého většinou vyskytuje ve spodní části památky, u nohou postavy. Tento větší znak může být ještě provázen zpravidla čtyřmi menšími erby, které symbolizují předky zemřelého – rodový vývod, deklarující urozenost jedince prostřednictvím erbů jeho předků³⁵⁰.

Erby nabízely širokou škálu možností deklarace příbuzenských a sociálních vazeb. Nositelem významu byla buď konkrétní sestava dvou a více znaků ve formě aliancí či galerií, nebo podoba jednotlivých polí děleného či čtvrceného štítu.

Úlohu a význam kaple panského sídla nebo rodové nekropole v klášterních areálech pro šlechtickou a heraldickou reprezentaci ponechám v této práci stranou, neboť charakter sakrálních objektů na Ústecku s ohledem na zvolené téma práce zůstává omezen pouze na objekty farních kostelů.

Erby byly ve větších, zvláště městských farních kostelích velmi často zastoupeny společně se znaky měst a cechů, přičemž zde byly považovány za zástupné symboly vrchnosti, nikoli jako poukaz na vrchnost coby stěžejního mecenáše. Tento aspekt lze v našem případě pozorovat pouze v hlavním ústeckému chrámu Nanebevzetí Panny Marie, kde však znaky tohoto typu nenáleží do fondu sledovaných památek. Ve významovém rámci symbolického poukazu na vrchnost jakožto donátora s patronátním právem ke kostelu jsou vykládány erby na architektuře a vybavení tří kostelů, a to ve Svádově, Valtířově a Krásném Březně. Ve Svádově se jedná o dva erbovní štíty na svornících klenebních žeber v presbytáři a zvláště pak o alianční erby umístěné na vstupním portálu a na dvou branách v ohradní zdi kostela. Alianční charakter vykazují i dva erby na kazatelně a dva erby na oltáři. Nad hlavním vchodem do valtířovského kostela je umístěna reliéfní alianční deska se znaky manželského páru a interiéru dominuje rodový znak Salhausenů na poprsnici kazatelny. Mimořádné kompoziční schéma aliančních vývodů donátorů je pak použito na krásnobřezenském oltáři, kde erby obklopují ústřední výjev v podobě stromu Jesse.

Celý sledovaný heraldický fond je reprezentován v naprosté většině kompletními znaky svých nositelů, tedy se štítem, přilbicí, helmovní korunou nebo točenicí, klenotem a přikryvadly. Výjimku tvoří znaky redukované pouze do podoby štítu s erbovním znamením.

³⁵⁰ K deklaraci příbuzenských vazeb prostřednictvím vývodů Kolář, M. – Sedláček, A., *Českomoravská heraldika*, 1, s. 111–124; Sedláček, A., *Pýcha urozenosti a vývody u starých Čechův a Moravanův*, s. 16 a dále.

Absence dalších částí těchto znaků je dána velikostí, tvarem, prostorovým vymezením a funkcí jejich nositelů. Prvním příkladem jsou dva pozdně gotické znaky ve tvaru kolčího štítu se dvěma laloky na spodní hraně, nacházející se na svornících presbytáře kostela sv. Jakuba Většího ve Svádově. Literatura erby spojuje s přestavbou kostela v roce 1477, kterou avizuje dochovaný nápis (č. kat. 18). Erby jsou pravděpodobně o něco málo staršího data. Štít se dvěma zkříženými ostrvemi reprezentuje Annu, roz. z Dubé, a druhý štít na svorníku klenby závěru presbytáře patří jejímu prvnímu manželovi Janu z Vartembergu na Blansku, který však zemřel již před rokem 1469. Nejpozději roku 1472 se pak Anna provdala za Mikuláše z Hermsdorfu³⁵¹. Hypoteticky lze předpokládat, že přestavba kostela byla dokončena k datu uvedenému v nápisu, avšak k zaklenutí presbytáře došlo ještě za života Annina prvního manžela.

Erbovní štítky Anny z Dubé a Jana z Vartembergu v klenbě presbytáře kostela sv. Jakuba Většího ve Svádově.

Největší skupinou nositelů heraldického materiálu jsou bezpochyby sepulkrální památky. Na Ústecku se na šesti lokalitách dochovalo množství náhrobníků a reprezentativní skupina epitafů saské produkce. Další památkou, která nese znakovou výzdobu pouze v podobě erbovních štítků je náhrobník, spíše však víko tumby, Magdaleny Horové z Ocelovic, roz. Kölblové z Geisingu a jejích dvou synáčků (č. kat. 07), zazděné ve vnější stěně presbytáře kostela sv. Havla v Chlumci. Sepulkrálie vyšlá z dílny kadaňského mistra Jörga Mayera nese na zkosených hranách osm štítků, které jsou pravděpodobně rodovým vývodem zesnulé. Ty lze bezpečně identifikovat, neboť součástí nápisového doprovodu jsou i jména jejich držitelů, resp. rodů. Bohužel, spodní hrana desky je zapuštěna do zdi natolik hluboko, že nelze dva erby určit ani podle figury ve štítu, ani podle nápisů. Další dva štítky jsou vytesány u dětí, kde shodně identifikují jejich rodovou příslušnost k Horům z Ocelovic. Tvarosloví všech znaků je poměrně jednoduché, jedná se o prosté štítky s vypoukle zaoblenou horní a spodní hranou a konkávně prohnutými hranami bočními. Erby nebyly opatřeny dalšími částmi znaku, neboť by přilbice s přikryvadly a klenotem výrazně zasahovaly nad rovinu reliéfu a zakrývaly by další část nápisu sepulkrálie.

³⁵¹ Tscherny, A., Schwaden an der Elbe, s. 163; Úlovec, J., Hradky, zámky a tvrze na Ústecku, s. 163–164.

Mezi nejobvyklejší formy funerálních artefaktů raného novověku patří znakové náhrobníky. Ty jsou vesměs charakterizovány vytesaným úplným znakem zemřelého v ústředním mělce vyhloubeném poli kamene. K typickým rysům patří ztvárnění šlechtického znaku ve frontálním pohledu, kdy je však přilbice mírně natočená k heraldicky pravé straně. K dalším rysům patří způsob ztvárnění přikryvadel, která jsou již poplatná renesančnímu tvarosloví. Reliéf je více rozvinut do prostoru, vytváří akantové tvary a stylizuje dekor do kompaktní plochy v bezprostřední blízkosti štítu, přilbice i klenotu.

Zpravidla znak zastupuje jedinou dekorativní složku náhrobníku a klade tak i zvýšené nároky na dovednost kameníka při tesání. Ač se to nezdá, lze právě studiem a vizuální komparací erbovní složky náhrobníků vyskytujících se v jedné nebo v blízkých lokalitách zařadit tyto památky do shodných typových či dílenských skupin. V rámci zvoleného fondu lze takto na Ústecku rozlišit dvě skupiny znakových náhrobníků.

První skupinu tvoří čtyři náhrobníky zazděné ve vnější stěně presbytáře kostela sv. Havla v Chlumci a dva náhrobníky dnes druhotně umístěné v kostele sv. Jakuba Většího ve Svádově. Dvě chlumecké desky nesou erby Valeckých z Doupova (č. kat. 02, 03) a dvě Kölblů z Geisingu (č. kat. 04, 05). Na svádovských náhrobnících jsou zobrazeny erby Salhausenů (č. kat. 20, 21). Sepulkrálie vznikly mezi lety 1536–1548 a velmi nápadně vykazují řadu shodných stylotvorných prvků. Štít je typicky renesanční, kde je na horní hraně usazená přilba, boční hrany jsou konkávně prohnuté a spodní hrana je typizovaná jako u francouzského štítu. Okraje horní hrany a hran bočních se rolverkově zavíjejí. Pro společnou dílenskou produkci mluví především způsob ztvárnění rolverkově stáčených přikryvadel. Ta vycházejí zpoza přilbice ve čtyřech proudech, z nichž se dva stáčejí podél štítu až pod úroveň jeho spodní hrany a dva proudy se zavíjejí po stranách přilbice až do úrovně poloviny klenotu. Horní části přikryvadel jsou stočeny do jedné voluty a připomínají beraní rohy, spodní část je zavinuta do volut dvou. V případě osově vertikálního řezu středem znaku lze konstatovat, že štít i přikryvadla jsou po obou stranách naprosto souměrné a vykazují téměř šablonový charakter.

Druhou skupinu znakových náhrobníků spojují rodinné vazby, neboť je nechali pro své tři zesnulé děti vytvořit Leopold Kölbl z Geisingu se svojí manželkou Kateřinou, roz. z Liebsdorfu, v letech 1575–1584 (č. kat. 01, 15, 35). Zde je předpoklad shodné dílenské provenience sepulkrálií s ohledem na jednoho objednatele o poznání větší. Znaky u těchto náhrobníků tvoří jejich spodní polovinu a jsou umístěny v mělké nice. Bohužel, kompletní podobu ani jednoho znaku nemáme, neboť byly vystaveny značné degradaci sešlapáním. Z torzálních zbytků reliéfu lze vyčíst především siluetu štítu, přilbice, klenotu a zčásti i přikryvadel, nikoli však erbovní figuru. Tvar štítu je velmi podobný těm u znaků z první skupiny, až na to, že při horní hraně není rolverkově stočená samotná hrana, ale její špice. Rozdíl je ve ztvárnění přikryvadel, která se bohatě rozvíjejí po obou stranách přilbice a v místech horní hrany štítu se akantově zavíjejí a v redukovaném objemu splývají těsně podél štítu k jeho spodní hraně.

Do souboru znakových náhrobníků patří ještě jeden, který se však z obou uvedených skupin stylově vymyká. Kamenná deska je součástí souboru náhrobníků zasazených ve zdi

chlumeckého kostela a patřila Janu mladšímu Horovi z Ocelovic (č. kat. 10). Reliéfni znak, umístěný v obdélném zahloubeném poli, zde tvoří spodní polovinu sepulkrálie. Svým charakterem a tvaroslovím odpovídá znakům ve druhé skupině, pouze s rozdílem konvexně zaoblené horní hrany. Po výtvarné stránce však budí dojem sevřenějšího kompaktního celku, z něhož vyčnívá pouze klenot v podobě rohů. Při bližším pohledu na tvar a dělení štítu a srovnáním se štítky na náhrobku Magdaleny Horové z Ocelovic, roz. Kölblové z Geisingu (č. kat. 07), se nelze ubránit domněnku, že vyšly z jedné a téže kamenické dílny.

Další kategorií jsou náhrobníky figurální, jejichž heraldická výzdoba neměla pouze funkci dekorativní, ale zejména genealogickou. Deklarace rodové kontinuity a příbuzenských vztahů byla nejčastěji provedena formou čtyřkoutního vývodu. Jistá specifika v rozmístění erbů jsou pozorovatelná u dvou náhrobníků. Prvním je ten Hanse z Techwitz (č. kat. 19), kde je hlavní rodový erb při pravé noze postavy doplněn čtyřmi štítky v horních rozích, vždy dvěma pod sebou. Poloha erbů je zde jistě dána prostorově výraznějším rozložením hlavního reliéfu dvou figur. Druhým objektem je náhrobník ženy provdané Glatzové z Althofu, roz. Kölblové z Geisingu (č. kat. 08), kde jsou dva erby, obvykle umístované ve spodních rozích náhrobníku, dislokované do úrovně pasu postavy. V případě saské produkce však nejsou výjimky ani v zobrazení větší skupiny znaků. Zejména u mužských náhrobníků se objevuje až osm erbů, po čtyřech z každé strany postavy (č. kat. 12, 13, 49). Tyto sepulkrálie rovněž vykazují větší uměleckou kvalitu.

S nástupem luteránské konfese došlo ke změně vnímání sakrálního prostoru a k redukci spirituálních médií, jejichž součástí byla i heraldická výzdoba. Ta se díky tomu uplatnila v mnohem větším rozsahu u genealogických vývodů na epitafech šlechty. Znaky byly v různých schématech uplatňovány nejen na renesančních náhrobcích suverénně vládnoucích knížat a vysoké aristokracie v německých protestantských zemích (vévodové mecklenburští v Güstrowu a Schwerinu, vévodové braunschweig-lüneburští v Celle, vévodové württemberští v Tübingenu a Stuttgartu a další), ale i v redukovanejší, přesto velmi reprezentativní podobě na sepulkráliích nižší šlechty. V sasko-české příhraniční oblasti se jedná až o šestnáctierbovní vývody (epitafy členů rodu Grünrod v Seifersdorfu). Na společných epitafech manželů však převažují vývody do osmi erbů každého jedince (Schönbergové v Saydě, Bockové ve Valtířově, Salhausenové v Benešově nad Ploučnicí). Víceerbovní vývody rovněž nesly epitafní oltáře a byly jimi zdobeny nejen dřívky sloupů a pilastrů, ale i volné plochy kladí a parapetů (Burkhardswalde, Miltitz, Seifersdorf, Srehla, Taubenheim). Na Ústecku podobnou výzdobu nese pouze jediná památka, oltář v kostele sv. Floriána v Krásném Březně (č. kat. 14), kde šestnáct erbů předků donátora kostela Rudolfa III. z Büнау a jeho manželky Kristýny ze Schlenitz († 1602), vždy ve dvou řadách z každé strany, obklopují ústřední reliéf oltáře, strom Jesse.

Znak donátora nebo častěji znaky donátorů, manželského páru, vždy erbovním vývodům dominovaly. Byly umístěny na čestných, kurtoazií daných pozicích epitafní nebo oltářní architektury. V souvislé řadě erbů to bylo první místo nebo zvlášť určený nositel v podobě vrcholové kartuše (č. kat. 52), sochy – štítonoše (č. kat. 31) nebo společné kompozice v centrální části památky (oltář v Seifersdorfu, epitaf Caspara ze Schönbergu

v Saydě). Tyto alianční znaky, často zapracované v dekorativních kartuších, byly umísťovány také na vizuálně frekventovaných částech architektury nebo vybavení kostelů.

V případě edikulových epitafů se znaková složka vymezuje mimo ústřední výjev a stává se součástí architektury. Nejčastěji se objevuje na dřících sloupů či pilastrů (č. kat. 22, 26, 29, 36, 43, 44, 46), popř. na jejich soklech (č. kat. 42). Erby jsou jak nositeli vlastní individuální vypovídací hodnoty, tak součástí genealogického vývodu zemřelého, obvykle v počtu čtyř kusů. V celkové vizuální podobě bývá uplatňováno schéma vývodu tak, že v levé horní části je umístěn rodový erb zemřelého, resp. jeho otce, ve spodní pak otcovy matky. Napravo nahoře bývá erb matky zemřelého a ve spodní části jeho báby z matčiny strany. Kombinace užití erbů ve vývodech může být proměnná a ženský element u mužských památek někdy zastupuje např. vývod manželky zemřelého.

Alianční erb Salhausen/Bock na dolní bráně kostela sv. Jakuba Většího ve Svádově.

Erb Weissbachů ve vrcholové kartuši na epitafu Abrahama a Marty z Bocku v kostele sv. Václava ve Valtířově.

4.2 Nápis jako nástroj publicity

Památkový fond na Ústecku doznal v období po 2. světové válce značné proměny, kterou nelze označit jinak než snahu o vymazání historické paměti regionu z hlediska národnostní a sociální diverzity. Sledovaný soubor památek však v sobě historickou paměť zachoval a prostřednictvím nápisů poodkrývá některé aspekty šlechtické reprezentace v raném novověku.

Široké spektrum sdělení, jimiž byla možnost se prostřednictvím nápisů ve veřejném prostoru prezentovat, lze v případě tématu práce rozdělit do čtyř skupin. První tvoří nápisy memoriálního charakteru, upomínající zejména na zbudování či umístění některé památky, ať už nemovitého či movitého charakteru. Druhá skupina nápisů je vymezena náboženským obsahem, který zároveň postihuje konfesionalitu objednatele památky a prostředí, pro které byla určena. Jedná se především o biblické citáty. Další skupina přináší biografická data, velmi často zasazená do komemorativního kontextu a epitet, což je případ náhrobních a epitafních textů vztahujících se k zemřelému. Čtvrtá skupina postihuje svým způsobem doplňkové, samostatně umístěné nápisy v podobě informativních dat, jako jsou např. letopočty, monogramy nebo názvy šlechtických rodů svázané s heraldickou výzdobou.

Tento posledně jmenovaný příklad spojení heraldické a epigrafické složky, tedy kdy je poblíž erbu uveden i název příslušného rodu, není v českém prostředí příliš obvyklý. Alespoň ne v takovém rozsahu, v jakém se používal v Sasku, zejména koncem 16. a v průběhu 17. století. Vliv manýrismu se v této době odrážel ve značné dekorativnosti památek, která se projevovala v maximálním využití plochy pro umístění reprezentačních prvků. Umělci proto využívali místa poblíž znaků, zejména na náhrobnících, epitafech a epitafních oltářích, k nápisové identifikaci majitelů jednotlivých erbů. Obzvláště v rámci složitější struktury vývodů pak nápisy doznaly značného rozsahu. Vedle dekorativní funkce však měla znaková identifikace i mnohem prozaičtější účel, a to zprostředkovat pozorovateli rodovou paměť a kontinuitu. V případě ústeckého regionu je nápisová a heraldická složka takto propojena pouze na dvou památkách. V prvním případě se jedná o víko tumby Magdaleny Horové z Ocelovic, roz. Kölblové z Geisingu (č. kat. 07) a epitaf Adam Glatze z Althofu (č. kat. 36). Pro obě situace byla využita výrazově přístupnější kapitála, kdežto v saském prostředí není především v 17. století neobvyklá fraktura.

Technické předpoklady epigrafiky se soustřeďují na zkoumání nápisů, včetně jejich písma, které bylo vytvořeno na epigrafických látkách různým způsobem. Nápisový fond svázaný s reprezentací raně novověké šlechty v sakrálním prostoru in situ na Ústecku vykazuje jednoznačná specifika v použití epigrafické látky i způsobu tvorby. Nápisy jsou provedeny tesáním do kamene, zejména pískovce.

4.2.1 Rozbor nápisů

Podoba a struktura sledovaného nápisového fondu je dána nositeli jednotlivých nápisů, resp. jejich velikostí, typem a účelem. V souboru 53 nápisů je písmo uplatňováno jak v majuskulní, tak v minuskulní podobě a respektuje obecně kodifikovanou vývojovou řadu od gotické minuskuly po frakturu. Majuskulní tvary kapitály a raně humanistické kapitály jsou umístěny v systému dvou linek, gotická minuskula a fraktura pak sleduje formulář linek čtyř. Větší nápisová pole s rozsáhlejším textem nesou předem rytou nebo jemně tesanou řádkovou osnovu, ve které je nápis vytesán. Toto lze pozorovat zejména u nápisů na parapetech epitafů, kde se často objevuje sklon písma vpravo. Položení písmen na lince je vertikální, vzpřímené, kromě již zmiňovaného náklonu doprava se ve sklonu žádné anomálie nevyskytují. Společná kombinace majuskulního a minuskulního typu písma v jednom nápisu nebyla evidována, zcela výjimečně se tak děje v rámci jednoho nositele nápisu. Tato dualita je patrná na epitafu Friedricha ze Salhausenu (č. kat. 42) a na krásnobřezenském oltáři (č. kat. 14), a to vždy v kombinaci fraktury s kapitálou.

Tok textu na památkách se odvíjí plynule, vždy zleva doprava a v případě víceřádkových nápisů je většinou zarovnán do bloku. Na náhrobnících začíná text v levém horním rohu a obíhá obvod kamene po směru hodinových ručiček v jednom či více řádcích s tím, že pata písma směřuje dovnitř. Nápis pak může v bloku pokračovat v ústředním poli náhrobníku, kde se stupňovitě zužuje (č. kat. 01). Výjimkou je nápis na náhrobníku Bernarda Glatze ze Starého dvora (č. kat. 34), který začíná v pravém dolním rohu kamene. U epitafů se nápisová složka objevuje zejména na parapetech a na kládách. V případě oltářů jsou to plochy v úrovni predely.

U sledovaných textů je možné mluvit pouze o jediném, který má charakter spojitého písma. Scriptura continua je patrná na náhrobníku Heleny ze Schönfeldtu (č. kat. 47), ostatní nápisy mají standardní průběh, kde jsou mezi slovy mezery, někde s použitím oddělovacích znamének. Nejčastěji se vyskytují v podobě tečky, sporadicky routy nebo trojúhelníku, jehož rohy jsou protaženy do vlasových tahů (č. kat. 01). Dvojtečka či dvojčárka je využívána na konci řádku jako rozdělovací znaménko. Diakritická znaménka jsou naprosto ojedinělá, ale vyskytují se přehlásky např. v textu na náhrobníku Otty II. Kölbla z Geisingu (č. kat. 09).

V rámci rozboru nápisového formuláře je potřeba celý fond vyhodnotit také z hlediska jazykového. V době pozdního středověku a raného novověku již byly běžné bilingvní nápisové doprovody. Jazykový charakter sledovaného fondu byl dán jeho teritoriální dislokací a uměleckou objednávkou šlechty na Ústecku. Neustálá politická, hospodářská a zejména umělecká interakce s nedalekým Saskem definovala užívání tři jazyků, latiny, češtiny a preferované němčiny. Vícejazyčné nápisy, které by duplicitně prezentovaly jeden text, se pro dobu raného novověku na Ústecku nevyskytují. Běžné jsou latinismy v textech s národními jazyky, obzvláště u datování (Anno domini) nebo dovětek (Et cetera), jako je tomu u oltáře v kostele sv. Floriána v Krásném Březně (č. kat. 14). Sakrální prostředí v souvztažnosti s uměleckými díly a častým zpodobňováním Ukřižovaného rovněž

evokovalo značné užívání titulu crucis v podobě „*INRI*“. Z hlediska dominantnosti jazyka v textech lze 53 záznamů rozdělit na dva latinské, dva české a zbytek v jazyce německém.

Latina byla výhradním jazykem českých nápisů do pokročilého 15. století a dalších sto let ještě dominovala³⁵². Pro objektivní vyhodnocení poměru latinských nápisů vůči nápisům v národních jazycích chybí na Ústecku dostatek dochovaných památek. Ze sledovaného souboru se do doby před německou reformací hlásí pouze pamětní nápis z kostela sv. Jakuba Většího ve Svádově (č. kat. 18). Druhým případem je opět memoriální text na zadní straně oltáře v Roudníkách (č. kat. 17), avšak z doby vrcholící saské renesance počátku 17. století.

Český jazyk se začal v nápisových textech vyskytovat častěji od přelomu 15. a 16. století. Výraznější frekvence v užívání češtiny pak nastala od 40. let 16. století³⁵³. Tento trend proniknul i na území severozápadních Čech, kde panovaly nevyhraněné jazykové poměry. Jediným českým nápisem vytesaným v kameni této doby pro Ústecko je text na znakovém náhrobníku Bernarda Glatze ze Starého dvora (č. kat. 34). Druhým českým textem je ten na epitafu Friedricha ze Salhausenu na Tašově (č. kat. 42), který pravděpodobně nechala vytesat kolem roku 1581 jeho manželka Alžběta, pocházející z tradičního českého rodu Vřesovců.

Převládajícím jazykem raně novověkých nápisů z produkce šlechty na Ústecku zůstala němčina³⁵⁴, což s ohledem na charakter památek a zejména původ jejich objednatelů není nic překvapivého. Nejstarším textem je torzální nápis na figurálním náhrobníku Hanse z Techwitz (č. kat. 19) z doby kolem roku 1535. Teritoriálně se zde užívaná historická němčina řadí k saské oblasti a její forma na podobných památkách v Sasku je shodná. Mateřský jazyk šlechtických rodů se nezapřel ani v projevech reprezentace a pro dnešní bádání zůstává tento fakt jedním z možných příspěvků ke studiu národnostní a jazykové skladby předbělohorského Ústecka.

Pokud obrátíme pozornost k datování, spadá část fondu do přelomového období přechodu od juliánského ke gregoriánskému kalendáři v 80. letech 16. století. Tento přechod nebyl v Evropě jednotný a v případě privátních nápisů, zejména pak sepulkrálních, přetrvával starý počet hluboko do 1. poloviny 17. století. Datování podle církevního kalendáře, tedy podle svátků, bylo dominantní až do 16. století³⁵⁵, v případě sledovaného fondu je až do 70. let bezvýhradní. Průběžné datování se v Čechách objevovalo už od 15. století, ale první dochovaný případ nápisu s touto datací na Ústecku se nachází na figurálním náhrobníku Evy Kölblové z Geisingu, roz. z Nitzschwitz (č. kat. 37) až z roku 1570. Obě datování pak ještě dlouho koexistovala, což je i případ našeho regionu. Právě se sepulkrálními památkami je spojena řada obtíží, kdy náhrobník či epitaf mohl být vyhotoven nejen řadu let po smrti zemřelého, ale častěji i s předstihem za jeho života. Místo datace bylo pak dodatečně doplněno nebo zůstalo prázdné. Příklady s neurčenou datací se objevují u nápisů na epitafu rodiny Bock (č. kat. 52) nebo na figurálním náhrobníku Marty

³⁵² Roháček, J., Epigrafika v památkové péči, s. 46.

³⁵³ Tamtéž, s. 46–47.

³⁵⁴ Tamtéž, s. 47.

³⁵⁵ Tamtéž, s. 49–50.

z Bocku, roz. z Weissbachu (č. kat. 53). V případě epitafu je díky vročení jeho vzniku zřejmé, že umělec nebyl obeznámen s datem úmrtí příslušných osob v době dokončení díla. Souhrnně lze konstatovat, že datování vymezeného památkového fondu nepřináší velké obtíže, neboť data uvedená na jednotlivých památkách korespondují s dobou jejich vzniku.

S datováním je spojeno užívání číslic³⁵⁶. Římské číslice byly používány po celý středověk, kdy splynuly s příslušnými písmeny a sledovaly jejich další vývoj. Velmi často byla k zapisování čísel využívána i minuskulní písmena³⁵⁷, což je i případ dvou nápisů vedených v gotické minuskule ve sledovaném fondu (č. kat. 18, 34). V případě náhrobníku Bernarda Glatze ze Starého dvora jde o kombinaci s majuskulním tvarem pro číslo tisíc „M“. Jediná památka, která nese dataci v majuskulních římských číslicích je náhrobník Hanse z Techwitz (č. kat. 19), jinak jsou majuskulní číslice použity zvláště v odkazech na biblické citáty (např. č. kat. 27, 42, 48). Některé odkazy kombinují číslice římské s arabskými (např. č. kat. 45, 46). Odčítavý způsob psaní není v celém fondu zaznamenán, ale na kenotafu Christofa ze Salhausenu (č. kat. 28) je číslice čtyři zaznamenána v anachronickém tvaru „III.“.

Arabské číslice se v epigrafické oblasti používají asi od 80. let 14. století, s výraznějším průnikem po polovině 15. století, a teprve v průběhu 16. století začaly převažovat nad římskými³⁵⁸. Tvarově prošly určitým vývojem a rovněž na Ústecku se nacházejí v raně novověkých nápisech některá čísla s výraznou proměnou. Zejména bych zmínil číslo „1“, které se v nápisech gotické minuskuly objevuje jako „i“, v případě raně humanistické kapitály jako masivní majuskulní „J“ (č. kat. 02, 20). Kapitální nápisy jsou ve tvaru písma značně variabilní, a proto je možné nalézt hned několik typů, od jednoduchého břevna zalomeného ve spodní části (č. kat. 49) nebo protáhlého do vlasového zakončení (č. kat. 13), vidlicově rozštěpeného (č. kat. 07, 53), popř. ve tvaru dvojky (č. kat. 10). Číslo dva se vyskytuje ve tvaru majuskulního „Z“, číslo tři s hrotitým horním bříškem.

Aby nedocházelo k nejasnostem při odlišení číslic a textu, bývají někdy číslice vloženy mezi tečky, u starších nápisů před polovinou 16. století mohou být odděleny i routami.

Datování římskými číslicemi na náhrobníku Hanse z Techwitz (č. kat. 19).

Datování arabskými číslicemi na epitafu a náhrobníku členů rodiny „von Bock“ (č. kat. 52, 53).

³⁵⁶ Skladaný, M., Prehl'ad vývoja římských číslic a arabských cifier v stredoveku, s. 165–180.

³⁵⁷ Pátková, H., Česká středověká paleografie, s. 141; Roháček, J., Epigrafika v památkové péči, s. 42.

³⁵⁸ Tamtéž, s. 141; 42–43.

4.2.2 Morfologický popis písma

Gotická minuskula

Ve větší míře se nápisová gotická minuskula u nás objevuje až od poloviny 14. století. Jejím základním znakem je lámání tahů, a to jak oválných, tak přímých. Do období, kdy toto písmo ještě dominovalo, spadá nejstarší nápis ze sledovaného fondu, a to memoriální deska zasazená v opěrném pilíři svádovského kostela týkající se jeho pozdně gotické přestavby roku 1477 (č. kat. 18). V relativně konzervativní podobě přežívalo toto písmo v nápisech až do konce 16. století, přičemž v jeho 1. polovině ještě dominovalo³⁵⁹. Na Ústecku je toho důkazem znakový náhrobník Bernarda Glatze ze Starého dvora (č. kat. 34), kde je gotická minuskula s ohledem na teritoriální vývoj již anachronismem. Na pozdní vývojovou fázi písma k roku 1542 ukazují i oddělovací znaménka ve tvaru routy s vybíhajícími a stáčeujícími se tahy.

Gotická minuskula na pamětní desce na kostele sv. Jakuba Většího ve Svádově (č. kat. 18).

Gotická minuskula s dělicími znaménky ve tvaru routy se stáčeujícími se tahy na náhrobníku Bernarda Glatze ze Starého dvora v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Ústí nad Labem (č. kat. 34).

³⁵⁹ Roháček, J., Epigrafika v památkové péči, s. 36.

Kapitála

Novověká kapitála je písmem, které se mimo jiné díky své výraznosti, symetričnosti a přijatelným nárokům na kvalitu řemeslného vyhotovení stalo záhy vedoucím nápisovým písmem evropského novověku. V zaalpské oblasti se výrazněji prosadila na přelomu 15. a 16. století. V Čechách došlo k vskutku masovému rozšíření až od 40. let 16. století³⁶⁰. V případě disertační práce kapitála dominuje celému sledovanému fondu, avšak až od 2. poloviny 16. století. Tak jako v jiných oblastech, ani zde nerespektuje přísné konstrukční principy svého antického vzoru a vyskytuje se v několika modifikacích, jež byly dány zručností a invencí zhotovitelů jednotlivých památek. Objevuje se v podobě s patkami a bez nich, s různým důrazem na kontrast vlasových a tučných tahů, se snahou o výraznější vertikálnost pomocí posunu osy stínu. Nacházíme tak litery se zesílenými šikmými či kosmými tahy nebo zesílenými oblouky. Nejstarší dochovanou památkou fondu s uplatněním kapitály je pravděpodobně náhrobník Hanse z Techwitz (č. kat. 19) z doby po roce 1534. Torzálnost jeho stavu a tím podmíněná absence speciálních prvků jej neumožňuje jednoznačně zařadit do skupiny nápisů raně humanistické kapitály, i když zde tento předpoklad panuje. Další památkou s nápisem v kapitále je pak epitaf Anny ze Salhausenu, roz. z Büнау (č. kat. 22) z doby po roce 1568.

Jsou to právě nápisy provedené kapitálou, ve kterých se nejčastěji vyskytují různé kombinace písmen s cílem zkrácení textu. Uvedený epitaf Anny ze Salhausenu nese jako jediný enklávu, která s největší pravděpodobností vznikla jako oprava chybně vytesaného písmene. Mnohem častější je nexus litterarum³⁶¹, a to nejen dvou, ale i tří písmen najednou, jako je tomu např. u náhrobníku Marty z Bocku, roz. z Weissbachu (č. kat. 53). Vyskytují se i zkratky v podobě suspenze, kdy je nad písmeny proveden horizontální tah, např. u epitafu Hanse Heinricha ze Salhausenu (č. kat. 46) nebo epitafu Marty z Bocku, roz. z Weissbachu (č. kat. 53).

Některá majuskulní písmena se mohou vyskytovat v nezvyklých úpravách, jako je tomu u nápisu na epitafu Anny ze Salhausenu, roz. z Büнау (č. kat. 45) a na valtířovské kazatelně (č. kat. 38), kde se objevuje litera „Z“ v trojkovité podobě. V textu epitafu Christofa ze Salhausenu je zase zcela ojediněle použito uncíální „H“, kdy je na dřík ještě posazeno břevno. Na víku tumby Magdaleny Horové z Ocelovic, roz. Kölblové z Geisingu (č. kat. 07) se objevují umělecké finesy, které jsou projevem snahy dekorativně zvýraznit některé verzálky pomocí vypouklého vedení tahu velmi podobného prohnutí dřίκů či břevna ve tvaru polovičního nodu.

Enkláva na epitafu Anny ze Salhausenu (č. kat. 22).

³⁶⁰ Roháček, J., *Epigrafika v památkové péči*, s. 29–30. K raným formám „renesanční“ kapitály před rokem 1520 Bornschlegel, F. A., *Die frühe Renaissance-Kapitalis in Augsburg*, s. 217–225.

³⁶¹ Semkowicz, W., *Paleografia łacińska*, s. 444–447.

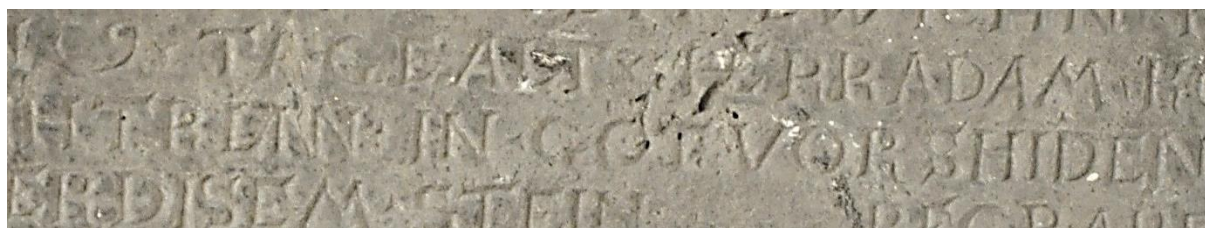
Kapitála s přehláskovanou literou na náhrobníku Otty II. Kölbla z Geisingu (č. kat. 09).

Kapitála na epitafu Christofa ze Salhausenu (č. kat. 28).

Kapitála na kládí epitafu Anny ze Salhausenu (č. kat. 45).

Kapitála na náhrobníku Juditky a Evičky Kölblových z Geisingu (č. kat 41).

Kapitála na náhrobníku Evy Kölblové z Geisingu (č. kat. 37).

Kapitála na náhrobníku Heleny ze Schönfeldtu (č. kat. 47).

Raně humanistická kapitála

Tento typ písma se rozšířil souběžně s první fází novověké kapitály a je považován za typ tzv. přechodového písma ve smyslu dějinného období od středověku k novověku. Projevuje se některými vědomými retrospektivními a manýristickými prvky, které se však vyskytují pouze výjimečně v plném rozsahu. Památky, které nesou nápisy tohoto charakteru na Ústecku, respektují obecně platný časový horizont užívání písma do doby kolem poloviny 16. století³⁶². Jedná se o soubor několika náhrobníků z okruhu Kölblů z Geisingu a Salhausenu z 30. až 50. let (č. kat. 02–06, 20, 21). Nápisy na těchto nositelích jsou ve svém manýristickém výrazu poměrně konzervativní, obsahují však některé tvary, které umožňují zařadit je do typologie raně humanistické kapitály. V tomto ohledu je třeba také přihlídnout k celkové podobě nápisové složky na uvedených náhrobnících a komparativně ji vyhodnotit vůči „typickým“ nápisům v novověké kapitále. Ve sledovaném fondu lze nalézt retrográdní „N“ (č. kat. 02, 05), mandlovité „O“ (č. kat. 02, 20), zleva otevřené „D“ (č. kat. 03, 04, 20) nebo tzv. křesťanské „A“ s prolomeným středním a výrazným horním břevnem (č. kat. 03, 20).

Raně humanistická kapitála na náhrobníku Magdaleny Valecké z Doupova (č. kat. 02).

Raně humanistická kapitála na náhrobníku Petra III. Kölbla z Geisingu (č. kat. 05).

Raně humanistická kapitála na náhrobníku Lukrécie ze Salhausenu (č. kat. 20, 2013)

³⁶² Roháček, J., Epigrafika v památkové péči, s. 32.

Fraktura

Fraktura vychází do značné míry z tradice bastardních písem a do nápisové oblasti byla převzata již v podobě písma plně vyvinutého, které však nepostrádalo řadu regionálních a dílenských variant. Písmo bylo vázáno na národní jazyky a v případě raně novověkého Ústecka tomu nebylo jinak. Větší obtížnost řemeslného zpracování předurčovala toto písmo pro umělecké produkty vysoké kvality³⁶³. Do sledovaného regionu zcela jistě fraktura pronikla s módními manýristickými dekory saské renesance a dochovala se od 80. let 16. století pouze u tří památek, a to u českého nápisu na epitafu Friedricha ze Salhausenu (č. kat. 42), na figurálním náhrobníku Adama Kölbla z Geisingu (č. kat. 49) a na oltáři v kostele sv. Floriána v Krásném Březně (č. kat. 14). Typickými znaky tohoto písma jsou oválné tvary, místy plošná profilace a zejména volné vlnovky (tzv. sloní choboty) vycházející z verzálek, ale i z minuskulních tvarů. Časté je pod dolní linku protažené dlouhé „s“ a „f“ a jednobříškové „a“ mandlovitého tvaru. Objevuje se i „z“ v trojkovité podobě nebo gama-„s“.

Fraktura na náhrobníku Adama Kölbla z Geisingu (č. kat. 49).

Fraktura na oltáři v kostele sv. Floriána (č. kat. 14).

³⁶³ Tamtéž, s. 38.

4.3 Souhrn

Nositelé nápisů a znaků raně novověké šlechty v sakrálních stavbách Ústecka (1477–1620)

	stavba	pamětní deska	náhrobník	epitaf	kazatelna	křtitelnice	oltář
kostel Všem svatých v Arnultovicích	-	-	1	-	-	-	-
kostel sv. Havla v Chlumci	-	-	12*	-	-	-	-
kostel sv. Floriána v Krásném Březně	-	-	-	-	-	-	1
kostel sv. Václava v Roudníkách	-	-	2	-	-	-	1
kostel sv. Jakuba Většího ve Svádově	1	1	6	6 [#]	1	1	1
kostel Nanebevzetí Panny Marie v Ústí n. L.	-	-	2	1	-	-	-
kostel sv. Václava ve Valtířově	-	1	7	6	1	1	1
CELKEM	1	2	30	13	2	2	4
* včetně víka tumby, [#] včetně kenotafu		54					

Písmo a znaky na památkách raně novověké šlechty v sakrálních stavbách Ústecka (1477–1620)

	gotická minuskula	kapitála	raně humanistická kapitála	fraktura	znaky	
					dochované	nedochované
kostel Všem svatých v Arnultovicích	-	1	-	-	1	-
kostel sv. Havla v Chlumci	-	7	5	-	42	2
kostel sv. Floriána v Krásném Březně	-	-	-	1	16	-
kostel sv. Václava v Roudníkách	-	3	-	-	2	-
kostel sv. Jakuba Většího ve Svádově	1	13	2	-	27	12
kostel Nanebevzetí Panny Marie v Ústí n. L.	1	2	-	-	6	-
kostel sv. Václava ve Valtířově	-	15	-	2	63	7
CELKEM	2	41	7	3	157	21
53					178	

Závěr

Německý vliv v severozápadních Čechách byl odnepaměti patrný. Svůj podíl na něm nesla i původem saská, lužická či slezská šlechta. Nedá se však konstatovat, že by tento kraj byl zcela v jejích rukou, ani to, že by z české strany byla nějak pociťována jako cizorodý prvek. Svou přítomností však řada těchto šlechtických rodin v českém pohraničí specifickou roli sehrála. Tato role spočívala jak v neustálé duchovní a umělecké interakci se Saskem, tak se promítala ve vlastním vnitřním životě regionu.

Jen u velmi málo rodů můžeme hovořit o kontinuitě od 13. či 14. století až do doby předbělohorské. Pokud zde takové rody existovaly, zcela s českou šlechtou splynuly. Novým prvkem byla původem německá šlechta přišlá do severních a severozápadních Čech v 16. století, a to nejen jako podporovatelka luterství, ale i šířitelka nového životního stylu a umění, tzv. saské renesance.

Stopa velkorysého estetického cítění jednotlivých příslušníků těchto rodů a jejich úzká vazba na Sasko, jmenovitě Pirnu, Míšeň, Drážďany a Freiberg, je na Ústecku patrná díky památkovému fondu dochovanému v sakrálních stavbách. Osobní i rodová reprezentace zde nechala v průběhu téměř dvou staletí vyniknout umělecké objednávce, podmíněné majetkovou stabilitou, přeshraničním transferem i konfesní orientací šlechty.

Samotná architektura i plastická výzdoba památek v interiérech i exteriérech kostelních areálů vytvářela podmínky pro uplatnění bohaté heraldické a epigrafické výzdoby.

Přehlédneme-li soubor heraldických a epigrafických památek na Ústecku jako celek, dojdeme k závěru, že je ve své místní kvantitě i kvalitě disparátní a že jej nelze hodnotit plošně. Z hlediska historického jej lze rozdělit do dvou základních etap.

První etapa je s ohledem na dobovou produkci a současné dochování památkového fondu pochopitelně skromnější a výtvarně méně reprezentativní, což bylo dáno mimo jiné i nižší kvalitou kamenosochařských dílen pozdní gotiky a rané renesance v Čechách. Jedná se jak o solitéry, tak o dílenský soubor, které torzálně postihují heraldický a epigrafický fond vzešlý z podnětu místní šlechty. Tato etapa je vymezena nejstarší nápisovou památkou z roku 1477, ke které se váží i dva kolčí štíty v kostele sv. Jakuba Většího ve Svádově. První etapu dále vyplňuje epitaf Hanse z Techwitz z roku 1534, epitaf Bernarda Glatze ze Starého dvora z roku 1542 v Ústí nad Labem a uzavírá ji soubor dvou svádovských a pěti chlumeckých náhrobníků z let 1536–1554. Toto období se nese ve znamení gotické minuskuly a zejména raně novověké kapitály. Svým způsobem leží v tradici pozdního středověku a nastupující renesance, což se odráží i v tvarosloví erbovní složky. Autorství památek i dílenské prostředí zůstávají anonymní. Dva znakové náhrobníky ze Svádova a čtyři z Chlumce jsou si však ve svých výrazových prostředcích natolik podobné, že je předpoklad společné dílenské produkce oprávněný.

Soubor památek spadajících do druhé etapy je z hlediska uměleckohistorického mnohem pestřejší a zajímavější. Diverzita nositelů znakové a nápisové složky je markantní s ohledem na zvýšenou uměleckou produkci a s tím související transfer z německých protestantských zemí. Zde již nápisy neplnily pouze funkci informačního nebo

komemorativního nástroje, v mnoha případech již manifestovaly konfesionalitu svých objednatelů. Druhou etapu tak lze vymezit epitafem Anny ze Salhausenu, roz. z Büнау, z doby kolem roku 1568 až do doby kolem roku 1620, kam spadá zhotovení křtitelnice v kostele sv. Jakuba Většího ve Svádově. Disertační práce pro toto období zhodnocuje nejen bohatý fond sepulkrálních památek, ale i oltářní architekturu, popř. ostatní mobiliář kostelů. V nápisech dominuje kapitála, doplněná frakturou. Tvarosloví erbů je poplatné plně rozvinuté renesanční ornamentice a dekorativnosti. Část fondu již vystupuje z anonymity a prostřednictvím uměleckohistorického zhodnocení zařazuje některé památky do okruhů kamenosochařských dílen, popř. do produkce konkrétních umělců. Kvalitativně se jedná o mimořádnou skupinu památek saské renesance na českém území, která výrazně doplňuje fondy z dalších lokalit severozápadních Čech, zejména z Děčínska. I přes omezenou typovost nositelů erbů a nápisů je užití heraldických a epigrafických prvků poměrně rozsáhlé a s ohledem na podobné lokality v Čechách nebo v nedalekém Sasku srovnatelné.

V dnešní době můžeme jen litovat neuskutečněního záměru Bohuslava Balbína pořídit soupis nápisů a erbů v kostelích a na hřbitovech³⁶⁴. Pro raně novověké heraldické a epigrafické památky vzniklé z podnětu šlechty na Ústecku se o to předkládaná disertační práce pokusila.

³⁶⁴ Pelikán, J., Balbínovy pomůcky a prameny. Příspěvek k studiím o Balbínově vlastivědě, s. 7.

Šlechta na Ústecku ve světle raně novověkých heraldických a epigrafických památek

Ústecko patří mezi oblasti, které byly po 2. světové válce postiženy ztrátou historické paměti, k čemuž nemalou měrou přispěla i likvidace značné části kulturního dědictví. Přirozeným a tradičním centrem regionu bylo v době raného novověku královské město Ústí nad Labem, které v mnoha ohledech ovlivňovalo vývoj v celé oblasti. Absence rozsáhlejšího šlechtického dominia s výrazným správním centrem dávala prostor menším šlechtickým statkům a výstavbě skromnějších sakrálních objektů. Kostely a jejich mobiliář jsou často jedinými pozůstatky kdysi okázalé šlechtické reprezentace v regionu.

Disertační práce zaměřuje pozornost na dokumentaci a interpretaci heraldických a epigrafických památek, jejichž prostřednictvím se na Ústecku prezentovaly osoby z okruhu pěti šlechtických rodů. Nositelé znakových a nápisových prvků byli zařazeni do širšího, zvláště uměleckohistorického kontextu památkového fondu severozápadních Čech. Práce rozšiřuje znalosti o užívání erbů a nápisů v sedmi sakrálních objektech, které vznikly z podnětu původem cizí šlechty vyznávající především luteránskou konfesi. Práce obsahuje katalog, který byl vytvořen na základě terénního výzkumu, respektuje novodobé metodiky dokumentace nápisového písma a obsahuje 53 katalogových záznamů. Ty postihují památkový fond z doby od roku 1477 do roku 1620. Disertace zároveň přináší poznatky o používání různých typů a forem nápisového písma v regionu a jeho provázání s místním památkovým fondem. Z hlediska heraldické problematiky sleduje dobové tvarosloví erbů a podle toho se snaží určit dílenské prostředí, ve kterém památky vznikly.

Znaky a nápisy jakožto prostředky osobní i rodové reprezentace potvrzovaly a legitimizovaly sociální statut šlechty. Doba raného novověku těmito hmotným pramenům na Ústecku přála. V rámci česko-saského uměleckého fenoménu, tzv. saské renesance, zde představují významný doklad šlechtické reprezentace a kulturního dědictví regionu.

Resumé v anglickém jazyce

The Nobility in the Usti Region in the Context of Early Modern Heraldic and Epigraphic Relicts

The Ústí region is one of regions which were affected by a loss of historical memory after the Second World War. It was caused by the elimination of a large part of the cultural heritage to a considerable extent. The Royal Town “Ústí nad Labem” was a common and traditional centre of the region at the beginning of the Early Modern period. It had an influence on the development of the whole region on a number of aspects. The absence of a larger noble dominion with a major administrative centre gave a space to minor noble properties, and to a construction of humbler religious buildings. Churches and their movables are often only relics of the formerly spectacular noble representation in the region.

A doctor thesis concentrates on the documentation and interpretation of heraldic and epigraphic relics through which people from five noble families presented themselves in the Ústí region. Bearers of sign and inscription elements have been put into the wide, especially art historical context of a cultural heritage fund of North-West Bohemia. The thesis extends knowledge of the use of arms and inscriptions in seven religious buildings which came into existence on the initiative of the nobility of a foreign origin, who mainly confessed the Lutheran Confession. The thesis contains a catalogue which was created on the basis of a field research, respects the contemporary methods of the documentation of inscription writing and includes 53 catalogue records. The records cover the cultural heritage fund from 1477 until 1620. The doctor thesis brings findings about the use of different types and forms of inscription writing in the region and the link of writing to the regional cultural heritage fund as well. The thesis studies a period morphology of arms from the point of view of heraldic issues and on this basis, tries to determine a workshop in which the relics were created.

The signs and inscriptions as means of a personal and family representation proved a social status of the nobility and made it legal. The beginning of the Early Modern period was in favour of these tangible sources in the Ústí region. They represent an important evidence of the noble representation and cultural heritage of the region within the Czech-Saxon art phenomenon, so called Saxon Renaissance.

Literatura

- o Anděl, Rudolf (red.), Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III., Severní Čechy, Praha 1984.
- o Anděl, Rudolf, Drobné šlechtické statky na Děčínsku v XVII. století, Z minulosti Děčínska, II., 1974, s. 108-124.
- o Anděl, Rudolf, Příspěvek k problematice životní úrovně drobné šlechty na Frýdlantsku v 17. století, in: Z minulosti Děčínska a Českolipska III, 1977, s. 101-119.
- o Bačkovský, Rudolf, Bývalá česká šlechta předbřlohorská i pobřlohorská na svých sídlech v Čechách a na Moravě a ve svých znacích, Praha 1948.
- o Badstübner, Ernst, Bauten der Renaissance in Sachsen und Thüringen: Einführung und Erläuterungen, Prisma-Verlag, Leipzig 1965.
- o Balášová, Michaela, Kultura luterské šlechty v severozápadních Čechách na příkladu Štampachů ze Štampachu, in: Hrubá, Michaela – Němec, Jan (ed.), Ústecký sborník historický, Ústav humanitních studií Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 2005, s. 121-153.
- o Baresel-Brand, Andrea, Grabdenkmäler nordeuropäischer Fürstenhäuser im Zeitalter der Renaissance 1550 - 1650, Kiel 2007.
- o Bárta, Milan, „Odpuštění od měšťanstva jest vzal“. Příspěvek k poznání vztahů královských měst a nižší šlechty v předbřlohorském období: rytíři Hruškové z Března u Loun, in: Acta Universitatis Purkynianae, Phil. et Hist. IV., Města severozápadních Čech v raném novověku, Ústí nad Labem 2000, s. 239-253.
- o Barteček, Ivo, Saská politika a české stavovské povstání (květen 1618 – srpen 1619), in: Sborník historický, 30/1984, s. 5-47.
- o Bartlová, Milena, Conflict, Tolerance, Representation, and Competition: A Confesional profile of Bohemian Late Gothic Art, in: Zdeněk V. David – David R. Holenton (eds.), The Bohemian Reformation and Religious Practice 5, Prague 2005.
- o Bartlová, Milena, Renesance a reformace v českých dějinách umění: otázky periodizace a výkladu, in: Horníčková, Kateřina – Šroněk, Michal (edd.), IN PUNCTO RELIGIONIS. Konfesní dimenze předbřlohorské kultury Čech a Moravy, ARTEFACTUM, Praha 2013, s. 23-48.
- o Bednařík, Karel – Kobuch, Manfred, Bergmannova sbírka ve Státním archivu v Drážďanech, Archivní časopis, č. 3, roč. 31, 1981, s. 161-168.
- o Behrmann, Carolin - Karsten, Arne – Zitzlsperger, Philipp (eds.), Grab – Kult – Memoria. Studie zur gesellschaftlichen Funktion von Erinnerung, Köln – Weimar – Wien 2007.
- o Barbara Bechter: St. Marien und Laurentin Lauenstein. München/Berlin 2000.
- o Belis, Jiří, Artefakt varhanní skříně uložené v Muzeu města Ústí nad Labem, in: Hrubá, Michaela - Hrubý, Petr, Renesanční sochařství a malířství v severozápadních Čechách, Sborník z kolokvia uskutečněného v Muzeu města Ústí nad Labem 25. – 26. listopadu 1999, albis international, Ústí nad Labem 2001, s. 305-316.
- o Bernau, Friedrich, Deutschböhmens Adelshalle, in: Studien und Materialien zur Specialgeschichte und Heimatskunde des deutschen Sprachgebiets in Böhmen und Mähren, Prag 1903, s. 577-659.
- o Bílek, Tomáš Václav, Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618, Nákladem Musea království českého, Praha 1882.
- o Blažek, Konrad, J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen, IV. Bandes, 11. Abtheilung, Der Adel von Oesterr. Schlesien, Nürnberg 1885.
- o Blažíček, Oldřich J., Sochařství baroku v Čechách. Plastika 17. a 18. věku, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1958.
- o Bobková Lenka, Česká exulantská šlechta v Pirně v roce 1629, Folia Historica Bohemica 19, Historický ústav, Praha 1998, s. 83-116.
- o Bobková Lenka, Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621 – 1639, Skriptorium, Praha 1999.

- o Bobková Lenka, Města na hranici, Na okraj styků měst Ústí nad Labem a Pirny v 1. polovině 17. stol., in: Bobková Lenka - Kaiserová, Kristina (red.), VINDEMIA, Sborník k 60. narozeninám Ivana Martinovského, Albis international, Ústí nad Labem, 1997, s. 97-106.
- o Bobková Lenka, Pobělohorský exil v Sasku a možnosti jeho dalšího výzkumu, in: Hrubá, Michaela, Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku, Sborník z konference konané v muzeu města Ústí nad Labem ve dnech 5. – 6. listopadu 1998, Albis international, Ústí nad Labem 2001, s. 72-106.
- o Bobková Lenka, Ústí nad Labem ve stavovském odboji 1547, Sborník Pedagogické fakulty v Ústí nad Labem, řada historická, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1987, s. 5-27.
- o Bobková, Lenka – Bobková, Kateřina, Středověké Ústí nad Labem ve světle královských listin, MIM, Ústí nad Labem 1999.
- o Bobková, Lenka – Svobodová, Ivana, Struktura městské sítě v druhé polovině 15. a na počátku 16. století, in: Sborník Severočeského muzea – Historia 10, 1991, s. 5-25.
- o Bobková, Lenka, Cizí šlechta usazená v severních Čechách do poloviny 17. století, in: Acta Universitatis Purkynianae, Philosophica et Historica I, Opera historica 1, České Budějovice 1992, s. 99-113.
- o Bobková, Lenka, Die Beziehungen zwischen Böhmen und Sachsen im Mittelalter und in der frühen Neuzeit, in: Historischer Haus- und Stadtbau im böhmisch-sächsischen Raum, Ústí nad Labem 2000, s. 9-17.
- o Bobková, Lenka, Pozdněhumanistická společnost v Ústí nad Labem na počátku 17. století, in: Česká města 16. - 18. století, Historický ústav Československé akademie věd, Praha 1991, s. 253-262.
- o Bobková, Lenka, Raný novověk – Doba předbělohorská (1526 – 1620), in: Dějiny města Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 1995.
- o Bobková, Lenka, Rezidence pánů ze Salhausenu v Benešově nad Ploučnicí, Příspěvek k podílu saské šlechty na kulturním obraze severozápadních Čech doby předbělohorské, in: Kokojanová, Michaela (red.), Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16. – 18. Století). Sborník příspěvků z konference uspořádané v Prostějově ve dnech 25. – 27. dubna 1995, Muzeum prostějovska, Prostějov 1997, s. 428-446.
- o Bobková, Lenka, Rezidenční představy rytířů ze Salhausenu v severozápadních Čechách, in: Bůžek, Václav – Král, Pavel (red.), Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku, Opera historica 7, České Budějovice 1999, s. 251-273.
- o Bobková, Lenka, Středověk – obnova města a nový rozkvět v době poděbradské a jagellonské, in: Dějiny města Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 1995.
- o Bobková, Lenka, Ústecký kostel Panny Marie ve světle dobových zpráv, in: Gotické sochařství a malířství v severozápadních Čechách, Ústí nad Labem 1999, s. 165-177.
- o Boetticher, Walter von, Geschichte des Oberlausitzischen Adels und seine Güter 1635 – 1815, Band I, A – K, Oberlößnitz bei Dresden 1912.
- o Boetticher, Walter von, Geschichte des Oberlausitzischen Adels und seine Güter 1635 – 1815, Band II, L – T, Oberlößnitz bei Dresden 1913.
- o Boháč, Zdeněk, Národnostní poměry v zemích české koruny v době předhusitské a do třicetileté války, in: Pánek, Jaroslav – Polívka, Miroslav – Rejchrtová, Noemi, Husitství – Reformace – Renesance, Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela, Historický ústav, Praha 1994, s. 123-132.
- o Bornschlegel, Franz-Albrecht, Die frühe Renaissance-Kapitalis in Augsburg, Epigraphik 1988, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1990, S. 217-225.
- o Brinkmann, Inga, Grabdenkmäler, Grablegen und Begräbniswesen des lutherischen Adels: adelige Funeralrepräsentation im Spannungsfeld von Kontinuität und Wandel im 16. und beginnenden 17. Jahrhundert, Deutscher Kunstverlag, Berlin/München 2010.
- o Bruck, Robert, Die Sophienkirche in Dresden, Ihre Geschichte und Ihre Kunstschatze, Salzwasser Verlag, Originlas von 1912.

- o Brückner, Wolfgang, Lutherische Bekenntnisgemälde des 16. bis 18. Jahrhunderts. Die illustrierte Confessio Augustana, Regensburg 2007.
- o Buben, Milan, Encyklopedie heraldiky, Libri, Praha 2012.
- o Buben, Milan, K vývoji české šlechtické titulatury, in: Historický obzor, III., 1993, s. 67-69.
- o Burkhardt, Johannes, Das Reformationsjahrhundert. Deutsche Geschichte zwischen Medienrevolution und Institutionenbildung 1517 – 1617, Stuttgart 2002.
- o Bůžek, Václav a kolektiv, Společnost českých zemí v raném novověku, Nakladatelství lidové noviny, Praha 2010.
- o Bůžek, Václav, Domácnosti nižší šlechty v předbělohorských Čechách, Acta universitatis Purkynianae, Phil. et Hist. I, 1992, s. 42-64.
- o Bůžek, Václav, Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech, Historický ústav, Praha 1996.
- o Bůžek, Václav, Nižší šlechta v předbělohorských Čechách (Prameny, metody, stav a perspektiva bádání), Český časopis historický 91, 1993, s. 37-54.
- o Bůžek, Václav, Rytíři renesančních Čech, Akropolis, Praha 1995.
- o Bůžek, Václav, Společnost českých zemí v raném novověku: struktury, identity, konflikty, Lidové noviny, Praha 2010.
- o Carus, Victor A., Das Altarwerk zu Lauenstein und die Anfänge des Barock in Sachsen, Hoffmann, Stuttgart 1912.
- o Cvrková, Marta a kolektiv autorů, Dějiny zaniklých obcí Vyklice, Lochočice a Otovice, Okresní národní výbor, Ústí nad Labem 1987, s. 27-28.
- o Čornej, Petr, Vliv pobělohorských konfiskací na skladbu feudální třídy, in: Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica, 1, 1976, Studia Historica XIV., s. 165-194.
- o Denkmalpflege in Sachsen – 2, Böhlau, Weimar 1997.
- o Denkmalpflege, in: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 6. Jahrg., Heft 2., 1926, s. 90-91.
- o Denkmalpflege, in: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 12. Jahrg., Heft 1., 1932, s. 39-40.
- o Denkmalpflege. Das alte Salhausenschloss in Bensen, in: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 6. Jahrg., Heft 3., 1926, s. 141.
- o Denkmalpflege. Die Salhausengrurst in Schwaden, in: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 6. Jahrg., Heft 3., 1926, s. 138-141.
- o Deutsche Inschriften. Fachtagung für mittelalterliche und neuzeitliche Epigraphik, Worms 1986.
- o Deutsche Inschriften. Terminologie zur Schriftbeschreibung, Wiesbaden 1999.
- o Kloos, Rudolf M., Einführung in die Epigraphik des Mittelalters und der frühen Neuzeit. Darmstadt 1992.
- o Doerr, Josef August von, Der Adel der Böhmisches Kronländer, Verlag von Fr. Řivnáč, Prag 1900.
- o Doerr, Josef August von, Genealogische Daten über einige böhmische Exulanten in Sachsen, Věstník Královské české společnosti nauk 1900/VII, Praha 1901.
- o Doležalová, Eva (ed.) - Pánek, Jaroslav - Perett, Marcela K., Confession and nation in the era of reformations: Central Europe in comparative perspective, Institute of History, Prague 2011.
- o Donath, Günter, Der Meißner Dom als Grablege, in: Roháček, Jiří (ed.), Epigraphica & Sepulcralia, III., Artefactum, Praha 2011, s. 55-74.
- o Donath, Matthias, Die Grabmonumente im Dom zu Meißen, Leipziger Univ.- Verlag, Leipzig 2004.
- o Dormagen, Hans Gerd, Die Grablege der albertinischen Wettiner im Dom zu Freiberg, in: Mitteilungen des Freiburger Altertumsvereins, 2007, s. 23-108.
- o Dörre, Rudolf, Der letzte Salhausen auf Schwaden 1612 – 1675, in: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 13. Jahrg., Heft 2., 1933, s. 66-69; Heft 3., 1933, s. 104-110.
- o Dülmen, Richard van, Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století), III., Náboženství, magie, osvícenství, Argo, Praha 2006.
- o Dura, Ulrike, Zur Darstellung von Witwen auf Leipziger Epithapen des 16. Jahrhunderts, in: Neues Archiv für sächsische Geschichte, Verlag Hermann Böhlau, Weimar 1998, S. 193-200.

- o Dušek, Ladislav, Obyvatelstvo města Ústí nad Labem do konce 18. století, Okresní archiv v Ústí nad Labem, Severočeské nakladatelství 1974.
- o Dvorský, František, O počtu domů v Praze a v královských městech v Čechách v 16. – 19. století, in: Časopis musea Království českého, LVI., Praha 1882, s. 57-73.
- o Eberhard, Winfried, Konfessionsbildung und Stände in Böhmen 1478 – 1530, München-Wien 1981.
- o Eis, Gerhard, Das geistige Leben in Aussig um 1600, Sonderheft 9 der Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 1932.
- o Elznic, Václav, Pírenská erbovní kniha, Heraldika a genealogie 27/2, 1994, s. 75-90.
- o Elznic, Václav, Prosebný list pobělohorských exulantů císaři Ferdinandu III. roku 1637, Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze, 4. řada, 1976 – 1977, s. 115-126.
- o Fajt, Jiří – Treps, Uwe (vyd.), Legitimiert durch Repräsentation? Kulturelle Integrationsstrategien von Außenseitern und Aufsteigern in Mitteleuropa vom 14. bis 18. Jahrhundert, Ostfildern 2010.
- o Fajt, Jiří, „Na paměť statečného a zbožného Štěpána Schlicka (†1526), zakladatele Jáchymova.“ Monogramista I.P. a dvorská reprezentace za Ludvíka Jagellonského, krále uherského a českého, in: Kubík, Viktor (ed.), Doba Jagellonská v zemích České koruny (1471 – 1526), Sborník Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy, Dějiny umění – historie I., Ústav dějin křesťanského umění Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, České Budějovice 2005, s. 133-165.
- o Feilitzsch, Heinrich Erwin Ferdinand von, Zur Familiengeschichte des Deutschen, insonderheit des Meißnischen Adels von 1570 bis ca. 1820, Großenhein, Leipzig 1896.
- o Fesitner, Wilhelm, Geschichte der königlichen Stadt Aussig bis zum Jahre 1547, Ústí nad Labem 1883.
- o Fiala, Michal, Tři studie o české renesanční heraldice, Heraldická ročenka 1993, Heraldická společnost v Praze, 1993, s. 3-32.
- o Finger, Birgit, Frömmigkeitsformen einer niederadligen Familie. Kirchen und Schlosskapellen der Herren von Büнау in Sachsen und Böhmen, in: Schattkowsky, Martina (Hg.), Die Familie von Büнау. Adelsherrschaften in Sachsen und Böhmen vom Mittelalter bis zur Neuzeit, Leipziger Univ.-Verlag, Leipzig 2008, s. 383-412.
- o Focke, Franz, Aus dem ältesten Geschichts-Gebiete Deutsch-Böhmens, Eine geschichtliche Durchforschung des Elbe- und Eulauthales sammt Umgebung (an der sächsischen Grenze) von frühesten Zeit bis in die Gegenwart, Warnsdorf 1879, 1889.
- o Frejková, Olga, Palladianismus v české renesanci, Praha 1941.
- o Friedrich, Gustav, Rukověť křesťanské chronologie, Paseka, Praha/Litomyšl 1997.
- o Gavenda, Lukáš, Náhrobní kameny pánů z Fictumu v Kadani a v Klášterci nad Ohří, in: Hrubá, Michaela - Hrubý, Petr, Renesanční sochařství a malířství v severozápadních Čechách, Sborník z kolokvia uskutečněného v Muzeu města Ústí nad Labem 25. – 26. listopadu 1999, albis international, Ústí nad Labem 2001, s. 249-266.
- o Haendcke, Berthold, Studien zur Geschichte der sächsischen Plastik der Spätrenaissance und Barock-Zeit, Verlag Erwin Haendcke, Dresden 1903.
- o Haffner, Karl Wilhelm, Binder aus der Evangelischen Geschichte von Aussig und Umgebung, Selbstverlag des Presbyterium A.V. Aussig 1908.
- o Hallwich, Hermann, Die Glatz von Althof und ihr Stammhaus, Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen, 38 Jhr., 1900, s. 250-273.
- o Harasimowicz, Jan, ed. a Weber, Matthias, ed. Adel in Schlesien. Band 1, Herrschaft, Kultur, Selbstdarstellung. München: Oldenbourg 2010.
- o Harasimowicz, Jan, Mors janua vitae: Śląskie epitafia i nagrobki wieku reformacji, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1992.
- o Harasimowicz, Jan, Treści i funkcje ideowe sztuki ślaskiej reformacji (1520–1650), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego Wrocław 1986.
- o Heck, Kilian, Genealogie als Argument. Der Beitrag dynastischer Wappen zur politischen Raumbildung der Neuzeit, Deutscher Kunstverlag, München/Berlin 2002.

- o Heck, Kilian, Grabmonumente als soziale Raumbildung. Das Grabmal für Dietrich von Fürstenberg und die Grabdenkmale des Domkapitels im Paderborner Dom, in: Ulrich Schütte – Lutz Unbehaun (eds.), *Bildnis, Fürst und Territorium*, München – Berlin 2000.
- o Hefner, Otto Titan von, *Der Adel des Königreichs Sachsen*, J. Siebmacher's, grosses und allgemeines Wappenbuch in Verbindung mit Mehreren neu herausgegeben und mit historischen, genealogischen Notizen begleitet, 2. Bandes, 3. Abtheilung, Nürnberg 1857.
- o Hengerer, Mark, *Macht und Memoria. Begräbniskultur europäischer Oberschichten in der Frühen Neuzeit*, Böhlau, Köln/Weimar/Wien 2005.
- o Hentschel, Walter, *Alabasterrbildwerke von Schönpreisen*, in: *Forschung zur Geschichte Sachsens und Böhmens*, Dresden 1937, s. 180-193.
- o Hentschel, Walter, *Dresdner Bildhauer des 16. und 17. Jahrhunderts*, Hermann Böhlau Nachfolger, Weimar 1966.
- o Hentschel, Walter, *Sächsische Plastik um 1500*, Wilhelm Limpert-Verlag, Dresden 1926.
- o Hentschel, Walter, *Sächsische Renaissancebildhauer in Nordwestböhmen*, in: *Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes*, 12. Jahrg., Heft 2/3., 1932, s. 53-69.
- o Hieke, Wenzel – Horčíčka, Adalbert, *Urkundenbuch der Stadt Aussig bis zum Jahre 1526*. Ústí nad Labem 1896.
- o Hieke, Wenzel, *Die Freiherren von Schleinitz*, Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen, 27, 1889, s. 363-378.
- o Hlaváček, Ivan, *Jazyk v česko-moravských městských kancelářích v době předhusitské: (vybrané příklady)*, *Sborník archivních prací*, 63, 2, 2013, s. 235-302.
- o Hlaváček, Petr, „PROPE SUDETOS MONTES“: Hraniční oblasti Čech, Saska, Horní Lužice a Dolního Slezska jako jeden kulturní region (1520 – 1620), in: Bobková, Lenka – Konvičková, Jana (ed.), *Korunní země v dějinách českého státu II. Společné a rozdílné. Česká koruna v životě a vědomí jejích obyvatel ve 14. – 16. století*, Praha 2005, s. 423-434.
- o Hlaváček, Petr, *Ďábel z Horní Blatné aneb k budování luterské konfesní identity v raněnovověkých Čechách*, in: *LUTHERANUS 2007/2008*, 2008, s. 82-96.
- o Hlaváček, Petr, *Der böhmisch-sächsische Grenzraum im Spätmittelalter und in der Frühneuzeit zwischen Integration und Desintegration*, in: Řezníček, Miloš (ed.), *Grenzraum und Transfer. Perspektiven der Geschichtswissenschaft in Sachsen und Tschechien*, Chemnitzer Europastudien, Band 5, Berlin 2007, s. 83-94.
- o Hlaváček, Petr, *Christoph von Carlowitz (†1578), humanista a diplomat reformačních časů*, in: *Comotovia 2009. Sborník příspěvků z konference, věnované 200. výročí regionálních vojenských akcí napoleonských válek (1809-2009)*, Chomutov, 10. 11. 2009, s. 98-103.
- o Hlaváček, Petr, *Luteránství jako skrytý fenomén českých duchovních a kulturních dějin*, in: Just, Jiří – Nešpor, Zdeněk R. – Matějka, Ondřej et al., *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*, Lutherova společnost, Praha 2009, s. 9-22.
- o Hlaváček, Petr, *Nový Jeruzalém? Spirituální rozměr kadaňské rezidence Jana Hasištejnského z Lobkovicz (†1517)*, in: Dvořáčková-Malá, Dana (red.), *Dvory a rezidence ve středověku*, Praha 2006 (*Mediaevalia Historica Bohemica, Supplementum 1.*), s. 237-272.
- o Hlaváček, Petr, *Renesanční sochař Jörg Meyer z Kadaně*, in: Hrubá, Michaela - Hrubý, Petr, *Renesanční sochařství a malířství v severozápadních Čechách*, *Sborník z kolokvia uskutečněného v Muzeu města Ústí nad Labem 25. – 26. listopadu 1999*, albis international, Ústí nad Labem 2001, s. 235-247.
- o Hlaváček, Petr, *Retrospektiva dějin františkánského kláštera Čtrnácti svatých pomocníků v Kadani v 15. a 16. století: Geneze, rozkvět a úpadek*, in: Homolka, Jaromír – Hrubá Michaela – Hrubý, Petr – Ottová Michaela (ed.), *Ústecký sborník historický 2001. Gotické umění a jeho historické souvislosti I. Muzeum města Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 2001, s. 79-106.
- o Hlaváček, Petr, *Tři osobnosti luterské reformace z česko-saského pomezí*, in: *LUTHERANUS 2009/2010*, 2010, s. 158-175.
- o Hoffmann, František, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2009.

- o Hofmann, Werner, (Hrsg.), Luther und die Folgen für die Kunst - Katalog der Ausstellung in der Hamburger Kunsthalle, 1983.
- o Homolka, Jaromír – Hrubá Michaela – Hrubý, Petr – Ottová Michaela (ed.), Ústecký sborník historický 2001. Gotické umění a jeho historické souvislosti I., Muzeum města Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 2001.
- o Homolka, Jaromír – Hrubá Michaela – Hrubý, Petr – Ottová Michaela (ed.), Ústecký sborník historický 2003/1. Gotické umění a jeho souvislosti II, Muzeum města Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 2003.
- o Honys, Vít – Hrubý, Petr, Šlechtické sepulkrální památky Lounsko, Národní památkový ústav v Ústí nad Labem & Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 2013.
- o Horníčková, Kateřina – Šroněk, Michal (eds) - Bartlová Milena, Umění české reformace (1380-1620), Academia, Praha 2010.
- o Hořejší, Jiřina – Krčálová, Jarmila – Neumann, Jaromír – Poche, Emanuel – Vacková, Jarmila, Die Kunst der Renaissance und des Manierismus in Böhmen, Prag 1979.
- o Houfek, Václav, a kolektiv autorů, 120 let muzea Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 1996.
- o Hrdy, Johann, Die Aussiger Marienkirche vom Jahre 1426 bis zum Jahre 1538, Mittheillungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen, 48, 1909, s. 180-208.
- o Hrdy, Johann, Die Bünauer in Böhmen, Mittheillungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen, 42, 1904, s. 346-377.
- o Hrdy, Johann, Die Herren von Lungwitz in Nordböhmen, Erzgebirgszeitung, 25, 1904, s. 35-38, 61-64.
- o Hrubá Michaela (ed.), Města severozápadních Čech v raném novověku, Acta Universitatis Purkynianae. Philosophica et historica IV, Studia Historica IV, 2000.
- o Hrubá, Michaela - Hrubý, Petr, Renesanční sochařství a malířství v severozápadních Čechách, Sborník z kolokvia uskutečněného v Muzeu města Ústí nad Labem 25. – 26. listopadu 1999, albis international, Ústí nad Labem 2001.
- o Hrubá, Michaela – Ottová, Michaela, Kulturní transfer v česko-saském pohraničí v pozdním středověku a raném novověku. Aktuální výzkum tzv. Saské renesance v Čechách, in: MONUMENTORUM CUSTOS 2011, 5-10.
- o Hrubá, Michaela, Donátoři bratrstev v prostředí královských měst severozápadních Čech v raném novověku, in: Jiránek, Tomáš – Kubeš, Jiří (edd.), Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby (III. pardubické bienále, 29. – 30. dubna 2004), Pardubice 2005, s. 141-148.
- o Hrubá, Michaela, Jagellonská doba v dějinách měst na severu Čech – doba známá i neznámá, in: Kubík, Viktor (ed.), Doba Jagellonská v zemích České koruny (1471 – 1526), Sborník Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy, Dějiny umění – historie I., Ústav dějin křesťanského umění Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, České Budějovice 2005, s. 55-63.
- o Hrubá, Michaela, Pozůstalostní agenda jako pramen renesančního umění v královských městech severozápadních Čech (Pozůstalost Mistra Vincenta Strašryby), in: Hrubá, Michaela - Hrubý, Petr, Renesanční sochařství a malířství v severozápadních Čechách, Sborník z kolokvia uskutečněného v Muzeu města Ústí nad Labem 25. – 26. listopadu 1999, albis international, Ústí nad Labem 2001, s. 53-87.
- o Hrubá, Michaela, Prominentní emigrant Vilém Vchynský (Kinský) a jeho majetek v severozápadních Čechách, in: Víra nebo vlast ? Exil v českých dějinách raného novověku, Sborník z konference konané v muzeu města Ústí nad Labem ve dnech 5. – 6. listopadu 1998, Albis international, Ústí nad Labem 2001, s. 210-211.
- o Hrubý, František, Luterství a novoutrakvismus v českých zemích v 16. a 17. století, Český časopis historický 45, 1939, s. 31-44.
- o Hrubý, Petr, K formě sepulkrálních památek v oblasti severozápadních Čech v době jagellonské, in: Kubík, Viktor (ed.), Doba Jagellonská v zemích České koruny (1471 – 1526), Sborník Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy, Dějiny umění – historie I., Ústav dějin křesťanského umění Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, České Budějovice 2005, s. 185-204.

- o Hrubý, Petr, Obnova zámeckého areálu v Libouchci, in: MONUMENTORUM CUSTOS 2008, s. 39-40.
- o Hrubý, Petr, Renesanční sochařství a malířství v severozápadních Čechách, Sborník z kolokvia uskutečněného v Muzeu města Ústí nad Labem 25. – 26. listopadu 1999, albis international, Ústí nad Labem 2001, s. 217-234.
- o Hrubý, Petr, Restaurování vybraných sepulkrálních památek v severozápadních Čechách, povrchové úpravy těchto památek, in: Hrubý, Petr – Honys, Vít, Restaurované severozápadní Čechy, Sborník příspěvků z kolokvia uskutečněného na Filozofické fakulty Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem ve dnech 25. – 26. 5. 2005, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2008, s. 137-156.
- o Hrubý, Petr, Sepulkrální tvorba kadaňského sochaře Jörga Meyera, in: Epigraphica & Sepulcralia II., s. 49-63.
- o Hrubý, Petr, Sepulkrální tvorba Lorenze Hornunga na Ústecku, in: MONUMENTORUM CUSTOS 2010, 2011, s. 5-14.
- o Hrubý, Petr, Šlechtické sepulkrální památky Litoměřicka do počátku 18. století jako historický pramen, Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2010.
- o Hrubý, Petr, Vartenberská náhrobní deska v kostele sv. Jakuba Většího ve Svádově, in: Ústecký sborník historický 2001, Gotické umění a jeho historické souvislosti I., Muzeum města Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 2001, s. 335-350.
- o Hubková, Jana, Litoměřický měšťan a pirenský exulant Václav Nosidlo z Geblic (1592 – 1649), in: Kaiserová, Kristina – Schmitz Walter (eds.), Česko-saské vztahy v proměnách času – Sächsisch-Böhmische Beziehungen im Wandel der Zeit, Thelem 2013, s. 82-101.
- o Chlebníček, Břetislav, Neznámá listina z doby reformace v Děčíně, Z minulosti Děčínska a Českolipska 4, 1985, s. 167-173.
- o Chlíbač, Jan - Roháček, Jiří, Figure & lettering: sepulchral sculpture of the Jagiellonian Period in Bohemia, Artefactum, Praha 2014.
- o Chlíbač, Jan – Roháček, Jiří, Sepulkrální skulptura jagellonského období v Čechách. Figura a písmo, ARTEFACTUM, Praha 2011.
- o Chlíbač, Jan, Italští sochaři v českých zemích v období renesance, Artefactum, Praha 2011.
- o Chlíbač, Jan, Náhrobek Jana Hasištejnského z Lobkovic a místo pozdně gotické sepulkrální plastiky ve františkánských klášterních kostelích, in: Umění XLIV, 1996, s. 235-244.
- o Christensen, Carl C., Art and Reformation in Germany. Detroit 1979.
- o Chromý, Mojmír, Tvarový vývoj štítu v průběhu 13. – 15. století, in: Sborník příspěvků II. setkání genealogů a heraldiků, Ostrava 1983, s. 58-63.
- o Jahnel, Carl (ed.), Martin Luther und Wolf von Salhausen, Mittheilungen des nordböhmisches Exkursions-Club 21, Česká Lípa 1898, s. 15-18.
- o Jahnel, Karl, Heimatkundliches vom Padloschiner Plateau, in: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 6. Jahrg., Heft 1., 1926, s. 12-17.
- o Jahnel, Karl, Heimatkundliches vom Padloschiner Plateau, in: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 7. Jahrg., Heft 4., 1927, s. 150-154.
- o Jahnel, Karl, Noch einige Nachrichten über die Glatz von Althof und ihr Gut Kleische, Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen, 39 Jhr., 1901, s. 53-62.
- o Jakubec, Ondřej - Miltová, Radka, Elias Hauptner a Matouš Radouš – malíři umírajícího času. Manýristické epitafy v českých zemích kolem roku 1600, Umění LVII, 2009, s. 148-171.
- o Jakubec, Ondřej, - Malý, Tomáš, Konfesijnost – (nad)konfesijnost – (bez)konfesijnost: diskuse o renesančním epitafu a umění jako zdroji konfesijní identifikace, Dějiny – Teorie – Kritika VIII, 2010, č. 1, s. 79-112.
- o Jakubec, Ondřej, Malované renesanční epitafy předbělohorské éry jako zrcadlo náboženského vyznání, in: Kateřina Horníčková – Michal Šroněk (eds.), Umění české reformace (1380 – 1620), Praha 2011, s. 385-397.

- o Jakubec, Ondřej, Renesanční epitaf jako médium „konfesní identity“ v prostředí předbělohorské Chrudimi. Památník Tomáše Lvíka Domažlického († 1616) a Salomeny Francové z Liblic († 1619) jako historicko-antropologický pramen, *Theatrum historiae* III, 2008, s. 65-84.
- o Jakubec, Ondřej, Renesanční epitaf jako médium společenské a náboženské reprezentace, in: Jakubec, Ondřej a kolektiv, *Ku věčné památce. Malované renesanční epitafy v českých zemích* (katalog výstavy), Muzeum umění Olomouc – Arcidiecézní muzeum Olomouc 2007, s. 23-24.
- o Jakubec, Ondřej, Renesanční epitafy v českých zemích a jejich „konfesionalita“, in: Jiří Roháček (ed.), *Epigraphica et Sepulcralia III. Sborník příspěvků ze zasedání k problematice sepulkrálních památek, pořádaných Ústavem dějin umění AV ČR, v. v. i., v letech 2008 – 2010*, ARTEFACTUM, Praha 2011, s. 163-193.
- o Jakubec, Ondřej, Smrt a vzkříšení jako epitaf. Renesanční malované epitafy a jejich výklad, *Dějina a současnost* XXX., 2008, č. 11, s. 33-36.
- o Jakubec, Ondřej, Těchto časův má Antichrist předchůdce své. Apokalyptika a konfesionalita v literatuře a výtvarném umění českých zemí kolem roku 1600, in: *Opuscula historiae artium* LIII, 2009, č. 1-2, s. 23-52.
- o Janáček, Josef, *České dějiny – Doba předbělohorská 1526 - 1547*, kniha I., díl 1., Academia, Praha 1971.
- o Janáček, Josef, *České dějiny – Doba předbělohorská 1526 - 1547*, kniha I., díl 2., Academia, Praha 1984.
- o Jančárek, Petr, *Města českého Krušnohoří v předbělohorské době*, Ústí nad Labem 1971.
- o Jančárek, Petr, *Populační vývoj českých zemí v předbělohorském období a problematika jeho studia*, in: *Historická demografie*, 12, Praha 1987.
- o Jančárek, Petr, *Vznik měst a městeček v české části Krušnohoří v době předbělohorské*, *Krušnohorský historický sborník. Regionální studie* 7, Most 1968, s. 35-50.
- o Jauernig, Reinhold, *Luther und Böhmen*, in: *Heimat und Kirche*, Heidelberg - Wien 1963, s. 47-77.
- o Jellinek, Hans Viktor, *Verkauf der Herrschaft Schwaden im Jahre 1676*, in: *Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes*, 15. Jahrg., Heft 4., 1935, s. 137-139.
- o Jiráček, Matouš, *Obtíže typologické specifikace raně novověkých figurálních sepulkrálních památek*, in: Jiří Roháček (ed.), *Epigraphica et Sepulcralia III. Sborník příspěvků ze zasedání k problematice sepulkrálních památek, pořádaných Ústavem dějin umění AV ČR, v. v. i., v letech 2008 – 2010*, ARTEFACTUM, Praha 2011, s. 195-207.
- o Junius, Wilhelm, *Die ältere Grabplastik im Königreich Sachsen, Die Grabdenkmäler von 1250 – ca. 1660*, Band 1, 1916.
- o Junius, Wilhelm, *Grabdenkmäler der sächsischen Fürsten des Reformationszeitalters*, *Thüringisch-sächsische Zeitschrift für Geschichte und Kunst*, 15/1926, s. 97-110.
- o Just, Jiří, *Luteráni v našich zemích do Bílé hory*, in: Just, Jiří – Nešpor, Zdeněk R. – Matějka, Ondřej et al., *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí, Lutherova společnost*, Praha 2009.
- o Kadich, Heinrich von – Blazek, Conrad, *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen*, IV. Bandes, 10. Abtheilung, *Der Mährische Adel*, Nürnberg 1899, reprint GARN, Brno 2000.
- o Kadlec, Jaroslav, *Přehled českých církevních dějin 1*, ZVON, české katolické nakladatelství, Praha 1991.
- o Kadlec, Jaroslav, *Přehled českých církevních dějin 2*, ZVON, české katolické nakladatelství, Praha 1991.
- o Kaiserová, Kristina – Jančárek, Petr, *Ústí n. L. od druhé poloviny 17. století do počátku 19. století*, in: *Dějiny města Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1995, s. 51-68.
- o Kaiserová, Kristina – Kaiser, Vladimír a kolektiv autorů, *Dějiny města Chabařovic*, Chabařovice 1998.
- o Kaiserová, Kristina a kolektiv autorů, *Dějiny města Ústí nad Labem*, *Město Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1995.

- o Kaiserová, Kristina, Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Ústí nad Labem, albis international, Ústí nad Labem 1999.
- o Kaiserová, Kristina, Sociální konflikty v českých a moravských královských městech v první třetině 16. století, in: Ústecký sborník historický 1985, s. 119-141.
- o Kaiserová, Kristina, Zur Frage des Widerhalls der lutherischen Reformation in Nordwestböhmen, in: Vogler, Günter et al. (Hgg.), Martin Luther. Leben-Werk-Wirkung, Berlin 1983, s. 451-462.
- o Kamshoff, Otto, Předlice kdysi a nyní, Zprávy Společnosti pro dějiny Němců v Čechách – supplementum, Ústí nad Labem 2009.
- o Kasík, Stanislav, Rodové heraldické památky na Děčínsku a Šluknovsku, Nadace Vlastivěda okresu děčínského, Děčín 1996.
- o Kavan, Richard – Kocourek, Lubomír (red.), Náboženské dějiny severních Čech. Sborník příspěvků z mezinárodní konference v Ústí n. L. ve dnech 9. – 11. září 1997, Katedra společenských věd PF UJEP, Ústí nad Labem 1999.
- o Klecanda, Vladimír, Přijímání cizozemců na sněmu do Čech za obyvatele (Příspěvek k dějinám inkolátu před Obnoveným zřízením zemským), in: Sborník prací věnovaných Gustavu Friedrichovi k 60. narozeninám, Praha 1931, s. 456-467.
- o Klecanda, Vladimír, Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku, Časopis Archivní školy, roč. VI., Praha 1928, s. 1-125.
- o Klecanda, Vladimír, Zakupování cizozemců v Čechách bez práva obyvatelského v Praze, Časopis Archivní školy, roč. III., 1926, s. 64-119.
- o Kloos, Rudolf M., Einführung in die Epigraphik des Mittelalters und der frühen Neuzeit, Wiss. Buchges., Darmstadt 1992.
- o Knoz, Tomas, Grablegen und Grabkapellen des mährischen Adels von der Renaissance bis zum Barock, in: Macht und memoria. Ed. Hengerer, Mark, Koeln ad. 2005, s. 449-482.
- o Kocourek, Ludomír – Kocourková, Květoslava – Vilím, Karel, Krupka z cínu zrozená, Krupka 2005.
- o Kocourek, Ludomír, Vrchnost, města a luterská reformace v severních Čechách, in: Poddanská města v systému patrimoniální správy, Ústí nad Orlicí 1996, s. 63-70.
- o Köhler, Rudolf, Die alte Kirche zu Schönwald, in: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 2. Jahrg., Heft 1., 1922, s. 25-32.
- o Koch, Walter, Literatur zur mittelalterlichen und neuzeitlichen Epigraphik 1985 – 1991, München 1994.
- o Koch, Walter, Literaturbericht zur mittelalterlichen und neuzeitlichen Epigraphik 1976 – 1984, München 1987.
- o Kolář, Martin - Sedláček, August, Českomoravská heraldika I. – část všeobecná, Fotoreprint, Argo, Praha 1996.
- o Kolář, Ondřej, „Onen svět je zcela jiný než tento...“ Smrt a posmrtná existence u Martina Luthera, in: LUTHERANUS 2009/2010, 2010, s. 107-121.
- o Košťál, Miloslav, Počátky luterské reformace na lužickém pomezí, Z minulosti Děčínska II, Děčín 1974, s. 26-41.
- o Košťál, Miloslav, Příjmy děčínského panství v letech 1555 – 1614, Z minulosti Děčínska a Českolipska III, Česká Lípa 1977, s. 67-100.
- o Kovařík, Jiří A., Proměny feudální třídy v Čechách v předbělohorském období, in: Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica, 1, 1976, Studia Historica XIV., s. 137-164.
- o Král z Dobré Vody, Vojtěch, Heraldika: souhrn pravidel, předpisův a zvyklostí znakových se zvláštním zřetelem ku zemím koruny České, Storch Rudolf, Praha 1900.
- o Král z Dobré Vody, Vojtěch, Znaky rodů českých. Vyd. 2. (1. vyd. v r. 1898), Agentura Pankrác, Praha 2009.
- o Král z Doré Vody, Vojtěch, Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien, Prag 1904.
- o Král, Pavel, Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650, Historický ústav Jihočeské univerzity, České Budějovice 2002.
- o Krejčík, Tomáš, K studiu erbovních listin, Archivní časopis 27, 1977, s. 145-150.

- o Krejčík, Tomáš, Ke studiu erbovních listin, in: Sborník příspěvků I. setkání genealogů a heraldiků, Ostarava 1980, s. 38-40.
- o Kropáček, Jiří, K renesančnímu umění v severozápadních Čechách, in: Hrubá, Michaela - Hrubý, Petr, Renesanční sochařství a malířství v severozápadních Čechách, Sborník z kolokvia uskutečněného v Muzeu města Ústí nad Labem 25. – 26. listopadu 1999, albis international, Ústí nad Labem 2001, s. 13-32.
- o Kučera, František, Tvarový vývoj štítu v renesanci a baroku, in: Sborník příspěvků II. setkání genealogů a heraldiků, Ostrava 1983, s. 64-69.
- o Kuthan, Jiří, Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců, Díl první - Král a šlechta, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Praha 2010, s. 183-537.
- o Kuthan, Jiří, Královský mecenát doby jagellonské v českých zemích – jeho charakter a středoevropský kontext, in: Kubík, Viktor (ed.), Doba Jagellonská v zemích České koruny (1471 – 1526), Sborník Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy, Dějiny umění – historie I., Ústav dějin křesťanského umění Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, České Budějovice 2005, s. 85-132.
- o Kybalová, Ludmila, Dějiny odívání. Renesance (15. a 16. století), Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1996.
- o Lipfer, Heinrich, Der Sorbenweg, in: Jahrbuch und Kalender für Aussig 3, 1927, s. 60-65.
- o Löffler, Fritz - Magirius, Heinrich, Die Stadtkirchen in Sachsen, Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1989.
- o Lůžek, Bořivoj, Po stopách husitství v ústeckém kraji, Ústí nad Labem 1959.
- o Macek, Josef, Jagellonský věk v českých zemích 1 - 2, Academia, 2. vydání, Praha 2001.
- o Macek, Josef, Víra a zbožnost Jagellonského věku, Argo, Praha 2001.
- o Macek, Petr, Několik poznámek k renesanční tvorbě na severu Čech, in: Hrubá, Michaela - Hrubý, Petr, Renesanční sochařství a malířství v severozápadních Čechách, Sborník z kolokvia uskutečněného v Muzeu města Ústí nad Labem 25. – 26. listopadu 1999, albis international, Ústí nad Labem 2001, s. 33-42.
- o Mackowsky, Walter, Giovanni Maria Nosseni und die Renaissance in Sachsen, Wasmuth, Berlin 1904.
- o Maděra, Ferdinand, Heraldické a nápisové památky Chomutovska, Oblastní muzeum v Chomutově, příspěvková organizace, Chomutov 2003.
- o Maděra, Ferdinand, Heraldické památky regionu Teplice, Regionální muzeum v Teplicích, Teplice 2001.
- o Magirius, Heinrich - Mai, Hartmut, Dorfkirchen in Sachsen, Evangelische Verlagsanstalt Berlin.
- o Martinovský Ivan, Spory o Trmice, Chabařovice a Krupku na přelomu 15. a 16. století, in: Ústecký sborník historický 1985, s. 91-117.
- o Martinovský, Ivan – Cvrk, František – Cvrková, Marta, Tuchomyšl, Ústí nad Labem 1983.
- o Martinovský, Ivan, Berně a nemovitosti města před 500 lety, in: Ústecké přehledy 5/1979, č. 7 – 8, s. 28.
- o Mašek, Petr, Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti. Díl I, A-M, Argo, Praha 2008.
- o Mašek, Petr, Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti. Díl II, N-Ž, Argo, Praha 2010.
- o Matějka, Bohumil, Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Roudnickém, Díl 1, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha 1898.
- o Maur, Eduard, K problematice lidových hnutí v Čechách a na Moravě roku 1525, Československý časopis historický, XXIV, 1976, s. 209-243.
- o Meine-Schawe, Monika, Die Grablege der Wettiner im Dom zu Freiberg. Die Umgestaltung des Domchores durch Giovanni Maria Nosseni 1585 – 1594, München 1992.
- o Meine-Schawe, Monika, Giovanni Maria Nosseni: ein Hofkünstler in Sachsen, in: Jahrbuch des Zentralinstituts für Kunstgeschichte Bd. V/VI (1989/90), s. 283-325.
- o Mencl, Václav, Tisíc a sto let české stavební tvorby, Praha 1957.

- o Menčík, Ferdinand, Studenti z Čech a Moravy ve Witemberku od r. 1502 až do r. 1602, *Časopis Českého musea* 71, 1897, s. 250-268.
- o Meraviglia-Crivelli, Rudolf Johann, J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen, IV. Bandes, 9. Abtheilung, Der Böhmisches Adel, Nürnberg 1886, reprint GARN, Brno 2000.
- o Metasch, Frank, Böhmisches Exulanten in Dresden während des 17. und 18. Jahrhunderts, *Mitteilungen des Vereins für sächsische Landesgeschichte e.V., Neue Folge*, 4. Jahrg., 2006, s. 35-37.
- o Meys, Oliver, Memoria und Bekenntnis: Die Grabdenkmäler evangelischer Landesherren im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation im Zeitalter der Konfessionalisierung, Schnell & Steiner, Regensburg 2009.
- o Mezník, Jaroslav – Sulitková, Ludmila, Hlavní tendence národnostního vývoje českých a moravských měst ve středověku, in: Kokojanová, Michaela (red.), *Národnostní problémy v historii měst*, Prostějov 1993, s. 43-44.
- o Michalski, Sergiusz, Die lutherisch-katholisch-reformierte Rivalität im Bereich der bildenden Kunst im Gebiet von Danzing um 1600, in: Joachim Bahlcke – Arno Strohmeier (ed.), *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa*, Stuttgart 1999, s. 267-286.
- o Michalski, Sergiusz, The reformation and the Visual Arts, Tho Protestants image question in Western and Eastern Europe, London – New York 1993, s. 40-41.
- o Míka, Alois, K národnostním poměrům v Čechách po třicetileté válce, in: *Československý časopis historický*, XXIV., č. 4, 1976, s. 535-563.
- o Míka, Alois, Majetkové rozvrstvení české šlechty v předbělohorském období, *Sborník historický* 15, 1967, s. 45-75.
- o Míka, Alois, Národnostní poměry v českých zemích před třicetiletou válkou, in: *Československý časopis historický*, XX., č. 2, 1972, s. 207-233.
- o Míka, Alois, Z bojů o náboženskou toleranci v 16. století, in: *Československý časopis historický*, XVIII., č. 4 – 5, 1970, s. 371-382.
- o Mikulec, Jiří, 31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách. Čí je země, toho je i náboženství, Havran, Praha 2005.
- o Mikulec, Jiří, Pobělohorská rekatolizace v českých zemích, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1992.
- o Müller, Karel, Význam náhrobních kamenů pro heraldické a genealogické bádání, *Sborník příspěvků I. setkání genealogů a heraldiků*, Ostrava 18. – 19. 10. 1988, s. 52-53.
- o Müller, Rudolf, Die Grustkapelle der Salhausen zu Bensen, *Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, 30 Jhr., 1891 – 1892, s. 155-169.
- o Müller, Rudolf, Die Salhausen im Elbetal. I., *Mittheilungen des Nordböhmisches Exkursions-Clubs*, 16. Jhr., Leipa 1893, s. 258-267.
- o Müller, Rudolf, Die Salhausen im Elbetal. II., *Mittheilungen des Nordböhmisches Exkursions-Clubs*, 30. Jhr., Leipa 1907, s. 227-236.
- o Müller, Rudolf, Kunst- und Baudenkmale Nordböhmens, *Mittheilungen des Nordböhmisches Exkursions-Clubs*, 15, 1892, s. 67-72.
- o Müller, Rudolf, Kunst- und Beaudenkmale der Salhausen im Elbethale. II., *Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, 32 Jhr., 1894, s. 401-412.
- o Müller, Rudolf, Kunstgeschichtliches aus dem Bezirke Aussig, *Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, 34 Jhr., 1897, s. 375-388.
- o Našeradská, Petra, Náписы okresu Kutná Hora: Corpus inscriptionum Bohemiae II, *Artefactum*, Praha 2002.
- o Navrátil, Aleš, Brozanští z Vřesovic a Salhausenové ve světle výtvarného umění, *Vlastivědný sborník Podřipsko* 8, 1998, č. 2, s. 60-62.
- o Navrátil, Aleš, Česko-saské vztahy v umělecké tvorbě 16. století v severozápadních Čechách, in: *Čechy a Sasko v proměnách dějin. Sborník příspěvků z konference konané 10. – 11. listopadu*

- 1993 v Ústí nad Labem, In: *Acta Universitatis Purkynianae, Phil. et. Hist. 1*, 1993 (Slavogermanica II), Ústí nad Labem, s. 458-469.
- o Navrátil, Aleš, Dvě tváře severského manýrismu – epitafy Jana Winklemanna z Házentálu v Mostě a Abrahama Bocka ve Valtířově, *Ergo 3*, 2001, č. 3, s. 79-85.
 - o Navrátil, Aleš, Hlavní oltář v kostele sv. Jakuba Většího ve Svádově z pohledu luterské věrouky, *Ergo 1*, 1999, č. 2, s. 105-107.
 - o Navrátil, Aleš, Neznámé práce sochaře Lorenze Hornunga na Ústecku, *Ergo 2*, 2000, č. 3, s. 81-86.
 - o Navrátil, Aleš, Projevy luterství v chrámové plastice salhausenského a būnauského na Děčínsku a Ústecku, in: *Náboženské dějiny severních Čech, Ústí nad Labem 1999*, s. 24-29.
 - o Nešpor, Zdeněk R., Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století, Ústí nad Labem 2006.
 - o Neumann, Karel Cyril, Příspěvky k dějinám rodu Horů z Ocelovic, Praha 1917.
 - o Nováková, Zdenka – Mannlová, Heide, Severočeské umění 14. – 18. století, Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody, Ústí nad Labem 1988.
 - o Novotný, Robert, Uzavírání panského stavu a problematika nobilitací v pozdním středověku, in: *Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi*, vyd. Eva Doležalová, Robert Novotný a Pavel Soukup, Praha 2004, s. 291–306
 - o Novotný, Robert, Čest a urozenost v mentalitě pozdně středověké šlechty, in: *Spory o čest ve středověku a raném novověku*, (vyd.) Tomáš Borovský – Michaela Malaníková, Brno 2010, s. 54–68.
 - o Opitz, Josef - Hentschel, Walter, Northwestböhmen in der Kunst von 1530 – 1680. Ausstellung in Brůx vom 28. August bis 14. September 1932, Heft Nr. 6/1932, Museumsverein Brůx.
 - o Opitz, Josef, Die Entwicklung der Kunst in Northwestböhmen von 1530 bis 1680, in: *Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes*, 12. Jahrg., Heft 2/3., 1932, s. 51-52.
 - o Ottova encyklopedie obecných vědomostí na CD-ROM, díl XXIV., Aion CS, s.r.o. 1997.
 - o Ottová, Michaela – Vlnas, Vít – Barus, Martin, Ad Gloriam Dei. 130 let Diecézního muzea v Litoměřicích a 20 let jeho obnovené existence, Severočeská galerie výtvarného umění v Litoměřicích a Biskupství litoměřické, Litoměřice 2015.
 - o Ottová, Michaela (ed.), Gotické umění na Děčínsku, Oblastní muzeum v Děčíně ve spolupráci se Severočeskou galerií výtvarného umění v Litoměřicích, Ústavem pro dějiny umění FF UK v Praze a katedrou historie FF UJEP v Ústí nad Labem, Děčín 2014.
 - o Ottová, Michaela, Několik poznámek ke studiu a restaurování renesančního oltáře v kostele sv. Jakuba Většího ve Svádově, in: Hrubá, Michaela - Hrubý, Petr, *Renesanční sochařství a malířství v severozápadních Čechách*, Sborník z kolokvia uskutečněného v Muzeu města Ústí nad Labem 25. – 26. listopadu 1999, albis international, Ústí nad Labem 2001, s. 217-234.
 - o Ottová, Michaela, Pozdně gotické řezbářství v Kadani. K problematice výzdoby kláštera Čtrnácti svatých pomocníků, in: Kubík, Viktor (ed.), *Doba Jagellonská v zemích České koruny (1471 – 1526)*, Sborník Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy, Dějiny umění – historie I., Ústav dějin křesťanského umění Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, České Budějovice 2005, s. 167-183.
 - o Ottová, Michaela, Sochařství 15. století v severních a severozápadních Čechách, *Fakulta užitého umění a designu UJEP v Ústí nad Labem, Řada umělecko-historická*, Ústí nad Labem 2004.
 - o Palacký, František, Obyvatelstvo českých měst a školní vzdělání v 16. a na počátku 17. století, *Československý časopis historický*, XVIII, 1970, s. 345-368.
 - o Pánek, Jaroslav, Politický systém předbělohorského českého státu, *Folia Historica Bohemica 11*, Ústav československých a světových dějin Československé akademie věd, Praha 1987, s. 41-101.
 - o Pánek, Jaroslav, Proměny stavovství v Čechách a na Moravě v 15. a první polovině 16. století, in: *Folia Historica Bohemica 4*, Praha 1982, s. 179 -217.
 - o Pánek, Jaroslav, Stavovská opozice a její zápas s Habsburky 1547 – 1577. K politické krizi feudální třídy v předbělohorském českém státě, *Academia*, Praha 1982.
 - o Pánek, Jaroslav, Stavovství v předbělohorské době, in: *Folia Historica Bohemica 6*, Praha 1984, s. 163-219.

- o Pánek, Jaroslav, Život na šlechtickém sídle v předbělohorské době, *Acta universitatis Purkyninae, Phil. et Hist. I*, 1992, s. 9-27.
- o Pátková, Hana – Šedivý, Juraj (ed.), *Vocabularium parvum scripturae latinae*, Bratislava – Praha 2008.
- o Pátková, Hana, *Česká středověká paleografie*, Veduta, České Budějovice 2008.
- o Paudler, Anton A., *Aus der Arnsdorfer Matrik, Mittheilungen des Nordböhmisches Exkursions-Club*, 7, Česká Lípa 1883, s. 16-20.
- o Paudler, Anton A., *Pastor Schlegel's Chronik von Bensen, Benešov nad Ploučnicí 1887*.
- o Paudler, Anton A., *Zwei alte Drucke. Ein Beitrag zur Geschichte der Reformation in Bensen und Tetschen, Mitteilungen des nordböhmisches Excursions-Clubs* 11, 1888, s. 146-156.
- o Pavlíčková, Radmila, *Triumphus in mortem. Pohřební kázání nad biskupy v raném novověku*, České Budějovice 2008.
- o Pelikán, Josef, *Balbínovy pomůcky a prameny. Příspěvek k studiím o Balbínově vlastivědě*, Praha 1936.
- o Petráň, Josef, *Skladba pohusitské aristokracie Čechách*, in: *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica* 1, 1976, s. 9-80
- o Philippe Ariès, *Dějiny smrti I, II*, Praha 2000.
- o Pinc, František, *Ústí nad Labem – Od pravěkého sídliště k metropoli českého severu*, Ústí nad Labem 1947.
- o Poche, Emanuel (red.), *Umělecké památky Čech I. – IV.*, Academia, Praha 1977 – 1982.
- o Pokorný, Pavel R., *K heraldické výzdobě tzv. Kladyánovy mapy Čech*, in: *Z dějin geodézie a kartografie*, 10, 2000, s. 5-9.
- o Polišenský, Josef – Snider, Frederick, *Změny ve složení české šlechty v 16. a 17. století*, *Československý časopis historický*, XX, č. 4, 1972, s. 515-526.
- o Press, Volker, *Adel in den österreichisch-böhmischen Erblanden und im Reich zwischen dem 15. und 17. Jahrhundert*, in: Knittler, Herbert (Hrsg.), *Adel im Wandel. Politik – Kultur – Konfession*, Wien 1990, s. 19-31.
- o Rezek, Antonín, *Statky konfiskované r. 1547 a jejich rozprodávání, Památky archeologické a místopisné, díl X., roč. 3*, 1876, s. 452-481.
- o Rietschel, Christian-Langhof, Bernd, *Dorfkirchen in Sachsen*, Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1976.
- o Richter, Emil, *Dorf und Gut Johns Dorf*, in: *Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes*, 1. Jahrg., Heft 1., 1921, s. 18-24.
- o Richter, Emil, *Alte Grabdenkmäler des Aussig-Karbitzer Bezirkes*, in: *Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes*, 3. Jahrg., Heft 1., 1923, s. 41-42.
- o Richter, Emil, *Ein Kölbel-Grabstein in Arnsdorf*, in: *Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes*, 11. Jahrg., Heft 4., 1931, s. 156-162.
- o Richter, Emil, *Landadel in der Nachbarschaft von Aussig*, in: *Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes*, 13. Jahrg., Heft 3., 1933, s. 97-104; Heft 4., 1933, s. 155-160.
- o Richter, Emil, *Untertanenverhältnisse am Ausgange des 16. Jahrhunderts*, in: *Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes*, 6. Jahrg., Heft 4., 1926, s. 153-158.
- o Roháček, Jiří, *Epigrafická autoprezentace pražských měst a jejich elit. In: Pater familias*, Praha 2002, s. 39-54.
- o Roháček, Jiří, *Epigrafika v památkové péči, Národní památkový ústav, ústřední pracoviště*, Praha 2007.
- o Roháček, Jiří, *K epigrafické ediční činnosti*, in: *Sborník archivních prací*, 50/2, 2000, s. 525-535.
- o Roháček, Jiří, *Nápisy města Kutné Hory: Kutná Hora, Kaňk, Malín a Sedlec včetně bývalého cisterciáckého kláštera, Artefactum*, Praha 1996.
- o Roháček, Jiří, *Několik poznámek k publikování středověkých a novověkých nápisů. In: Památky a příroda* 16, 1991, č. 2, s. 85-86.
- o Royt, Jan, *Biblické příběhy na reliéfech chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Mostě, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem*, 2011.

- o Royt, Jan, Gotická desková malba v severozápadních a severních Čechách, Severočeská galerie výtvarného umění v Litoměřicích, příspěvková organizace, Litoměřice 2012.
- o Royt, Jan, Hans Hesse. Pašijový cyklus z kostela Narození Panny Marie v Roudnici nad Labem / Der Passionszyklus aus der Marienkirche in Raudnitz, Galerie moderního umění v Roudnici, příspěvková organizace, Roudnice nad Labem 2010.
- o Royt, Jan, Utrakvistická ikonografie v Čechách 15. a první poloviny 16. století, in: Prix, Dalibor (ed.), Pro arte: Sborník k počtě Ivo Hlobila, Praha 2002, s. 196-200.
- o Royt, Jan, Voda omilostňující a voda trestající. Ikonografie luteránských křtitelnic v Čechách, in: Horníčková, Kateřina – Šroněk, Michal (edd.), IN PUNCTO RELIGIONIS. Konfesní dimenze předbělohorské kultury Čech a Moravy, ARTEFACTUM, Praha 2013, s. 169.
- o Rücker, Veronika, Die Grabinschriften der Hohenzollern: Edition, Übersetzung und Kommentar, Weidmann, Hildesheim 2009.
- o Rudolf M. Kloos, Einführung in die Epigraphik des Mittelalters und der frühen Neuzeit, Darmstadt 1980, 1992.
- o Růžek, Vladimír, Česká heraldická literatura od roku 1946 do roku 1980, in: Sborník archivních prací, 34, 1984, s. 512-539.
- o Růžek, Vladimír, Prameny Sedláčkovy "Českomoravské heraldiky II", in: Seminář a jeho hosté - Sborník prací k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového, Praha 1992, s. 305-315.
- o Ryantová, Marie, Těžké časy urozeného a statečného rytíře Bořka Mateřovského z Mateřova, exulanta v městě Pirně, in: Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku, Sborník z konference konané v muzeu města Ústí nad Labem ve dnech 5. – 6. listopadu 1998, Albis international, Ústí nad Labem 2001, s. 249-257.
- o Safrtalová, Zuzana, Oděv, schránka lidského těla i duše. Renesanční odívání měšťanských elit v metropolích zemí Koruny české, Acta Universitatis Purkynianae, Facultatis philosophicae, Studia Historica 9, Ústí nad Labem 2010.
- o Sedláček, August, - Růžek, Vladimír (ed.), Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty, svazek 1 - 3, Academia, Praha 2002.
- o Sedláček, August, Českomoravská heraldika 2 - část zvláštní, Vyd. 2., Fotoreprint, Argo, Praha 1997.
- o Sedláček, August, Hrady, zámky a tvrze království českého XIV., Praha 1923.
- o Sedláček, August, Pýcha urozenosti a vývody u starých Čechův a Moravanův, Královská česká společnost nauk, Praha 1914.
- o Seeliger-Weiss, Anneliese, Grabstein oder Grabplatte? – Anfragen zur Terminologie des Mittelalterlichen Grabmals, Epigraphik 1988, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1990, s. 283-291.
- o Seibt, Ferdinand (ed.), Renaissance in Böhmen, München 1985.
- o Semkowicz, Wladyslaw, Paleografia lacińska, Kraków 1951.
- o Schaller, Jaroslav, Topographie des Königreiches Böhmen, alle Städte, Flecken, Herrschaften, Landgüter, Edelsitze, Klöster, Dörfern, wie auch Verfallene Schlösser und Städte unter den ehemaligen und jetzigen Benennungen samt ihren Merkwürdigkeiten beschrieben werden, Teil V., Leitmeritzer Kreis, Prag 1787.
- o Schattkowsky, Martina (Hg.), Die Familie von Büнау. Adels Herrschaften in Sachsen und Böhmen von Mittelalters bis zur Neuzeit, Leipziger Universitätsverlag GmbH 2008.
- o Schattkowsky, Martina, Grenzüberschreitungen. Ungleiche Herrschaftspraktiken des Adels in Sachsen und Böhmen, in: Wissenschaftliche Zeitschrift der Technische Universität Dresden, 57, Heft 3 – 4, 2008.
- o Schimon, Anton, Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien, Böhm. Leipa 1859.
- o Schulz, Matthias, Vohland, Peter, Das Schleinitz-Epitaph in der Meißener kirche St. Afra, s. 429-433.
- o Schwarm-Tomisch, Elisabeth, Die Pirnauer Bildhauerfamilien Schwencke und Hörnig. Ein Überblick über ihre Werke in Böhmen, in: Historischer Haus- und Stadtbau im böhmisch-sächsischen Raum, Ústí nad Labem – Pirna 2000, s. 77-91.

- o Schwarm-Tomisch, Elizabeth, Das Altarretabel der Stadtkirche St. Marien zu Pirna, in: Pirnaer Hefte, Beiträge zur Stadt- und Regionalgeschichte, Baugeschichte und Denkmalpflege, Heft 4, 2002.
- o Schwarm-Tomisch, Elizabeth, Steinmetze und Bildhauer in Pirna. Zur älteren Generation der städtischen Steinmetze und Bildhauer, in: Pirnaer Hefte, Beiträge zur Stadt- und Regionalgeschichte, Baugeschichte und Denkmalpflege, Heft 2, 1998/1999.
- o Simon, Gustav, Die Reformation und Gegenreformation in Karbitz, Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 2. Jahrg., Heft 1., 1922, s. 11-17; Heft 2., 1922, s. 69-73.
- o Simon, Gustav, Die St. Laurenziuskirche bei Karbitz, in: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 2. Jahrg., Heft 4., 1922, s. 162-168.
- o Simon, Gustav, Die St. Laurenziuskirche bei Karbitz, in: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 3. Jahrg., Heft 1., 1923, s. 13-17, 61-70.
- o Simon, Gustav, Geschichte der Stadt Karbitz und ihrer Umgebung, Karbitz 1922, s. 12.
- o Simon, Gustav, Gut Schönfeld, in: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 3. Jahrg., Heft 4., 1923, s. 160-161.
- o Simon, Gustav, Kulm, Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 1. Jahrg., Heft 2., 1921, s. 60-69.
- o Simon, Gustav, Schloss Herbitz, in: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 3. Jahrg., Heft 3., 1923, s. 111-114.
- o Simon, Gustav, Wiklitz in: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 7. Jahrg., Heft 2., 1927, s. 73-79.
- o Skladaný, Marián, Prehľad vývoja rímskych číslíc a arabských cifier v stredoveku, Sborník studentských prác – III. Celostátná studentská vedecká konferencie z oboru spoločenských vied, Ostrava 1962, s. 165-180.
- o Slavičková, Hana – Sršeň, Lubomír, Renesanční portrétní galerie rytířů z Bünau na hradě v Děčíně, Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie, LIX/2005/3-4, Praha 2005.
- o Smetana, Jan, Benešovský letopis pastora Schlegela a jeho první pokračovatel, Ústecký sborník historický, 1966, s. 99-119.
- o Smetana, Jan, Heraldické památky 14. století na Ústecku, in: Z minulosti Ústecka 2, Ústí nad Labem 1988, s. 15-20.
- o Smetana, Jan, Palatinové Jan Ernst a Christian Theodor Schosserové z Emblebenu a Friedhelmu, Heraldická ročenka 1985, s. 37-52.
- o Smetana, Jan, Proměny struktury městské sítě na severu Čech do 15. století, in: Archeologica historica 10, 1995, s. 23-30.
- o Smetana, Jan, Vyprávěcí prameny dějepisné vzniklé v litoměřickém kraji do roku 1835, Sborník archivních prací, 22, 1972, s. 221-295.
- o Smetanová, Vítězslava, Ústečtí měšťané v Liber testamentorum z let 1509 – 1585, in: Acta Universitatis Purkynianae, Phil. et Hist. IV., Města severozápadních Čech v raném novověku, Ústí nad Labem 2000, s. 123-131.
- o Sommer, Johann Gottfried, Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt, in 16 Bänden, Erster Band, Leitmeritzer Kreis, Prag 1833.
- o Soupis památek historických a uměleckých v království českém (v Čechách) od pravěku do počátku XIX. století. 51 sv., Praha 1897–1937.
- o Stumpfe, Fridrich, Nordwestböhmens Grabmonumente, in: Bernau, Fridrich, Studien und Materialien zur Specialgeschichte und Heimatskunde des deutschen Sprachgebiets in Böhmen und Mähren, Prag 1903.
- o Stumpfe, Fridrich., Nordböhmisches Gotik unter den Salhausen und Bünauern, Berlin 1935.
- o Svoboda, Jiří, Materiál k životu a dílu kameníka Vincence Strašryby, Umění 16, 1968, č. 6, s. 627-631.
- o Šamánková, Eva, Architektura české renesance, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, Praha 1961.

- o Šimák, Josef V., Příspěvek k výkladu zákona o zachování jazyka českého z r. 1615, in: Sborník věd právních a státních, roč. XII., Praha 1912, s. 173-184
- o Šimůnek, Robert, Jirkov – „Rezidenční“ město Glaců ze Starého dvora, in: COMOTOVIA 2009, Sborník příspěvků z konference věnované 200. výročí regionálních vojenských akcí napoleonských válek (1809 – 2009), Chomutov 2010, s. 49-72.
- o Šimůnek, Robert, Reprezentace české středověké šlechty, Argo, Praha 2013.
- o Štorek, Václav, Páni z Weitmile, in: Homolka, Jaromír – Hrubá Michaela – Hrubý, Petr – Ottová Michaela, Ústecký sborník historický 2003/1. Gotické umění a jeho souvislosti II, Muzeum města Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 2003, s. 239-240.
- o Šuman, František (ed.), Rytíři z Büнау v Čechách a v Sasku, Iniciativa pro děčínský zámek, Děčín 2006.
- o Tebbe, Karin, Epithaphien in der Grafschaft Schaumburg. Die Visualisierung der politischen Ordnung im Kirchenraum, Marburg 1996.
- o Terpitz, Dorothea, Figürliche Grabdenkmäler des 15. bis 17. Jahrhunderts im Rheinland, Akad. Verl. – Anst., Leipzig 1997.
- o Teršlová, Helena, Ilburkové v severozápadních Čechách, Ústecký sborník historický 2001, s. 233-245.
- o Thauer, Dagmar Alexandra, Der Epitaphienaltar, München 1984.
- o Thieme – Becker, Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler XXV, Leipzig 1931.
- o Törmer-Balogh, Walburg, Zur Entwicklung des protestantischen Altars in Sachsen während des 16. und beginnenden 17. Jahrhunderts, in: Magirius, Heinrich, Denkmalpflege in Sachsen 2, Weimar 1998, s. 411-436.
- o Tscherny, Anton, Schwaden an der Elbe, Verlag von August Grohmann, Aussig 1900.
- o Turčan, Ľubomír (ed.), Gotické umění na Ústecku, Severočeská galerie výtvarného umění v Litoměřicích ve spolupráci s Univerzitou Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Litoměřice 2013.
- o Úlovec, Jiří, Hrady, zámky a tvrze na Ústecku, Město Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 2002.
- o Úlovec, Jiří, Příspěvek k dějinám a stavebnímu vývoji bývalé tvrze a zámku v Tašově, in: Ústecký sborník historický 2000, Muzeum města Ústí nad Labem, Ústí nad Labem, s. 47-68.
- o Úlovec, Jiří, Starý Dvůr (Teplice), in: Encyklopedie českých tvrzí III. S – Ž, Praha 2005, s. 747-749.
- o Umlauft, Franz Josef, Alexander Regniers und Anna Maria Bleileben auf Sobochleb und Schöbritz, in: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 15. Jahrg., Heft 2., 1935, s. 49-57.
- o Umlauft, Franz Josef, Alte Grabsteine an der Laurenzikirche, in: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 8. Jahrg., Heft 4., 1928, s. 186-187.
- o Umlauft, Franz Josef, Alte Herrensitze im Aussiger Bezirke. Rittersetzen, Burgen und Schlösser, in: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 11. Jahrg., Heft 4., 1931, s. 150-155.
- o Umlauft, Franz Josef, Alte Herrensitze im Aussiger Bezirke. Rittersetzen, Burgen und Schlösser, in: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 12. Jahrg., Heft 1., 1932, s. 4-8.
- o Umlauft, Franz Josef, Alte Herrensitze im Aussiger Bezirke. Rittersetzen, Burgen und Schlösser, in: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 13. Jahrg., Heft 2., 1933, s. 55-61.
- o Umlauft, Franz Josef, Bau- und Kunstdenkmäler im Aussig-Karbitzer Bezirke aus der Zeit von 1530 bis 1680, in: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 12. Jahrg., Heft 2/3., 1932, s. 70-114.
- o Umlauft, Franz Josef, Denkmalpflege, in: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 7. Jahrg., Heft 2., 1927, s. 85-87.
- o Umlauft, Franz Josef, Denkmalpflege. Die Grabdenkmäler an der südlichen Außenseite der Aussiger Stadtkirche, in: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 9. Jahrg., Heft 3., 1929, s. 130-132.
- o Umlauft, Franz Josef, Denkmalpflege. Wappen der Ritter von Lungwitz an der Seesitzer Kirche, in: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 8. Jahrg., Heft 1., 1928, s. 37-39.
- o Umlauft, Franz Josef, Die Zeit des Dreissigjährigen Kreiges (1618 – 1646), in: Heimatkunde des Bezirkes Aussig, Teil 3, 1931, s. 129-250.

- o Umlauft, Franz Josef, Geschichte der Burg Blankenstein, in: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 10. Jahrg., Heft 2., 1930, s. 111-120, 171-175.
- o Umlauft, Franz Josef, Geschichte der Burg Blankenstein, in: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 11. Jahrg., Heft 1., 1931, s. 22-28; Heft 2., 73-77; Heft 3., s. 120-125.
- o Umlauft, Franz Josef, Geschichte der Burg Blankenstein, in: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 10. Jahrg., Heft 3., 1930, s. 110-120; Heft 4., 170-176.
- o Umlauft, Franz Josef, Geschichte der deutschen Stadt Aussig, Bayreuth 1960.
- o Umlauft, Franz Josef, Geschichte des Bezirkes. 2. Vom Dreißigjährigen Kriege bis zum Jahre 1850., Heimatkunde des Bezirkes Aussig, 3, Aussig 1931, s. 129-251.
- o Vávra, Ivan, Srbská cesta, in: Historická geografie 17, Praha 1978, s. 369-432.
- o Velímský, Tomáš, K problematice rané kolonizace 12. století v Českém středohoří a vzniku feudální pozemkové držby, Mediaevalia historica bohemia 4, 1996, s. 81-124.
- o Vidman, Ladislav, Psáno do kamene. Antická epigrafie, Praha 1975.
- o Wagner, Eduard, Aussig – ein Heimatbuch, III. Teil, Bilder aus der Geschichte des Stadteiles Kleische, Aussig 1927.
- o Wachsmann, V., Severní Polabí od Litoměřic až k Hřensku: okolí měst Ústí n. L., Teplic, Litoměřic, Podmokel a Děčína, Česká Beseda, Ústí nad Labem 1888.
- o Walter Koch, Inschriftenpaleographie des abendländischen Mittelalters und der früheren Neuzeit. München 2007.
- o Weckwerth, Alfred, Der Ursprung des Bildepitaphs, Zeitschrift für Kunstgeschichte XX, 1957, s. 168-170.
- o Wenzel, Kai, Transformationen sakraler Räume im Zeitalter der Reformation. Programmatische Ausstattungstücke in den Stadtkirchen der Oberlausitz, in: Bobková, Lenka – Konvičková, Jana, Náboženský život a církevní poměry v zemích Koruny české ve 14. – 17. století, CASABLANCA, Praha 2009, s. 332-354.
- o Wessel, Karl, Symbolik des protestantischen Kirchengebäudes, in: Goldammer, Karl, Kultsymbolik des Protestantismus, Stuttgart 1966, s. 85-98.
- o Winter, Zikmund, Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století, sv. I., sv. II, Česká akademie Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha 1895, 1896.
- o Wittig, Martin, Die Heren von Büнау auf Wessenstein, in: Mitteilungen des Vereins für sächsische Landesgeschichte e.V., 1/1, Dresden 2003, s. 7-20.
- o Wunsch, J. Franz, Ein Aussiger Häuserverzeichnis aus dem Jahre 1598, in: Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 9. Jahrg., Heft 2., 1929, s. 49-53.
- o Zajíc, Andreas, „Zu ewiger gedächtnis aufgericht“. Grabdenkmäler als Quelle für Memoria und Repräsentation von Adel und Bürgertum im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit. Das Beispiel Niederösterreich, Wien 2004.
- o Zeman, Václav, Nově objevené náhrobníky v kostele sv. Martina v Markvarticích ba Děčínsku, in: MONUMENTORUM CUSTOS 2011, 69-74.

Nepublikované zdroje

- Bílek, Michael, Restaurátorská zpráva k opravě dvou renesančních epitafů z jižní strany fasády kostela sv. Mikuláše ve Všebořicích, Petrovice 1999.
- Brož, Tomáš, Tvrz Starý dvůr, Ústí nad Labem 1997 (bakalářská práce na Pedagogické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem).
- Brychová, Lenka - Husníková, Blanka, Majetek saské šlechty v severozápadních Čechách v předbělohorském období, Ústí nad Labem 1986 (diplomová práce na Pedagogické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem).
- Burdová, Pavla, Desky zemské 1541-1869. Inventář - Seznam kvaternů, rejstřík, Státní ústřední archiv v Praze, Praha 1990.
- Čalounová, Daniela, Salhausenové a jejich rezidence Benešov a Svádov v době předbělohorské, Ústí nad Labem 1993 (diplomová práce na Pedagogické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem).
- Forstová, Helena - Míča Vojtěch, Restaurátorská zpráva o průběhu na rekonstrukci hlavního oltáře kostela sv. Jakuba ve Svádově (rej.č. 35-848), Praha 1999.
- Forstová, Helena - Míča, Vojtěch, Zpráva o průběhu restaurátorských a konzervačních prací na rekonstrukci souboru renesančních epitafů z kostela sv. Jakuba Většího ve Svádově (rej.č. 35-851 – 854), Praha 2001.
- Grantová agentura České republiky č. P 409/12/0546 – Ars Montana: Umělecký a kulturní transfer v otevřeném prostoru česko-saského Krušnohoří na prahu raného novověku (1459–1620).
- Gubíková, Renáta, texty k výstavě „Páni z Veitmile 1450 – 1550“, konané v Oblastním muzeu v Chomutově, příspěvkové organizaci, ve dnech 13. 2. – 5. 4. 2014.
- Holub, Karel, Sochařský vývoj sepulkrální plastiky a oltářů v severozápadních Čechách v letech 1550-1600, Praha 1974 (diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze).
- Hrubý, Petr, Stanovisko k restaurování 6 náhrobníků v kostele sv. Jakuba Většího ve Svádově č.j. PP/PMP 1468/2000 ze dne 24.3. 2000, NPÚ, úop. Ústí nad Labem.
- Hrušková, Ilona, Příspěvek k renesančním památkám města Chomutova, Ústí nad Labem 1985 (diplomová práce PF UJEP Ústí nad Labem).
- Kofroň, Pavel, Salhausenská rezidence Benešov nad Ploučnicí ve světle popisu z roku 1584, Ústí nad Labem 2000 (bakalářská práce na Pedagogické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem).
- Macek, Petr a kol., Stavebně historický průzkum zámku (dvora) Libouchec, Státní ústav pro rekonstrukce měst a objektů v Praze, Praha, září 1990.
- Márc, Josef, K sociální struktuře královského města Ústí nad Labem v předbělohorském období, Ústí nad Labem 1987 (diplomová práce na Pedagogické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem).
- Mudruňka, Vít, Restaurátorský záměr k obnově zaniklého portálu pod věží na zámku Libouchec, Praha 7. 11. 2008.
- Mudruňka, Vít, Restaurátorská zpráva. Restaurování kamenických prvků a sochařské výzdoby portálu renesanční tvrze Bünauburg – Teplicá č.p. 8, v Děčíně Bynově, 2009.
- Nový, Miroslav-Nová, Eliška-Kroulíková, Kateřina, Roudníky (UL) kostel sv. Václava, Stavebně historický průzkum a průzkum barevnosti, březen-červen 2014.
- Podroužek, Kamil - Nejezchlebová, Táňa – Leibl, Jan, Stavebně historický průzkum Krásné Březno – zámecký kostel sv. Floriána, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 2010.
- Ramešová, Michaela, Otázky saské renesance, Praha 2013 (diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze).
- Rašplíková, Zuzana, Renesanční odívání městských elit a nižší šlechty v Praze a Wroclawi ve světle sepulkrálních památek, Ústí nad Labem 2004 (diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem).

- Safrtalová, Zuzana, Renesanční odívání, měšťanských elit v metropolích zemí Koruny české, Ústí nad Labem, 2009 (disertační práce na Pedagogické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem).
- Schanz, Dorothea, Der Epitaphaltar der Familie von Ende in der Kirche von Burkhardswalde bei Meißen, Leipzig 2007 (Examensarbeit Institut für Kirchliche Kunst und Christliche Archäologie der Theologischen Fakultät der Universität Leipzig).
- Schwarm-Tomisch, Elizabeth, Pirnaer Skulptur um 1600. Eine Untersuchung zu Bildkunst und Theologie im Werk der Bildhauerfamilien Schwencke und Hörnig – 1, 2, Kiel 1996 (disertační práce na Christian-Albrechts-Universität zu Kiel).
- Šolc, Radomil - Čumpelík, Martin, Restaurátorská zpráva o rekonstrukci jižní brány a o uložení částí východní brány do hřbitova při kostele sv. Jakuba Většího ve Svádově u Ústí nad Labem, Dubá, červenec 1999.
- Šolc, Radomil, Restaurátorská zpráva o opravě kamenného reliéfu z kostela sv. Václava ve Valtířově, Dubá, únor 2000.
- Tápalová, R., evidenční karta Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody čn. 18154, září 1967.
- Veselá, Petra, Drobná šlechta a její pozemková držba na Ústecku v letech 1526 – 1628, Ústí nad Labem 2001 (diplomová práce na Pedagogické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem).
- Zeman, Viktor, Drobná šlechta a její pozemková držba na Ústecku v pozdním středověku a na prahu raného novověku, Ústí nad Labem 1998 (diplomová práce na Pedagogické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem).

Archivní prameny

- Hossmann, Abraham, Genealogica oder adeliche Stamm-chronica dess hochberühmten Adelichen Römischen Geschlechts Heren von Salhausen, Dresden 1654.
- Národní archiv, fond 98, Sbírka genealogicko-heraldická Wunschwitzova.
- Oettrich, Gottlob, Richtiges Verzeichniß derer Verstorbenen, nebst Ihren Monumenten, und Epitaphien, Welche in hiesiger Kirchen Zu St. Sophien ihre Ruhe gefunden, Wobey zugleich die Inscriptiones, so auch ausserhalb in denen Schwieb-Bögen zu lesen, mit angehänget worden, Dresden 1709.
- Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín, Fond Velkostatek Benešov nad Ploučnicí, Inv.č. 545, Ev. č. kt 36. Historie a genealogie rodu Salhausenů, včetně rozrodu a erbu.
- Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín, Fond Velkostatek Benešov nad Ploučnicí, Inv.č. 544, Ev. č. kt 36. Historie rodových linií Salhausenů a majetkoprávní vývoj rozděleného Benešova mezi lety 1522 – 1722.
- Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín, Fond Velkostatek Benešov nad Ploučnicí, Inv.č. 546, Ev. č. kt 36. Údaje z arnoltické matriky ke členům rodu Salhausenů.
- Státní oblastní archiv v Litoměřicích, pobočka Děčín, fond Rodinný archiv Thun-Hohensteinů, Děčín – Genealogická sbírka.
- Národní archiv Praha, Desky zemské větší, Inv. č. 1905; Inv. č. 1943; vklad připomenut v Deskách zemských větších 84, C 22v-24v.

Zdroje s elektronickým dálkovým přístupem (web)

- <https://www.biblegateway.com/> (nahlíženo v průběhu roku 2014)
- <http://www.epigraphica-europea.uni-muenchen.de/>
- <http://www.historie.hranet.cz/heraldika/> (Jiří J. K. Nebeský, aktualizace 9. 11. 2014)
- <http://www.inschriften.net/>
- <http://monumnet.npu.cz/monumnet.php> (© 2003-15 Národní památkový ústav)

K A T A L O G

*Ukřižovaný na epitafu Joachima ze Salhausenu
v kostele sv. Václava ve Valtířově (č. kat. 44).*

Znakovř nřhrobnřk Alřbřty Křlblovř z Geisingu, přvodnř umřřtřnř v podlaze pod kazatelnou, nynř sekundřrnř na podezdřvce ve vřklenku zazdřnřho jřnřho vchodu do lodi. Nřpis v hornř polovinř a v jednř řřdce po obvodu kamene. Znak v mřlkř nice v dolnř polovinř nřhrobnřku.

v. 164 cm, ř. 86 cm, p. 3 cm – kapitřla

jazyk nřmeckř, latinskř

ANNO . DOMINI . 1 . 5 . 8 4 . DINS / TAG . NACH . TRINITATIS . IST . IN . GOT . SELIGKLICH .
ENT / [SCHLAFEN] . [DIE]^a . [EDLE]^a . [EHRNTVGENTSAME]^a / VERSCHIED IVNGPFRAV
ELIZABETH . KOLBELIN . VON / GEVSING . IHRES . ALTERS . IM . / 18 . IAR VND LEIT . ALHIE .
BEGR= / =ABEN . WELCHER . VNSER . LIEBER . / GOT . EIN . SELIGER . RHV . VND AM /
IVNGSTEN . TAG . EINE . FRO= / =LICHE AVFFERSTEHVNG . VND . / VNS . ALLEN . DVRCH .
CHRISTVM . / SEINEN . SOHN . VORLEIHEN . / WOLT AMEN . IHR . VATER . IST . / GEWESEN .
DER . EDLE . EHRN . / VHESTE . HER . LEOPOLD . / KOLBEL . VON . GEVSING . DIE . / ZEIT . AVF
. KATSCHKEN . / IHRE MVTTER . ABER . DIE . EDLE / EHRENTVGENTSAME . / FRAV .
KATHARINA . / VON . LIEBSDORF .

Znak:

Křlbl z Geisingu

Richter 1931, s. 161; Umlauft 1932, s. 114; řlovec 2002, s. 67.

Poznřmky:

^a podle nřhrobnřku Kateřiny Křlblovř z Geisingu (ř. kat. 15)

Znakový **náhrobník** Magdaleny Valecké z Doupova původně umístěný v podlaze kostela sv. Gottharda v Chlumci, při jeho přestavbě v polovině 19. století vsazen do venkovní zdi presbytáře. Nápis po obvodu a v horní půli kamene, ve spodní části v mělké nice erb.

v. 177 cm, š. 89 cm, p. 6 cm – raně humanistická kapitála

jazyk německý

/^a 1 . 5 . 3 . 6 . IST . VIRSCHIDEN . DIE . EDLE . VND . / ERN . VESTE . MANDA= / =LENA . VON . DVPAV . PETER . KOLBEL . ELICH / [GE]MA[L] . ISST . / GEWEST . DEN . / SANTAK . VOR . VILI= / =PIE . IACOBIE . VNT / LEIT . HIE . BEGRAB= / =EN . DEN . GOT . GNADE

Znak:

Valecký z Doupova

Müller 1897, s. 378; Umlauft 1932, s. 103.

Poznámky:

^a začátek textu v pravém horním rohu náhrobníku

Znakový **náhrobník** Bohuslava Valeckého z Doupova, původně umístěný v podlaze kostela sv. Gottharda v Chlumci, při jeho přestavbě v polovině 19. století vsazen do venkovní zdi presbytáře. Nápis po obvodu a v horní půli kamene, ve spodní části v mělké nice erb.

v. 170 cm, š. 95 cm, p. 6 cm – raně humanistická kapitála

jazyk německý, latinský

*ANNO . DOMINI . 1 . 5 . 40 / IST . VORSCHIDEN . DER . EDLE . VND . ERNVES= / =TE . HER .
BAVSLAW . DVP= / =AVR . VON . DVPAV . EIN . RITER . GEWEST . SON / NABENT . AM . TAGE
/ SAT . JORGE . VND . LEIT . HIE . BEGRABE= / =[N] . DEM . GOT . GNADE*

Znak:

Valecký z Doupova

Müller 1897, s. 378.

Znakový **náhrobník** člena rodu Kölblů z Geisingu původně umístěný v podlaze kostela sv. Gottharda v Chlumci, při jeho přestavbě v polovině 19. století vsazen do venkovní zdi presbytáře. Nápis po obvodu a v horní půli kamene, ve spodní části erb.

v. 125 cm, š. 66 cm, p. 6 cm – raně humanistická kapitála

jazyk německý

*⁊ 1 ⁊ 5 ⁊ 40 ⁊ IOR . / IST . GESTORBEN [---] [---] / [KOL]BEL DORNSTAGK / NACH . PAVLI .
BEKERVNG . VND . HIE / BEGRABEN . S / EINES . ALDERS / 8 . IOR . GEWES / DEM GOT GNAD*

Znak:

Kölbl z Geisingu

Müller 1897, s. 378.

Poznámky:

^a oddělovací znaménka ve tvaru routy s vybíhajícími a stáčejícími se vlasovými tahy

Znakový **náhrobník** Petra III. Kölbla z Geisingu původně umístěný v podlaze kostela sv. Gottharda v Chlumci, při jeho přestavbě v polovině 19. století vsazen do venkovní zdi presbytáře. Nápis po obvodu a v horní půli kamene, ve spodní části erb.

v. 175 cm, š. 80 cm, p. 6 cm – raně humanistická kapitála

jazyk německý, latinský

*[AN]NO . DOMINI . / 1 . 5 . 4 7 . AM . TAGE . WEN^aCESLAUS . IST . IN / GOT . VORSCHIDEN . /
DER . EDLE . VND . ERNVESTE . HER . PETER . / KOLBEL . VON . GE= / =ISINCK . CZV . KOL= /
=MEN . WONHAFTIG / GEWEST . VND . H / IE . BEGRABEN . / DEM . GOT . GNADE*

Znak:

Kölbl z Geisingu

Müller 1897, s. 378; Umlauft 1932, s. 104.

Poznámky:

^a retrogradní „N“

Figurální **náhrobník** Zikmunda Kölbla z Geisingu původně umístěný v podlaze kostela sv. Gottharda v Chlumci, při jeho přestavbě v polovině 19. století vsazen do venkovní zdi presbytáře. Postava prostovlasého muže v životní velikosti, oděného ve zbroji s pravíci založenou v pase a levicí svírající jílec meče. Dole u levé nohy provázen přilbicí a torzálně zachovaným erbem. Značně ošlapaný.

v. 199 cm, š. 95 cm, p. 4 cm – raně humanistická kapitála

jazyk německý, latinský

[ANNO] [1]554 . DINSTAG . NOCH . JOHANIS[S] / BAPTISTE . IST . IN . GOT . VORSCHIDEN . /^a
DER . GESTRENGE . EDLE . VND . ERN /^b FESTE . HER[R] / [SIGMVND]^c [KOLBEL]^c [VON]^c /
[GEVSING]^c [AVF]^c [STRAVSNICZ]^c [G]EWE[SENER]^c / HAVPTMAN . DES /^d HOCH . LEBLI= /
=[C]HEN . KONIGS . /^d ZV . FRANCK= /=[REICH] [ALHIER] /^d BEGRABEN

Znak:

Kölbl z Geisingu

Müller 1897, s. 378; Richter 1931, s. 158, poz. 12).

Poznámky:

^a přerušení textu reliéfem (ruka na jílcí meče)

^b přerušení textu reliéfem (přilbice)

^c podle Richter 1931, s. 158, poz. 12)

^d přerušení textu reliéfem (hlava)

Víko tumbý Magdaleny Horové z Ocelovic, roz. Kölblové z Geisingu, a dvou synáčků, původně součást složitější hrobové architektury v kostele sv. Gottharda v Chlumci, osazená při přestavbě kostela v polovině 19. století do venkovní zdi presbytáře. Víko se skosenými hranami a sochařskou výzdobou ve vysokém reliéfu. Postava ženy v životní velikosti, ležící na polštáři s rohovými střapci. Oděná do šatů s květinovým vzorem, s našasenými rukávy, v čepci, s renesančním okružím a manžetami, kolem krku dvojité řetěz s přívěskem Ukřižovaného. Na šatech nápisová páska. Na pravé ruce nese novorozeně v košilce a s čepečkem. Žena má levou ruku položenou na hlavě většího dítěte se sepjatými rukama v modlitbě, které je oděno stejně jako jeho mladší sourozenec. Pod postavou v dolní části náhrobníku ve středu nápisového pole umrlčí lebka se zkříženými hnáty se dvěma postrkanými obilnými klasy. U každého z dětí menší erb a nápisová páska. Na skosených hranách víka po dvou erbech a nápis.

v. 180 cm, š. 90 cm, p. A) první řádek 5,5 cm, A) E) G) 3 cm, B) C) D) F) 2 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

A) ANNO . 1 . 5 . 8 0 . DEN . 23 IANV / ARY SONNABEND ZV NAC[H]T VOR S(ANKT) PAVLI BEKERVNG IST IN CHRISTO SELIGLICH ENDSCH / LAFEN DIE EDLE VND WELTVGEN / TSAME FRAW MAGDALENA HARIN EINE GEBORNE KÖLBELIN VON GEISING AVF / KOLMEN VND LIEGT ALHIE MIT IHREN KINDERLEIEN BEGRABEN GOT DER ALM / CHTIGE VORLEIHE IHR VND / ALLEN GLEVBIGEN CHRISTEN EIN FROLICHE VRSTEN AM IVNGSTE TAGE VND SEI IHR GNEDIG / AMEN /^a

B) S / ONLEI[N] . 1 . 5 . 8 0

C) HER IESV . DIR LEBE ICH DIR STERBE ICH / DEIN BIN ICH TOD VND LEBENDIG /^a

D) EIN SONLEIN / 1578

E) H^{bc}ODIE /^d MICHI / CRAS /^d TIBI

F) G(EORG) M(AYER)^e

G) DER / GLAZT // DER / KÖLBELL // DER / K[E]R[LE]R // M^bEIN . LEIB VND SEEL BEFELE / ICH DIR W^bIE . DV . HAST ZV GESAGT // D^bAS . SIE . SOLLEBEN EWIGL= / =ICH . BEI . DIR . DAS . GLEVBICH // DER / KÖLBEL // [DER] / [---] // DER / [---] // DER / TVPPAV // H^{bc}ERZ I^{bc}ESV CHRIST ICH BIN ALLEIN / V^bMB EIN SELIGES STUNDELEI // A^bVCH DVRCH DEIN BITTERLEI / DEN . VND STERBEN LAS MICH // DER / SCH[---]

Znaky:

Kölbl z Geisingu

Valecký z Doupova

Hora z Ocelovic

ze Schönfelsu

nedochovaný

Glatz z Althofu

Kölbl z Geisingu

Hora z Ocelovic

Kaplíř ze Sulevic

nedochovaný

Müller 1897, s. 379; Umlauft 1932, s. 105.

Poznámky:

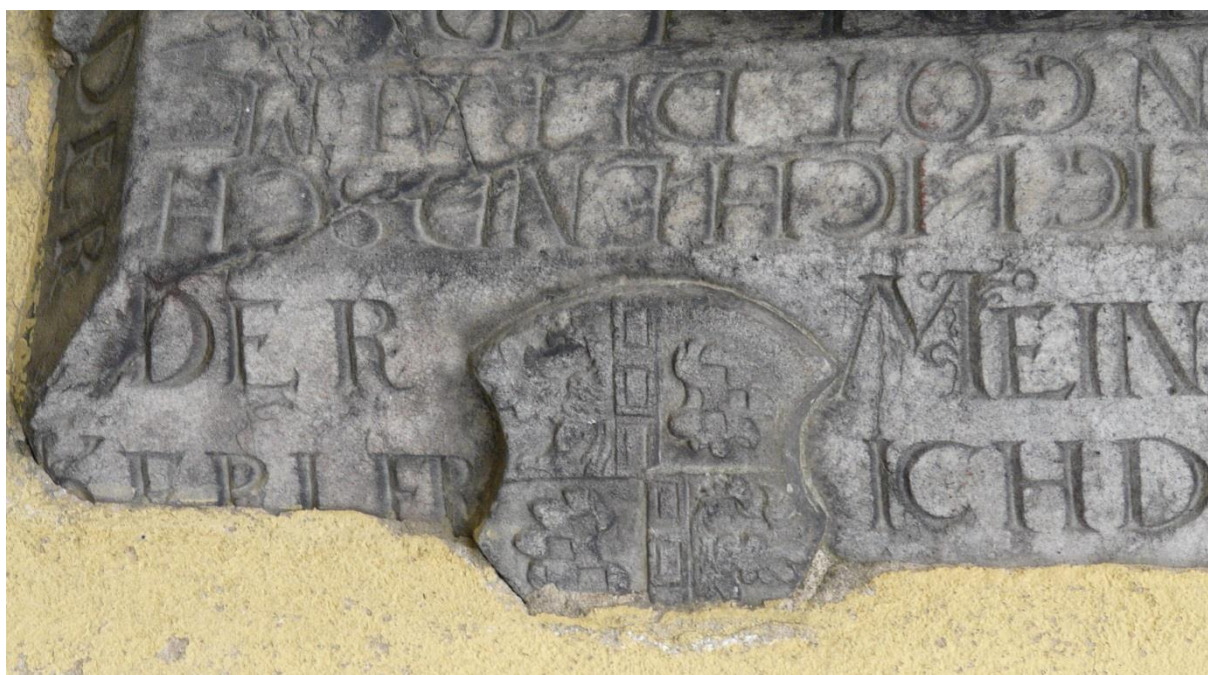
^a ornamentální rozvilina

^b verzálka 4 cm

^c dřík či břevno ve tvaru polovičního nodu

^d přerušení textu reliéfem (lebka se zkříženými hnáty postrkaná dvěma klasy)

^e monogram sochaře

Figurální **náhrobník** ženy provdané Glatzové z Althofu, roz. Kölblové z Geisingu, původně umístěný v podlaze kostela sv. Gottharda v Chlumci, při jeho přestavbě v polovině 19. století vsazen do venkovní zdi presbytáře. Postava ženy v životní velikosti v polovysokém poškozeném reliéfu v dvojité rámované mělké nice, oděné v šatech s pláštěnkou přes hlavu a celý šat, se závojem přes ústa a rukama založenýma na hrudi. Postavu provázejí po každé straně 2 erby a nápis v liště po obvodu kamene.

v. 204 cm, š. 107 cm, p. 3,5 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

ANNO 1585 DEN [---] [---] [---]BRIS / 10 SELIGLI[CH] [E]NTSCHLAFEN DIE EDLE VND
EHREN^aTV[G]ENT [---] [---] / [- ET -] [--- NS] GLTZIN EI[NE] GEBOR[N]E KOL / [BELIN] [VON]
[G]EISING GOT VERLEIHE IHR EIN F[R]OLICHE VRSTENT AM IVNGSTEM TAGE

Znaky:

Kölbl z Geisingu

neurčený

neurčený

neurčený

Müller 1897, s. 378; Umlauft 1932, s. 104.

Poznámky:

^a retrogradní „N“

Figurální **náhrobník** Otty II. Kölbla z Geisingu původně umístěný v podlaze kostela sv. Gottharda v Chlumci, při jeho přestavbě v polovině 19. století vsazen do venkovní zdi presbytáře. Postava muže v životní velikosti v polovysokém reliéfu stojící na stylizované půdě v mělké nise. Prostovlasý s plnovousem, oděný ve zbroji s renesančním okružím a rukavicemi na ruku, s pravicí založenou v pase a levicí svírající jílec meče. Při levé noze přilbice s otevřeným hledím a péroým chocholem. Postavu provázejí po každé straně 2 erby a nápis v liště po obvodu kamene. V pravém dolním rohu je vytesána kamenická značka.

v. 180 cm, š. 90 cm, p. 2 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

*ANNO [1585]^a [---] [---] [---] IST IN CHRIS[TO] SELIGLICH / VERSCHIDEN DER EDLE VND
GESTRENGE [---] [HER]R OTTO KÖLBEL VON GEISING AVF BÖHMISC[H] / NEVDORF VND
CVLMEN GOTT VERLEI[HE] / IHME VND ALLEN CHRISTGLEVBIGEN EIN FRÖLICHE
AVFFERSTEHVNG AM IV^bNGSTEM TAGE AMEN*

Znaky:

Kölbl z Geisingu
neurčený

Valecký z Doupova
neurčený

Müller 1897, s. 379; Umlauft 1932, s. 105.

Poznámky:

^a podle Umlauft 1932, s. 105

^b s přehláskou

Znakový **náhrobník** Jana Hory mladšího z Ocelovic, původně umístěný v kostele sv. Gottharda v Chlumci, při jeho přestavbě v polovině 19. století vsazen do venkovní zdi presbytáře. Deska s nápisem v horní polovině a erbem v polovysokém reliéfu umístěném v mělkém obdélném poli ve spodní části náhrobníku.

v. 185 cm, š. 80 cm, p. 6 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

*ANNO 1585 DEN 14 OCTO / BRIS IST IN CHRISTO SELIG / LICH ENTSCHLAFFEN DER / EDLE
GESTRENGE VND / ERENVESTE HER HANS HORA / DER IVNGER VON OZELOWI / TCZ AVF
WICKLITZ GOT VER / LEIHE IHME EIN FROL(I)CHE AVF / FERSTE[H]^aVNG AM / IVNGSTEM
TAGE*

Znak:

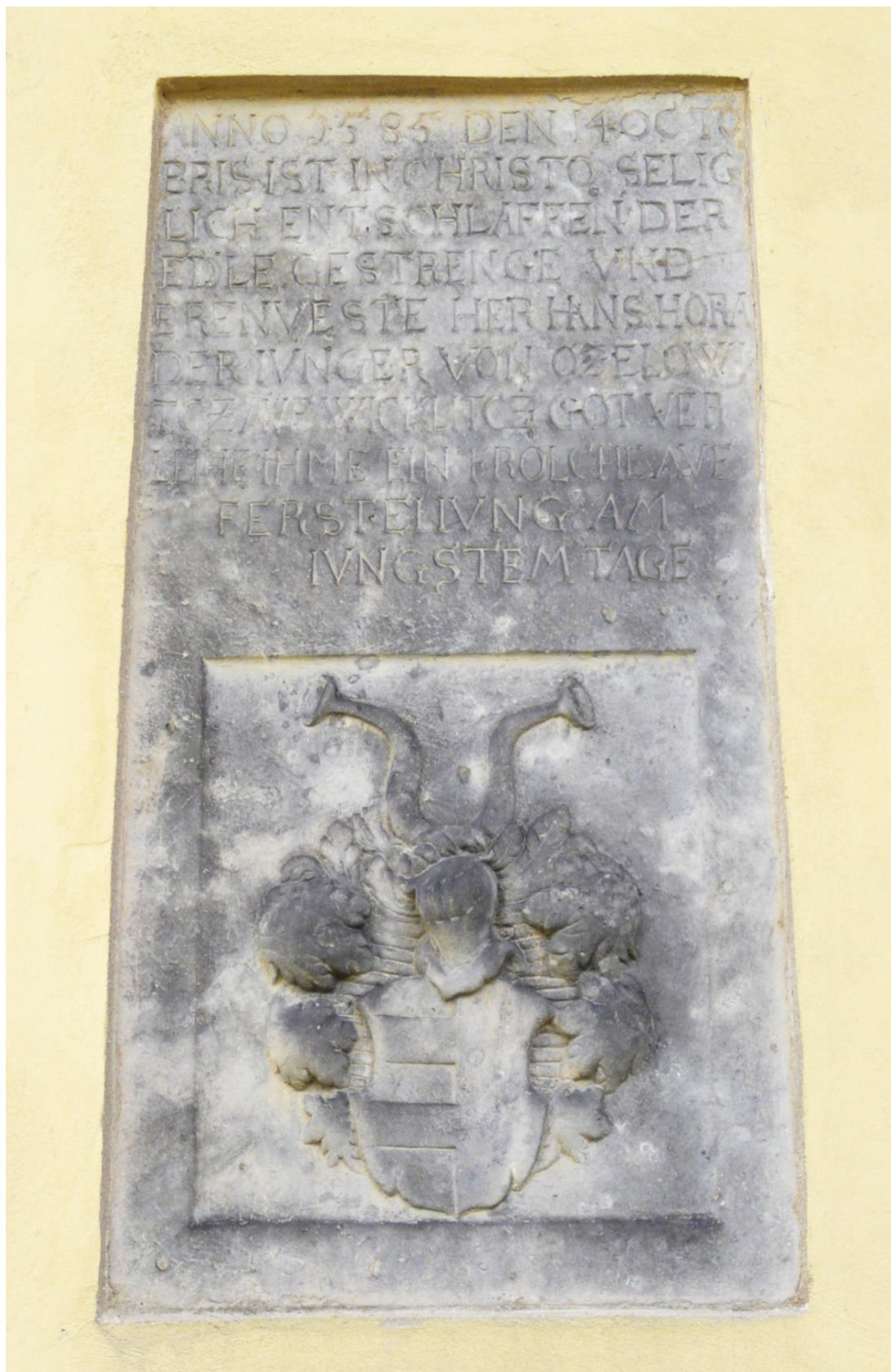
Hora z Ocelovic

Müller 1897, s. 379; Umlauft 1932, s. 105.

Poznámky:

^a absence břevna

Figurální **náhrobník** Marianny Kölblové z Geisingu, roz. Glatzové z Althofu, původně umístěný v podlaze kostela sv. Gottharda v Chlumci, při jeho přestavbě v polovině 19. století vsazen do venkovní zdi presbytáře. Postava ženy v životní velikosti v polovysokém poškozeném reliéfu v mělké nise, oděné v šatech s pláštěnkou přes hlavu a celý šat, se závojem přes ústa a rukama založenýma na hrudi. Postavu provázejí po každé straně 2 erby a nápis v liště po obvodu kamene.

v. 180 cm, š. 90 cm, p. 3 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

ANNO . 15 . 93 . DEN 6 . OCTOBRIS IN CRISTO / [---] V[E]RSCHI[DE]N ZWISCHEN 11 VND 12 [-
-] [---] [---] / [---] A MARIANA KOLBELIN GEBORNE GLATZIN / VON ALTEN^a HOFF AVE KOLMEN
GOT VERLE^b IHE IHR EIN FROLICHE AVFERSTEHVNG AM IVNGS[T]EN TAGE

Znaky:

Glatz z Althofu
neurčený

Kölbl z Geisingu
neurčený

Müller 1897, s. 378-379; Umlauft 1932, s. 104-105.

Poznámky:

^a menší

^b menší a vložené mezi „L“ a „I“

Figurální **náhrobník** Bernharda Kölbla z Geisingu, původně umístěný v kostele sv. Gottharda v Chlumci, při jeho přestavbě v polovině 19. století vsazen do vnitřní jižní zdi lodi, poblíž vítězného oblouku. Postava muže v životní velikosti v polovysokém reliéfu v mělké nise a s obdélným nástavcovým nápisovým polem. Muž je prostovlasý, s knírkem a bradkou, oděný v bohatě zdobené zbroji a řasenou šerpou s krajkovým ukončením přes levé rameno, s rukavicemi na rukou. Pravici má založenou v bok a levicí svírá jílec meče. Mezi rozkročenýma nohama přilbice se zavřeným hledím a péřovým chocholem. Postavu provází 8 erbů, u hlavy dvě okřídlené hlavičky andílků a rámovaný nápis v obvodové liště.

v. 226 cm, š. 99 cm, p. 2 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

*ANNO 1616 DEN 2. IVLII ZV NACHTS / ZWISCHEN 11 VND 12 DER HALBEN / SCHLAGK VHR
IST DER EDLE GESTRENGE VND / EHRENTVESTE HERR BERNHART KOLBEL VON / GEISINGK
AVF KOLMEN ZV PRAG IN CHRSTO // [SE]LIGK ENTSCHLAFEN . HAT WOL STVDIERT IST / EIN
GEHORSAMMER SOHN SEINER EITERN GEWESEN HOHE SCHVLEN IN ITALIA VND ANDERSWO
MEHR BE / [SVCHT] [IST] [DEN] [29.] [IVLI] [ZV] [KOLMEN] [FEIERLICH] /^a BEGRABEN
WORDEN SEINES ALTERS 26 IAHR 38 WOCHEN 5 STVNDEM DEM GOTT GNADE*

Znaky:

Kölbl z Geisingu
Glatz z Althofu
Kölbl z Geisingu
neurčený

z Büнау
neurčený
neurčený
z Bocku

Müller 1897, s. 379; Simon 1921, s. 69; Umlauft 1932, s. 105.

Poznámky:

^a celý řádek podle Müller 1897, s. 379.

Figurální **náhrobník** Petra IV. Kölbla z Geisingu, původně umístěný v kostele sv. Gottharda v Chlumci, při jeho přestavbě v polovině 19. století vsazen do vnitřní severní zdi lodi, poblíž vítězného oblouku. Postava muže v životní velikosti v polovysokém reliéfu v mělké nise. Prostovlasý s plnovousem, oděný v bohatě zdobené zbroji a řasenou šerpou s krajkovým ukončením přes levé rameno. Pravici má založenou v bok a levicí svírá jílec meče. Mezi rozkročenýma nohama leží rukavice společně s přilbicí se zavřeným hledím a péřovým chocholem. Postavu provází 8 erbů, u hlavy dvě a pod přilbou jedna okřídlená hlavička andílka. Nápis v liště po obvodu kamene.

v. 186 cm, š. 100 cm, p. 2 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

ANNO 1619 DEN 16 APRIL : ZWISCHE 2. VND 3. DER HALBEN VHR / IN DER NACHT IST IN GOTT VORSCHIEDEN DER EDLE GESTRENGE VND ERENTVESTE HERR PETER KOLBELL VON / GEYSINGK AVF KOLMEN VND KLEYSCHAV SEYNES ALTERS IN / 63 IAHERE GOTT VORLEIHE IHN EINE SANFTE RVHE V(ND) AM IVNGSTEN TAGE EINE FROLICHE AVFFERSTEHVNG ZVM EWIGEN LEBEN

Znaky:

Kölbl z Geisingu

neurčený

Glatz z Althofu

neurčený

Kölbl z Geisingu

neurčený

Valecký z Doupova

Kaplíř ze Sulevic

Müller 1897, s. 379; Simon 1921, s. 68; Umlauft 1932, s. 105.

Oltář portálového charakteru ve struktuře třietážové architektury s nástavcem. Podstavec predely tvoří dvě konzole s parapetem s biblickým citátem, na predele je ve středu umístěn reliéf *Poslední večeře*, po stranách nalevo *Zvěstování Panně Marii* a napravo *Narození Krista*. Centrální reliéf v podobě stromu Jesse, včetně nápisových pásek u jednotlivých postav. Po stranách vývody donátorů vždy v osmi erbech, kdy jsou vnější řady erbů umístěny mezi dvěma představenými sloupy. Na překladu iniciály Rudolfa III. z Büna. Po stranách ústřední části jsou v kartuších reliéfy zobrazující nalevo *Klanění tří králů* a napravo *Křest Krista*. Třetí patro tvoří reliéf *Zmrtvýchvstání Krista* s biblickým citátem, rámovaný po každé straně dvěma představenými sloupy. V nástavci reliéf *Nanebevstoupení* s biblickým citátem. Architekturu doplňují sochy evangelistů, Krista Vzkříšeného, Panny Marie a sv. Jana Křtitele.

v. 511 cm, š. 280 cm, p. A), B) 3 cm, C), E) 4 cm, D) 2 cm – A), B), E) fraktura, C), D) kapitála

jazyk německý, latinský

A) *Du bist in die Hohe gefahren / und hast d(er)z(eit) gefengnis gefangen*¹

B) *Christus von den Todten erweckt stirbet / hinfart nicht der Todt wird hinfart / über ihn mehr herrschen Ro(e)m(er)* 6²

C) *R(UDOLF) . V(ON) . B(ÜNAU)*

D) *IOSEPH / EEI / ELIVI / ELEASAR / MATHAN / IACOB / ELIACHVA / ASOR / ZADOCH / ACHIN / IOSIO / IECHONIAS / ZOROBABEL / ABIVD / AHAS / EZECHIAS / MARIASSE / AMON / IOSAPHAT / IORAM / OSIA / IOTHAM / ROBOAM / SALOMON / DAVID / ABIA / ASSA*

E) *Nemet hin und esset das ist mein Leib der für euch gegeben / wirdt : et c(etera) ~ Nemet hin und trincket Alle daraus dieser / Kelch ist das Neue Testament in meinem Blut das für / euch vergossen wird Zu vergebung der Sünden : et c(etera)*³

Znaky:

Pflugk	ze Schönbergu	z Brantsteinu	z Ende
Pflugk	ze Schleinitz	ze Schönbergu	Pflugk
z Einsiedelu	z Starschedelu	ze Seebachu	ze Schönbergu
z Miltitz	z Büna	ze Schleinitz	ze Schleinitz

Müller 1892, s. 68-69; Umlauft 1932, s. 83-85.

Poznámky:

¹ neurčený biblický citát

² Roemer 6

(9) und wissen, daß Christus, von den Toten auferweckt, hinfort nicht stirbt; der Tod wird hinfort nicht mehr über ihn herrschen.

³ 1 Korinther 11

(24) dankte und brach's und sprach: Nehmet, esset, das ist mein Leib, der für euch gebrochen wird; solches tut zu meinem Gedächtnis.

(25) Desgleichen auch den Kelch nach dem Abendmahl und sprach: Dieser Kelch ist das neue Testament in meinem Blut; solches tut, so oft ihr's trinket, zu meinem Gedächtnis.

Znakový **náhrobník** Kateřiny Kölblové z Geisingu, původně umístěný v podvěží kostela sv. Martina v Tuchomyšli a v roce 1977 přenesený do podvěží kostela sv. Václava. Nápis v horní polovině a po obvodu ve dvou řádcích kamene. Značně ošlapaný znak v dolní polovině náhrobníku.

v. 120 cm, š. 68 cm, p. 2,5 cm – kapitála

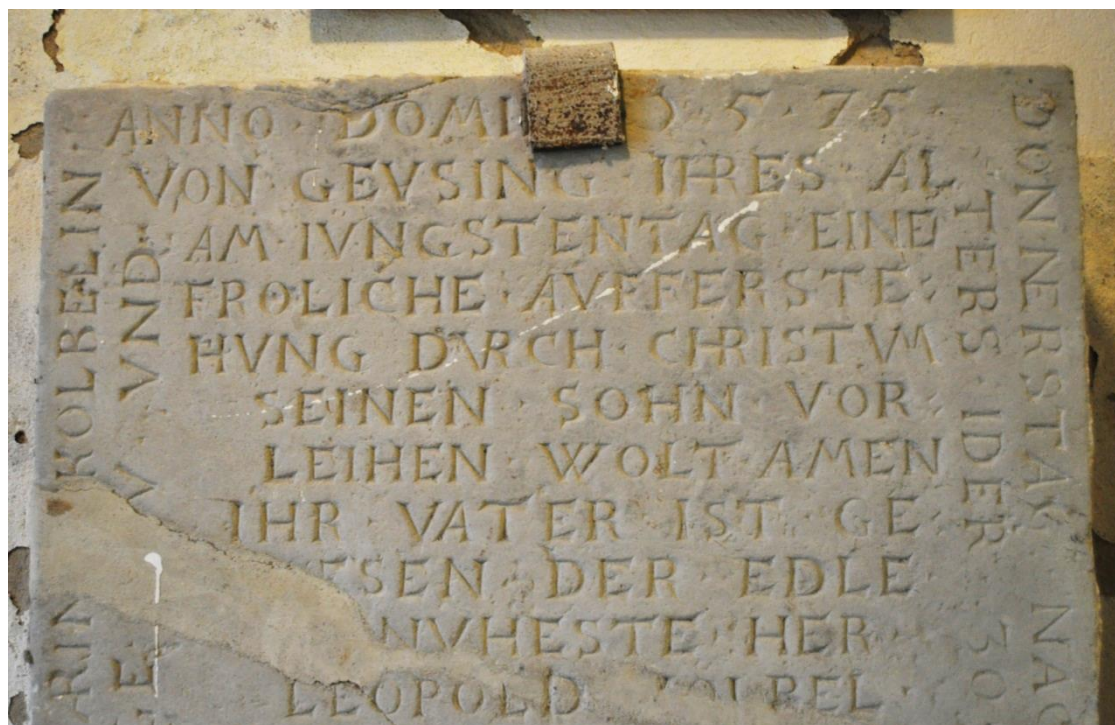
jazyk německý, latinský

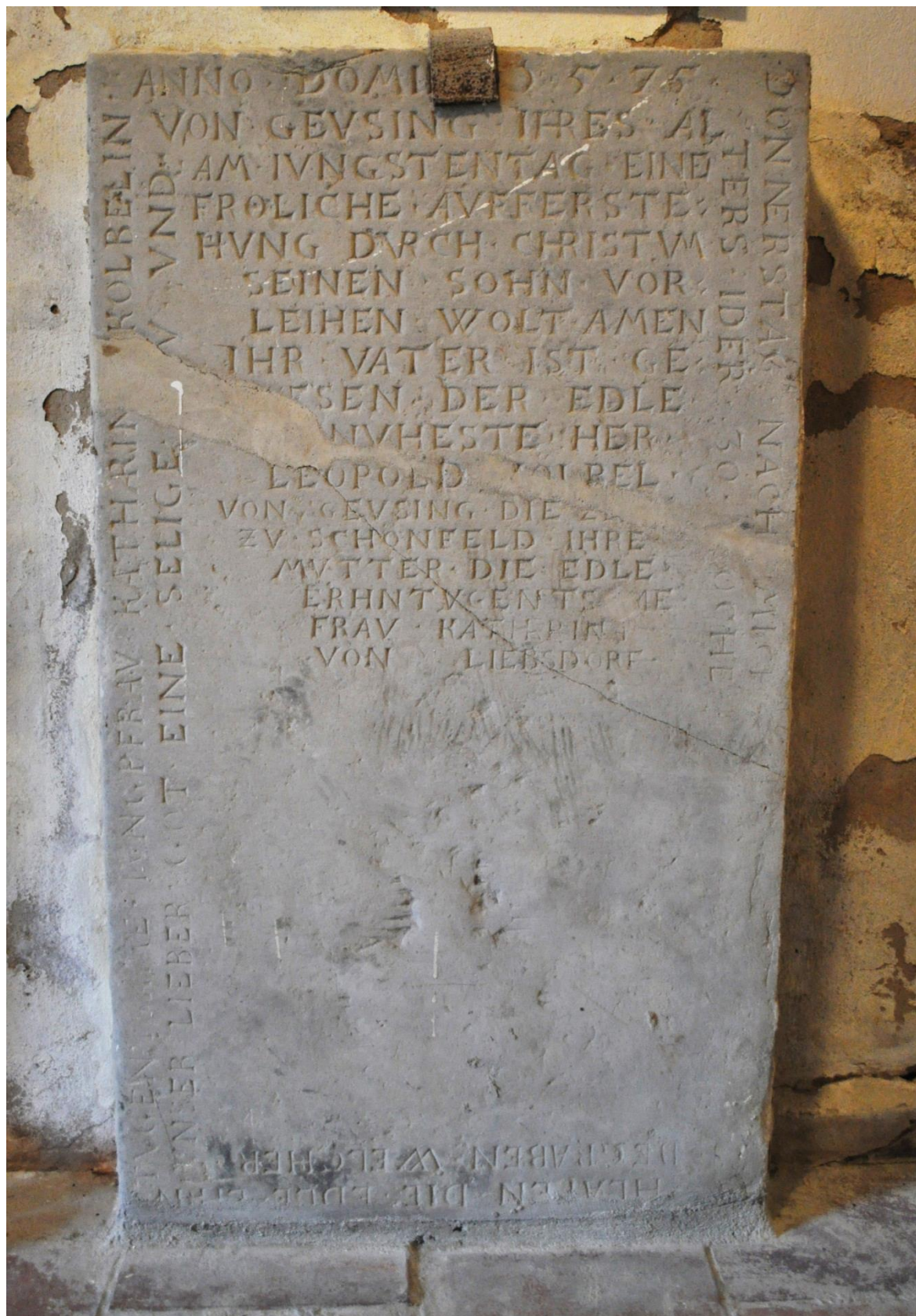
ANNO . DOMINI . 1.5.75 . / DONNERSTAG . NACH MICH[AELIS] [---] [---] / [ENTSC]HLAFEN .
DIE . EDLE . [EHR]N= / =TVGEN[TSAM]E . IVNGPFRAV KATHARIN[A] KOLBELIN . / VON .
GEVSING . IHRES AL= / =TERS . IDER . 30 . [W]OCHE [---] [---] [---] / BEGRABEN . WELCHER . /
VNSER . LIEBER . GOT . EINE . SELIGE . [RH]V . VND . / AM . IVNGSTENTAG . EINE . / FROLICHE
. AVFFERSTE= / =HVNG DV^RCH . CH^RISTVM / SEINEN . SOHN . VOR= / = LEIHEN . WOLT .
AMEN / IHR . VATER . IST . GE= / =[W]ESEN . DER . EDLE / [EHR]NVHESTE . HER . / LEOPOLD
KOLBEL / VON . GEVSING . DIE [ZEIT] / ZV . SCHÖNFELD . IHRE . / MVTTER . DIE . EDLE . /
ERHNTVGENTS[A]ME . / FRAV . KATHARINA . / VON LIEBSDORF

Znak:

Kölbl z Geisingu

Müller 1897, s. 382; Simon 1923, s. 160-161; Umlauft 1932, s. 114; Úlovec 2002, s. 203.

Figurální **náhrobník** ženy rozené ze Štampachu, původně umístěný v podvěží kostela sv. Martina v Tuchomyšly a v roce 1977 přenesený do podvěží kostela sv. Václava. Postava ženy ve frontálním pohledu, v polovysokém reliéfu, se sepjatýma rukama v modlitbě před sebou na hrudi, oděné v šatech a plášťence, s čepcem na hlavě. Po obvodu kamene poničená nápisovou lišta a v levém horním rohu rodový erb.

v. 184 cm, š. 99 cm, p. 3 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

A(NN)O 16.06 . DEN [---] [---] [---] / [---] [ZWISCHE]N 21 VND 22 DER GANTZEN VHR IN GOT SELIGLICH ENTSCHLAFEN DIE EDLE V[---] / [---] [---] [---]JA [.]ARASSIN GE= / =BORNE V^a(ON) S^oTEINPACH IST DEN 16 . FEBRVA(RI) ZV SCHÖNFELT IN DIE KIRCHE BEGRABE WORDE DER GOT GNAD

Znak:

Štampach ze Štampachu

Müller 1897, s. 382; Umlauft 1932, s. 115; Úlovec 2002, s. 203.

Poznámky:

^a verzálka 3,5 cm

Oltář ve struktuře třítážovou architektury s nástavcem s nekompletní sochařskou výzdobou. Dominantní ústřední menza, řešená jako edikula s dvěma dvojicemi představených toskánských sloupů na soklech, mezi nimiž je umístěn parapet. Centrální reliéf menzy tvoří scéna *Poslední večeře Páně*. Mezi sloupy je nalevo umístěna socha Mojžíše, napravo sv. Jana Křtitele. Ve třetím patře oltáře je reliéf *Ukřižování* s pelikánem krmící své mladé u paty kříže a ve vrcholu reliéfu s Duchem svatým. Na zadní straně přizdřená deska s dedikačním nápisem.

deska s nápisem v. 120 cm, š. 100 cm, p. 2 - 5 cm – kapitála

jazyk latinský, německý

DEO OPTIMO MAXIMO PATRI ET FILIO ^a ET SPIRITUI SANCTO SACRUM ^a A^bNNO
MILLESIMO SEXCENTESIMO SEPTIMO GENEROSUS / A^bC NOBILISS DOMINUS HEINRICUS A
BVNAW IN TETSCHEN / B^bODENBACH TIERMITZ ET STEBEN ECCLESIA HUIUS / C^bOLLATOR
IN CONSERVATIONEM HONESTAE ET SEMPITERNAE / R^bECORDATIONIS SOCERI DILECTISS
GENEROSI ET NOBILIS / V^bIRI D^b(OMI)NI N^bICOLAI OTTONIS TIERMITZKY A MUHLEN IN /
D^bOMINO HIC REQUIESCENTIS ALTARAE HOC PONI CURAVIT / F^bIERI INCIPIT OPUS DIE 8
MENS. APRILIS ET DIE 21 EIUDEM / FINITUM . ^c/ LAURENTIUS HÖRNIGK V(ON) APPOLDO
B^bILDH(AUER) ZU P^bIRN

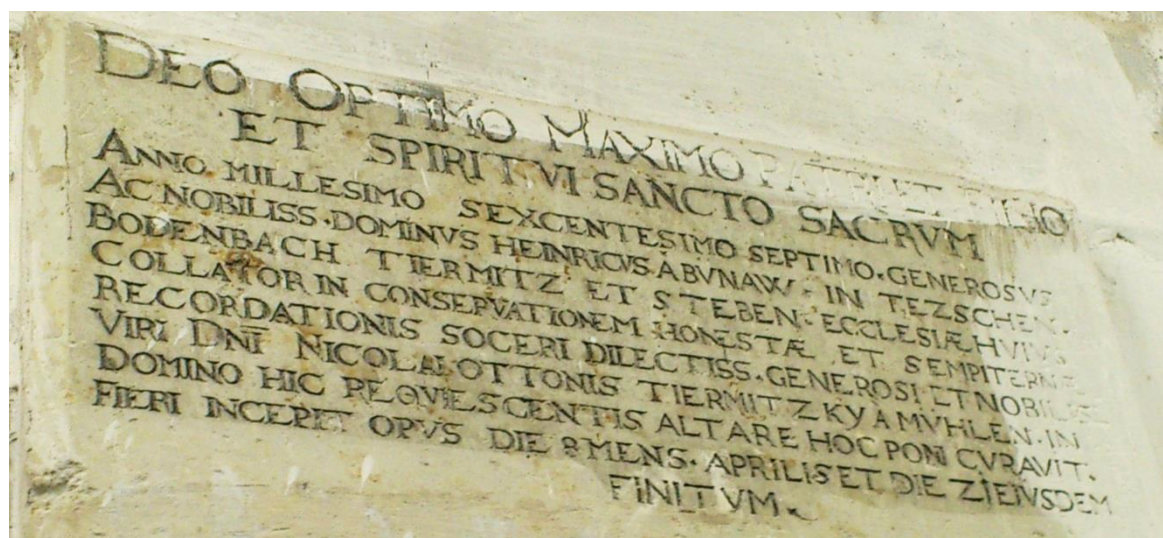
Müller 1897, s. 384-385; Umlauft 1932, s. 107-108; Ťápalová 1967; Nový 2014, s. 58.

Poznámky:

^a první dva řádky písmo 5 cm

^b verzálka 3 cm

^c celý řádek písmo 3 cm

Pamětní pískovcová **deska** zazděná v opěráku presbytáře.

v. 40 cm, š. 70 cm, p. 9 cm – gotická minuskula

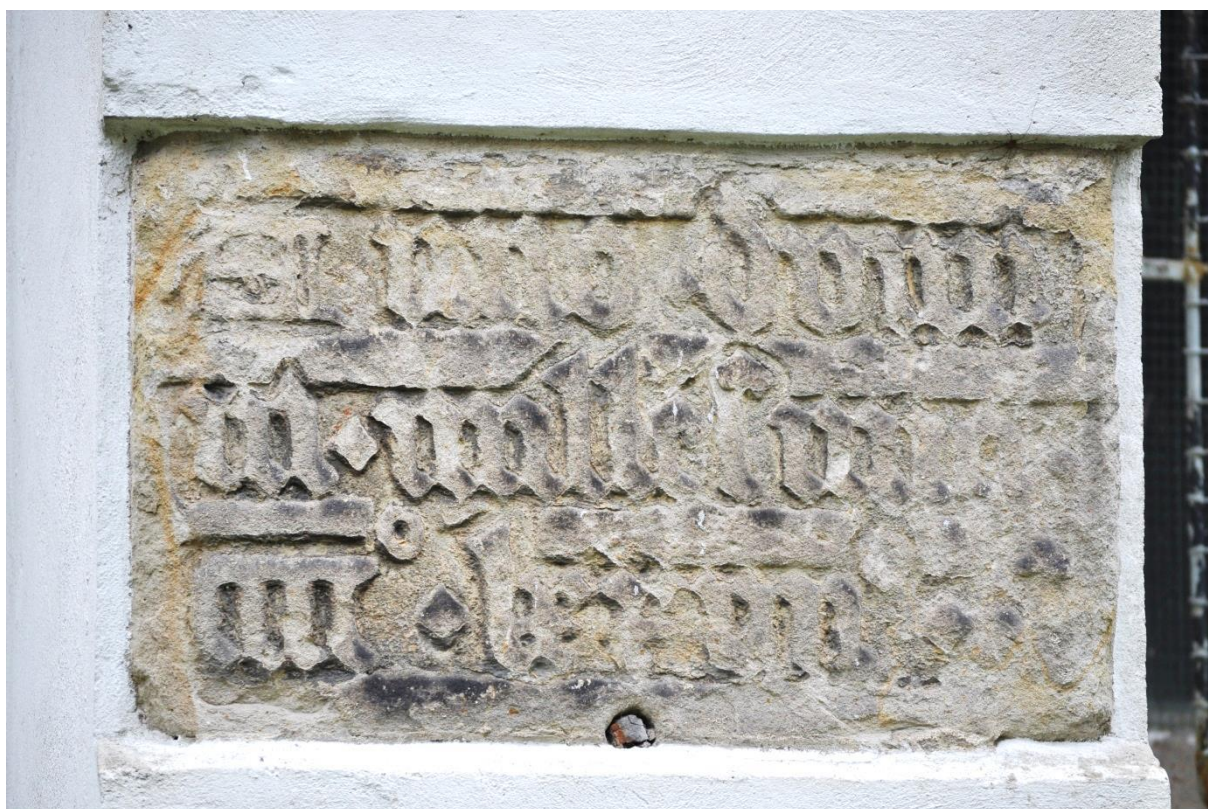
jazyk latinský

Anno . domi / ni . milesimo / cccc . lxxvii . /^a

Müller 1893, s. 260; Tscherney 1900, s. 163; Umlauft 1932, s. 86.

Poznámky:

^a značka ve tvaru kotvy náležející pravděpodobně staviteli Erhartovi z Chebu

Figurální **náhrobník** Hanse (Hanuše) z Techwitz, původně zasazený v podlaze lodi, pak při venkovní jižní zdi a od roku 1926 v předsíni kostela, v roce 2001 nově druhotně instalován v interiéru při jižní zdi lodi. Poškozený reliéf postavy šlechtice v prostřihávaném šatu, šubě s našasenými rukávy a s baretem na hlavě, jehož levice spočívá na hlavě synáčka se sepnutými rukama v modlitbě, oděného v podobném šatu. Figury jsou provázené v horních rozích čtyřmi štítky a jedním úplným rodovým erbem na oválném štítu při pravé noze dospělého. Nápisová lišta po obvodu kamene.

v. 174 cm, š. 118 cm, p. 7 cm – kapitála

jazyk německý

[AN(N)O] D(OMINI) MDXXX[IV] [---] [IST] / [VORSCHIEDEN] [DER] [GESTRENGE] [VND] [EHRENFESTE] / [HERR] [HANS] [VON] [TECHWITZ] [VND] [LIEGT] [ZV] / [SCHWADE(N)] [ALHIER] BEGRABE DE[M] [GOTT] [GNADE]²

Znaky:

z Techwitz
nedochovaný
z Techwitz

ze Salhausenu
nedochovaný

Müller 1893, s. 259-260; Tscherney 1900, s. 192; Stumpfe 1903, s. 674; Umlauft 1932, s. 91-92; Úlovec 2002, s. 166.

Poznámky:

¹ k dataci Úlovec 2002, s. 166.

² rekonstrukce nápisu podle Tscherney 1900, s. 192.

Znakový **náhrobník** Lukrécie ze Salhausenu, původně zasazený v podlaze lodi, pak při venkovní jižní zdi a od roku 1926 v předsíni kostela, v roce 2001 nově druhotně instalován v interiéru při jižní zdi lodi. V ústředním zahloubeném poli v polovysokém reliéfu úplný znak provázený po obvodu kamene reliéfním nápisem v orámovaném zahloubeném poli, pokračujícím v horní části kamene ve druhém řádku.

v. 125 cm, š. 73 cm, p. 6 cm – raně humanistická kapitála

jazyk německý, latinský

*/^a ANNO · 1 · 5 · 4 · 8 · MONTAG / NACH INVOCAVIT /^b · IST · VORSCH[IDEN] [---] / [---][---][---]
] / [---]AV · LVCRET[IE] [VON] SALHAVSEN · / DER · GOT · GNADE*

Znak:
ze Salhausenu

Müller 1893, s. 260; Tscherney 1900, s. 195.

Poznámky:

^a v úvodu nápisu v levém horním rohu šikmo ruka se vztyčeným ukazovákem směrem k textu

Značně ošlapaný znakový **náhrobník** neznámé osoby, pravděpodobně z rodu Salhausenů, původně zasazený v podlaze lodi, v roce 2001 nově druhotně instalován při západní zdi lodi kostela. Reliéfní znak v orámovaném zahloubeném poli v dolní polovině kamene, provázený cca osmi řádky reliéfního nápisu v horní polovině náhrobníku.

v. 173 cm, š. 75 cm, p. 5 cm – raně humanistická kapitála

jazyk ?¹

[---] [---] [---] / [---] [---] [---] / [---] [---] [---] / [---] [---] [---] / [---] [---] [---] / A[---] [---] [---] / ^aB[---] [---] [---] / D[---] [---] [---]

Znak:

nedochovaný²

Poznámky:

^a oddělovací znaménko ve tvaru routy

¹ pravděpodobně německý, latinský

² pravděpodobně ze Salhausenu

Epitaf Anny ze Salhausenu, roz. z Büнау, v severní zdi presbytáře. Edikula s pilastry, na nichž spočívá trojúhelníkový štít. Na dřiku každého pilastru nahoře a dole erb, levý dolní odtesaný. Pilastry spočívají na nízkém soklu s nápisovým polem. V edikule napravo Ukřižovaný s titulem, před ním v polovysokém reliéfu z profilu klečící postava ženy se sepjatýma rukama v šatech se splývavými záhyby, s čepcem a rouškou přes ústa. U paty kříže lebka ze zkříženými hnáty. V pozadí v nízkém reliéfu krajina s architekturou. V levém rohu nahoře nápisové pole v rolverkovém rámu, jež přidržuje andílek.

v. 187 cm, š. 100 cm, p. A) 1,5 cm, B) C) 2 cm, D) 3 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

A) [I(ESUS)] [N(AZARENUS)] [R(EX)] [I(UDAEORUM)]

B) . I IOHAN . I . / DAS . BLVT . IHESV . / CHRISTI . SEINES . / SONS . MACHET . VNS . REIN /
VON . ALLER . SVNDE¹

C) ICH STERBE ODER LEBE / SO BIN ICH DES HERN / RO^oMA . 14 .²

D) [ANNO] [1568]^b AN DERN . SONTAGK . DES . ADVENTS . IST / [---] FR(A)W . ANNA . EIN .
NACHGELASNE . WIT(TIB)^c / [DES] [HERR] IOHANSEN . V(ON) SALHAVSEN . D(ER) . GOT .
G(NAD)EN

Znaky:

ze Schleinitz

ze Salhausenu

nedochovaný

z Büнау

Müller 1893, s. 264; Tscherney 1900, s. 196, 205; Umlauft 1932, s. 92; Holub 1974, s. 156; Čalounová 1993, s. 65; Forstová 2001, s. 4.

Poznámky:

^a enkláva - litera A vepsaná do litery O, jedná se o zřejmou opravu chybného psaní

^b datum smrti neznámé, 1568 poslední zpráva – podle Tscherney 1900, s. 196 a uváděno následujícími

^c die Witib / Wittib / Witwe

¹ 1 Johannes 1

(7) So wir aber im Licht wandeln, wie er im Licht ist, so haben wir Gemeinschaft untereinander, und das Blut Jesu Christi, seines Sohnes, macht uns rein von aller Sünde.

² Roemer 14

(8) Leben wir, so leben wir dem HERRN; sterben wir, so sterben wir dem HERRN. Darum, wir leben oder sterben, so sind wir des HERRN.

Figurální **náhrobník** Georga Rudolfa ze Salhausenu (?), původně zasazený v podlaze lodi, pak při venkovní jižní zdi a od roku 1926 v předsíni kostela, v roce 2001 nově druhotně instalován v interiéru při severní zdi lodi. Polovysoký reliéf prostovlasého muže s plnovousem ve frontálním pohledu, oděného ve zbroji, se sepjatýma rukama na hrudi. Postavu provází při levé noze přilbice a zčásti zničený nápis v jedné řádce po obvodu kamene, pokračující po stranách hlavy šlechtice. V levém spodním rohu byl patrně umístěn rodový erb.

v. 187 cm, š. 98 cm, p. 3,5 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

*ANNO 1577 IHAR [DE]N 4 TAG VOR / [M]ICHAELIS IST DER EDELE GESTRENG[E] [EH]R VND
VH[ESTE] [GEORGE]^a / [RVDOLFF]^a [VON]^a [SALHAVSEN]^a / [SELIG]LICH ENTSCHLAFFEN
SEINES [AL]TERS 50 IHAR LEIT ALHIE / BEGRABEN [DEM]^a /^b [GOTT]^a [GNADE]^a*

Müller 1893, s. 261.

Znak:

nedochovaný¹

Poznámky:

^a podle textu epitafu (č. kat. 24)

^b přerušení textu reliéfem (hlava)

¹ pravděpodobně ze Salhausenu

Epitaf Georga Rudolfa ze Salhausenu, při jižní zdi presbytáře. Edikula se dvěma toskánskými sloupy s přímým kládím se zubořezem. Sloupy na vysokých soklech s vegetabilním motivem do jedné třetiny výšky pokrývá beschlagový ornament, zbytek je kanelovaný. Mezi sokly na parapetu nápisové pole. V edikule nalevo ve vysokém reliéfu Ukřižovaný s titulem, před nímž z profilu v polovysokém reliéfu klečí postava muže v životní velikosti, s plnovousem, se sepjatýma rukama, ve zbroji a s přilbou u kolen. V pozadí v nízkém reliéfu krajina s městem a architekturou.

v. 200 cm, š. 133 cm, p. A) 1 cm, B) 2,5 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

A) *I(ESUS) N(AZARENUS) R(EX) I(UDAEORUM)*

B) *IM IAR 1577 DEN TAG VOR MICHA / ELIS IST DER EDELE GESTRENGE VND / EHREN VND VHESTE GORGE RVDOLFF / VON SALHAVSEN AVF SCHWADE IN CHRISTO / SELIGLICHEN ENTSCLAFFEN SEINES / ALTERS 58 IAR LEIT ALHIE / BEGRABEN DEM GOTT GNADE*

Müller 1893, s. 264; Tscherney 1900, s. 205; Stumpfe 1903, s. 674-675; Umlauft 1932, s. 92; Holub 1974, s. 116; Čalounová 1993, s. 65; Forstová 2001, s. 5; Úlovec 2002, s. 169.

Kazatelna umístěná při severovýchodním nároží lodi. Barevně polychromovaná, s erby donátorů na parapetu tribunového ochozu a poškozenými sochami evangelistů a Krista Spasitele na poprsnici řečniště, které je nesené na noze v podobě kanelovaného sloupu s rozměrnou hlavicí zdobenou hlavičkami andílků.

nápisové pole v. 7 cm, š. 30 cm, p. 5 cm – kapitála

jazyk německý

S(ANKT) MATHEUS // S(ANKT) MARCUS // S(ANKT) SALVATOR // S(ANKT) LUCAS // S(ANKT) IOANNES

Znaky:

Brozanský z Vřesovic

ze Salhausenu

Müller 1893, s. 262-263; Tscherney 1900, s. 224-225; Umlauft 1932, s. 89-90.

Nápisový **epitaf** Anny ze Salhausenu, roz. ze Schellenbergu, zasazený do severní zdi lodi, pod kazatelnou. Menší pískovcová deska pokrytá v celé ploše nápisem.

v. 53 cm, š. 43 cm, p. 2 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

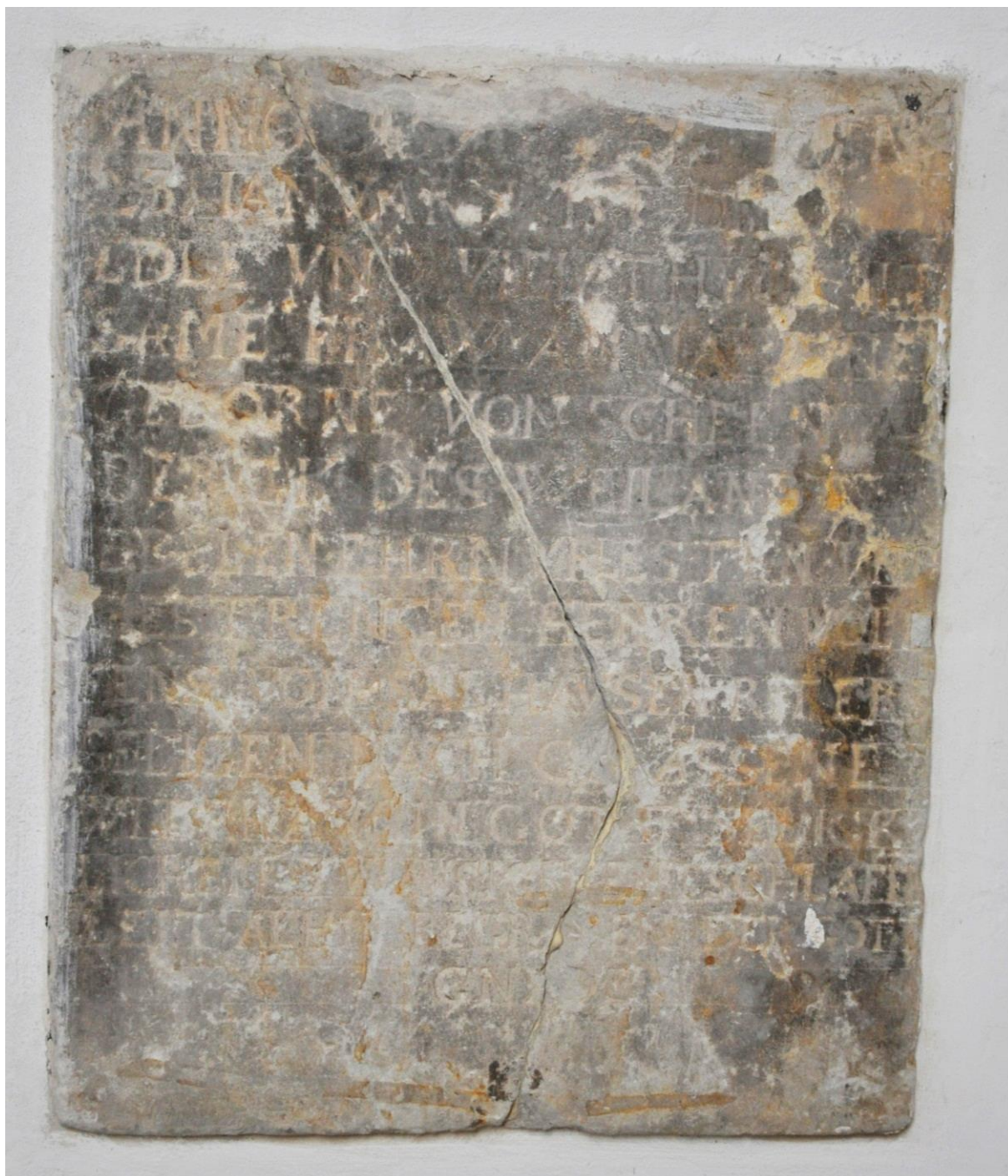
*ANNO [1578]¹ [D]EN / 23 IANVARY IST D[IE] / EDLE VND VIELTHVGENT / SAME FRAW ANNA
[EI]NE / GEBORNE VON SCHELN / BE[RG]K DES WEILANDT / EDELEN EHRNVHESTEN VND /
GESTRENGEN HERREN WOLL / FENS VON SALHAVSEN RITER / SELIGEN NACHG[EL]ASSENE /
WITF[R]AW IN GOTT SELIGK / LICHEN ZV [AV]¹SIGK ENTSCHLAFTE / [N] LEIT ALHIE
BEGR[AB]EN DER GOTT / GNA[D]E*

Müller 1893, s. 261; Tscherney 1900, s. 207; Umlauft 1932, s. 92; Čalounová 1993, s. 65.

Poznámky:

¹ podle Tscherney 1900, s. 207.

Figurální **epitaf** ženy (pravděpodobně manželky Wolfa Levína, č. kat. 29), umístěný na podezdívce při severní zdi lodi, dříve zakrytý barokním oltářem sv. Jana. Edikula s pilastry s vegetabilními motivy, na každém dříku po dvou erbech. V edikule nalevo Ukřižovaný s titulem, před ním v polovysokém reliéfu z profilu klečící postava ženy se sepjatýma rukama v šatech se splývavými záhyby, s čepcem a rouškou přes ústa. U paty kříže lebka se zkříženými hnáty. V pozadí v nízkém reliéfu krajina s architekturou. Nad hlavou ženy nese andílek rolverkový rám s biblickým citátem.

v. 151 cm, š. 100 cm, p. A) 1,5 cm, B) 1 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

A) *PHILIP · I · / DEN CHRISTVS IST MEIN / LEBEN VND STERBEN IST / MEIN GEWIN*¹

B) *I(ESUS) N(AZARENUS) R(EX) I(UDAEORUM)*

Znaky:

ze Salhausenu

z Graugewitz

ze Schellenbergu

z Pöllnitz²

Tscherney 1900, s. 207; Forstová 2001, s. 6.

Poznámky:

¹ Philipper 1

(21) Denn Christus ist mein Leben, und Sterben ist mein Gewinn.

² určení sporné, s točenici také „von Metsch“ či „von Leichwitz“

Kenotaf Christofa ze Salhausenu, při jižní zdi presbytáře. Edikula se dvěma korintskými sloupy s přímým kládím. Sloupy na vysokých soklech s rolverkovými kartušemi do jedné třetiny výšky pokryty beschlagovým ornamentem, zbytek kanelovaný. Mezi sokly na parapetu nápisové pole. V edikule v polovysokém reliéfu nalevo Ukřižovaný s titulem, před nímž z profilu klečí postava muže v životní velikosti, s plnovousem, se sepjatýma rukama, ve zbroji a s přilbou u kolen. V pozadí v nízkém reliéfu krajina s architekturou. Nástavec rámovaný pilastry s vegetabilním motivem a ústředním polovysokým reliéfem *Zmrtvýchvstání*. Ve štítě hlava andílka. Ve vrcholu malý sokl na chybějící sošku.

v. 270 cm, š. 133 cm, p. A) 1 cm, B) 2 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

A) *I(ESUS) N(AZARENUS) R(EX) I(UDAEORUM)*

B) *ANNO DOMINI 1581. DEN 3 IVNY IST DER EDELE / GESTRENGE VND EHERENVHESTE HERR CHRISTOF VON / SALHAVSEN AVF SCHWADEN IN CHRISTO SELIGE / LICHEN ENTSCHLAFFEN VND LEIH^a ZV DRESTEN / BEGRABEN SEINES ALTERS 34 IAR DEM GOTT G(NADE) / PSALM. IIII. / I^bCH LIEGE VND SCHLAFFE GANTZ MIT / FRIEDEN DEN ALLEINE DV HERRE HILFFEST / MIR¹*

Müller 1893, s. 264; Tscherney 1900, s. 206-207; Stumpfe 1903, s. 675; Umlauft 1932, s. 92; Holub 1974, s. 117; Čalounová 1993, s. 65; Forstová 2001, s. 5; Úlovec 2002, s. 22, 169.

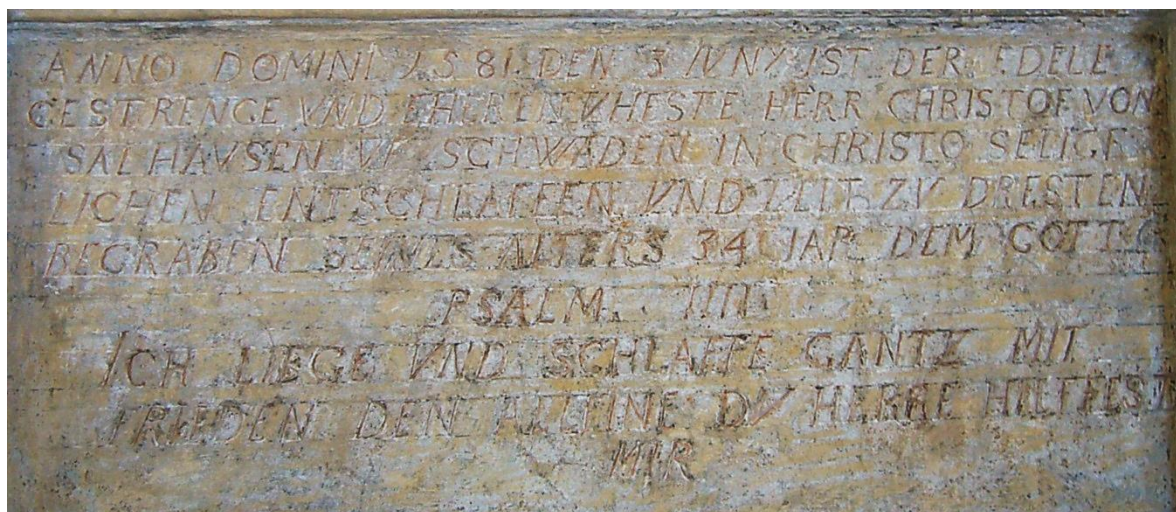
Poznámky:

^a unciální „H“ s břevnem posazeným na dříku

^b verzálka 3 cm

¹ Psalm 4

(8) Ich liege und schlafe ganz mit Frieden; denn allein du, HERR, hilfst mir, daß ich sicher wohne.

Epitaf Wolfa Levína ze Salhausenu, při severní zdi lodi. Edikula se dvěma představenými korintskými sloupy a zalomeným kládím s nápisem ve vlysu. Sloupy do jedné třetiny výšky pokryty beschlagovým ornamentem, na dřících po dvou erbech. Sloupy spočívají na vysokých soklech s vegetabilním motivem, mezi nimiž je parapet s degradovaným nápisovým polem. V edikule napravo Ukřižovaný s titulem, před nímž v polovysokém reliéfu ve tříčtvrtečním profilu klečí postava muže v životní velikosti, s plnovousem, se sepnatými rukama ve zbroji a s přilbou a rukavicemi u kolen. U paty kříže lebka s hnáty, v pozadí krajina v nízkém reliéfu.

v. 200 cm, š. 133 cm, p. A) 2,5 cm, B) 1 cm, C) 2 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

A) 1 IOHAN / DAS BLVT / IHESV / CHR / STI REINIGET VNS VON ALLEN SVNDEN SO WIR /
V^aNSE / RE SV / N^aDE BE / K / ENNEN /^bSO / IST ER / TREW / VN / D GERECHT DAS ER VNS
DIE SVNDE VERGIBET VND REINIGE / T VNS / VON AL / LER VN / T / VGENT¹

B) I(ESUS) N(AZARENUS) R(EX) I(UDAEORUM)

C) ANNO 1586 DEN 28 FEBRVARY IST^c [IN CHRISTO]^e / SEHLI[GLICHEN]^e [EIN]GESCHLAFEN
DER [EDELE] GE= / =STRENGE EHR VND VHESTE WOLFF L[EVIN]^eVS VO[N] / SALHAVSEN
AVFF DEN ABENDT ZWI[SC]HE[N] [7 VND 8 VR]^e / ZV HIRWITZ VND DEN FVNF [MAYVS]^e
BEG[R]AB(EN) / WOR[DEN] S[EI]N[ES] ALTER[S] 56 IHA[R] DEM G[OTT]^e [G(NADE)]^e / [---]
[---]L[---] [---] / C^dH[RISTV]S HAT [---] SVNDE SE[INE]R GE[....]EN / AN [---]NEL [---]FF[---]O²

Znaky:

ze Salhausenu

nedochovaný

z Graugewitz

nedochovaný

Müller 1893, s. 265; Tscherney 1900, s. 207; Umlauft 1932, s. 92; Holub 1974, s. 119;
Čalounová 1993, s. 66; Forstová 2001, s. 6.

Poznámky:

^a litera v zalomení kládí

^b přechod na druhý řádek

^c slovo malým písmem cca 1 cm

^e podle Müller 1893, s. 265.

^d verzálka 2,5 cm

¹ 1 Johannes 1

(7) So wir aber im Licht wandeln, wie er im Licht ist, so haben wir Gemeinschaft untereinander, und das Blut Jesu Christi, seines Sohnes, macht uns rein von aller Sünde.

(9) So wir aber unsre Sünden bekennen, so ist er treu und gerecht, daß er uns die Sünden vergibt und reinigt uns von aller Untugend.

² neurčený biblický citát

Figurální **náhrobník** dítěte z rodu Salhausenů, původně v podlaze, nyní druhotně ukotvený na jihovýchodní zdi lodi kostela. Značně poničená menší náhrobní deska s postavou dítěte se sepjatýma rukama na hrudi, oděného v košilových šatech s čepečkem na hlavě. Postavu v nízkém reliéfu v mělce zahloubené nice provází u hlavy v pravém horním rohu úplný erb a zčásti ztracený nápis ve dvou řádcích po obvodu kamene. Vnější řádek probíhá v liště, vnitřní převážně v nice.

v. 78 cm¹, š. 63 cm, p. 3 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

[ANNO] [---] DEN 2 IVLII IST / IN GOT SELIGLICH ENTSCHLAFTE[N] / [---] [---] / [---] [---] [---] / [---] [---] HS /^a VON /^b SAL / HAVSEN AVF SCHWADEN IRE[N] / [---] [---] / [---] [---] [---]

Znaky:

nedochovaný²

z Bocku

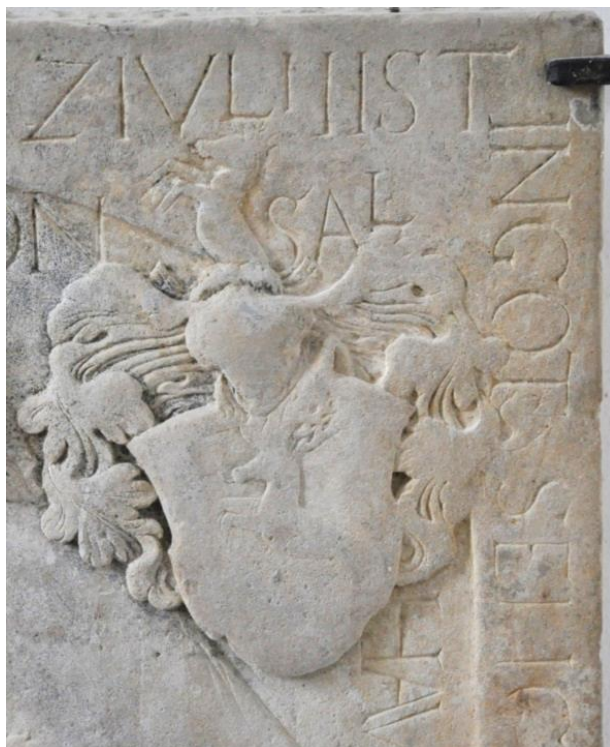
Poznámky:

^a přerušení textu reliéfem (hlava dítěte)

^b přerušení textu reliéfem (klenot erbu)

¹ dochováno torzálně

² pravděpodobně ze Salhausenu

Oltář uprostřed presbytáře. Barevně polychromovaná třípatrová architektura s nekompletní sochařskou výzdobou. Na predela jsou vytesány biblické texty, ve středu druhého patra scéna *Ukřižování*, nalevo v reliéfu *Nanebevstoupení Eliáše* a napravo *Nanebevstoupení Krista*. Na horní římsce etáže andělé štítonoši. Ve středu třetího patra bývala v nise umístěná socha s christologickým námětem, později socha sv. Jakuba. Nalevo reliéfní scéna *Pohřbívání Mojžíše anděly*, napravo *Proměnění Krista na hoře Tábor*. V nástavci v kruhové kartuši reliéf Nejsvětější Trojice. Ve vrcholu socha Matky Boží se dvěma dětmi a v architektuře zasazené sochy evangelistů a starozákonních proroků.

v. 400 cm, š. 200 cm, p. A), B), C) 3 cm, D) 3 cm, E) 2 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

A) S(ANKT) MAT(HEUS) // S(ANKT) MAR(CUS) // S(ANKT) LVC(AS) // S(ANKT) IOH(ANNES)

B) [S(ANKT) IACOB]¹

C) IESAIA // IEREM(IA) // EZEC(KIEL) // DANI(EL)

D) I(ESUS) N(AZARENUS) R(EX) I(UDAEORUM)

E) V^oNSER H^oERR I^oHESUS C^oHRISTVS / IN DER NACHT DA ER VERRATEN / WARD NAM ER DAS BROT DANCKET / VND BRACHS VND GABS SEINEN / IVNGERN VND SPRACH NEMET / HIN ESSET DAS IST MEIN LEIB DER / FVR EVCH GEGEBEN WIRT SOLCHES / THVT ZV MEINEM GEDECHTNIS // D^oESSELBIGEN GLEICHEN NAM ER AVCH / DEN KELCH NACH DEM ABENDMAL DANCK / ET GAB IHNEN DEN VND SPRACH / NEMET HIN VND TRINCKET ALLE DARAVS / DIESER KELCH IST DAS NEVE TESTA / MENT IN MEINEN BLVT DAS FVR EVCH / VERGOSEN WIRT ZV VORGEVNG DER / SVNDEN SOLCHES THVT SO OFT IHRS / TRINCKET ZV MEINEN GEDECHTNIS²

Znaky:

ze Salhausenu

nedochovaný³

Müller 1893, s. 261-262; Tscherney 1900, s. 223-334; Umlauft 1932, s. 88-89; Holub 1974, s. 171.

Poznámky:

^a verzálka 3 cm

¹ podle Tscherney 1900, s. 223.

² 1 Korinther 11

(23) Ich habe es von dem HERRN empfangen, das ich euch gegeben habe. Denn der HERR Jesus in der Nacht, da er verraten ward, nahm das Brot,

(24) dankte und brach's und sprach: Nehmet, esset, das ist mein Leib, der für euch gebrochen wird; solches tut zu meinem Gedächtnis.

(25) Desgleichen auch den Kelch nach dem Abendmahl und sprach: Dieser Kelch ist das neue Testament in meinem Blut; solches tut, so oft ihr's trinket, zu meinem Gedächtnis.

³ z Bocku

Figurální **náhrobník** Friedricha ze Salhausenu na Benešově (?), původně v podlaze, kde byl po povrchové úpravě umístěn i sekundárně. Zde nalezen v roce 2000 a po té instalován na nízký sokl k západní zdi lodi. Polovysoký reliéf muže v životní velikosti, vystupujícího z mělké niky, v polovičním profilu, prostovlasého a s plnovousem. Figura oděná ve zbroji, pravděpodobně s rukavicemi na rukou a s řasenou šerpou s krajovým ukončením přes levé rameno. Pravici má založenou v bok a levicí svírá jílec meče. Mezi rozkročenýma nohama přilbice. Postavu provází erb v každém rohu a tesaný nápis v liště po obvodu kamene.

v. 190 cm, š. 96 cm, p. 3 cm – kapitála

jazyk německý, latinský¹

[ANNO] [---] [---] / [---] ZWISCHEN 4 [---] [---] DER EDLE G[ESTRENGE] [VND] [ERE]NVESTÉ
H[ERR] / [---] [---] [---] / ZV AVSSIG IN CH[RISTO] [SELIGK] [ENTSCH]LAFFEN SEINE[S] [ALTERS]
[..] [IAHR] GOTT G[NADE]

Znaky:

ze Salhausenu

nedochovaný

nedochovaný²

nedochovaný

Hrubý 2011, s. 11-12.

Poznámky:

¹ pravděpodobně s ohledem na podobnost s č. kat. 12, 13.

² patrné znaky pekování

Vápencová **křtitelnice** kalichového tvaru na mohutné noze vyrůstající z odstupňovaného hranolového soklu. Noha zakončená prstencem, zdobená maskarony a festony. Střední část zdobená šesti anděly, kteří podpírají šestibokou mísu se dvěma nápisovými poli s biblickými citáty, dvěma heraldickými poli a dvěma poli s reliéfem *Potopa světa* a *Křest Páně*. Křtitelnice umístěná v jihovýchodní části lodi před presbytářem.

v. 114 cm, průměr 85 cm, p. 2 cm – kapitála

jazyk německý

LASSET DIE KINDLIN ZV / MIR KOMMEN VND WERET / IHEN NICHT DEN SOLCHER / IST DAS REICH GOTTES / MARCVS 10 CAP(ITE)¹ // GALAT(ER) 3 CAP(ITE)² / WIE VIEL EWER GETAV / FET SEINDT DIE HABEN / CHRISTVM ANGEZOGEN²

Znaky:

ze Salhausenu

z Bocku

Müller 1893, s. 263; Tscherney 1900, s. 224; Umlauft 1932, s. 89; Royt 2013, s. 169.

Poznámky:

¹ Markus 10

(14) Da es aber Jesus sah, ward er unwillig und sprach zu ihnen: Lasset die Kindlein zu mir kommen und wehret ihnen nicht; denn solcher ist das Reich Gottes.

² Galater 3

(27) Denn wieviel euer auf Christum getauft sind, die haben Christum angezogen.

Menší znakový **náhrobník** Bernarda Glatze ze Starého dvora (z Althofu), pravděpodobně původně umístěný v podlaze kostela, dnes zasazený v severní zdi presbytáře, poblíž vítězného oblouku. Ústřední mělce zahluobené pole zcela vyplňuje kompletní erb v reliéfu. Znak provází zčásti ošlapaný reliéfní nápis v pásce po obvodu, který začíná v pravém dolním rohu kamene.

v. 95 cm, š. 58 cm, p. 7 cm – gotická minuskula

jazyk český

Od narozeni /^a boziho /^a (u)m(rzel) /^a Mdxx[xxii]^b / pan /^a [bernard starssy]^b / gklacz /^a stareho /^a dwoorv /^a

Znak:

Glatz z Althofu

Umlauft 1929, s. 130-131; Umlauft 1932, s. 73; Umlauft 1960, s. 90.

Poznámky:

^a oddělovací znaménko ve tvaru routy s vybíhajícími a stáčejícími se tahy

^b podle Umlauft 1960, s. 90.

Značně ošlapaný znakový **náhrobník** Zachariáše (?) Kölbla z Geisingu, původně umístěný v podlaze před oltářem sv. Anny. Nápis obíhá ve dvou řádcích po obvodu a pokračuje v horní polovině kamene. Znak v mělké nise v dolní polovině náhrobníku.

v. 118 cm, š. 64 cm, p. 1,5 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

ANNO DOMINI [1582] [---] / [---] [---] [---] ENTSC[LAF]FEN / [---] [---] [---] / [KELBL] [VON]
[GEVS]ING [S]EINE[S] [A]LTERS IN / DER 25 WOCHEN [---] / [---] [---] [---] [DEM] / [GOTT]
[AM] [IVNGSTEN] / [TAG] EINE FROLICHE AVFFERSTIEHVNG VND / VNS ALLEN DVRCH [---] /
SEINEN SOHN V[ORLEI] / HEN WOLT A[MEN] / VATER IST G[EWEST] / DER EDLE
EH[RENVESTE] / HER LE[OPO]LD [KO]LB[EL] / VON GEV[SING] [DER] / ZEIT ZV [AVSSIG] [AN] /
DER ELBEN [SEINE] / MVTTER [ABER] [DIE] / EDLE EH[RENTVGENT] / SAME FR[AV] [KA] /
THARIN[A] [GEBORENE] [VON] / LIEBSD[ORF]^a

Znak:

Kölbl z Geisingu

Umlauft 1929, s. 131-132; Richter 1931, s. 161; Umlauft 1932, s. 73.

Poznámky:

^a rekonstrukce nápisu podle Umlauft 1929, s. 132.

Epitaf Adama Glatze z Althofu v jihozápadním rohu presbytáře, mezi vchodem do sakristie a triumfálním obloukem. Edikula se dvěma představenými dórskými sloupy se zalomeným kládím, usazená na podezdívce. Sloupy do jedné třetiny výšky pokryty rolverkovým motivem, na dřících po dvou erbech, na levém sloupu s popisem. Mezi sokly sloupů, zdobenými lvími hlavami, parapet s nápisovým polem. V edikule, v polovysokém reliéfu nalevo Ukřižovaný s titulem, před nímž z polovičního profilu klečí postava muže v životní velikosti ve zbroji, s dlouhým knírem a bradkou, se sepjatýma rukama, přilbou a rukavicemi u kolen. V pozadí v nízkém reliéfu krajina. Nástavec rámovaný pilastry s vegetabilním motivem a vedlejšími postavami andílků. V ústřední části nástavce reliéf *Zmrtvýchvstání Krista*. Ve vrcholu byla umístěna soška Anděla smrti, později přesunutá na parapet k nohám zesnulého, nyní odstraněná.

v. 200 cm, š. 150 cm, p. A), C) 2 cm, B) 1,5 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

A) *I(ESUS) N(AZARENUS) R(EX) I(UDAEORUM)*

B) *DER GLATZ W(APPEN) / DER KELBEL W(APPEN)*

C) *A^oNNO 1588 DEN MONTAGK NACH BARDOLOME FRV ZWICHEN / ACHTEN VND NEVNEN VHR IST IN CHRISTO SEHLIGKLICHEN ENT= / =SCHLAFEN DER EDLE GESTRENGE VND EHRNVHESTE HER ADAM / GLATZ VON ALDEN HOFF AVFF KLEISCHAW SEINES ALTERS / FVNF VND FIRZIGK IHAR GOTT VORLEI IHM EINE FROLICHE / AVFFERSTEHVNG ER IST DER LETZTE SEINES GESCHLECTES / GEWEST VND ALHIE MIT SCHILT VND HELMEN NEBEN / SEINEN LIEBEN HERREN VATER BEGRABEN WORDEN /^b*

Znaky:

Glatz z Althofu

Valkoun z Adlaru

Kölbl z Geisingu

Tatka z Kuřího

Hentschel 1932, s. 72-73; Opitz – Hentschel 1932, s. 8; Stumpfe 1903, s. 661; Umlauft 1932, s. 72-73; Umlauft 1960, s. 109; Holub 1974, s. 121-122; Úlovec 2002, s. 66.

Poznámky:

^a verzálka 2,5 cm

^b ornamentální rozvilina

Figurální **náhrobník** Evy Kölbllová z Geisingu, roz. z Nitzschwitz, původně umístěný v podlaze kostela sv. Vavřince v Hrbovicích, od r. 1864 při venkovní východní zdi jeho presbytáře, po roce 1967 při západní zdi lodi valtiřovského kostela. Reliéf ženy v životní velikosti, oděné do šatů s našasenými rukávy, v čepci a závojem přes ústa, který jí horizontálně spadá ve dvou cípech na šaty. Pravou ruku má položenou na hlavě dítky při pravé noze, levá ruka je volně položena na hrudi. Dítě má sepjaté ruce a je oděno v košilových šatech s čepečkem. Postavu provází v každém rohu erb, reliéfní nápis po obvodu kamene a vytesaná kamenická značka pod figurou.

v. 198 cm, š. 89 cm, p. 6 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

ANNO 1570 AM / TAG ERASMI DEN 4 IVNII IST IN GOT VERSCHIEDEN DIE / EDLE VND TVGE / NTHAFTE FRAW EVA KOLBLIN VON NITSHWITZ

Znaky:

z Nitzschwitz
neurčený

Kölbl z Geisingu
neurčený

Müller 1897, s. 381; Simon 1923, s. 16; Umlauft 1932, s. 102; Kaiserová 1998, s. 30; Úlovec 2002, s. 114.

Barevně polychromovaná **kazatelna** umístěná při severovýchodním nároží lodi, s přístupem po tribunovém ochozu, s erbem donátorů ve vysokém reliéfu a dvěma mušlovými nikami rámovanými iónskými pilastry na poprsnici řečniště a okřídlenou hlavou anděla s vegetabilním motivem na spodní části. Válcové tělo řečniště na toskánském, z půli kanelovaném sloupu s masivní kvádrovou patkou.

nápisové pole v. 12 cm, š. 120 cm, p. 3 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

ANNO . 15 . 73 . HABE . ICH . FRIDRICH . VON . SALHAVSEN . AVFF . TASCHOFF . / MIT . MEINEM BRVDER HERICHEN ABERHAMMEN DISE KERCHEN . AN . FAN LA / SEN Z^oV . BAVN . IST . VORBRACHT . WORDEN . IM . 15 . 74 . IAR .

Znak:
ze Salhausenu

Müller 1894, s. 406; Tscherney 1900, s. 206; Müller 1907, s. 232; Úlovec 2002, s. 176.

Poznámky:

^a litera „Z“ v trojkovité podobě

Křtitelnice ve tvaru kalicha na masivní válcové noze, v dolní polovině s vysokým vegetabilním reliéfem. Po obvodu mísy nápis. Křtitelnice umístěná v severozápadním rohu presbytáře u vchodu do sakristie.

v. 100 cm, průměr 70 cm, p. 2,5 cm – kapitála

jazyk německý

LASSET DIE KINDERLEIN ZV MIR KOMEN VND WERET INEN NICHT DEN SOLCHER IST DAS REICH GOTTES . WARLICH . / ICH SAGE EVCH WER DAS REICH GOTTES NIT EMPFEHET ALS EIN KINDLEIN DER WIRD NICHT HINNEIN KOMMEN . / VND HERTZET SIE VND LEGET DIE HENDE AVF SIE VND SEGNET SIE MARCVS . AM . 10 . CAP(ITE)¹

Müller 1894, s. 406; Müller 1907, s. 228.

Poznámky:

¹ Markus 10

(14) Da es aber Jesus sah, ward er unwillig und sprach zu ihnen: Lasset die Kindlein zu mir kommen und wehret ihnen nicht; denn solcher ist das Reich Gottes.

(15) Wahrlich ich sage euch: Wer das Reich Gottes nicht empfängt wie ein Kindlein, der wird nicht hineinkommen.

(16) Und er herzte sie und legte die Hände auf sie und segnete sie.

Pamětní **deska** edikulového typu s trojúhelníkovým štítem, rozdělená reliéfem Ukřižovaného s Adamovou lebkou s hnáty u paty kříže. Po stranách štítonoši přidržující erby, nad nimiž jsou rolverkové kartuše s literami donátorů. Ve spodní části značně poničené nápisové pole s textem ve třech řádcích. Deska osazená v jižní venkovní zdi nad hlavním vchodem do kostela.

v. 90 cm, š. 150 cm, p. A) 1 cm, B) 3 cm, C) 3 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

A) [I](ESUS) [N](AZARENUS) [R](EX) [I](UDAEORUM)

B) H(EINRICH) A(BRAHAM) V(ON) S(ALHAUSEN) / A(NNA) V(ON) B(ÜNAU)

C) ANNO 1574 [---] [---] [HEI]NRICH ABRA[HA]M / VON [S]ALH[AVSEN] [---] [---] [---]
[A]NN[A] [VON] [BVNAV] / [---] [---] [-N-] [---] [---]

Znaky:

ze Salhausenu

z Büнау

Umlauft 1932, s. 95; Šolc 2000.

Menší figurální **náhrobník** Juditky a Evičky Kölblovy z Geisingu, původně umístěný v podlaze kostela sv. Vavřince v Hrbovicích, od r. 1864 při venkovní východní zdi jeho presbytáře, po roce 1967 při západní zdi lodi valtiřovského kostela. Postavy dvou dívenek vystupujících z dvojité rámované niky. Starší z dívek oděna do šatů s renesančním okružím, manžetami a horizontálně řasenou sukní. U pravé nohy stojí menší postava sestřičky v dlouhých šatečkách, v místě hlavy je reliéf poškozený. Obě dívky mají sepnuté ruce na hrudi, provází je erbovní štít při pravém rameni starší dívky a v horní třetině kamene nápis.

v. 88 cm, š. 58 cm, p. 2 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

ANNO 15 . 78 . DEN . 9 . SEPT(E)N(BRIS) . IST . IV= / =DCHEN . KOLBELIN . IM . 2 . IAR . VND
AN(N)O / (15)81 . DEN . 21 . AVGSTI . EWICHN . KOL= / =BLIN . 9 . TAGE ALT . HERR ADAM .
KOLBELS / TECHTRLIN . IN . GOT . VORSHIDEN . VND / VNTER DISEM . STEIN . BEGRABEN /
GOT VORLEY . IN /^p EIN . FROLICH . VR / STANT . VND VNS /^p EIN SELIGS . ENDE

Znak:

Kölbl z Geisingu

Müller 1897, s. 381; Simon 1923, s. 16; Umlauft 1928, s. 186; Umlauft 1932, s. 102; Kaiserová 1998, s. 30.

Poznámky:

^a přerušení textu reliéfem (hlava starší dívky)

Epitaf Friedricha ze Salhausenu na Tašově osazený v celoplošné nice na severní zdi přesbytáře nad vchodem do sakristie. Edikula se dvěma dvojicemi představených ionských sloupů a zalomeným kládí s rozvilinami ve vlysu. Sloupy na soklech s erby jsou do jedné třetiny výšky pokryty rolverkovým ornamentem, zbytek kanelován. Mezi sokly je parapet s nápisovým polem, po stranách volutové konzoly se sochami evangelistů sv. Matouše a sv. Marka, ty byly přesunuty z epitafu Heinricha Abrahama ze Salhausenu (č. kat. 43). Sokly sloupů jsou nesené konzolemi, pokrytými beschlagovým ornamentem, mezi nimi rolverková kartuše s maskaronem a signaturou. V edikule v beschlagem zdobeném rámu klečí v tříčtvrtečním profilu polosocha muže v životní velikosti, s plnovousem, se sepjatými rukama, oděná ve zbroji a s přilbou u kolen. Pohled muže směřuje k oltáři. Nástavec s reliéfní scénou *Klanění do hrobu*, rámovaný konzolemi, s nápisem ve vlysu kládí, s trojúhelníkovým štítem a s chybějící vrcholovou sochou. Po stranách nástavce volutová křídla, nalevo socha Víry, napravo Stálosti.

v. 262 cm, š. 172 cm, p. A), B) 2 cm, C) 4 cm – A), C) kapitála, B) fraktura

jazyk, český, německý

A) *ES IST ALLES VOLBRACHT*

B) *Leta od Narozeny Syna Boziho Panna a Spasytele nasseho / Gezisse krysta 1581 w nedieli po swatim lakube w panu usnul ur / ozeny a stateczny Rytirz pan ffrydrych z solhauzu a na Tassowie / w strzedu po swatym lakubie tehoz leta tuto pochowan gest A w ne / yposlednieyssy den zase z mrtwych wzkrzissen bude podle swiedeczt / wi pisma swateho swaty lob w kapitole . XIX . Wim ze wykupi / tel mug ziw gest a w neyposlednieyssy den zase w mrtwych wzkrzissen / budu zase w kuzi mau a otzima swyma tiemito widietu budu / pana Boha swyho^{a1}*

C) *M(ICHAEEL) . G(RÜNBERGER) . B(ILDHAUER) . F(REIBERG) .*

Znaky:

ze Salhausenu

z Graughewitz

z Büнау

ze Starschedelu

Müller 1894, s. 404-405; Tscherney 1900, s. 205-206, 225; Stumpfe 1903, s. 675; Müller 1907, s. 231; Umlauft 1932, s. 95-96; Holub 1974, s. 150-152; Úlovec 2002, s. 176-177.

Poznámky:

^a písmo v celém řádku 1 cm

¹ Jób 19

(25) Můj Vykupitel žije, to jedno vím, a že nakonec se nad prachem postaví.

(26) I kdyby ze mě kůži sedřeli, já ve svém těle Boha uvidím.

(27) Já ho uvidím vlastníma očima, ne někdo cizí, ale já – srdce mi touhou umírá!

Epitaf Heinricha Abrahama ze Salhausenu umístěný ve výklenku jižní zdi lodi. Edikula se dvěma představenými korintskými sloupy a zalomeným kládím se zubořezem a akantovým motivem ve vlysu. Sloupy na vysokých soklech s motivem květinových váz do jedné třetiny výšky pokrývá rolverkový ornament, zbytek kanelován, po dvou erbech na každém dříku. Mezi sokly parapet s nápisovým polem. Po stranách sloupů dvě reliéfní plastiky římských vojáků. V edikule v beschlagem zdobeném rámu nalevo Ukřižovaný s titulem a s lebkou s hnáty u paty kříže. Před křížem z profilu socha klečícího muže v životní velikosti, s plnovousem, se sepjatýma rukama, oděná ve zbroji a s přilbou u kolen. Za postavou muže ve vysokém a polovysokém reliéfu klečí z profilu figury dvou chlapců v civilním dobovém šatu a dvou nemluvnat v košilových šatech s čepečkem. Všechny děti mají sepjaté ruce. V pozadí v nízkém reliéfu krajina s městem a nad ním v oblacích v pravém rohu žehnající Bůh Otec. Na okraji kládí byly umístěny dvě sedící postavy evangelistů, nalevo sv. Matouše, napravo sv. Marka, dnes přesunutě na epitaf Friedricha ze Salhausenu (č. kat. 42).

v. 225 cm, š. 210 cm, p. A), B) 2 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

A) *I(ESUS) N(AZARENUS) R(EX) I(UDAEORUM)*

B) *ANNO 1582 MONTAG VOR MICHAELIS WELCHES IST / DER 24. SEPTEMBRIS VM EILF VHR VORMITTAG IST DER / EDELE GESTRENGE VND EHRNVESTE HERR HEINRICH ABRAHAM / VON SALHAVSEN VFF GROSBRISEN RSCHEPIN VND SCHWADEN / WELCHER DISE KIRCHEN ALS EIN LEHNHERR NEBEN SEINEM BRV / DERER DEN AVCH EDELEN VND EHRENVESTEN HERRN FRIDRICHEN / VON SALHAVSEN VFF TASCHOW SELIGER DER AVCH LEHNHERR / VBER DISES HALBKIRCHLEIN GEWESEN VON NEVEN ERBAVT HAT / IN GOTT VORSCHIEDEN WELCHER SEELEN GOTT GNEDIG SEIN WOLLE / SEINES ALTERS 52 IAHR /^a*

Znaky:

ze Salhausenu

z Büнау

z Grauchewitz

ze Starschedelu

Holub 1974, s. 123-124; Müller 1894, s. 408-409; Müller 1907, s. 228-229; Tscherney 1900, s. 208-209; Umlauft 1932, s. 96; Úlovec 2002, s. 169, 212.

Poznámky:

^a akantová rozvilina

Epitaf Joachima ze Salhausenu umístěný na podezdívce v nice severní zdi presbytáře. Edikula se dvěma představenými korintskými sloupy a zalomeným kládím se zubořezem a akantovým motivem ve vlysu. Sloupy na vysokých soklech s motivem květinových váz do jedné třetiny výšky pokrývá rolverkový ornament, zbytek kanelován, po dvou erbech na každém dříku. Mezi sokly parapet s nápisovým polem. Po stranách sloupů dvě reliéfní postavy, nalevo sv. Pavla, napravo sv. Petra. V edikule v beschlagem zdobeném rámu napravo Ukřižovaný s titulem, před nímž z profilu klečí socha muže v životní velikosti s plnovousem, se sepjatýma rukama, oděná ve zbroji a s přilbou u kolen. Za postavou muže ve vysokém reliéfu klečí z profilu figura chlapce v civilním dobovém šatu, se sepjatýma rukama. V pozadí v nízkém reliéfu krajina s architekturou a nad ní v levém rohu v oblacích žehnající Bůh Otec. Nástavec se dvěma pilastry a kládím pokrytými vegetabilním motivem, s reliéfem *Ezechielova proroctví* v beschlagem zdobeném rámu a v pravém horním rohu s výjevem v oblacích žehnajícího Boha Otce. V trojúhelníkovém štítu reliéfní polopostava žehnajícího Boha Otce. Po stranách nástavce sochy sedících proroků, napravo Mojžíše, nalevo chybějícího Izaiáše. Ve vrcholu byla umístěna soška putto držícího sloup jako symbolu stálosti.

v. 477 cm, š. 216 cm, p. A) 2 cm, B) 2,5 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

A) *I(ESUS) N(AZARENUS) R(EX) I(UDAEORUM)*

B) *IM IAHR 1583 SONTAGK NACH VITI WELCHES IST DER / 16 IVNY FRVE VMB 4 VHR VOR MITTAGE IST DER EDELE / GESTRENGE VND EHRNVESTE HERR IOCHEIM VON SAL / HAVSEN IN CHRISTO SELIGLICH VORSCHIDEN SEINES / ALTERS <...> IHAR GOTT VORLEIHT IM EINE FROLICHE AVF / FERSTEHVNG AMEN /^a I^bOHAN(NES) 3 . 16 . / A^bLSO HAT GOTT DIE WELT GELEBET DAS ER SEINEN EINGEBORNEN / SON GAB AVFF DAS ALLE DIE AN IN GLEVBEN NICHT VERLOREN / WERDEN SONDERN DAS EWIGE LEBEN HABEN¹ /^a*

Znaky:

ze Salhausenu

z Büнау

z Grauchewitz

ze Starschedelu

Müller 1894, s. 403-404; Müller 1897, s. 380-381; Tscherney 1900, s. 206; Stumpfe 1903, s. 675-676; Müller 1907, s. 230-231; Umlauft 1932, s. 98; Holub 1974, s. 125-126.

Poznámky:

^a akantová rozvilina

^b verzálka 3 cm

¹ Johannes 3

(16) Also hat Gott die Welt geliebt, daß er seinen eingeborenen Sohn gab, auf daß alle, die an ihn glauben, nicht verloren werden, sondern das ewige Leben haben.

Epitaf Anny ze Salhausenu, roz. z Büna, umístěný při jihovýchodní stěně presbytáře. Edikula se dvěma chybějícími představenými sloupy a zalomeným kládím se zubořezem a nápisem ve vlysu. Nízké předstupující sokly s beschlagovým ornamentem spočívají na konzolách, mezi nimiž je na parapetu s nápisovým polem zavěšená dekorativní kartuše s biblickým citátem. Vedle soklů jsou volutové konzoly se lvími hlavami a maskarony. Na každé konzole polosocha anděla se dvěma erby nad sebou. V edikule v beschlagem zdobeném rámu vpravo Ukřižovaný s titulem, před nímž v poloprofilu v polovysokém reliéfu klečí žena ve vertikálně řaseném vdovském šatu s čepcem a závojem přes část obličeje. Před postavou ženy klečí čtyři dívky v dobových šatech, s výrazným okružím, manžetami a věnečky na hlavách. V pravém dolním rohu figura malého dítěte v košilových šatech s čepečkem. Za ženou ve vysokém reliéfu strom. Nástavec se dvěma pilastry pokrytými vegetabilním motivem a kládím s nápisem ve vlysu, s reliéfem *Krista na hoře Olivetské* v beschlagem zdobeném rámu a v levém horním rohu s výjevem v oblacích žehnajícího Boha Otce. Po stranách nástavce drobná volutová křídla s dvěma andílkami. Součástí epitafu byla rozsáhlejší sochařská výzdoba, např. ve vrcholu bylo pravděpodobně umístěno putto.

v. 344 cm, š. 190 cm, p. 2 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

- A) *P^aSALM . 59 . E^aIN Z^bERBROCHEN VND Z^bERSCHLAGEN HERTZ / WIRSTV GOTT NICHT VERACHTEN¹ /^c //^d IOHAN(NNIS) . 5 / ALLES WAS / VON GOTT / GEBORN / IST / VBERWINDET DIE WELT VND VNSE GLAVBE IST DER SIEG / DER / DIE WELT / VBER / WVNDEN / HAT / DEN SIEG / HAT / VNS / CHRI / STVS VNSE SEHLIGMACHER ERWORBEN SEINEM TODT² /^e*
- B) *I(ESUS) N(AZARENUS) R(EX) I(UDAEORUM)*
- C) *A^oNNO 1587 DEN . 26 . IVLY IST IN CHRISTO SEH= / =LIGKLICHEN ENTSCHLAFFEN DIE EDELE VND EHRN= / =VIHLTHVGLNTSAME FRAW ANNA VON SALHAVSEN / EINE GEBORNE VON BVNAW IHRES ALTERS / . 57 . IHAR GOTT VORLEIHE IHR VND VNS / ALLEN EINE FROLICHE AVFFERSTHEVNG / AMEN /^f*
- D) *I^oOHANNIS . V . 25 . / E^oS KOMTT DIE STVNDE IN WELCHER ALLE / DIE IN GRABENN SIND WERDEN SEINE / STIMME HOREN³ <VND>^f <--->^f <--->^f*

Znaky:

ze Salhausenu

z Büna

z Büna

z Vartemberka

Müller 1894, s. 405-406; Tscherney 1900, s. 208-209; Stumpfe 1903, s. 663; Müller 1907, s. 231-232; Umlauft 1932, s. 98; Holub 1974, s. 127-128.

Poznámky:

^a verzálka 3 cm

^b písmeno „Z“ v trojkovité podobě

^c akantová rozvilina

^d přechod na druhé kládí

^e 5x akantová rozvilina za sebou

^f umělec pokračoval slovy dalšího verše, pravděpodobně poté, co si to uvědomil, nápis přeškrtnl a nedotesal do

hloubky

¹ Psalm 51

(17) Die Opfer, die Gott gefallen, sind ein geängsteter Geist; ein geängstet und zerschlagen Herz wirst du, Gott, nicht verachten.

² 1 Johannes 5

(4) Denn alles, was von Gott geboren ist, überwindet die Welt; und unser Glaube ist der Sieg, der die Welt überwunden hat.

³ Johannes 5

(28) Verwundert euch des nicht, denn es kommt die Stunde, in welcher alle, die in den Gräbern sind, werden seine Stimme hören

Epitaf Hanse Heinricha ze Salhausenu umístěný na východní stěně lodi. Edikula se dvěma představenými toskánskými sloupy a zalomeným kládím se zubořezem a nápisem ve vlysu. Hladké sloupy na soklech s maskarony do jedné třetiny výšky pokrývá beschlagový ornament, mezi sokly parapet s nápisovým polem. Pod parapetem mezi nosnými konzolami zavěšená dekorativní kartuše s biblickým citátem. Vedle soklů volutové konzoly s maskarony, na každé polosocha anděla se dvěma erby nad sebou. V edikule v beschlagem zdobeném rámu ve vysokém reliéfu po pravé straně Ukřižovaný s titulem a před ním scéna *Obětování Izáka*. Postava Izáka z profilu klečí na hranici dřeva, za ním ve frontálním pohledu stojí Abrahám s napřaženým mečem, který mu zadržuje anděl z oblaků. V pozadí v nízkém reliéfu krajina s architekturou. Nástavec se dvěma pilastry pokrytými vegetabilním motivem a kládím s nápisem ve vlysu, s reliéfem *Narození Krista* v beschlagem zdobeném rámu. Po stranách nástavce drobná volutová křídla s dvěma andílky, před pilastry poničené sochy, nalevo Stálost, napravo Víra. Nad trojúhelníkovým štítem putto s lebkou a přesýpacími hodinami.

v. 329 cm, š. 182 cm, p. A), C), D) 2 cm, B) 1,5 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

- A) *P^aSALM . 50 . RVFFE MICH AN IN DER NOTH SO WILIGH DICH / ERRETEN SO SOLTV MICH PREISEN¹ /^b //^c IOB . 19 / ABER ICH / WEIS DAS / MEIN / ERLOS / ER LEBET VND ER WIRD MICH HER NACH AVS DER ERDEN AVFFER / WECK / EN VND / [NACHDEM] / MIT DIESER / VMB GE / BEN WERDEN / VND WER / DE IM M / EINEN / ELEISCH GOTT SEHEN DENSELBIGEN WERDE ICH MIR SEHEN VND MEI / NE AVG / EN WER / [DEN] / SCHAWEN².*
- B) *I(ESUS) N(AZARENUS) R(EX) I(UDAEORUM)*
- C) *A^aNNO . 1588 . DEN . XV . SEPDEMBRIS IST IN CHRISTO / SEHLIGKLICHEN ZV BRAG ENTSCHLAFFEN FRW / ZWISCHEN . 5 . VND . 6. VHR DER EDELE GESTRENGE / VND EHRNVHESTE HANS HENRICH VON SALHAVSEN / IOCHIM VON SALHAVSEN OFF SCHWADEN SOHN / SEINES ALTERS <...> IHAR VND IST FVLGENDEN . 21 . / SEPDEMBRIS ALHIR IN DIESER KIRCHEN BEHALDEN / WORDEN DEM GOTT GNADE^d /^b*
- D) *P^aHILIP(PER) . I . 21 / C^aHRISTVS IST MEIN LEBEN / VND STERBE(N) IST MEIN GEWIN³.*

Znaky:

ze Salhausenu

z Wolframsdorfu

z Bünau

z Ende

Müller 1894, s. 407-408; Müller 1907, s. 232-233; Umlauf 1932, s. 98; Holub 1974, s. 134-135.

Poznámky:

^a verzálka 3 cm

^b akantová rozvilina

^c přechod na druhé kládí

^d písmo v celém řádku 1,5 cm

¹ Psalm 50

(15) und rufe mich an in der Not, so will ich dich erretten, so sollst du mich preisen."

² Hiob 19

(25) Aber ich weiß, daß mein Erlöser lebt; und als der letzte wird er über dem Staube sich erheben.
 (26) Und nachdem diese meine Haut zerschlagen ist, werde ich ohne mein Fleisch Gott sehen.
 (27) Denselben werde ich mir sehen, und meine Augen werden ihn schauen, und kein Fremder. Darnach
 sehnen sich meine Nieren in meinem Schoß.

³ Philipper 1

(21) Denn Christus ist mein Leben, und Sterben ist mein Gewinn.

Figurální **náhrobník** Heleny ze Schönfeldtu, původně umístěný v podlaze kostela sv. Vavřince v Hrbovicích, od r. 1864 při venkovní východní zdi jeho presbytáře, po roce 1967 při venkovní severní zdi lodi valtiřovského kostela. Reliéf ženy v životní velikosti, oděné do vertikálně skládaných šatů s nařasenými rukávy, čepcem a rouškou přes ústa. Pod hlavou má polštář a v rukou sepnatých na hrudi křížek. Postavu provází v každém rohu erb a tesaný nápis po obvodu kamene.

v. 177 cm, š. 94 cm, p. 6 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

*ANNO 1590 SONABE / NACH LETARE IST IN GOT VORSCHIDEN DIE DLE / EHRENTVGENSAME
FR / AVE EHLENA SCHONFELTIN VON PETTENITZ^a*

Znaky:

z Commerstātu¹

nedochovaný

neurčený

nedochovaný

Müller 1897, s. 381; Simon 1923, s. 16; Umlauft 1932, s. 102.

Poznámky:

^a celý nápis scriptura continua

¹ určení sporné, podle podoby erbu míšeňského rodu „von Commerstāt“

Barevně polychromovaný **oltář** s nekompletní sochařskou výzdobou, umístěný uprostřed presbytáře. Architektura řešená jako edikula s dvěma dvojicemi představených toskánských sloupů, mezi nimi niky. Nad sloupy zalomené kládí s tryglyfy a metopami zvířecích hlav. Sloupy na soklech s nápisovými poli do jedné třetiny výšky pokrývá beschlagový ornament, ve zbytku vavřínový motiv. Mezi sokly v parapetu reliéf *Poslední večeře*, pod reliéfem mezi podsoklovými konzolami v rolverkovém rámu biblický citát. Po stranách soklů volutové konzoly s motivy rohů hojnosti. V edikule ve vysokém reliéfu scéna *Ukřižování Krista*. Uprostřed Ukřižovaný s titulem se dvěma lotry po stranách, pod nimi skupina postav s Pannou Marií, v pozadí v nízkém reliéfu architektura města. Nástavec rámovaný hermami s reliéfem *Kladení do hrobu*. Po stranách sochy evangelistů, nalevo sv. Lukáše a sv. Jana, napravo sv. Marka a sv. Matouše. Na vrcholové římse sokl, kde byla umístěna socha Krista Spasitele stojícího na kouli, po stranách klečící zbrojnoši.

v. 400 cm, š. 162 cm, p. A) 2 cm, B) 2 cm, C) 3 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

A) I(ESUS) N(AZARENUS) R(EX) I(UDAEORUM)

B) I . CORINT(HER) II . ICH HAB / ES VOM HERRN EMPEAN / GEN DAS ICH EVCH / GEGEBEN HABE . DEN / DER HER IHESVS . SRA / CH ZV SEIN IVNGERN // ^a NENET HIN VNND ES / SET DAS IST MEIN / LEVB . TRINGKEIT AL / LE DARAVS DAS IST / MEIN BLVT ZVR VER / GEBVNG DER SVNDEN¹ .

C) PSAL(M) . CXI . DER HERR GIBT SPEI / SE DENEN SO IHN FVRCHTEN VND / GEDENCKT EWIG AN SEINEN BVND²

Müller 1894, s. 402-403; Müller 1907, s. 229-230; Opitz – Hentschel 1932, s. 5, 24; Stumpfe 1935, s. 68; Holub 1974, s. 84-100, 157-158; Törmer-Balogh 1998, s. 422.

Poznámky:

^a přechod na nápis na druhém soklu

¹ 1 Korinther 11

(23) Ich habe es von dem HERRN empfangen, das ich euch gegeben habe. Denn der HERR Jesus in der Nacht, da er verraten ward, nahm das Brot,

(24) dankte und brach's und sprach: Nehmet, esset, das ist mein Leib, der für euch gebrochen wird; solches tut zu meinem Gedächtnis.

(25) Desgleichen auch den Kelch nach dem Abendmahl und sprach: Dieser Kelch ist das neue Testament in meinem Blut; solches tut, so oft ihr's trinket, zu meinem Gedächtnis.

² Psalm 111

(5) Er gibt Speise denen, die ihn fürchten; er gedenkt ewiglich an seinen Bund.

Figurální **náhrobník** Adama Kölbla z Geisingu na Předlicích, původně umístěný v podlaze kostela sv. Vavřince v Hrbovicích, od r. 1864 při venkovní východní zdi jeho presbytáře, po roce 1967 při západní venkovní zdi sakristie valtiřovského kostela. Postava prostovlasého muže s plnovousem v životní velikosti, oděná ve zbroji s renesančním okružím a rukavicemi na ruku, s pravicí založenou v bok a levicí svírající jílec meče. Figuru v polovysokém reliéfu provází při levé noze přilbice, po každé straně 4 erby a tesaný nápis v liště po obvodu kamene.

v. 192 cm, š. 92 cm, p. 3 cm – fraktura

jazyk německý, latinský

Anno 1 . 5 . 9 1 . dem Sonabendt nach / Nikulay in der Nacht gegen den Tage zwischen 3 . und 4 . ist in Gott vorsch[iden]^a [der]^a [E]dle / Gestrenge und ernveste Herr Adam Kolbel / Von Ge[using auf]^a Predlitz dem Gott genadte [u]nd ein froliche Auffersteung vorl[eic]hen .

Znaky:

Kölbl z Geisingu
neurčený
ze Schönfeldtu
nedochovaný

z Nitzschwitz
Kölbl z Geisingu
z Berbisdorffu
z Büнау

Müller 1897, s. 380-381; Simon 1923, s. 15-16; Umlauft 1932, s. 101; Kaiserová 1998, s. 30; Úlovec 2002, s. 115.

Poznámky:

^a podle Müller 1897, s. 380-381.

Figurální **náhrobník** Johanky Kölblové z Geisingu, roz. Kaplířová ze Sulevic, původně umístěný v podlaze kostela sv. Vavřince v Hrbovicích, od r. 1864 při venkovní východní zdi jeho presbytáře, po roce 1967 při venkovní severní zdi lodi valtiřovského kostela. Reliéf ženy v životní velikosti se sepjatýma rukama na hrudi, oděné do vertikálně skládaných šatů s čepcem a šlojířem přes ústa a ramena. Postavu provází v každém rohu erb a tesaný nápis po obvodu kamene, pokračující v partiích hlavy.

v. 160 cm, š. 82 cm, p. 3,5 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

*ANNO 1600 MITWOCH NACH / MISERICORDIA DOMINI IST IN GOT VORSCHIEDEN DIE EDLE
VND / VIELTVGENTSAME FRAWE IOHAN / KA KOLBELIN GERORNE KAPLERIN VON SVLOWITZ
(A)V F PREDLITZ LIGT ALHIE / BE[GRA]^aBEN /^b DER S[E]^aLEN / G(OTT) /^a G(NADE)*

Znaky:

Kölbl z Geisingu
z Nitzschwitz

Kaplíř ze Sulevic
ze Schönfeldtu

Müller 1897, s. 381; Simon 1923, s. 16; Umlauft 1932, s. 102.

Poznámky:

^a přerušení textu reliéfem (erb)

^b přerušení textu reliéfem (hlava zesnulé)

Figurální **náhrobník** Kristiny z Nitzschwitz, roz. Kölblové z Geisingu (?), původně umístěný v podlaze kostela sv. Vavřince v Hrbovicích, od r. 1864 při venkovní zdi jeho presbytáře, po roce 1967 při venkovní jižní zdi věže valtiřovského kostela. Velmi poničený reliéf ženy v životní velikosti se sepjatýma rukama na hrudi. Náhrobník v podobném formátu a zpodobnění jako Johanky Kölblové z Geisingu, roz. Kaplířové ze Sulevic (č. kat. 50).

v. 155 cm, š. 82 cm, p. 2,5 cm – kapitála

jazyk (?)¹

[---] [---] [---] / [---] [--]O[--] [---] EDEL [---] [--]N[--] / [---] [---] [---] / [---] [---] [---] [---] [---] [---]

Znaky:

nedochovaný²

nedochovaný³

nedochovaný

nedochovaný

Müller 1897, s. 380-381; Simon 1923, s. 16; Umlauft 1928, s. 186-187; Umlauft 1932, s. 102; Kaiserová 1998, s. 30.

Poznámky:

¹ pravděpodobně německý, latinský

² pravděpodobně Kölbl z Geisingu

³ pravděpodobně z Nitzschwitz

Epitaf Abrahama z Bocku a Marty z Bocku, roz. z Weissbachu, umístěný na třech nosných pilířích s konzolami při severní zdi lodi. Monumentální polychromovaná, bohatě zdobená architektura doplněná iluzivní malbou na stěně. Edikula se dvěma představenými toskánskými sloupy a s kládím se zubořezem a beschlagovým motivem ve vlysu. Vedle sloupů mělké niky, v nich na konzolách socha sv. Jana Křtitele napravo a Mojžíše nalevo. Po stranách voluty s ženskými polofigurami. Sloupy do jedné třetiny výšky pokryty beschlagovým ornamentem, po stranách každého 4 znaky. Mezi nosnými pilíři dvě rolverkové kartuše s nápisy. V edikule uprostřed ve vysokém reliéfu Ukřižovaný s titulem, obklopený oblaky, v pozadí v nízkém reliéfu architektura města. Před edikulou na desce umístěno šest soch v životní velikosti, se sepjatými rukama, klečících na polštářích. Vlevo postava prostovlasého muže s plnovousem ve zbroji a přilbou a rukavicemi u kolen, po jeho pravici figura malého chlapce v košilových šatečkách, za nimi mladíka v civilním dobovém šatu. Vpravo, blíže ke středu, dvě sochy dívek v dobových šatech, za nimi žena v čepci a šatech překrytých pláštěnkou. V nástavci edikuly reliéf *Vidění Ezechielovo*, rámovaný kuželovitými sloupky s volutovými konzolami. Po každé straně socha anděla a dvojice putti držících kartuši s erbem. Nástavec zakončen rozeklaným štítem s okřídlenou hlavou anděla a po každé straně soškou putto sedícího na volutě, ve vrcholu soška Krista Vítězného.

v. 380 cm, š. 343 cm, p. 3 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

A) *I(ESUS) N(AZARENUS) R(EX) I(UDAEORUM)*.

B) *D^aAVID S^aCHWENCK / F^aECIT . // ^b A^aNNO / 1 . 6 . 1 5 .*

C) *A(NN)O 1610 DEN <...> <...> / IST IN GOT SELIGLICH ENT= / SCHLAFFEN DER E^aDLE G^aE= / STRENGE VND E^aHRENVESTE / H^aERR A^aBRAHAM B^aOOCK AVF / G^aROSBRIESEN SEINES AL= / TER <...> IAHR / DEM GOT GNADE // ^c A(NN)O 16<13>¹ DEN <...> <...> IST IN / GOT SELIGLICH ENTSCHLAFTE(N) / DIE E^aDLE E^aHRENVIELTVGENT= / SAME F^aRAW M^aARTHA WEI= / LANT DES E^aDLEN G^aESTR(ENGE) / VND E^aHRENV(ESTE) H^a(ERR) A^aBRAHAM / B^aOOCKEN SELIGEN HINTTER= / LASSENES E^aHEGEMAH(L) / IHRES ALTERS <...> IAR / DER G^aOTT GNADE*

Znaky:

z Bocku		z Weissbachu	
z Bocku	Pflugk	z Weissbachu	z Berbisdorffu
z Nadelwitz	z Minkwitz	z Wolffersdorffu	z Wolframsdorfu
ze Zeschau	ze Schleinitz	ze Salhausenu	Dresker
Dziwunti	z Büнау	ze Schönbergu	Krosigk

Müller 1894, s. 409-411; Müller 1897, s. 380 -381; Stumpfe 1903, s. 671-672; Müller 1907, s. 234-235; Tscherney 1900, s. 242; Umlauft 1932, s. 97-98; Blažiček 1958, s. 54-55; Holub 1974, s. 166-167; Úlovec 2002, s. 215.

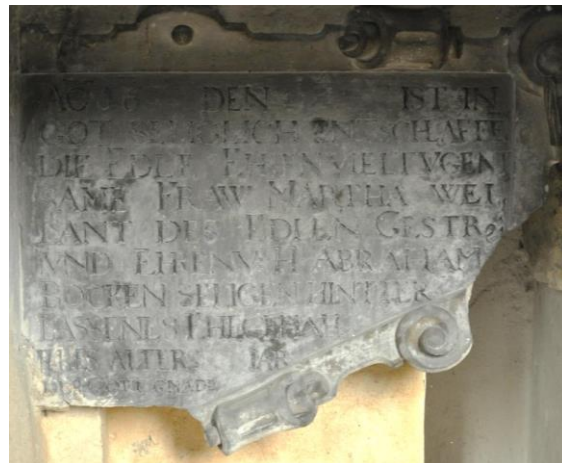
Poznámky:

^a verzálka B) 4,5 cm C) 3,5 cm

^b přechod na další nápisové pole na konsolách

^c přechod na další nápisové pole na kartuších mezi nosnými pilíři

¹ podle Tscherny 1900, s. 242.

Figurální **náhrobník** Marty z Bocku, roz. z Weissbachu, umístěný při jižní zdi lodi kostela. V polovysokém reliéfu postava ženy v životní velikosti ve frontálním pohledu, se sepnatými rukama na hrudi, oděná v šatech a bohatě skládaném plášti, s čepcem na hlavě. Figuru provází v každém rohu erb a tesaný nápis v liště po obvodu kamene, pokračující v jedné řádce nad hlavou zesnulé.

v. 185 cm, š. 95 cm, p. 3 cm – kapitála

jazyk německý, latinský

*A(NN)O 16<13>¹ DEN <...> <...> IST IN GOT / SELIG ENTSCHLA[F]FEN DIE E^oDLE
E^oHRENVIELTVGEN[TS]AME F^oRAW M^oARTHA / W^oEILANDT DES E^oDLEN G^oESTRENGEN VND
/ E^oHRENV(ESTE) H^o(ERR) A^oBRAHAM B^oOCKEN SEHLIGEN HINTERLASSENES E^oHEGEMAH
IHRES ALTERS <...> IAR / DER GOT GNADE .*

Znaky:

z Weissbachu

z Berbisdorffu

z Wolffersdorffu

z Wolframsdorffu

Müller 1894, s. 409; Müller 1897, s. 380-381; Müller 1907, s. 234; Holub 1974, s. 169.

Poznámky:

^a verzálka 4 cm

¹ podle Tscherney 1900, s. 242.

